İSLÂM SİYÂSET
DÜŞÜNCESİ
PROJESİ

MİFTÂHU'S-SA'ÂDE
Fİ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE

NEYRİZİ'NİN SİYÂSETNÂMESİ

ŞİHAB EN-NEYRİZİ

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

MİFTÂHU'S-SA'ÂDE Fİ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE
ŞİHAB EN-NEYRİZİ

MİFTÂHU'S-SA'ÂDE FÎ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE

Neyrîzî'nin Siyâsetnâmesi

ŞİHÂB EN-NEYRÎZÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 108

Bilim ve Felsefe Serisi	: 41
Kitabın Adı	: MİFTÂHU'S-SA'ÂDE FÎ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE Neyrîzî'nin Siyâsetnâmesi
Müellifi	: Muhammed b. Abdülkerîm Şihâb en-Neyrîzî (ö. 800/1397'den sonra)
Özgün Dili	: Farsça
Çeviri	: Dr. Abdollah Dodangeh
Editör	: Hüseyin Örs, Yazma Eser Uzmanı
Proje Editörü	: Doç. Dr. Özgür Kavak İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Doç. Dr. Hızır Murat Köse İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Proje Koordinatörü	: Dr. Göker İnan
Son Okuma	: Banu Ateş, Yazma Eser Uzmanı Fatih Kablan, Yazma Eser Uzmanı
Arşiv Kayıt	: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya No. 2086
Kapak Görseli	: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya No. 2086 vr. 1[a]
Yapım	: Yüksel Yücel
Baskı	: İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve San. Ltd. Şti. Merkez Mah. Atatürk Cad. Göl Sok. No: 1, Bahçelievler / İstanbul Tel.: 444 62 18 / www.imakofset.com.tr / Sertifika No: 12531
Baskı Yeri ve Yılı	: İstanbul 2018
Baskı Miktarı	: 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Şihâb en-Neyrîzî
Neyrîzî'nin Siyâsetnâmesi, *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*

1. Siyâset, 2. Ahlâk, 3. Tarih, 4. Neyrîzî, 5. Miftâhu's-Sa'âde

ISBN: 978-975-17-3942-1

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.
Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'*na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

MİFTÂHU'S-SA'ÂDE FÎ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE

NEYRÎZÎ'NİN SİYÂSETNÂMESİ

(İNCELEME - METİN - ÇEVİRİ)

ŞİHÂB EN-NEYRÎZÎ
(ö. 1397'den sonra)

Hazırlayan
Abdollah Dodangeh

Editör
Hüseyin Örs

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabîliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslâm ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 4

ÖNSÖZ 11

HAZIRLAYANIN ÖNSÖZÜ 13

GİRİŞ 17

MİFTÂHU'S-SA'ÂDE FÎ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE
HAKKINDA 17

1. Müellifin Hayatı ve Eserleri 17
2. Eserin İsmi 19
3. Eserin Telif Sebebi 19
4. Eserin Telif Tarihi 20
5. Eserin Tertibi ve Muhtevası 20
6. Eserin Farsça Nüshası ve Özellikleri 26
7. Eserin Zahriye Kaydı 27
8. Eserin Tercümeleri ve Nüshaları 30
9. Müellifin Eserleri 31
10. Metni Hazırlarken Takip Edilen Yol 33
11. Değerlendirme 34

BİBLİYOGRAFYA 41

MİFTÂHU'S-SA'ÂDE FÎ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE

Mukaddime 60

Birinci Mesele: İmam Tayin Etmenin Farz Oluşu 60
İkinci Mesele: İmamda Bulunması Gereken Özellikler 62
Üçüncü Mesele: İmâmet Akdinin Biçimleri 64
Dördüncü Mesele: Riyâset Mertebeleri 68
Beşinci Mesele: Hilâfet ve Saltanat Kavramları 68
Altıncı Mesele: İmama İtaat 70
Yedinci Mesele: Hz. Peygamberden Sonraki Halifeler 72

BİRİNCİ BÖLÜM
SALTANATIN MÂNASININ İNCELENMESİNE DAİR

Birinci Mukaddime: Padişahın Âlim ve Bilginlerin Sohbetinde Bulunması ve Cahillerden Uzak Durması 76

İkinci Mukaddime: Saltanattan İmâmete Geçişte Dinî Bilgi Öğrenimi 78

Üçüncü Mukaddime: Hulefâ-yi Râşidîn ve Büyük İmamların Hayatı ve Tecrübeleri Üzerine Düşünme 84

Dördüncü Mukaddime: Hükümdar Âdil Olmalı, Zulüm ve Adaletsizlikten Uzak Durmalı 94

- Birinci Maksat: Adaletin Fazileti ve Faydaları Hakkında 94
- İkinci Maksat: Adaletin Hakikatı ve Kısımları 100

İKİNCİ BÖLÜM
SULTAN VE YÖNETİCİLERİN UYMASI GEREKEN DİNÎ GÖREVLER

İlmî Olan Kısım 136

- Birinci Tür: İnsanı Tanımak 136
- İkinci Tür: İnsanın Melekî, Hayvanî ve Şeytanî Vasıfları 144

Amelî Olan Kısım 148

- Birinci Vazife: İmâmetin Mânası 148
- İkinci Vazife: Yöneticilerin Az ile Yetinmeleri 156
- Üçüncü Vazife: İhtiyaç Sahiplerin İhtiyacını Görme 160
- Dördüncü Vazife: İşi Ehline Verme 162
- Beşinci Vazife: Yöneticilerin Vasıfları 166
- Altıncı Vazife: Kolaylığın İlke Edinilmesi 172
- Yedinci Vazife: Halkın Rızasını Talep Etme 176
- Sekizinci Vazife: Yöneticinin Dünya ve Ahiret Sorumluluğu 178
- Dokuzuncu Vazife: Övgüye Kapılmama 180
- Onuncu Vazife: Mütevazı Olma 180
- On Birinci Vazife: Affetme 188
- On İkinci Vazife: Sabırlı ve Sakin Olma 194
- On Üçüncü Vazife: İmar ve Tarım İşlerine Dair 198

On Dördüncü Vazife: Zulme Engel Olma 200
On Beşinci Vazife: Zaman Yönetimi 204
On Altıncı Vazife: Reâyâya Karşı Nazik Olma 210
On Yedinci Vazife: Düşman Edinmeme 214
On Sekizinci Vazife: Kararlılık Gösterme 218
On Dokuzuncu Vazife: Sözünde Durma 224
Yirminci Vazife: Bilgi Elde Etme 226
Yirmi Birinci Vazife: İstişare Etme 232

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
PADİŞAHIN VEZİRLERİ, NÂİBLERİ VE MEMURLARININ ÂDÂBI HAKKINDA

Giriş 240
Fasıl: Vezir ve Nâiblerin Vazifeleri 246
Birincisi: Hak Teâlâ'ya Karşı Olan Vazifeleri 246
İkincisi: Kendisine Karşı Olan Vazifeleri 248
Üçüncüsü: Padişaha Karşı Olan Vazifeleri 256
Dördüncüsü: Reâyâya Karşı Olan Vazifeleri 266

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BU KİTABA UYGUN HİKÂYE VE SÖYLEYİŞLERE DAİR

Birinci Fasıl: Hazret-i Ömer'in Hayatına Dair Bir Özet 276
İkinci Fasıl: Ömer b. Abdülazîz'in Hayatına Dair Bir Özet 318
Üçüncü Fasıl: Çeşitli Hikâyelere Dair 340
HÂTİME 352
DİZİN 363

ÖNSÖZ

Klasik İslâm siyâset düşüncesi, İslâm düşünce ve ilim geleneğindeki muhtelif disiplinleri kuşatan bir alandır. Tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ve tasavvuf gibi İslâmî ilimlerdeki zengin mâlûmatın yanında, felsefe tarafından da konu edilen siyâset; "edeb literatürü" çerçevesinde değerlendirilen siyâsetnâme ve nasihatnâme türü eserlerin de merkezinde yer almaktadır. Klasik dönem İslâm siyâset anlayışını belirlemek, tüm bu eserlerin yanında bu türler altına girmeyen tarih ve tabakattan coğrafyaya, bilimsel eserlerden şiire ve hatta mimariye kadar geniş bir literatürden müteşekkil birikimi dikkate alan kapsamlı bir yaklaşımla mümkün olabilir. Tüm bu eserler bir bütün hâlinde incelendiğinde siyasî düşünce geleneğinin, farklılıkları içerisinde barındıran zengin bir birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm siyâset düşüncesini konu edinen çalışmalar çağdaş İslâm düşüncesinde gittikçe ağırlık kazanmaya, Batılı literatürün de artan bir ilgisine mazhar olmaya başlamıştır. Mamafih ikincil literatürdeki tüm bu çalışmaların henüz emekleme aşamasında olduğu ve bir disiplin olarak tüm kavram, konu ve meseleleri ortaya konulan müstakil bir İslâm siyâset düşüncesi alanının henüz teşekkül etmediğini söylemek mümkündür. Siyâset olgusunun modern öncesi dönemdeki serencamı göz önüne alındığında İslâm medeniyetinin bu olguya dair kendisine has bir yaklaşım geliştirip geliştirmediği ve dinin temel metinlerinin bu olguya dair neler söylediği sorularıyla birlikte ele alındığında esaslı bir meseleye dönüşen bu hususa dair sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için yukarıda bahsi geçen disiplinlerde kaleme alınan siyâset metinlerinin incelenmesi ve mukayeseli çalışmalara konu edilmesi elzem görünmektedir.

Tarih boyunca birbirinden farklı saiklerle kaleme alınan çok sayıdaki siyâset risalesi hâlâ gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Büyük bir kısmı yazma hâlindeki bu metinlerin önce tahkikli/tenkitli neşirlerinin yapılması, ardından içerikleri analiz edilerek kaynaklarının tespiti, dönemine ve muhataplarına etkisi, farklı entelektüel/ilmî geleneklerle etkileşimi ve birbirleriyle mukayesesi, süreklilik ve değişim bağlamında tahlili vb. bir dizi mesele çerçevesinde bahsi geçen metinlerin incelenmesi bir yandan siyasî düşünce tarihine önemli bir katkı olacak, diğer yandan günümüz dünyasına hitap edecek, iç tutarlılığı olan bir siyâset dili geliştirilmesi açısından önemli bir kaynak havuzu teşkil edecektir. Bu alandaki boşluğu doldurmak üzere Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesinde klasik siyâset düşüncesi metinlerinin neşredilmesine yönelik proje hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça olarak kaleme alınan farklı edebi türlerdeki eserler geniş anlamıyla kullandığımız "Siyâsetnâme" üst başlığı dahilinde yayınlanacaktır.

Özgür Kavak
Hızır Murat Köse

HAZIRLAYANIN ÖNSÖZÜ

İran coğrafyası, tarih boyunca muhtelif hânedanlar tarafından yönetilmiştir. Bu hânedanlar döneminde çeşitli kültürler birbirini etkilemiştir. Bu etkileşim, dil, edebiyat, askerî ve idarî teşkilat, yaşam tarzı gibi farklı alanlarda kendini göstermiştir. İlhanlı sonrası, İran coğrafyasında ortaya çıkan Tevâifü'l-Mülûk'tan biri de Muzafferî Hânedanı'dır. Çalışma konumuzu teşkil eden *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*, Muhammed b. Abdülkerîm Şihâb en-Neyrîzî tarafından 777 (1375) yılında Muharrem ayında Muzafferî Hânedanı'ndan (1318-1393) Ebü'l-Fevâris Şah Şücâ için kaleme alınan siyâsetnâme tarzında bir eserdir.

İleride detaylı olarak üzerinde duracağımız bu eser, hem dil hem de bir siyâsetnâme metni olması bakımından dikkate değerdir. Bu çalışmamızda eserin siyâsetnâme yönüne odaklandık. Çalışmamızın giriş kısmında, eserin yazıldığı dönemin siyasî ve kültürel olaylarına kısaca temas edilmiş, müellifin hayatı hakkında bilgi verilerek eserin daha sağlıklı değerlendirilmesi için zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Bilâhare *Miftâhu's-Sa'âde* hakkında kapsamlı şekilde bilgi verilmiş ardından eser Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin tespit ettiğimiz tek Farsça nüshasının dizgisi de Türkçe tercümesinin karşısında verilmiştir. Eser, bir giriş, dört bâb ve hâtimeden oluşmaktadır.

Eserin 777/1375 yılındaki telifinden sonra tespit ettiğimiz üzere Sadeddîn'in oğlu Abdülazîz Efendi tarafından 1025/1617'de Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Bu çevirinin iki nüshasını tespit ettik. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*'nin gerek Farsça orijinali gerekse Osmanlı Türkçesine çevirisi üzerine tespit edebildiğimiz kadarıyla herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamız, bu boşluğu doldurmaya mâtuftur.

Devlet yönetimi ile ilgili siyâsetnâme türünde olan bu eser, dönemin siyâset anlayışını anlamak için başvurulması gereken ana kaynak niteli-

ğinde olup Sünnî bir hükümdar olan Muzafferî Hânedanı (1318-1393) üyelerinden edip ve şair Şah Şücâ'ya sunulmuştur. İlhanlılar sonrası ortaya çıkan hânedanlardan en uzun ömürlü olan Muzafferî Hânedanı ve bu devletin en başarılı ve uzun süre hüküm süren padişahı Şah Şücâ dönemi (760-786/1358-1384) hakkında yeteri kadar çalışma henüz yoktur. Dolayısıyla üzerinde çalıştığımız eser bu hânedana sunulan bir metin olması bakımından bu dönemin tarihi ve kültürü ile ilgili çalışmalar için de önemlidir.

Bilindiği üzere İslâm kültür havzasında Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi hâkim diller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dillerde kaleme alınan çok sayıda yazma eser kütüphanelerde mevcuttur. Sadece Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Farsça eserlerin sayısının on binin üzerinde olduğu bilinmektedir. Üzerinde çalıştığımız eserin yegâne Farsça nüshası 2086 numarayla Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonundadır. Eserin Osmanlı Türkçesine çevirisinin bir nüshası Nuruosmaniye Koleksiyonunda, bir nüshası ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndedir. Eserin Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş olması 777/1375'te Şîraz'da kaleme alınan ve çalışmamıza konu olan bu metnin Osmanlı ilim dünyasında bilindiğini göstermektedir.

Çalışmamızda imlâ kuralları ile ilgili, bazı istisnaî hususların dışında genel olarak Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin (*DİA*) transkripsiyon ve imlâ kuralları esas alınmıştır. Müellifin; Allah, Hz. Muhammed (s.a), Ehli Beyt ve diğer âlim ve imamların isimlerini zikrettikten sonra kullandığı dua cümleleri ile lakaplar, metnin bütünlüğünü muhafaza etmek adına olduğu gibi transkribe edilmiştir.

Çalışmamızı eğer bir meyve ağacı olarak farz edersek havasından suyuna, toprağından bağbanına, güneşinden yağmuruna, dikeninden meyvesine, anbean bu ağacın mahsul verme aşamasına gelmesinde birçok kimsenin payı olduğunu düşünüyorum. Elinizde bulunan ki-

tap, aynı zamanda 2010-2015 yıllarında doktora tez konumuzu teşkil eden eserdir. Söz konusu dönemde eserin ortaya çıkmasında emeği geçen kişilere bu vesile ile teşekkür etmek istiyorum. Tez danışmanı hocam, Sayın Prof. Dr. Hayrunnisa Alan'a özellikle saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Prof. Dr. Osman Yorulmaz'ın yürütücülüğünde desteklerini aldığım MSGSÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Tavsiyelerinden oldukça istifade ettiğim saygıdeğer hocalarımdan, Prof. Dr. Ramazan Şeşen'e, Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'a, Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e, Prof. Dr. Cihan Piyadeoğlu'na teşekkür ederim. Eseri bize öneren ve her türlü teşekküre lâyık olan Sayın Prof. Dr. Ahmet Suphi Fırat'a teşekkür ve hürmetlerimi sunarım. Maddî ve manevî desteklerinden dolayı Süleymaniye Kütüphanesi eski müdürü Sayın Emir Eş'e de müteşekkirim. Arapça kavramların tercümesi, ayrıca metnin muhtevası ile ilgili çalışmamız boyunca yardımlarını esirgemeyen yazma eser uzmanı üstadım, Dr. Hüseyin Mottaqi'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yazmalar konusunda bana yardımcı olan uzman arkadaşım Seyyid Muhammed Taqi Hüseyni'ye de saygılarımı sunarım. Sabancı Üniversitesi'nin saygıdeğer hocalarından Prof. Dr. Akşin Somel'e tavsiyelerinden dolayı teşekkür ederim. Aynı üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim görevlilerinden Tamer Kütükçü'ye ve Banu Gümüştüs'e de yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Çalışmalarım boyunca yardımlarını esirgemeyen Dr. Nevzat Keleş'e de teşekkür ederim. İstanbul Üniversitesi'nin saygıdeğer hocalarından Prof. Dr. Mehmet Atalay Farsça şiirlerin Türkçe çevirilerini okumuş ve öneride bulunmuştur. Kendilerine yardımlarından dolayı müteşekkirim. Hâfız Şinâsî Kurumu'nun Başkanı olan Prof. Dr. Kavous Hasanli'ye de bütün önerilerinden dolayı teşekkür ederim. Tavsiyelerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Gültekin Yıldız'a da teşekkür borçluyum. Süleymaniye, IRCICA ve İSAM kütüphanelerinin muhterem yetkililerine ve çalışanlarına teşekkür ederim. Kendisinden bilgisayar konusunda destek aldığım arkadaşım Ali Mortezaıe'ye de te-

şekkürlerimi sunarım. Nihayet çalışmalarım boyunca bana tahammül eden ve yardımlarıyla beni yalnız bırakmayan eşim Hikari Kotoku ve oğlumuz Erfan'a şükranlarımı sunarım.

Eserimizin kitap hâline gelmesine yönelik projemizi kabul eden Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına özellikle teşekkürlerimi sunarım. Eserin meyve vermesi bir başka ifade ile okuyucunun eline geçmesi sürecinde yardımlarını esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Özgür Kavak hocama mahsus teşekkürlerimi sunarım.

Dr. Abdollah Dodangeh

GİRİŞ

MİFTÂHU'S-SA'ÂDE FÎ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE HAKKINDA

1. Müellifin Hayatı ve Eserleri

Müellif Neyrîzî'nin hayatı hakkında gerek modern eserlerde gerekse klasik kitaplarda pek fazla bilgiye rastlanmamıştır. İlhanlı sonrası ile Timurlu hânedanının kuruluş döneminde yaşadığını tespit edebildiğimiz müellifimiz hakkında ne yazık ki Molla Câmî[1], Devletşah Semerkandî[2], Ali Şîr Nevâî[3] gibi âlim ve ediplerce Timurlu döneminde kaleme alınan şuarâ ve sûfî tezkirelerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Çalışmamızın konusu olan *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*'nin Osmanlı Türkçesine çevirildiğini tespit etmemize rağmen *Şakâ'ik-i Nu'mâniye*[4] gibi biyografik, *Keşfü'z-Zünûn*[5] gibi bio-bibliyografik temel eserlerde de müellifimizin adı ne yazık ki geçmemektedir. Dolayısıyla şimdilik *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*'nin müellifi hakkındaki tek bilgi kaynağımız bu eseridir.

Müellifimizin adı, eserin Farsça yazmasının 108[b] varağında "Muhammed b. Abdülkerîm el-mülakkab bi-Şihâb en-Neyrîzî" şeklinde geçmektedir.[6] Eserin Osmanlı Türkçesine iki farklı şahıs tarafından (Hattat Mehmed Süleyman ve Abdülazîz Efendi) yapılan tercüme nüshalarında müellifin adı Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Îcî olarak kaydedilmiştir.[7] Metnin künyesinde geçen Neyrîz, Şîraz eyaletine bağlı olan bir yerleşim yeridir.[8] Buna göre, müellif Neyrîz bölgesindendir. Abdülkerîm

---

1 Abdurrahman Câmî, *Nefahatü'l-Üns*, trc. Lâmiî Çelebi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998.

2 Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ'*, (nşr. E. G. Browne), Leiden 1901.

3 Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-Muhabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*, I, haz, Kemal Eraslan, Türk Dili Kurumu, Ankara, 1996.

4 Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şakaik-ı Numâniye ve Zeyilleri*, haz, Abdülkadir Özcan, c. I-V Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

5 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn* c. I-V, trc. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

6 Süleymaniye Ktp. Ayasofya no: 2086.

7 Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye, no: 2335, 166[b].

8 Neyrîz Şehri, ulemânın, seyyidlerin, şeyhlerin ve şairlerin şehri olarak bilinir. Bkz. *Mücmel-i Fasîhî,* c. II, s. 760: Neyrîz bölgesi hakkında ayrıca bkz. Hamdullah Müstevfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, İntişârât-i Esâtîr, Tahran, hş.1389/2010, s.120, 138, 240; Neyrîz ve Îc bölgeleri ili ilgili bkz. İbn Belhî, *Farsnâme*, G. Le. Strange, R.A. Nicholson Cambridge University Press, London, 1921.

Neyrîzî'nin Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355) ile çağdaş olması, Sa'deddîn et-Teftazânî (ö. 792/1390), Şemseddîn el-Kirmânî (ö. 786/1385) ve Seyfüddîn-i Ebherî (ö. 831/1428) gibi âlimlerden ders almış olma ihtimalini düşündürmektedir. Adudüddîn Îcî gibi büyük âlimlerin de mensup olduğu Şâfiî mezhebinin ve Eş'arî kelâm ekolunun da yaygın olduğu Şîraz bölgesinde yaşamış olması, ayrıca metinde geçen mevzulara olan yaklaşımından dolayı onun da aynı çizgiden gittiği düşünülebilir.

Müellif, imâmet ve imamın (liderlik ve lider) seçimi konusunda özellikle Hz. Muhammed'in (s.a.) vefatından hemen sonra gerçekleşen halife seçimi mevzusu başta olmak üzere, İslâm hukukuna göre halifenin, ilmî açıdan öne çıkan birkaç kişiden oluşan konseyin kararı neticesinde seçilmesinin üzerinde durmuştur. Özellikle üzerinde durduğu Hulefâ-yi Râşidîn'in seçimi ve onların seçimini meşru görmesi, İslâm hukukuna göre devlet yönetimine ilişkin üzerinde yoğunlaştığı meselelerdeki yaklaşımı ve eserde geçen, âdil müslüman hükümdar örneklerindeki izlenim, onun Mâverdî'nin (ö. 450/1058) yolundan gittiğini ve bir anlamda da eserin oluşumunda onun çizgisini takip ettiğini göstermektedir.

Neyrîzî'nin Farsçanın yanısıra Arapçaya da hakim olduğunu hem bu eserinden hem de diğer eserlerinden anlayabiliyoruz. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde* Farsça kaleme alınmış olmasına rağmen, âyet ve hadislerin dışında metinde yer yer Arapça'ya geçmektedir. Eser edebî özelliği yanında, muhteva bakımından incelendiğinde fıkıh ve kelâm gibi dinî ilimlere vâkıf olan bir şahsiyet tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Eserde zikredilen âyet ve hadislere dair açıklamalar, büyüklerin sözleri ve bunlara ilişkin verilen bilgiler ile müellifin kelâmî düşünce ve felsefî yaklaşımları bu konulara olan hâkimiyetini göstermektedir. Bu tür bir bilgi birikiminin oluşabilmesi de elbetteki bir tedris sürecinden geçmeyi gerektirmektedir.

2. Eserin İsmi

Eserin adında geçen "miftâh" kelimesi "anahtar", "saâde' kelimesi de "mutluluk" anlamına gelmektedir. "Kavaid" kelimesi, "kâide"nin çoğuludur. "Siyâde" ise "ululuk, erdemlik, büyüklük, efendilik" anlamlarına gelir. Buna göre eserin adı, içeriği de göz önünde bulundurarak "Yönetim Esaslarında Mutluluğun Anahtarı" şeklinde Türkçe ifade edilebilir. Eserin 1^a varağında, eserin kütüphaneye sunulduğuna dair bir metin mevcuttur. Ayrıca müellif tarafından kaydedilmiş olması muhtemel "Kitâb-ı *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*" diye başlayan bir metin vardır. Aynı yaprağın baş kısmında hattı farklı olmak üzere "Kitâb-ı umûru's-saltana el-merkûm bi-*Miftâhu's-Sa'âde, min Kıbeli't-Tevârih*" diye bir kayıt mevcuttur. Eserin hem Farsça nüshasının üzerindeki bu kayıtlardan hem de tercümelerinde eser adının bu şekilde zikredilmiş olmasından yola çıkarak eser adının *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde* olduğunda şüphe olmadığını ifade edebiliriz.

3. Eserin Telif Sebebi

Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde adlı eser, Farsça olarak 777/1375 yılında Muhammed b. Abdülkerîm Şihâb en-Neyrîzî tarafından Muzafferîler'in hükümdarı Şah Şücâ (1358-1384) için kaleme alınmıştır. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde* eserinin telif sebebi hakkında müellif, 3^a varağında eserini Muzafferî Hânedanı'ndan Ebü'l-Fevâris Şah Şücâ'ya sunduğunu zikretmektedir. Bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Allah Teâlâ'nın bütün canlılar üzerindeki hücceti, itaat edilenlerin itaat ettiği Sultan Ebü'l-Fevâris Şâh Şücâ, -Allah onun hilâfet ve saltanatının gölgesini bâki kılsın, onun ihsan ve muhabbet kaynağını bütün müslümanlar için taşırsın ve akıtsın- her şey nihayet ait olduğu aslına geri döner muktezasınca bu durum padişah hakkında geçerlidir. Benim bunları bir araya getirerek düzenlememin sebebi ise, Kâinâtın Efendisi'nin (en yüce selamlar onun üzerine olsun) şöyle buyurmasıdır: 'Halka şükretmeyen kimse Allah'a da şükretmez.'"

Müellif ayrıca bu eseri kendisine birçok makam ihsan eden Şah Şücâ'ya diliyle yaptığı duaya ek olarak eliyle de dua etme amacıyla yazdığını ifade

etmektedir. Bu durumu şöyle belirtmektedir: "Dilim ve kalbim bana sunulan nimetlerin zikri ile güçlü devlet için hayır dualar etmekle devamlı meşgul oldukları gibi elim de dil ve kalbime uyup hareket ederek bu risaleyi yazma girişiminde bulundu. Makbul görülerek şereflendirilirse, '*İşte bu, Allah'ın lutfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lutuf sahibidir.*'"

Müellif ayrıca 2[b] varağında eserin telif sebebine ve Farsça olarak kaleme alınmasına dair şöyle demektedir: "Bu muhtasar eser, imamın tayin edilmesinin zarureti, hükümdar ve valiler için gerekli bazı âdâb, usûl ve şartları açıklama amacını taşımakta olup faydasının genel olması için Farsça olarak yazılmıştır."

4. Eserin Telif Tarihi

108[b]-109[a] varaklarında, devlet yönetimi siyâseti ile ilgili olan *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*'nin, 777/1375 yılında "Şeyh Muhammed b. Abdülkerîm el-Mulakkab bi-Şihâb en-Neyrîzî" tarafından telif olunduğuna dair bilgi mevcuttur. Elimizdeki nüsha ise 780/1378 yılında istinsah edilmiştir. Eserin Osmanlı Türkçesine yapılmış olan çeviri nüshalarında, eserin telif tarihi (785/1383-1384) olarak kaydedilmiştir. Farsça nüsha ile bunun arasındaki fark, mütercimlerin kullandığı farklı nüshalardan kaynaklanmış olabilir. Ya da istinsah tarihi ile telif tarihi karıştırılmış olabilir. Bir diğer ihtimal ise müellifin, eserini tekrar gözden geçirip farklı bir versiyonunu yazmış olmasıdır. Ancak hem Farsça aslında hem de tercümelerinde eserin telif edildiği ay, Muharrem ayının ortaları olarak zikredilmektedir. Bu da bize aslında eserin farklı versiyonlarının olmadığını, tercüme nüshasında veya Farsça aslındaki tarihlerden birinin hatalı olduğunu göstermektedir. Biz bu çalışmada telif tarihi olarak eserin Farsça nüshasındaki 777/1375 tarihini esas aldık.

5. Eserin Tertibi ve Muhtevası

Eserin 1[b] yaprağında, önce Allah'a hamd ve senâ edildikten sonra Allah Teâlâ'nın peygamberleri, imamları ve başarılı yöneticileri halkı âdilce yönetmek ve onları dünyevî ve uhrevî saadete ulaştırmak üzere görevlendir-

diği vurgulanmaktadır. Bunu Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyeti ile süslemektedir. Daha sonra Hz. Muhammed'e (s.a.), diğer peygamberlere, imamlara, sahâbeye ve bütün sâlih amelleri olanlara hitaben dua edilmektedir. 2ᵇ yaprağında kitabın telif sebebine ve 3ᵃ yaprağında da Şah Şücâ'ya ithaf olunduğuna dair Arapça ve Farsça şiirler içeren uzun bir methiyeye yer verilmektedir. Kısaca müellif, devlet yönetiminin şeriat hukukuna uygun ve hemen her sayfada altını çizdiği "adalet" eksenli olması gerektiğini vurgulamak suretiyle eserin konusunu da belirtmiştir. Müellif 4ᵃ yaprağında kitabın içeriği ile ilgili kısaca bilgi vermiştir. Eser, bir mukaddime, dört bâb ve bir hâtimeden oluşmuştur. Eseri incelediğimizde bu ana yapıya uygun olarak mukaddime ve bâblar yer almaktadır. Bunların her birinin kendi içinde fasıl, mesele, mukaddime, tür, vazife, vecih vs. alt başlıkları bulunmaktadır. Buna göre eserin muhtevası şöyledir:

Mukaddime

Takdimi zaruri olan birkaç meseleye dair. Mukaddime kısmında yedi mesele üzerinde durulmuştur:

Birinci Mesele: İmamın tayin edilmesinin şer'î açıdan farz oluşunun açıklanması hakkındadır.

İkinci Mesele: İmam olan kişide bulunması gereken özellikler hakkındadır:

Birincisi: Delil sunup şek ve şüpheli şeyleri çözmesi ve fetva verebilmesi için dinin hem asıl (usûlü'd-din) hem de fürûunda (fürûu'd-din) ictihada ehil olması gerekir.

İkincisi: Doğru karar alabilmek. Savaş ve barış durumlarında ve siyasî işlerde başkalarına muhtaç kalmadan doğru karar alabilmelidir.

Üçüncüsü: Düşmanlara karşı savaşabilecek ve şeriatın hududlarını uygulayabilecek cesarete sahip olması gerekir.

Dördüncüsü: Güvenilir olabilmesi için adaletli olmalıdır. Halka karşı, onların malları ve eşyaları konusunda adalet ve insafa göre hareket etmelidir.

Beşincisi: Akıllı olmalıdır.

Altıncısı: Bulûğa ermiş olmalıdır.

Yedincisi: Erkek olmalıdır.

Sekizincisi: Hür olmalıdır.

Dokuzuncusu: Kureyşli olmalıdır.

Üçüncü Mesele: İmâmet akdinin oluşum biçiminin açıklanması hakkındadır. Dört şekilde olmaktadır:

Birinci Vecih: Birincisi Sıddîk-i Ekber'in [Ebû Bekir] (radiyallâhu anh) imâmeti gibi biat ile gerçekleşen imâmettir.

İkinci Vecih: Birilerini kendi yerine halife seçmek (istihlâf) yoluyla halife seçimidir.

Üçüncü Vecih: Diğer bir yol şûra yoluyla halife seçimidir.

Dördüncü Vecih: Galebe ve zorbalıkla hükümdar olmaktır.

Dördüncü Mesele: Riyâset mertebelerine dair.

Beşinci Mesele: Hilâfet ve saltanat kavramlarının kullanımına dair.

Altıncı Mesele: Emir ve nehiyleri şeriata uygun olduğu sürece halkın imama itaat etmesinin vâcipliğine dair.

Yedinci Mesele: Resûlullah'tan sonra gerçek halifelere dair.

Birinci Bâb

Saltanatın mânasının incelenmesine dair. Bu mevzuda dört mukaddime bulunmaktadır:

Birinci Mukaddime: Padişahın âlim ve bilginlerin sohbetinde bulunması ve cahillerden uzak durması gerekir.

İkinci Mukaddime: Saltanattan imâmete geçişte dinî bilgi öğrenimi.

Üçüncü Mukaddime: Hulefâ-yi Râşidîn ve büyük imamların hayatı ve tecrübeleri üzerine düşünmeye dair.

Dördüncü Mukaddime: Hükümdar âdil olmalı ve zulüm ve adaletsizlikten uzak durmalıdır. Bu mukaddimede iki amaç güdülmektedir:

Birinci Maksat: Adaletin fazileti ve faydaları hakkındadır.

İkinci Maksat: Adaletin hakikati ve kısımları hakkındadır. Bu da dört kısımdır.

Birincisi: Kendisi ve sahip olduğu güçleri arasındadır.

İkincisi: Kendisi ve Allah arasındadır.

Üçüncüsü: Kendisi ve halk arasındadır.

Dördüncüsü: Başkaları arasında olandır.

Bu da iki şart ile mümkün olur:

Birincisi: Halk sınıflarını birbiriyle eşit tutarak birinin diğerine musallat olmasına meydan vermemesiyle mümkün olur.

İkinci Şart: Mal, mevki, güvenlik, asayiş ve benzeri müşterek hayratı halk arasında eşit biçimde taksim etmesi gerekir.

İkinci Bâb

Sultan ve yöneticilerin uyması gereken dinî görevler hakkındadır. Bu mevzu ilmî ve amelî olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

İlmî Olan Kısım:

Birinci Tür: Şöyle ki, insanı tanımak, onun yaratılış maksadını anlamak, hedefinin ne olduğunu bilmek, onun niçin bu dünyaya geldiğini anlamak, saadet ve rezaletinin nelerde olduğunu bilmektir.

İkinci Tür: Şu ki, insanoğlu melekî, hayvanî ve şeytanî sıfatlardan oluşmaktadır. İlim, ibadet ve iffet bakımından meleklere; şehvet, gazap, kin, kibir ve diğer kötü özellikler bakımdan da hayvanlara benzer. Kişinin, bunların farkında olup hangi türe yakınlaştığını gözlemlemesi gerekir.

Amelî Olan Kısım: Bu hususta sürekli ve istikrarlı olarak uygulanması gereken birkaç sorumluluk vardır. Burada bunlardan yirmi bir vazife zikredilecektir:

Birinci Vazife: İmâmetin mânasının ve ondan kastedilenin halkı ıslah etmek olduğunu bilmelidir.

İkinci Vazife: Padişah ve yöneticiler, arzuların, isteklerin, içecek, yiyecek ve giyeceklerin, bütün dünya zevklerinin en az miktarı ile yetinmelidir.

Üçüncü Vazife: Padişah ve yöneticiler, kendisine gelen muhtaçları hor görmemelidir. Onların ihtiyaçlarını gidermek için gayret etmelidir.

Dördüncü Vazife: Padişah ve yöneticiler, işleri cahil ve ehliyetsiz olan kimselere bırakmamalıdır.

Beşinci Vazife: Diğer bir vazife de padişah ve yöneticilerin, adalet, hoşgörü, nasihat ve müslümanlara şefkat gösterme gibi sıfatların, reâyâdan daha çok yöneticilere lazım olan ibadet türlerinden olduğunu bilmeleridir.

Altıncı Vazife: Padişah ve yöneticiler, yaptığı işlerde mümkün mertebe mülâyim davranmalı ve bütün işlerde zorluktan ziyade kolaylığa çabalamalıdır.

Yedinci Vazife: Padişah ve yöneticilerin en mühim gayesi Allah Teâlâ'nın halkının rızasını talep etmek olmalıdır.

Sekizinci Vazife: Padişah ve yöneticiler, dünya ve âhirette vilâyet ve hükümranlıkta büyük faydaların yanısıra büyük tehlikelerin de olduğunu bilmelidir.

Dokuzuncu Vazife: Padişah ve yöneticiler, çevresindeki kişilerin kendisini övmelerine kapılmamalıdır. Çünkü gösterişli olarak yapılan medhiyeler, övenlerin veya halkın hoşnut olduğu anlamına gelmez.

Onuncu Vazife: Padişah ve yöneticiler, mütevazı olmayı nefsine galip kılmalıdır ve kibirli olmaktan kaçınmalıdır.

On birinci Vazife: Padişah, yöneticiler ve devlet ricalinde affetmek baskın olmalıdır.

On ikinci Vazife: Padişah ve yöneticiler, sabırlı ve sakin (hilm) olmalı ve gazaptan sakınmalıdır ki yırtıcı hayvanlara benzemesin. Sakinlik ve sabırlı olmak, nefsin hışmından kaçınmaktır.

On üçüncü Vazife: Padişah ve yöneticiler, mümkün mertebe mevat, boş ve işlenmeyen araziyi canlandırmak için gayret göstermelidir.

On dördüncü Vazife: Padişah ve yöneticilerin, devlet adamlarından, nâiblerden, hizmetçilerden vs. halka zulmedecek kimseye meydan vermemeleri, müsaade etmemeleri gerekmektedir.

On beşinci Vazife: Padişah ve yöneticiler, zamanını sorumluluklarına uygun olarak orantılı ve düzgün şekilde ayarlayarak taksim etmelidir.

On altıncı Vazife: Padişah ve yöneticiler, reâyâya karşı nazik olmalıdır. Sürekli olarak halkı doğru yola yönlendirerek ıslah etmeyi ve memleketi mamur kılmayı düşünmelidir.

On yedinci Vazife: Padişah ve yöneticiler, mümkün olduğu kadar düşman edinmemelidir. Ona düşman olan kimseye karşı hoşgörülü ve iyi davranarak onun gönlünden husumeti silmelidir.

On sekizinci Vazife: Padişah ve yöneticiler, bütün durumlarda kararlılık, uyanıklık göstermelidir.

On dokuzuncu Vazife: Padişah ve yöneticiler, verdikleri her sözü ellerinden geldiğince yerine getirmeye çalışmalıdır.

Yirminci Vazife: Padişah ve yöneticiler, gerekli olan bilgileri araştırmakta ve tahkik etmekte mümkün olduğu kadar gayret etmelidir.

Yirmi birinci Vazife: Padişah ve yöneticilerin işlerde âdil, tecrübeli ve ılımlı olan kimseler ile meşveret etmesi gerekir. Zira işlerde istişare etmek önemli ve büyük bir zarurettir.

Üçüncü Bâb

Padişahın vezirleri, nâibleri ve memurlarının âdâbı hakkındadır.

Padişah tarafından müslümanların işleri ile ilgili bir göreve tayin olunan veya divan işlerinden birisinde görevlendirilen kimsenin dikkat etmesi gereken dört mesele vardır:

Birincisi: Hak Teâlâ ile ilgili olan husus.

İkincisi: Kendisi ile ilgili olan husus.

Üçüncüsü: Padişaha karşı olan sorumluluğu ile ilgili husus.

Dördüncüsü: Reâyâya karşı nasıl olması gerektiği ile ilgili husus.

Dördüncü Bâb

Bu kitaba uygun hikâye ve söyleyişlere dair. Bu bâb üç fasıldan oluşmaktadır:

Birinci Fasıl: Hz. Ömer'in hayatına dair bir özet.

İkinci Fasıl: Ömer b. Abdülazîz'in hayatına dair bir özet.

Üçüncü Fasıl: Çeşitli hikâyeler ile ilgilidir (13 Hikâye).

Hâtime

6. Eserin Farsça Nüshası ve Özellikleri

Eserin tespit edebildiğimiz tek Farsça nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu 2086 numarada kayıtlıdır. Eserin katolog bilgileriyle yazma üzerinde yaptığımız inceleme sonucu tespit ettiğimiz hususlar şöyledir:

Katalog Bilgisi		Bizim Tespitimiz
Kitabın adı	*Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*	
Müellifi	Şeyh Muhammed b. Abdülkerîm el-mulakkab bi-Şihâbüddîn	Muhammed b. Abdülkerîm el-mulakkab bi-Şihâb en-Neyrîzî
Dili	Farsça	
Cilt	1	
Yazıldığı veya Basıldığı Yer, Tarih	H. 780.	H. 777 eserin telif tarihi H. 780 istinsah tarihi
Hattın Nev'i ve Hattatın Adı	Ta'lîk, Müellif hattıdır.	
Ölçüsü	165 x 130, 115 x 70	
Varak	109	
Sayfa	218	
Satır	15	

Cildin Nev'i	Siyah meşin kaplı, miklepli	Koyu kahverengi
Nereden ve Ne Suretle Geldiği	Sultan I. Mahmud vakfı	
Tasnif No	Ayasofya 2086	

Yazma üzerinde yapmış olduğumuz çalışmada yazmanın sarımsı krem renkli şarkî olduğu, cildinin alt ve üstten tığlı yuvarlak şemseli olduğu tespit edilmiştir. Metin içinde başlıklar ve bazı önemli konular siyah ve kırmızı renkli koyu mürekkep ile yazılmıştır. Haşiyelerde kimi yerlerde"tashih olunmuş" anlamına gelen "sahha" ibaresi mevcuttur. Bazı satırlarda rutubetten dolayı mürekkep kayması meydana gelmiştir. Genel olarak nüshanın durumu iyidir.

Söz konusu nüshanın müellif hattı olma ihtimali bulunmaktadır. Bu ihtimali güçlendiren noktalardan biri 67[b] yaprağında olduğu gibi derkenar notlarının sonunda "sahha" kaydının bulunmasıdır. Elbette bu notlar başka nüshadan da aktarılmış olabilir. Eser hakkında kesin bir yargı vermemizi engelleyen diğer bir nokta ise eserin telif tarihi olan h. 777 tarihinin zikredilmesininden sonra tahrîr ifadesi ile h.780 tarihinin verilmesidir. Tahrîri yapan kişinin müellif veya müstensih olması muhtemel olduğu için kesin bir sonuca varılamaz.

7. Eserin Zahriye Kaydı

1[a] varağınının başında sonradan eklenmiş şöyle bir kayıt vardır:

كتاب أمور السلطنة المرقوم بمفتاح السعادة من قبل التواريخ

"Saltanat işleri konusundaki *Miftâhu's-Sa'âde* isimli bu kitap tarih ilmine dairdir."

1[a] varağında, kütüphaneye sunulduğuna dair şöyle bir kayıt mevcuttur:

كتاب مفتاح السَّعادة فى قواعد السّيادة

لخزانة كتب الصاحب الأعظم الدستور الأفضل الأكرم مفخر أكابر وزراء العجم ولي الألطاف والمعالي والأيادي والنّعم مدبّر أمور إيران، الخواجه فخر الحق والدنيا والدين سلغر أعزّ الله تعالى أنصاره وعظّم في الدارين أقداره".

"*Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde* (adlı eser), yücelik sahibi, faziletli ve kerîm düstûr, Acem vezirlerinin önde gelenlerinin övünç kaynağı, lutufların, kerametlerin, cömertlik ve nimetlerin velisi, İran yönetiminin söz sahibi, dünya ve dinin iftiharı olan Hâce Fahrüddin Salgur'un (Allah Teâlâ onun dostlarını aziz kılsın; Allah dünyada ve âhirette onun mevkisini aziz ve başarılı kılsın) kütüphanesine sunulmuştur."

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, ayrıca metnin 107[b] varağında müellifin belirttiği üzere müellifin bizzat istinsah ettiği eserin birkaç nüshasından birinin bu şekilde adı geçen kütüphaneye sunulmuş olması mümkündür.

1[a] varağında bulunan vakıf metni şöyledir:

"قد وقف هذه النسخة الجليلة سلطاننا الأعظم والخاقان المعظّم مالك البرّين والبحرين خادم الحرمين الشريفين السلطان بن السلطان بن السلطان العالي محمود خان وقفاً صحيحاً شرعياً لمن طالع وتبصر واعتبر وتذكر أجزل الله تعالى ثوابه وأوفر، حرّره الفقير أحمد شيخ زاده المفتّش بأوقاف الحرمين الشريفين عظّمهما."

"Bu nüsha-i şerifi, muazzam sultanımız, büyük hakan, karaların ve denizlerin sahibi, Haremeyn-i Şerîfeyn'in [Mekke, Medine] hizmetçisi, yüce Sultan b. Sultan b. Sultan Mahmud Han vakfetmiştir. Şer'î ve sahih olarak vakfolunan bu kitap, onu okuyan, basîret kazanan, ibret alan, ondan yararlanan ve [Allah'ı ve nimetlerini] hatırlayanlar için vakfedilmiştir. Allah onun [Sultan Muhmud'un] sevabını ziyade buyursun. Bu yazılar Haremeyn-i Şerîfeyn (Allah makamlarını yüceltsin) müfettişi olan fakir Şeyhzâde Ahmed tarafından kaydedilmiştir."

1[a] varağında, II. Bayezid (918/1512), I. Mahmud (1168/1754), Haremeyn-i Şerîfeyn'nin müfettişi olan Şeyhzâde Ahmed'e ait olmak üzere üç tane de mühür bulunmaktadır. 109[a] varağında da II. Bayezid'in mührü mevcuttur.

Eserin bitiminin ardından Sa'dî'ye ait beyitlerin yanı sıra selefî ediplerden Gânim b. Velîd Mahzûnî-i Uşvenî'ye nisbet edilen Arapça beyitler nüshanın sonunda bulunmaktadır.

Nüshanın 109^b-112^b varaklarında metin bittikten sonra bazı beyit ve kasideler de bulunmaktadır. Bu kısımda 109^b ve 110^a, şairi bilinmeyen yirmi iki beyitlik bir "kaside-i mîmiyye" mevcuttur.

110^b-112^a yapraklarında dua ve hutbe şeklinde bir metin mevcuttur. Duanın sonu şöyle bitmektedir: "Pîr Budâk Bahadırhan (ö. 871/1466,1467) ve el-Emîru'l-A'zam el-A'del el-Ekrem Emîr Muzafferüddîn Şah Yusuf Bahadır Nuyân (Allah devletlerini ebedî kılsın)." Bu bilgilerden yola çıkarak, yazmanın Karakoyunluların (1351-1469) sarayında bulunduğunu söylemek mümkündür.[1] Dolayısıyla bu eser Muzafferî, Karakoyunlu ve Osmanlı saraylarında okunmuştur.

112^b yaprağında, dostların ayrılığını, mü'minin ölümsüzlüğünü, iyi huyluluğunu anlatan ve gerçek bir müslümanı tasvir eden dört hadis kaydedilmiştir. Ayrıca, Peygamber Efendimiz (s.a.) ve Hz. Ali (r.a.) ile ilgili birkaç hadis de yer almaktadır.

Eserin ilk ve son ibareleri şöyledir:

1^b Baş:

بسم الله الرحمن الرحيم

شكر و سباس بى نهايت و حمد و ثنايى بى غايت باذشاهى را تقدست اسمآؤه و تعالت آلاۀ كى نوع انسان را بجمال عقل و كمال فضل از أنواع مخلوقات ممتاز كردانيذ...

109^a Son:

اتّفق الفراغ من تأليفه في أواسط محرّم الحرام لسنة سبع وسبعين وسبعمائة الهجرية الهلاليّة.

وتحرير هذه النسخة في ربيع الأوّل لسنة ثمانين وسبعمائة والحمد لله أوّلا وآخرا والصّلوة على رسوله محمد المصطفى باطنا وظاهرا.

1 Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah Mirzâ, oğlu Pîr Budağ'ı Şîraz'dan çıkarmış, onun yerine diğer oğlu Ebû Yusuf Mirza'yı Şîraz'da onun yerine tayin etmişti. Bkz. Ebû Bekrî Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriye,* trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 2001, s. 242.

8. Eserin Tercümeleri ve Nüshaları

Şu ana kadar yaptığımız araştırmalar sonucunda eserin elimizdeki Farsça nüshasının dışında herhangi bir Farsça nüshasını tespit edemedik. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde* adlı eserle ilgili, başka herhangi bir bilgiye rastlanmaması nedeniyle müellif hakkındaki görüşlerimiz, elimizdeki mevcut nüshanın çeşitli özelliklerini esas alarak yorum yapmaktan öteye gidememiştir. Söz konusu nüshanın müellif hattı olması muhtemeldir. Ancak metnin bu kadar tertipli ve temiz yazılması da eserin Neyrîzî tarafından istinsah ettirilmiş olmasını ve kendisinin de tashih etmiş olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Bütün bunlara rağmen yazma eserlerde örneğine az rastlansa da müellif hattı olup oldukça muntazam ve güzel bir yazı ile yazılmış nüshalar bulunmaktadır. Kesin olmamakla beraber zikredilenlere istinaden ve müellifin ilmî ve edebî şahsiyetini de göz önünde bulundurduğumuzda elimizdeki nüshanın en-Neyrîzî'nin bizzat yazdığı veya müsveddesini bitirdikten sonra temize çektiği bir nüsha olduğunu söylemek mümkündür.

Şu ana kadar tespit ettiğimiz Osmanlıca tercüme nüshalarının bilgisi şöyledir:

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde T18 numarayla kaydedilen Osmanlı Türkçesine yapılmış tercümesinin bir nüshası bulunmaktadır. Güzel nesihle 106 yapraktan ve sayfaları 27 satırdan oluşmaktadır. Eserin mütercimi, Hattat Mehmed Süleyman olup, 1025/1617 senesinde tercümesi tamamlanmıştır. Bu eserin incelenmesi sonucunda, ana metin ile aynı olmakla beraber, 8^a varağında Hâfız-ı Şîrâzî'nin Şah Şücâ için methiye olarak yazdığı şiir parçalarının ilave olunduğu tespit edilmiştir. 102^b varağında el-Îcî'nin[1] (en-Neyrîzî) aynı eserden birkaç nüsha kaleme

1 Müellifin künyesi Osmanlıca tercüme nüshasında Farsça nüshasından farklı olarak en-Neyrîzî yerine el-Îcî şeklinde kaydedilmiştir. Müellif Farsça nüshada, eseri bizzat birkaç nüsha çoğalttığını belirtmiştir. Acaba bizim üzerinde çalıştığımız nüsha dışındaki nüshalarda müellif künyesini Neyrîzî yerine Îcî olarak mı yazmıştı? Zira Îc ile Neyrîz bölgeleri birbirine yakın bölgelerdir. Osmanlı Türkçesine yapılan tercüme, bize ulaşmayan nüshalardan yapılmış ve mütercim künyeyi Îcî olarak kaydetmiş olabilir. Bir başka ihtimal de Îc ve Neyrîz bölgelerinin birbirine yakın olması dolayısıyla mütercimin böyle bir tasarrufta bulunmuş olabileceğidir.

aldığını belirten bilgi mevcuttur. Eserin sonunda müellifi ve telif tarihi ile ilgili: "Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Îcî" ve "Muharrem ayının ortalarında 785" tarihi kaydedilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu'nda 2335 numarada bulunan nüsha, Abdülazîz Efendi[2] tarafından yapılan tercümenin 1035/1626 tarihli nüshasıdır. Eser 165 yapraktan ve sayfaları 15 satırdan oluşmaktadır. Büyük ölçüde ana eserin metnine sadık kalsa da mütercimin bazı ilaveler yaptığı da görülmektedir. Diğer tercüme eserinde olan şiirin aynısı yer almakla beraber, 12[a] varağında, Hâfız-ı Şîrâzî'nin Şah Şücâ'yı methettiğini zikretmektedir. 123[b] varağında, mütercim, müellifin (en-Neyrîzî) Hz. Ömer ile Ebû Cehil'i aynı kefeye koymasını kınamıştır. 163[a] varağında, el-Îcî'nin (en-Neyrîzî) bu eserden birkaç nüsha telif ettiğine dair bilgi bulunmaktadır. 165[b] yaprağında, kitabın sonunda ana metnin müellifi ve telif ile ilgili: "Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Îcî" ve telif tarihi olarak da "Muharrem ayının ortalarında 785" tarihi kaydedilmektedir.

9. Müellifin Eserleri

Müellif hakkında bilgi azlığından dolayı çalışmamıza konu olan *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde* adlı eserin dışında sahip olduğu başka eserlerden de haberdar değiliz. Ancak Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde, Turhan Sultan Koleksiyonu 231 numarada kayıtlı bulunan *Tuhfetü'l-Fakîr ilâ Sâhibi's-Serîr*[3] adlı eserin incelenmesi sonucunda görülmüştür ki bu kitabın müellifi ile çalışmamıza konu olan eserin müellifinin aynı olabileceği ihtimali oldukça yüksektir. Eser 800/1397-1398 yılında tamamlanarak Timur'a sunulmuştur. Müellif, kitabın 68[a] varağında kendi ceddinin künyesini "Erşedüddîn Ebü'l Hasan Ali b. Muhammed b. Ali en-Neyrîzî" olarak

---

2 Şeyhü'l-İslâm Hâce Saddüddîn'in dördüncü oğlu Abdülazîz Efendi'ye ait eserlerden birisi kitabımızın konusu olan *Miftâhü's-Sa'âde fî Kava'idi's-Siyâde* adlı eserin Osmanlıca tercümesidir. Tercümesi 1021/1613 yılında tamamlanan bu eser İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nin Hâlis Efendi Koleksiyonu'nda 2756 numarada kayıtlı olup, 165 yaprak ve 15 satırdan oluşmaktadır.

3 *Tuhfetü'l-Fakîr ilâ Sâhibi's-Serîr* hakkında kısaca bkz. İsmail Paşa Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Mûsânnifîn,* el-Maarif Matbaası, c. II, İstanbul, 1955, s. 176. Ayrıca bkz. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, c. IV, Dârü'l-İhyâü't-Turâsü'l-Arabî, Beyrut, t.y, s. 193.

zikretmektedir. Ayrıca "Tefsir eseri olarak *Mecma'u'l-Bahreyn* adlı kitabın sahibi, benim ceddimdir" diye belirtmektedir.

Mecma'u'l-Bahreyn adlı eser, on ciltten oluşan Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir.[1] Eser Erşedüddîn Muhammed b. Ali en-Neyrîzî'ye (ö. 604/1207-1208) aittir.[2] Fıkıh, hadis, tefsir ve edebiyat alanlarında söz sahibi büyük bir âlim olan Erşedüddîn Muhammed Neyrîzî, Şîraz'ın Atik Cami'inde uzun yıllar vaaz ettiği gibi yetmiş sene de fetva vermiştir. Bunun dışında *Tenvirü'l-Mesâbih fî Şerhi'l-Mesâbih fi'l-Hadis*, *Bâkûretü't-Taleb li Ehli'l-Edeb* adlı eserlerin de sahibidir.[3]

Erşedüddîn'in eserleri hakkında İran ve Türkiye kütüphaneleri başta olmak üzere, Berlin Devlet Kütüphanesi, British Library ve Fransa Milli Kütüphanesi'nin yazmalar katalogları tarandı. Maalesef konuya ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Sonuç olarak *Tuhfetü'l-Fakîr ilâ Sâhibi's-Serîr* eserinin sahibi ile kitabımıza konu olan *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*'nin müelliflerinin aynı kişi olduğunu düşünecek olursak, Neyrîzî'nin ilim sahibi bir aileden geldiğini ifade edebiliriz.

Bir de elimizdeki kısıtlı bilgilere istinaden, Pakistan'ın Karaçi Millî Müzesi'nde, N. M. 1957-913/3 numarasıyla kayıtlı bulunan *Şâhnâme-i Firdevsî*[4] yazmasında, "Muhammed b. Abdülkerîm b. Muhammed b. Ebü'l-Hasan el-Fakih en-Neyrîzî tarafından, Muharrem ayının ikinci günü, 752 [1351-1352] yılında telif olunmuştur" şeklinde bir bilgi tespit ettik. Bu nüshanın hattı ile kitabımıza konu olan eserin hattı oldukça benzerlik taşımaktadır. Hatların benzer olması aynı kişi tarafından yazıldığı izlenimi vermektedir. Müellifin nisbeten daha genç yaşlarda olması hasebiyle, eseri yazdığı dönemde kâtiplik konumunda olduğunu varsayabiliriz. *Şahnâme*'nin müstensihi olan Neyrîzî'nin, eserin sonunda kendi künyesi olan "Şihâbüddîn"

1 Hacı Mirza Hasan Hüseyni Fesâî, *Farsnâme-yi Nâsirî*, c. II, İntişarât-ı Emîr Kebîr, Tahran, hş. 1388/2009, s. 1567.

2 Âlimin künyesi ve eserleri için bkz. Ömer Rıza Kehhâle, *a.g.e.*, c. VII, s.224.

3 Erşedüddîn Neyrîzî hakkında geniş bilgi için bkz. *Şeddü'l-İzâr fî Hatü'l-Evzâr 'en Zavârü'l-Mezâr* (Şeddü'l-izâr), Çâphâne-i Meclis, Tahran, hş. 1328/1949, s.127.

4 Jâle Nasîrî, *Mu'arrifî-yi Nüshahâ-yi Şâhnâme-yi Firdevsî*, (Mevrid-i İstinâd-i Müessese-yi Mutalaât ve Tahkîkâtî-i Ferhengî der Kâr-i Tashih-i İlmî ve İntikâdî-i Metn-i Şâhnâme), Müessese-yi Mutalaât ve Tahkîkâtî-i Ferhengî, Tahran, hş.1369/1990, s. 40-41.

lakabından bahsetmediği görülüyor. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde* eserinde ise "Mulakkab bi-Şihâb" kaydından anlaşıldığı kadarıyla Şihâb lakabını kullanmıştır. Netice itibariyle iki eser aynı kişi tarafından istinsah edilmiş olabilir. *Şahnâme*'nin istinsah tarihi 752/1351-1352'dir. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde* ise 777/1375 yılında telif olunmuştur.

10. Metni Hazırlarken Takip Edilen Yol

Metni hazırlarken metnin özüne sadık kalmakla beraber, rahat okunmasını sağlamak için, konu başlıkları, mukaddime, bâb, mesele, vazife, vecih, şiir, beyit, hikâye, nükte gibi kavramlar koyu başlıklar hâlinde verilmiştir. Cümlelerin rahat takip edilebilmeleri için nokta, virgül, noktalı virgül gibi imlâ işaretleri kullanılmıştır. Âyetler, hadisler ve özlü sözler tırnak içine alınmıştır. İsimlerden sonra olan dualar ise parantez içine alınmıştır. Paragraflarda mümkün olduğu kadar satır başı uygulaması yapılmıştır. Metinde olmayıp anlamı doğru yansıtmak için tarafımızca uygun görülerek ilave edilen açıklamalar parantez veya köşeli parantez içinde verilmiştir.

Metinde geçen âyetlerin tercümesi için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın internet sitesi kullanılmıştır (http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#54:55). Dipnotta âyetlerin bilgisi sûre adı, sûre numarası/âyet numarası olarak verilmiştir. Hadislerin tercümeleri metinde verilerek, dipnotta hadisin geçtiği kaynak bilgisi belirtilmiştir.

Metin sayfalarında derkenar edilmiş parçalar metne dâhil edilerek dipnotta belirtilmiştir.

Peygamber Efendimiz (s.a.) başta olmak üzere, peygamberlerin, imamların, Ehl-i Beyt'in, halifelerin, sahâbe ve büyük şahsiyetlerin isimlerinin ardından gelen dua ibareleri olduğu gibi parantez içine alınmıştır.

Metot olarak Ahmet Ateş'in *İstanbul Kütüphaneleri'nde Farsça Manzum Eserler*[5] adlı eseri başta olmak üzere, Âşık Mehmed'in *Menâzilü'l-Avâlim*[6],

5 Ahmet Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

6 Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-Avâlim*, c. I, haz. Mahmut Ak, TTK, Ankara, 2007.

Mübahat Kütükoğlu'nun *Tarih Araştırmalarında Usûl*[1], Leon Halkın'ın *Tarih Tenkidinin Unsurları*[2] ve Gotthelf Bergstrasser'in *Metin Tenkidi ve Yazma Metinleri Yayınlama İlkeleri*[3] adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

Bu eser bazı yerlerde noktaların eksikliği, satırların kayması, ayrıca yazı stili sebebiyle anlaşılması zor olan kısımlar dışında gayet güzel bir biçimde istinsah edilmiştir. Metinde âyet, hadis ve Arapça şiirlerin yanı sıra devlet adamları, âlimler ve büyüklere ait özlü sözlerin bir kısmının da Arapça olarak kaydedildiğini belirtmek gerekir. Bunların da Türkçe çevirisi verilmiştir.

11. Değerlendirme

Tarihte büyük devletlerin çöküş sebepleri incelendiğinde, devletin yönetim mekanizmasında tezahür eden sorunlarının âdeta bir hastalık gibi zamanla o devletin idarî organlarını da tahrip ettiği görülmektedir. Devletin siyasî ve ekonomik anlamda zayıflamasının sebeplerini, padişah ile ona en yakın olan vezir(ler), vezir(ler) ile nâibleri arasında iletişim bozukluğunun bulunması, askerî üst düzey komutanlar ile devlet mensupları arasında anlaşmazlıkların olması, devletin temsilcisi olarak merkezden uzak ve uç nahiyelerde bulunan görevliler ile merkez arasındaki sağlam bir dayanışmanın ve haberleşmenin olmayışı ve bunlara ekleyebileceğimiz onlarca başka faktörde aramak gerektiğini söylemek mümkündür.

Devletin idarî sisteminde yaşanan bozukluklar da devlet-reâyâ ilişkisini olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan adaletsizlikler sonucunda, devletin halk nazarındaki itibarı kaybolmuş, halkın arasında da fitne, fesat, yolsuzluk vs. gibi nâhoş durumlar gündeme gelmiştir. Devlet ve halkının her anlamda huzur içinde varlığını sürdürebilmesi için yöneticilere ideal bir devlet yönetiminin prensiplerini öğretmeyi hedefleyen nasihat ve ahlâk kitaplarının (siyâsetnâme/nasihatnâme) kaleme alınması da bu ihtiyaçtan doğmuştur. Devletin siyasî gücünün ve düşüncesinin padişahın iradesi ve otoritesinde

---

1 Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1995.

2 Leon Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, trc. Bahaeddin Yediyıldız, TTK, Ankara, 2000.

3 Gotthelf Bergstrasser, *Metin Tenkidi ve Yazma Metinleri Yayınlama İlkeleri,* haz. Muhammed Hamdî el-Bekrî, trc. Eyyüp Tanrıverdi, Kitabevi, İstanbul, 2011.

olması hasebiyle filozoflar da devletin iktidarını ve meşruiyetini korumak suretiyle nasıl ve hangi yöntemlerle toplumda gerçek saadetin, diğer bir tabirle "Medine-i Fâzıla"nın kurulabileceği üzerinde düşünmüşlerdir. Filozoflar, doğru bir "siyâset"in, gerek padişahın ve devletin merkezî gücü elinde tutması, gerekse halkın refah ve saadetinin temini adına sunabileceği imkânları ortaya koymuştur. Siyâset kavramının bu şekilde betimlenmesi, yönetim sanatı ile ilgilenen düşünürlerin "padişahın konumu", "hususiyetleri" ve "yönetimin biçimlerine ilişkin yorumlarının şekillenmesi" gibi hususlara yoğunlaşmalarına olanak vermiştir.

İran'ın İslâm öncesi düşünürleri, kendi yorumlarını beyan eden "enderz-nüvis" ve İslâmî dönemde ise "siyâsetnâme-nüvis" olarak bilinirler. Bu devirlerde özellikle din adamları ve hükümdarlar, evrenle ilgili kendi düşüncelerini şifâhî veya yazılı olarak *Enderznâme, Pendnâme, Âyînnâme, İrşâdnâme, Âyne-i Şâhî* gibi ahlâka dair eserlerde açıklamaya çalışmışlardır. Meşhur Sasânî kisrası Nûşirvân'ın *Hitâbe*'si, ünlü veziri olan Büzürgmihr'in *Âdâb* kitapları buna örnektir. İslâm sonrası dönemlerde ise bu tür eserler tercüme edilerek Arabî-İslâmî şekline büründürülmüştür. İbn Mukaffâ'nın önderliğinde Farsçadan Arapçaya yapılan tercüme çalışmaları sırasında ahlâk ve edep üzerine yazılmış söz konusu eserler, Arap edebiyatına *mevâiz, vesâyâ, âdâb, hikem* gibi başlıklarla geçmiştir.

Siyâsetnâme veya nasihatnâme türü eserler, devletin içine düştüğü siyasî, ekonomik, askerî ve dolayısıyla idârî alanlardaki sıkıntıları gidermek veya önlemek amacı ile kaleme alınan eserlerdir. Bu eserler genel itibariyle "adalet" odaklı metinlerdir. Eserlerin büyük bir kısmı padişahlar tarafından devletin varisi olacak şehzadeler için kaleme alınmıştır. Bir diğer kısmı da devlet adamlarının isteği üzerine dönemin meşhur âlimlerinin telif ettiği eserlerdir. Fakat bahsedilen örneklerin dışında bizzat âlimler tarafından telif edilip devlet adamlarına sunulan eserler de mevcuttur. Bu eserler genel anlamda hükümdarlara yönetim felsefesi ve sanatı ile ilgili bilgi veren ve ahlâkî hususlarla kutsal kitaplardan, peygamberlerin hayatlarından, âyetlerden, atasözlerinden, şiirlerden, hikâyelerden, büyüklerin söyleşilerinden

oluşan ve çeşitli özlü sözlerle süslenen metinlerdir. Genel anlamda siyâsetnâmeler, devletin bütünlüğünü muhafaza etmek ve meşruiyetini sağlamakla beraber, devlet yapısındaki mevcut sıkıntıların giderilmesi ve ileride yaşanacak problemleri önlemek amacı ile telif olunan önemli eserlerdir. Örneğin, kendi döneminde devletin yanlış uygulamaları sonucunda meydana gelen sıkıntıları sezen bir âlim veya filozof, devletini ve halkını bu ıstıraplardan kurtarmak, dünyevî ve uhrevî saadete kavuşmalarını sağlamak, yöneticiyi "ideal" bir devletin oluşumunda desteklemek amacı ile yönetim kılavuzu olarak siyâsetnâme/nasihatnâmeyi kaleme alır.

Hükümdarı devlet mekanizmasının kalbi olarak nitelendiren siyâsetnâme eserlerinin padişahlara yönelik olanları, *Siyerü'l-Mülûk*, *Nasîhatü'l-Mülûk*, *Tuhfetü'l-Mülûk*, *Ahlâkü'l-Mülûk*, *Enîsü'l-Mülûk* gibi künyeler altında telif olunduğu gibi vezirlere yönelik olanlar da *Nasîhatü'l-Vüzerâ*, *Mir'atü'l-Vüzerâ*, *Tuhfetü'l-Vüzerâ* gibi isimlerle kaleme alınmıştır.

Bir siyâsetnâme örneği olarak çalışmamızın konusunu teşkil eden *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde* adlı eser, Muhammed b. Abdülkerîm Şihâb en-Neyrîzî tarafından 777/1375 tarihinde telif olunup, Muzafferîler'in hükümdarı Şah Şücâ'ya sunulmuştur. Bu çalışmamızda müellifin künyesinin kütüphane kataloğunda yer aldığı gibi Îcî değil de Neyrîzî olanını tercih ettik. Yine çalışmamız esnasında müellifin atasının âlim, fakih, edip, vâiz, müfessir olan Erşedüddîn en-Neyrîzî olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ifade ettik. Müellifimiz en-Neyrîzî'ye ait olduğu düşünülen ve Emîr Timur Güregen'e sunulan *Tuhfetü'l-Fakîr ilâ Sâhibi's-Serîr* ile bir *Şâhnâme* nüshası tespit edilmiştir. Ayrıca üzerinde çalıştığımız eserin Muzafferî sarayına sunulmuş olduğu, ancak yazmanın daha sonra Karakoyunlu ve nihayet Osmanlı sarayına intikal etmiş olduğu ortaya konulmuştur. Eser, XIV. asırda Farsça olarak telif olunmasına rağmen yer yer Arapça-Farsça karışık biçimde kaleme alınmıştır. Eserin içeriği yukarıda işaret ettiğimiz siyâsetnâme türü eserlerin yapısına uygundur. Bu mânada siyâset, İslâm tarihi, Fars ve Arap edebiyatının mensur ve manzum örneklerini, tasavvufa dair anlatıları ve Sünnî düşünceye dair hadisleri barındırmaktadır. Yorumu

ve yaklaşımı Eş'arî-Şâfiî anlayışına uygun olarak değerlendirilebilir. Eserin metni, edebî açıdan zor olmakla birlikte, hat açısından düzgün bir metindir. Müellif, Kur'ân âyetleri, rivayetler ve şiir örneklerinden, filozofların, âlimlerin, sûfîlerin özlü sözlerinden nakiller yaparak, inşa ve edebî sanatları kullanmış, eserin zenginliğini artırmıştır.

Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde'nin metni üzerinde yaptığımız bu çalışma, özellikle tarihçilere yeni bakış açısı sunacaktır. Metodolojik olarak müellifin rivayetlerin analiziyle ilgili kullandığı yöntem, kanıt olarak kendi görüşünü desteklemek üzere mevzuları bir bütün olarak ele almaktadır. Bu da araştırmacılara çeşitli yorum imkânları sunmaktadır. Bir diğer husus da *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*'nin, İslâm dini odaklı yönetim felsefesi açısından mütalaa edilmesi gereken bir eser olmasıdır. Bütün bu özelliklerin dışında şunu bilmek gerekir ki bilim erbabı genellikle yönetimin teorik yönlerini öğreten kişidir. Yöneticiler ise bu hükümlerin uygulayıcısıdır. Yöneticiler, halkı âdilce yönetebilmek için siyasî meseleleri teorize eden Neyrîzî gibi âlimlere muhtaçtır. Dolayısıyla yöneticilerin ilme değer vermeleri gerekir. Diğer bir deyişle ulemânın ön planda tutulduğu ve ilmin hâkim olduğu bir devlet, başarılı bir devlettir. Tarihe baktığımızda ilmî açıdan zengin olan devletlerin daha başarılı ve uzun ömürlü olduklarını görüyoruz. İlim erbabına önem veren devletlerde halkın refahı ve dolayısıyla rızası da sağlanmıştır. İnsanlar adaletin hüküm sürdüğü "ideal bir yaşam" sürebilecekleri ortamda yaşamak arzusundadırlar. Bu kitabın anahtar noktası da "adalet" mevzusudur. Adalet bütün halkların arzu ettiği olgudur. Söz konusu esere benzer yazmaların bugünkü yöntemler ile yapılacak tahlili ve neşri, yönetim felsefesi açısından önemli ihtiyaçlarındandır. Zira devletlerin yaşadığı sorunların çoğunun esas sebebi adaletsizliktir. Dolayısıyla özellikle yönetim bahisleri ile ilgili olan bu nadir ve pek kıymetli eserlerin keşfedilip dikkatlice değerlendirilmesi, siyâset literatürüne dair bilgi birikimimize ciddi katkı sağlayacaktır. Bu birikimin siyâset teorilerinin üretiminde kullanılması siyâset bilimcilere ait bir husustur.

Eserin yazıldığı dönem, merkezî iktidarın İlhanlılar'dan Timurlular'a geçiş sürecine denk gelmektedir. Bu dönemde merkezî bir devletten yoksun olan İran sahası, çeşitli mahalli hânedanlar arasındaki sert bir iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Bu kargaşa dönemini (fetret devri) dikkate alacak olursak, böyle bir vaziyette Şah Şücâ gibi bir hükümdarın ilim, kültür ve adalete değer vermesi de önemli bir diğer husustur.

Neyrîzî'nin Sa'deddîn et-Teftazânî, Şemseddîn el-Kirmânî ve Seyfüddîn-i Ebherî gibi büyük âlimlere hocalık yapmış olan Adudüddîn-i Îcî'nin yaşadığı çağda ve aynı bölgede yaşamış olması, adı geçen âlimden ders almış olması ihtimalini arttırmaktadır. Dolayısıyla bu ekolün düşünce yapısından etkilenmiş olması da söz konusudur. Bu mevzu, müellifin bakış açısını ortaya koyması ve bölgenin düşünce tarihini anlama noktasında da önemlidir.

Diğer siyâsetnâme/nasihatnâme eserlerinden farklı olarak *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde* adlı eserinde Neyrîzî, Şâfiî mezhebinin fıkhî prensiplerini ve Eş'arî kelâmını esas alarak konuları usta bir biçimde izah etmeye çalışmıştır. Bu özellik de müellifin bu anlamdaki yetkinliğini ortaya koymakta önemli bir noktadır.

Bu tür eserler arasında *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde* adlı eser, XV. asırda İran'da yazılıp günümüze kadar gelmiş olan nadir eserlerdendir. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla, Osmanlı döneminde de bu eser ulemâ ve devlet adamları tarafından rağbet görmüş ve Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. Bu da dönemin bilginleri ve yöneticilerinin bu esere verdikleri önemi açıkça ortaya koymaktadır.

Eserde yer alan, yöneticiliğin Allah tarafından hükümdara verildiği, padişahın dîvân-ı mezâlimde oturuşu gibi konuları Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme* adlı eserinde de görüyoruz. Eserde naklolunan hikâyelerden bazılarının, İmâm Gazzâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk* ve Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Şerifi*'nde geçen hikâyelere benzediği görülmektedir. Devlet adamlarının siyâsete ve âdâba ilişkin karşılaştığı meselelerde ise Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-i Nâsırî* adlı eserindeki yaklaşımı ile örtüşmektedir. Daha önce de

zikrolunduğu üzere, eserin fıkhî açıdan, hilâfet doktrini ve özellikle de devlet başkanının (imam) seçilmesinin zarureti ve şartları mevzuunda, el-Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniye* adlı eserindeki düşüncesi ile örtüştüğünü söylemek mümkündür. Konu çeşitliliği açısından ise Muhammed b. Turtûşî'nin, *Sirâcü'l-Mülûk* adlı eserine benzer nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Ancak zikrolunduğu üzere Neyrîzî söz konusu eserini, duyduğu öğütlerle, felsefe, fıkıh, kelâm, siyâset felsefesi ile ilgili bilgilerle, Kur'ân âyetleri ve hadislerin yanı sıra Arapça ve Farsça şiirler ile süsleyerek gayet uyumlu ve ayrıntılı bir biçimde yoğurarak sunmuştur. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*'nin aynı başlık altında kaleme alınmış diğer eserler arasında hem İslâm felsefesi hem de edebî yönü itibariyle Muzafferî Hânedanı'dan günümüze kadar gelebilen ve benzerine az rastlanan özgün eserlerden birisi olduğu kanaatindeyiz.

Bir mukaddime, dört bâb ve hâtime bölümlerinden oluşan *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*'nin müellifin zikrettiğinin dışında telif sebeplerinden birisi de fetret döneminde çeşitli yerel hânedanlar arasında yaşanan siyasî mücadeleler sonucunda toplumsal anlamda büyük sıkıntıların yaşanmış olmasıdır. Bütün bu sıkıntılara şahit olan Neyrîzî, hükümdarın ve devletin önde gelenlerinin reâyâya karşı daha hassas davranmalarını sağlayarak, devletin yönetim mekanizmasında yaşanan sıkıntıları gidermek üzere, bir çözüm yolu olarak Şâh Şücâ'ya bu eseri sunmuş olmalıdır.

Siyâsetnâme/nasihatnâme tarzı eserler, İslâm kültür havzasında siyâsetnâme literatürü diyebileceğimiz bir tür grup oluşturacak kadar çoktur. Edebî bir tür olarak karşımıza çıkan siyâsetnâmeleri birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bununla birlikte siyâsetnâme türü eserlerin iç tasniflendirilmesine yönelik kapsamlı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç olduğu açıktır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülmelik el-Kâtib, *Doğunun Hükümdarı,* trc. Güldane Gündüzöz-Soner Gündüsöz, Antık Dünya Klasikleri Yayınları, İstanbul, 2007.

Abdünna'im, Muhammed Hüseyn, *Kâmusu'l-Farsiye*, Dârü'l-Kitab e'l-Lübnanî, Beyrut, 1982.

Abdurrahman Câmî, *Nefahatü'l-üns*, trc. Lâmiî Çelebi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998.

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "ez-Zencânî, Sultana Öğütler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXI, sy. 2, 2006, s. 241-246.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, haz. Ahmed Muhammed Şakir, c. III-IV, Dârü'l-Hadis, Kahire, 1995.

Ahmed b. Hüseyin b. Ali Kâtib, *Târih-i Yezd,* haz. İrec Afşar, Şirket-i İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, hş. 1386/2007.

Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-Muhabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*, I, haz. Kemal Eraslan, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1996.

Hz. Ali, *Nehcü'l-Belâğa*, haz. Seyyid Râzî, Kevser Yayınları, İstanbul, 2013.

Ali Kâtib, *Târîh-i Cedîd-i Yezd***,** haz. İrec Afşar, Emîr Kebîr, hş. 1386/2007.

Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-Avâlim*, c. I, haz. Mahmut Ak, TTK, Ankara, 2007.

Ateş, Ahmet, "Metin Tenkidi Hakkında (Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman Münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII, İstanbul, 1942, s. 253-267.

-----, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler,* I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

Ateş, Süleyman, "Cüneyd Bağdadî", *DİA*, VIII, Ankara, 1993, s. 119-121.

Attâr Nişâbûrî, *Esrârnâme***,** haz. Muhammed Rıza Şafiî Kedkenî, İntişârât-i Suhen, Tahran, hş. 1386/2007.

Avşar, Ziya, "Tenkitli Metin Neşrinde İmla Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler", *Turkish Studies,* c. III, sy. 6, 2008, s. 59-95.

Ayasofya Fihristi (eski), *Defter-i Kütüphane-i Ayasofya*, Mahmûd Bey Matbaası, Dersaadet, 1304 hicrî, s. 125.

Aycan, İrfan, "Ziyâd b. Ebîh", *DİA*, XXXXIV, Ankara, 2013, s. 480-482.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* c. II-III, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2006.

Bardakoğlu, Ali, "Had", *DİA*, XIV, Ankara, 1996, s. 547-551.

Bergstrasser, Gotthelf, *Metin Tenkidi ve Yazma Metinleri Yayınlama İlkeleri,* haz. Muhammed Hamdî el-Bekrî, trc. Eyyüp Tanrıverdi, Kitabevi, İstanbul, 2011.

Bozkurt, Nahide, "el-Me'mun", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, s. 101-104.

-----, "Hârûnürreşîd", *DİA*, XVI, Ankara, 1997, s. 258-261.

-----, "Nasr b. Seyyâr", *DİA*, XXXII, Ankara, 2006, s. 415-416.

Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, nşr. Ebû Suhayb el-Keremî, Beytü'l-Efkâr, Riyâd, 1998.

Bursalı Tahir, Mehmet Efendi, *Siyâsete Müteaʿllik Âsâr-ı İslâmiye*, İstanbul, h. 1330/1911-1912.

Caʿfer b. Muhammed b. Hasan Caʿferî, *Târîh-i Yezd,* haz. İrec Afşar, Şirket-i İntişârât-i İlmî Ferhengî, Tahran, hş. 1384/2005.

Caʿferî, Tayyibe, "Tahlil-i Sindbâdnâme Ez Didgâh-i Revânşinâsî-i Yûng", *Edeb-Pejûhî Dergisi*, sy. 12, hş. 1389/2010, s. 118-103.

Cemaleddin Şeyh Ebü'l-Futûh-i Râzî, *Revzü'l-Cinan ve Ruhu'l-Cenan fî Tefsiri'l-Kur'ân,* haz. Ali Akber Gaffârî, c. I, Kitâbfurûşî-yi İslâmiyye, Tahran, hş. 1356/1977.

Cihanbahş, Cûyâ, Râhnumây-i Tashi-i Mutûn, Neşr-i Dâniş, *Faslnâme* 16/1, Tahran, hş. 1378/1999.

Çağmînî, *el-Mülahhas fi'l-Hey'e* (Tıpkı basım), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

Dehhuda, Ali Ekber, "Bârgâh", *Lugatnâme*, c. VI, Çâp-i Sîrûs, Tahran, 1336/1957, s. 309.

-----, "İklîlu'l-Mulûk", *Lugatnâme*, c. V, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1345/1966, s. 3199.

-----, "Maʿn", *Lugatnâme*, c. XIII, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1373/1994, s. 18709.

-----, "Ra'sü'l Kelb", *Lugatnâme*, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran hş. 1344/1955, c. III, s. 10446.

-----, "İrâhistân", *Lugatnâme*, c. III, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1372/1993, s. 3186.

-----, "Esma'î", *Lugatnâme*, c. II, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1372/1993, s. 2400-2401.

-----, *Lugatnâme*, "Sevâd", c. VIII, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1373/1994, s. 12184.

Demirci, Mehmet, "Mâlik b. Dînâr", *DİA*, XXVII, Ankara, 2003, s. 505.

DİA, "Hâfız-ı Ebrû", *DİA*, XV, İstanbul,1997, s. 89-90.

Durmuş, İsmail, "Mütenebbî", *DİA*, XXXII, Ankara, 2006, s. 195-200.

-----, Mustafa Çuhadar, "İbnü'r-Rûmî", *DİA*, XXI, Ankara, 2000, s. 186-188.

Ebû Bekrî Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriye*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 2001.

Ebû Ca'fer Muhammed el-Kumî, *İleli'l-Şerâ'i'*, İntişârât-i Mu'minîn, Kum, 1960.

Ertaş, Kasım, "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Hayatı ve Eserleri*", The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS),* c. VI, 2013, s. 191-211.

Fayda, Mustafa, "Belâzûrî", *DİA*, V, Ankara, 1992, s. 392-393.

Gökay, Orhan Şaik, "Kâtib Çelebi", *DİA*, XXV, Ankara, 2002, s. 36-40.

Hâfız Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahanî, *Hilyetü'l-Evliyâ,* Matbaatü's-Saade, Kahire,1997.

Halaçoğlu, Yusuf, "Fersah", *DİA*, XII, Ankara, 1995, s. 412.

Halîfât, Sahbân, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", *DİA*, c. X, Ankara, 1994, s. 287-291.

Halkın, Leon, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, trc. Bahaeddin Yediyıldız, TTK, Ankara, 2000.

Hamdullah Müstevfî, *Nüzhetu'l-Kulûb,* İntişârât-i Esâtîr, Tahran, hş. 1389/2010.

-----, *Nüzhetu'l-Kulûb*, nşr. Muhammed Debir Siyâkî, Çâphâne-i Heyderî, Tahran, hş. 1336/1957.

-----, *Tarih-i Güzîde*, haz. Abdülhüseyin Nevâî, intişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, hş. 1387/2008.

Hans Wehr, *A Modern Arabic-Persian Dictionary, Based on Hans Wehr's Dictionary of Modern Written Arabic,* trc. ve thk. Azertaş Azernur, Neşr-i Ney, Tahran, hş. 1379/2000.

Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri,* trc. Acar Sevim Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.

Hoca, Nazif "Baklî", *DİA*, IV, Ankara, 1991, s. 544-547.

Hüseynî, Seyyid Muhammed, *Ferheng-i Lugat ve İstilahât-i Fıkhî,* Surûş, hş. 1385/2006.

İbn Mâce Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce,* Dârü'l-Hadis, Riyâd, 1997.

İbn-i Belhî, *Farsnâme*, G. Le. Strange-R.A. Nicholson Cambridge University Press, London, 1921.

İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi, (el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi),* trc. M. Beşir Eryarsoy, c. II, Hikmet Yayınları, İstanbul, 2008.

-----, *el Kâmil fi't-Tarih,* c. XII, trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Hikmet Neşriyatı, İstanbul, 1987.

-----, *el Kâmil fi't-Tarih,* c. IX, tsh, Muhammed Yusuf ed-Dakkâk, Beyrut, 2003.

İnal, Güner, "17. Yüzyıldan bir Hafız Divanının Desenlerinde Resim ve Metin İlişkisi", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan,* Ankara, 1984.

İnalcik, Halil, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyâset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, sy. A2, Ankara 1966, s. 259-271.

İsmail Paşa Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn, Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musennifîn,* el-Maarif Matbaası, c. II, İstanbul, 1955.

Jacson, Peter, "Muzaffarids", *EI,* c. VII, E. J. Brill, New York, 1993, s. 820-822.

Kandemir, M. Yaşar, "Beyhakî Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, VI, Ankara, 1992, s. 58-61.

Kara, Mustafa, "Dârânî", *DİA*, VIII; Ankara, 1993, s. 485.

Karta, Abdullah, "Semnûn b. Hamza", *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, s. 498-499.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn,* Behiyye Matbaası, 1364/1945.

-----, *Keşfü'z-Zünûn,* c. I-V, trc. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

Kâvusî, Veliyullâh, *Tîğ ve Tenbûr, Honer-i Devre-i Timuriyân be Revâyet-e Mutûn,* İntişârât-i Metn, Tahran, hş. 1389/2010.

Kaya, Abdullah, "Selçuklular Döneminde Sivas'ta İlim ve İlim Adamları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* c. I, sy. 2, 2008, s. 212-242.

Kaya, Mahmut, "Âmirî Ebü'l-Hasan", *DİA*, c. III, Ankara, 1991, s. 68-72.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn,* c. IV, Dârü'l-İhyâü't-Turâsü'l-Arabî, Beyrut, t.y.

Kesler, Muhammed Fatih "Zeyd b. Eslem", *DİA*, XXXXIV, Ankara, 2013, s. 318-319.

DİA, "Kutatgu Bilig", *DİA*, XXVI, Ankara, 2002, s. 478-480.

Kütükoğlu, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1995.

Lambton, A. K. S., *Devlet ve Hukumet der Dore-i Miyane-i İslâm*, trc. Ali Mürşidîzâde, Neşr-i Tibyân, hş. 1380/2001.

Levend, Agâh Sırrı, "Siyâsetnâmeler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,* 217, 1962.

Lewısohn, Leonard- Christopher Schackle, "Attâr and The Persian Sufi Tradition, The Art of Spritual Flight", *The Institute of Islamic Studies*, London, 2006.

Mazzaouı, Michel M. *Peydâyiş-i Devlet-i Safavî,* trc. Yakup Âjend, Neşr-i Gostereh, hş. 1388/2009.

Merçil, Erdoğan, *Fars Atâbegleri, Salgurlular*, TTK, Ankara, 1991.

-----, "Utbî Muhammed b. Abdülcebbar", *DİA*, XXXXII, Ankara, 2012, s. 236-237.

Mevlânâ, *Mesnevî*, haz. Reynold Nicolson, tsh. Gulamhüseyin İ'râbî, İntişârât-i Ordibehişt, Tahran, hş. 1386/2007.

Mîrhond, *Düsturü'l-Vüzerâ,* thk, Said Nefîsî, İntişârât-i İkbâl, Tahran hş.1355/ 1976.

-----, *Ravzâtü's-Safâ,* I-VI, haz. Abbas Zeryâb, İntişârât-i İlmî, Tahran, 1994.

Mîrhüseynî, Muhammed Hasan, *Âl-i Muzaffer,* Defter-i Pejûhişhây-i Ferhengî, Tahran, hş. 1387/2008.

Muhammed Bâkır Meclisî, *Bahârü'l-envâr,* c. XV, el-Vefâ, Beyrut, 1403/1983.

Muhammed b. İbrahim el-Îcî, *Tuhfetü'l-Fakir ilâ Sâhibu's-Serîr (fî İlmi't-Tevârih)* thk. Hâlid Ahmed el-Molla el-Suveydî, Dârü Sa'deddîn, Dımeşk, 2010.

Muhtar, Cemal, "Beşşâr b. Bürd", *DİA*, VI, Ankara, 1992, s. 8-9.

Müslim B. Haccâc, *Sahih,* Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyâd, 1998.

Nasîrî, Jâle, *Muarrifi-yi Nüshahâ-yi Şâhnâme-yi Firdevsî, (Mevrid-i İstinâd-i Müessese-yi Mutalaât ve Tahkîkâtî-i Ferhengî der Kâr-i Tashih-i İlmî ve İntikâdî-i Metn-i Şâhnâme*), Müessese-yi Mutalaât ve Tahkîkâtî-i Ferhengî, Tahran, hş. 1369/1990.

Niyazi, Mehmet, *Türk Devlet Felsefesi,* Ötüken Yayınları, Ankara, 1993.

Özaydın, Abdülkerim, "Esfâr b. Şirveyh", *DİA*, XI, Ankara, 1995, s. 373-374.

-----, "Seyfüddevle el-Hamdânî", *DİA*, XXVII, Ankara, 2009, s. 35-36.

Özen, Şükrü, "Kadî Şüreyh", *DİA*, XXIV, Ankara, 2001, s. 119-121.

Özgüdenli, Osman Gazi, *Gazân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009.

-----, "Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün Vasiyetnâmesi", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* c. I, s. 1, İstanbul, 2014, s. 203-214.

Özkan, Halit, "Zührî", *DİA*, XXXXIV, Ankara, 2013, s. 544-549.

Piyadeoğlu, Cihan, *Güneş Ülkesi Horasan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

Râgıb el-İsfahanî, *Müfredat*, trc. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2010.

Reha, Ülkü, "Siyâsetnâmenüvîsî der İran", http://tarikh.nashriyat.ir/node/444 (10.10.2014).

Savi, Saime İnal, "Senâî", *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, s. 502-503.

Saferi Ak Kala, Ali, *Guzâriş-i Miras*, "Vasiyetnâme-yi Hâce Nizâmülmülk-i Tûsî", c. XXVII/XXVIII, sy. 2, hş. 1387/2008.

Seccâdî Seyyid Ca'fer, *Siyâset-i Medeniyye,* trc. Sâzimân-i Çâp ve İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî, Tehran, hş. 1371/ 1993.

Severcan, Şefaettin, "Necmeddîn Daye'nin Siyâsetnâmesinde Sultan-Din-Devlet", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Bilim ve Düşünce Sempozyumu*, 20-22 Ekim, 2011, Konya, s. 531-537.

-----, *Mecmu'a-yi Makâlât-i Abbas İkbâl Âştiyânî,* Kitabfurûşî-yi Hayyâm, hş. 1350/1971.

Subhî, es-Sâlih, *Nehcü'l-belâğâ,* Beyrut, 1387/1968.

Sucu, Nurgül, "Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* sy. 20, Konya, 2006, s. 125-148.

et-Tabarânî, *el-Mu'cemü'l-Avsat,* c. IV, Mektebetü'l-Muarif, Rıyâd, 1405/1985.

-----, *el-Mu'cmaü'l-Kebîr*, c. I, Mektebetü İbn-i Teymiyye, Kahire, t.y.

et-Tebersî, *Müşkilatü'l-Envâr fî Gureri'l-Ahbâr,* thk. Mehdî Hûşmend, Kum, t.y.

et-Tirmîzî, *el-Câmi'u's-Sahîh,* Beytü'l-Efkârü'd-Devliyye, Riyâd, t.y.

Tûnî, Nesrin, "Kâtib Çelebî ve Cihânnumâ", *Gencine-yi Esnâd, XIX, Defter, II*, Tehran, 2009, s. 33-42.

Uğur, Ahmet, *Osmanlı Siyâsetnâmeleri,* Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 2001.

Ulu, Arif, "Tâbiîn", *DİA*, XXXIX, Ankara, 2010, s. 328-330.

Usta, Aydın, "Sâmânîler", *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, s. 64-68.

Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,*c. IV, tsh. Muhammed Emin el-Hancı el-Kutbî eş-Şeyh Ahmed b. Emin eş-Şenkîtî, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1906.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Ebû Müslim-i Horasânî", *DİA*, X, Ankara, 1994, s. 197-199.

-----, Ca'fer b. Yahua el-Bermekî", *DİA*, VII, Ankara, 1993, s. 4.

-----, "Abbâsîler", *DİA*, I, Ankara, 1988, s. 31-48.

Yürdagür, Metin, "Fetret", *DİA*, XII, Ankara, 1995, s. 475-480.

Yüksel, Mûsâ Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi,* TTK, Ankara, 2009.

Zeynüddîn b. Abdülazîz b. Zeynüddîn el-Mellibârî Ma'berî, *el-İsti'dâd li'l-mevt ve Su'alü'l-kabr*, c. I, thk. Ebü'l-Munzar Sa'ad Kerîm el-Dir'amî, Kahire, 1987.

Ziyaeddîn Nahşebî, *Silkü's-Sülûk,* tsh. ve haz. Gulâmali Âryâ, Kitabfurûşi-i Zavvâr, Tahran, hş. 1369/1990.

İNTERNET SİTELERİ

http://shamela.ws/browse.php/book-11998/page-4
http://www.poetsgate.com/poem_74893.html
http://tabrizi.org/on-books/nahj-fasahe/html/24.htm
http://aghabozorg.ir
http://vajik.blogfa.com/post-39.aspx

http://al-hakawati.net/arabic/civilizations/book321a7.asp
http://islamkutuphanesi.com/turkcekitap/online/nehcul%20belaga
http://www.kurantefsiri.com
http://www.ensani.ir/fa/17908
www.princeton.edu/.../Blayde-et-al-Mirrors-Princeton
http://ara.bi/poetry/16524
http://islamkutuphanesi.com/turkcekitap/online/nehcul%20belaga
http://www.alifuatgokce.com/makaleler.html
http://www.kurantefsiri.com/kuran_tefsiri/abese/abese_suresi_tefsiri.aspx?âyet=19
http://www.islamansiklopedisi.info/
http://kuran.diyanet.gov.tr/
http://www.diyanetvakfi.org.tr/meal/mealindex.htm
http://www.kuranmeali.org/54/kamer_suresi/55.âyet/kurani_kerim_mealleri.aspx
http://waqfeya.com/category.php?cid=45&st=30
http://library.islamweb.net/newlibrary/display_book.php?flag=1&bk_no=11&ID=1421
http://icnc.ir/index.aspx?pid=289&metadataID=8fb24af7-4a47-48e7-b005-df6e31593c1e&sq=%D8%A7%D8%AD%D8%A7%D8%AF%D9%8A%D8%AB&sid=-1
http://shamela.ws/browse.php/book-9472/page-931
http://hadis.diyanet.gov.tr/default.aspx
http://www.islamguiden.com/popuptjanster/hadith_search.html
http://islamicdoc.org/Multimedia/fbook/10428/index.htm
http://www.inalcik.com/indexTr/halil_inalcik_makaleleri.asp
http://ara.bi/poetry/16524

MİFTÂHU'S-SA'ÂDE FÎ KAVÂ'İDİ'S-SİYÂDE

MUHAMMED B. ABDÜLKERÎM ŞİHÂB EN-NEYRÎZÎ

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun

مفتاح السّعادة في قواعد السّيادة

محمد بن عبد الكريم شهاب النيريزي

رحمة الله عليه

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

İnsanoğlunu aklın cemâli ve faziletin kemâli ile bütün mahlûklardan üstün kılarak hakkında "*Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık.*"[1] diye buyuran Padişah'a sonsuz şükür, hamd ve senâ -O'nun isimleri kutsal ve nimetleri yücedir- olsun.

Ezelî inâyeti ve bâki kifâyetiyle peygamberleri ve elçileri insanlar arasından seçti ve böylece peygamberler halkı cehalet ve sapkınlığın karanlığından kurtararak marifet, hidâyet ve velâyet (velilik) nuruna kavuşturdu. Halkın, faydalı olan ile zararlı olan şeyleri birbirinden ayırt edebilmeleri için kutsal kitaplar ve kerîm vahiylerin yardımıyla şeriat kanunlarını açıkça koydu. Bu vesileler ile onların hem bu dünyada ve hem âhirette saadet elde etmeleri ve cehennemin en alt derecesinden cennetin en üst derecesine yükselebilmeleri sağlanmıştır. Kerîm şeriatın yasalarını korumak ve halkın doğru yolda hareket etmesini sağlamak üzere mütedeyyin imamları (liderleri), başarılı ve mesut padişahları tayin ve teyit etti. Böylece kadîm kitapların öğütlerine uymayan, Kur'ân-ı Kerîm'in ve kudretli şeriatın belirlediği hukuka aykırı davranıp kötü ve çirkin huylarından vazgeçmeyen ve yiğitçe doğru yola girmeyen kimseleri, kahhâr sultanlar keskin kılıçlarıyla yönlendireceklerdir. Allah Teâlâ bununla ilgili şöyle buyurmuştur: "*Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler. Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok fayda bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlansınlar).*"[2]

Allah'ın sonsuz salavatı, selâmı ve rahmeti, efendilerin efendisi, saadetin kaynağı, peygamberlerin önderi, seçkinlerin özü olan Muhammed Mustafa'nın üzerine olsun. O rütbece peygamberlerin en üstünü ve onların sonuncusudur. Allah'ın salât ve selâmı bütün peygamberlerin, sâlihlerin, sahâbe ve tâbiîn ile kıyamet gününe değin onlara güzelce tâbi olanların üzerine olsun.

---

1 İsrâ, 17/70.
2 Hadîd, 57/25.

بسم الله الرحمن الرحیم

[۱ب] شکر و سباس بی نهایت و حمد و ثنایی بی غایت باذشاهی را تقدست اسمآؤه و تعالت آلاءُ کی نوع إنسان را بجمال عقل و کمال فضل از أنواع مخلوقات ممتاز کردانید و در شان او فرموذ: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾

و بعنایت أزلی و کفایت لم یزلی أنبیا و رسُل را از میان ایشان برکزیذ تا خلق را از ظلماب جهل و ضلالت و غوایت برهانیذند و بنور معرفت و هدایت و ولایت رسانیذند و بر وقف کتب آسمانی و مدد وحی کریم قوانین شریعت غرّا نهاذند، تا خلق بذان وسیلت منافع و مضار را از یکدیکر تمیز کنند، وبملابست آن أسباب سعادات دنیا و آخرت حاصل کنند و از درکات هاویه بدرجات عالیه ترقّی نمایند. و از برای حفظ قوانین شرع کریم و اقامت مردم بر جادّهٔ مستقیم امامان دین دار و باذشاهان کامکار را نصب فرموذ و تائید بخشیذ، تا هر کس کی بمواعظ کتاب قدیم امتثال أحکام شرع قویم را غنیمت نداند و برواج قران عظیم دست از [۲أ] مقتضیات طبع لئیم باز ندارذ و مردانه قدم در سلوك صراط مستقیم ننهذ سلاطین قهّار بزخم شمشیر آبدار او را إلزام کنند. قوله تعالی: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾.

و صَلوات فراوان و تحیّات بی بایان بر روح مطهّر و روضهٔ مقدّس سیّد سادات و منبع سعادات و قدوهٔ أنبیا و خلاصهٔ أصفیا محمّد مصطفی باذ کی برتبت مقدّم همه است و بترتیب خاتم همه صلّی الله علیه و علی جمیع الأنبیاء والمرسلین وآل کل وسایر الصّالحین من الصّحابة والتابعین لهم بإحسانٍ إلی یوم الدّین.

Akıl sahiplerine gizli olmadığı üzere, dünyevî maslahatların tedbiri ve âhiret saadetini elde etmenin yolu apaçık şeriatın kanunlarının uygulanmasında ve sapasağlam dine tâbi olmadadır. Çünkü insanoğlunun nefsi tabiatı gereği hevaya düşkün ve sapkınlıkları terbiye ve takviyeyle meşguldür. Şüphesiz eğer insanoğlu kendi hâline bırakılırsa ve başlarında halkı kötü emellerden sakındırıp emirlere itaat etmelerini sağlayacak, mazlumları zâlim ve dolandırıcı zümrelerin zulüm ve hilelerinden koruyacak, herkese lâyık olabilecek münasip ve şeriata uygun vazifeler tayin edecek, mümin, bilgi sahibi ve muktedir bir lider ve müslüman bir sultan bulunmazsa halk arasında karışıklık yaşanır. Değersiz olan kimse kendini değerli bilecektir. Herkes kendince kurallar koyacaktır ve fitne ve fesat arttığı gibi din ve dünya işleri de karışır ve insanlar helâk olur. "*Allah bozgunculuğu sevmez.*"[1]

Sultanın yönetimi altında olmayan bir şehir
Her ne kadar âbâd görünse de, sen onu virân bil!

Allah Teâlâ'nın buyruklarından birisi şudur: "*Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah'a karşı duydukları korkudan daha baskındır. Bu onların anlamaz bir toplum olmaları sebebiyledir.*"[2]

Emîrü'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb (radiyallâhu anh) ordan iktibas ederek şöyle buyurur: "Hükümdar ile halkın sakındırıldığı, Kur'ân'ın sakındırdığından daha fazladır."[3]

Bu muhtasar eser, imamın tayin edilmesinin zarureti, hükümdar ve valiler için gerekli bazı âdâb, usûl ve şartları açıklama amacını taşımakta olup faydasının genel olması için Farsça olarak yazılmıştır.

Bu kitap, saltanat ve hilâfet sahibi, Arap ve Acem sultanlarının sultanı, adaletin simgesi, şeriatın yollarını bid'at ve karanlıklardan arındıran, yönetimi zâlimlerin zulüm ve ihlâllerinden sakındıran sultanın zatının cömertliğinin ve sıfatlarının güzelliklerinin bir temsilidir. O kendi türü içinde insanî kemâle ulaşmakla ayrışmış ve onun izzetine devlet adamları istekli olarak diz çöküp boyun eğmiştir.

1 Bakara, 2/205.
2 Haşr, 59/13.
3 Bu söz, Kur'ân'ın buyruğundan türetilmiştir. "*Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah'a karşı duydukları korkudan daha baskındır. Bu onların anlamaz bir toplum olmaları sebebiyledir.*" Bkz. Haşr, 59/13.

امّا بعد بر راى أولوا الألباب بوشيذه نماند كى مدار تدبير مصالح دنيوى و بنياذ نيل سعادات اخروى بر رعايت قواعد شرع مبين و متابعت قوانين دين متين نهاذه اند. زيرا كى نفوس بشرى بمقتضى طباع بر متابعت هوا مجبول است و همواره بتقويت و تربيت مَوادّ ضلالات مشغول و شكّ نيست كى اكر بنى آدم را با طبع خوذ كذارند (والعياذ بالله)، سردارى صاحب شوكت دانايى دين دار و سلطانى مسلمان كامكار قهّار [٢ب] نباشذ كى خلق را در رِبقة تسخير و تشخيص و طاعت كشذ و بر امتثال مأمورات وانتها از منهيّات و محظورات ترغيب وتحريض كنذ. و بأس ظلَمَه و متغلّبان ازضعفه و بيجاركان بازدارد و هر كس را بكارى كى مناسب حال او و مطابق شريعت مطهرّه باشذ مشغول كرداند. مردم كالجراد المنتشر هر يك بطرفى كشند و هر ناكس فرومايه خود را كسى بندارذ و هر بى حساب از خود حسابى بركيرذ و كار بهرج و مرج و فتنه و فساد دين و دنيا و هلاك حرث و نسل انجامذ، ﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ﴾.

شهرى كه درو سايهٔ سلطان نبوذ　　　ويران شده كير اكر چه ويران نبوذ

و از آيات بيّنات قديم است تعالى المتكلّم به: ﴿لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللهِ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾

و أمير المؤمنين عمر بن الخطّاب (رضي الله عنه) از انجا اقتباس فرموذه حيث قال: ''ما يزعُ بالسلطان أكثر ممّا يزع القرآن''.

بس اين مختصر در بيان وجوب نصب امام و بعضى از شرائط و آداب باذشاهى و وظائفى كى بر امام و والى متوجّه شوذ، تأليف مى يابذ بزبان فارسى تا فايدهٔ آن عامّ باشذ.

و جون اين كتاب مثالى است از مكارم ذات و مختصرى از محامد صفات بندكى حضرت سلطنت مآب [٣أ] خلافت بناه معدلت شِعار سلطان أعظم مولى أعاظم سلاطين العرب والعجم مطهّر شوارع الشريعة عن البدع والظلال منقّح مناهج الطريقة عن ظلم الظّلم والاختلال من حاز الكمالات الانسانيّة المتفرقة في أشخاص النّوع وخضعت لعزته أعناق الجبابرة بالرّغبة والطوع

Bütün büyük hükümdarlar onun evinin eşiğinin toprağını öpmek için yarışa girmişlerdir. Büyük hükümdarlar onun yüce avlusunda secdeye kapandılar. Adalet ve ihsan bayrağını kaldıran, zulmün ve isyanın kökünü kazıyan, keskin görüşleriyle Allah dostlarına yardım eden, Allah düşmanlarına karşı keskin kılıcıyla muzaffer olandır. Hilâfeti zinet olarak gören onu nasıl da güzelleştirir. Sultanlığı da şeref olarak gören onu ne güzel şereflendirir.

Şiir

İnci, güzel bir cemâle güzellik verebilir
Ancak, incinin güzelliğini arttıran, o yüzün güzelliğidir

Hakkın, dünya ve dinin celâli, yeryüzünde (doğu ve batıda) Allah'ın gölgesi, öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini yayan, kâfir ve isyankârları yok eden, Allah Teâlâ'nın bütün canlılar üzerindeki hücceti, itaat edilenlerin itaat ettiği Sultan Ebü'l-Fevâris Şâh Şücâ, -Allah onun hilâfet ve saltanatının gölgesini bâki kılsın, onun ihsan ve muhabbet kaynağını bütün müslümanlar için taşırsın ve akıtsın- her şey nihayet ait olduğuna [aslına] geri döner muktezasınca bu durum padişah hakkında geçerlidir. Benim bunları bir araya getirerek düzenlememin sebebi ise, Kâinatın Efendisi'nin (en yüce selamlar onun üzerine olsun) şöyle buyurmasıdır: "Halka şükretmeyen kimse Allah'a da şükretmez."

Lâyık olmayan ve hiçbir deneyimi olmayan kulunuz olarak, bütün nimetlerini inâyet buyuran Allah Teâlâ'nın lutfu olan [padişaha] herhangi bir hizmet etmeden onun bunca cömertliği ve kerameti (yüce Allah onun saltanatını ebedî kılsın, Allah'ın rızasını kazanmakta ona yardımcı olsun ve hakikat yolunda onu muvaffak etsin) ve adalet severliği karşısında şükranlarımı sunmak için dil yetersiz kalıyor!

Şiir

Nimetlerin sayısı o kadar fazladır ki bütün vücudumun organları
Konuşabilse dahi onları tavsif etmekte yetersiz kalır!

Beyit

Bütün vücudum ve varlığım inâyet buyurduğun bir nimettir
O hâlde bir nimet, kendi dili ile nasıl şükredebilir!

وتزاحم لتقبيل عتبته الشّريفة شفاه الصّناديد وتعفّر في فنائه العلّية جباه الأكاسرة الصّيد رافع ألوية العدل والإحسان قالع أبنيّة الظلم والطّغيان الناصر لأولياء الله بالفكر الصّائب المظفرة على أعداء الله بالسّيف القاضب من كانت الخلافة زانته فإنّه زيّنها وأىّ تزيين ومن كانت السّلطنة شرّفته وفانّه شرفها وأىّ تشريف.

شعر

وإذا الدرّ زان حسنَ وجوهٍ　　　كان للدرّ حسن وجهك زينا

جلال الحق والدنيا والدّين ظل الله في الأرضين ناشر علوم الأوّلين والأخرين قامع الكفرة والمتمرّدين حجّة الله تعالى على البرايا أجمعين السّلطان المطيع المطاع ”أبو الفوارس شاه شجاع“ (خلَّد الله على العالمين ظلال خلافته وسلطانه وأفاض على كافّة المسلمين زلال رأفته وإحسانه) بر مقتضى كل شىءٍ [٣ب] يرجع إلى أصله بذان حضرت منسوب باشذ. امّا باعث بنده بر جمع و ترتيب آن آنست كى سيّد كائنات عليه أفضل الصّلوات و أكمل التحيّات فرموذه: ”لا يشكر الله من لا يشكر النّاس“.

و بنده بفضل الله تعالى بى موجب استحقاقى و سابقهٔ خدمتى مغمور أنواع نعم و ممنون أصناف اصطناع بندكى حضرت أعلى سلطانى خلّد الله تعالى في توفيق تحصيل مراضيه سلطان و ملكه و اجرى في بحر تحقيق العدل و الاحسان والبرّ فلكه است و از اداء شكر عشر عشير آن قاصر.

شعر

أيادي لا أسطيع كنه صفاتِها　　　و لو أنَّ أعضائي جميعاً تَكلّم

بيت

من شكر جون كنم كى همه نعمت توام　　　نعمت جكونه شكر كند بر زبان خويش

Şükretmenin ya dil ve vücut ile ya da kalp ve ruh ile gerçekleştiği bilinmektedir. Bununla ilgili şöyle derler:

Benden üç nimet aldınız (sizlere nasib oldu)
Elim, dilim ve kalbim (gizli batın)

Dilim ve kalbim bana sunulan nimetlerin zikri ile güçlü devlet için hayır dualar etmekle devamlı meşgul oldukları gibi elim de dil ve kalbime uyup hareket ederek bu risaleyi yazma girişiminde bulundu. Makbul görülerek şereflendirilirse, "*İşte bu, Allah'ın lutfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lutuf sahibidir.*"[1]

Bu kitap bir mukaddime, dört bâb ve bir hâtime'den oluşmaktadır. Giriş kısmında takdimi zarûrî olan birkaç mesele üzerinde durulacaktır.

MUKADDİME

Takdimi zaruri olan bir kaç meseleye dair

BİRİNCİ BÂB

Saltanatın gerçek mânasına dair

İKİNCİ BÂB

Sultan ve yöneticlerin uyması gereken dinî vazifelere dair

ÜÇÜNCÜ BÂB

Vezirler ile padişah nâiblerinin âdâbına dair

DÖRDÜNCÜ BÂB

Bu kitabın amacına uygun düşen hikâye ve söyleyişlere dair

Bu bâb, üç fasıldan oluşmaktadır:

Birinci Fasıl

Emîrü'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb'ın (radiyallâhu anh) hayatının kısa bir özeti

İkinci Fasıl

Emîrü'l-mü'minîn Ömer b. Abdülazîz'in (rahmetullâhi aleyh) davranışları ve hayatına dair kısa bir özet

Üçüncü Fasıl

Çeşitli hikâyelere dair

---

1 Cuma, 62/4.

و بوشيذه نيست كى شكر بزبان باشذ يا بجنان يا بجوارح جنانك كفته اند:

أفادَتكم النّعماء مني ثلاثة   يدي ولساني والضّمير المحجَّبَا

بس جون دل و زبان بنده همواره بتذكار نعمت و تكرار وظائف دعاكويى دولت قاهره مشغول اند، دست را نيز ارادت موافقت ايشان در حركت آورد و بتحرير اين رسالة اقدام نموذ. اكر شرف قبول و ارتضا يابذ ﴿ذَٰلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾.

و اين كتاب مشتمل است[٤أ] برمقدمهٔ [مقدمه اى] و جهار باب و خاتمة. مقدّمة در مسئلهٔ جند كى تقديم آن ضرورى است:

باب أوّل: در تحقيق معنى سلطنت.

باب دوّم: در وظائفى كه بر سلاطين و ولاة أمور مواظبت بران لازم است.

باب سوّم: در آداب وزرا و نوّاب باذشاه.

باب جهارم: در بعضى از كلمات و حكايات كى مناسب اين كتاب است.

و درين باب سه فصل است:

فصل اوّل: در مختصرى از سيرت أمير المؤمنين عمر بن الخطّاب (رضي الله عنه).

فصل دوّم: در بعضى از سيرت و أحوال أميرالمؤمنين عمر عبدالعزيز (رحمة الله عليه).

فصل سوّم: در حكايات متفرّقه.

MUKADDİME

Bu bölümde yedi mesele üzerinde durulacaktır.

Birinci Mesele: İmamın Tayin Edilmesinin Şer'î Açıdan Farz Oluşunun Açıklanması Hakkındadır

Eserin giriş kısmında imamın tayini hususundaki aklî delilleri zikretmiştik. Naklî delil ise Kâinatın Efendisi'nin (salavâtullâhi ve selâmuhu aleyh) fâni dünyadan rihlet etmesi esnasında sahâbe-i kibâr (radiyallâhu anh) kendisine şöyle demiş: "Bize halife tayin et." O şöyle buyurmuş: "Benden sonra Allah halifedir [Allah halifeyi tayin buyuracaktır]."

Kâinatın Efendisi vefat ettikten sonra, onun cenaze işleri yapılmadan önce sahâbe bir halifenin seçilmesi konusunda hızlı davranmış ve hiçbir meseleyi ondan daha önemli görmemiştir. Buhârî'nin *Sahîh* adlı eseri ile diğer muteber kaynaklarda bu mesele şöyle aktarılmıştır: Ma'n b. Adî ve Uveym b. Sâide gelip şöyle dediler: "Ebû Bekir nerede, fitne kapısı açıldı?" Ebû Bekir (radiyallâhu anh) dışarı çıktı. Onlar şöyle devam ettiler: "Ensâr, Sakîfe-i Benî Sâide'de toplanmış ve Sâ'd b. Übâde'ye biat edeceklerdir." Ebû Bekir, Ömer'in (radiyallâhu anhumâ) elini tutarak yola çıktı. Yol esnasında Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh da onlara katıldı ve beraber gittiler. Sakîfe-i Benî Sâide'ye vardıklarında, Sa'd'ın (radiyallâhu anh) ateşi çıkmış ve orada yatıyormuş. Ebû Bekir (radiyallâhu anh) ona: "Yâ Eba Sâbit, ne düşünüyorsun?" diye sordu. Sa'd "Sizin görüşünüz ne olursa olsun ben de sizden biriyim." diye cevap verdi. Ensâr "Bir emîr bizden, bir emîr de sizden." diye seslendi.

Ömer (radiyallâhu anh) şöyle dedi: "İki kılıç bir kılıfa sığmaz; emîrler bizden vezirler sizden olsun." O sırada "İmamlar Kureyş'tendir" hadisi ve onun gibi imâmete dair hadisleri zikrettiler. Ardından Ebû Bekir şöyle dedi: "Şu iki kişiden birisine biat ediniz." Yani Ömer ve Ebû Ubeyde. Ömer: "Allah'ın Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) seni ikâme ettiği makamdan (imamlık) geri bırakacak değiliz." diye yanıt verdikten sonra Ebû Bekir'in elini kaldırarak ona biat etti.

امّا مقدّمه

و آن هفت مسئله است:

مسئله اوّل: در بیان انك نصب امام واجب است بر ما شرعاً.

دليل عقلی بر وجوب نصب امام در ديباجه ذكر رفت. و امّا دليل نقلی آنست كی جون سيّد كائنات (صلوات الله و سلامه عليه) از دار فنا رحلت می فرمود، صحابهٔ كبار (رضي الله عنهم) با وی كفتند: ''استخلف [٤ب] علينا''. فرموذ كی: ''الله خليفتي من بعدي''.

بس جون وفات فرموذ، صحابه بيش از تجهيز بنصب امام مسارعت نموذند. و هيج قضيّه را ازان مهمّ تر ندانستند. جنانكه در صحيح بخاری و ديكر كتب معتبره مسطور است: كی دران حال معن بن عدي و عُوَيم بن ساعدة بيامذند و كفتند: ''أبو بكر كجاست كی در فتنه باز شذ!'' أبو بكر (رضي الله عنه) بيرون آمذ كفتنذ: ''انصار در سقيفهٔ بنی ساعدة مجتمع اند و با سعد بن عبادة بيعت خواهند كرد''.أبو بكر دست عمر (رضي الله عنهما) را كرفت و می رفت، در راه أبو عبيدة بن الجرّاح به ايشان رسيذ او را با خوذ بردند جون بسقيفهٔ بنی ساعدة رسيذند سعد را (رضي الله عنه) تب كرفته بوذ و انجا خفته. أبو بكر رضي الله عنه ويرا كفت: ''يا ابا ثابت جه می بينی؟''سعد كفت: ''من نيز يكی از شمامام، تا رای شما جيست''. انصار كفتند: ''منّا أمير منكم أمير''.

عمر (رضي الله عنه) كفت: ''لا يجمع سيفان في غمدٍ واحدٍ منّا الأمراء ومنكم الوزراء''. بس أحاديث در باب امامت روايت كردند: مثل حديث الأئمة من قريش و أمثال آن. بس أبو بكر كفت: ''با يكی ازين دو مرد بيعت كنيذ''. يعنی عمر و أبو عبيدة. عمر كفت: ''وأنتَ حيّ [٥أ] ما كنّا نؤخّرك عن مقامك الّذى اقامَك فيه رسول الله صلى الله عليه وسلّم''. بس دست أبو بكر كرفت و با وی بيعت كرد.

Ardından Üseyd b. Hudayr b. Simâk el-Ensârî [el-Eşhelî] biat etti. Daha sonra Muhâcir ve Ensâr da onun hilâfeti üzerinde ittifak ederek biat ettiler. Bu olay Hicret'in onuncu yılı, Pazartesi günü, Rebîülevvel ayının on ikinci günü gerçekleşti. Ertesi gün, salı günü Allah'ın Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) cenaze merasimi ile meşgul oldular. Bu, imamın seçilmesinin zaruretini gösteren en belirgin kanıttır.

İkinci Mesele: İmam Olan Kişide Bulunması Gereken Özellikler Hakkındadır

Bunlar dokuz özellikten ibarettir:

Birincisi: Delil sunup şek ve şüpheli şeyleri çözmesi ve fetva verebilmesi için dinin hem asıl (usûlü'd-dîn) hem de fürûunda (fürûu'd-dîn) ictihada ehil olması gerekir.

İkincisi: Doğru karar alabilmek. Savaş ve barış durumlarında ve siyasî işlerde başkalarına muhtaç kalmadan doğru karar alabilmelidir. "Doğru karar alabilmek, cesur insanların cesaretini önceler."[1]

Üçüncüsü: Düşmanlara karşı savaşabilecek ve şeriatın hududlarını uygulayabilecek cesarete sahip olması gerekir. Bazı âlimler, bu üç özelliğin tamamına sahip olmayan bir kişinin kendi yerine bu özellikleri taşıyan bir nâibi atamasını câiz görmüşlerdir. Allah en doğrusunu bilendir.

Dördüncüsü: Güvenilir olabilmesi için adaletli olmalıdır. Halka karşı, onların malları ve eşyaları konusunda adalet ve insafa göre hareket etmelidir.

Beşincisi: Akıllı olmalıdır.

Altıncısı: Bulûğa ermiş olmalıdır.

Yedincisi: Erkek olmalıdır. Çünkü kadınlar din ve akıl konusunda naks ile muttasıf olmuşlardır.

Sekizincisi: Hür olmalıdır. Çünkü köle efendisine hizmet etmekle meşguldür. Ayrıca kölelik ve başkasının emri altında olma zilleti, istediği hükümleri uygulamayı imkânsız kılar.

---

1 Şiir parçası şair Mütenebbî'ye aittir, bkz. http://ara.bi/poetry/16524 , (10.10.2014).

بس أسيد بن حُضير بن سِماك الأنصاري بيعت كرد. بس مهاجر و أنصار (رضي الله عنهم) همه بخلافت او متّفق شذند وبيعت كردند. و اين قضيّه در روز دوشنبه دوازدهم ربيع الأوّل سال دهم از هجرت بوذ. جون امامت قرار كرفت روز ديكر كی سه شنبه بوذ، بتجهيز رسول خذاى (صلى الله عليه وسلّم) قيام نموذند. و اين دليلى قاطع است بر وجوب نصب امام.

مسئلهٔ دوّم: در شرائط امامت

و آن نه صفت است:

يكی: اجتهاد در اصول و فروع دين تا در ايراد دلائل و حل شكوك و شبهات و فتوى در وقائع متمكّن باشذ.

دوّم: رأى متين، جنانجه در تدبير أمور حرب و سلم و أمور سياسى بديكرى محتاج نكردذ. ''فالرأي قبل شجاعة الشّجعان''.

سوم:شجاعت تا قيام بر محاربت أعداء و اقامت حدود تواند نموذ. و بعضى از علماء كفته اند: ''اكر اين سه صفت مجتمع نباشذ و نائبى را كه به اين صفات موصوف باشذ نصب كنذ جايز باشذ، والله أعلم.

جهارم: عدالت است تا محلّ اعتماد باشذ، و تصرّف او در رقاب مردم و أموال [٥ب] و ابضاع ايشان بر قانون معدلت و نصفت باشذ.

بنجم: عقل است.

ششم: بلوغ.

هفتم: ذكورت؛ زيرا كه زنان ناقصات العقل و الدّين اند.

هشتم: حريّت؛ زيرا كه بنده بخدمت سيّد مشغول باشذ و با حقارت رقّ و ذلّ عبوديّت نفاذ حكم متعذّر باشذ.

Dokuzuncusu: Kureyşli olmalıdır. Öyle ki [Peygamber Efendimiz şöyle buyurur]: "İmamlar, Allah'a itaat ettikleri ve doğru oldukları sürece Kureyş'tendir." İsnâ Aşeriyye'nin ve İsmâilîler'in görüşünün aksine doğru yolda olma ile ismet (hatadan korunmuş olma) şart değildir. Zira Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Başınızdaki yönetici azaları kesik Habeşî bir köle olsa dahi size düşen ona itaat etmektir."

Üçüncü Mesele: İmâmet Akdinin Oluşum Biçimlerinin Açıklanması Hakkındadır

İmâmet dört şekilde gerçekleşir:

Birinci Vecih: Birincisi Sıddîk-i Ekber'in (Ebû Bekir) (radiyallâhu anh) imâmeti gibi biat ile gerçekleşen imâmettir. Zikredildiği üzere sahâbe (rıdvanullahi aleyhim) kendi istekleriyle onu seçti ve ona biat etti. "Herkesin biat ettiği kişiye, herkesin itaat etmesi vâciptir." Dolayısıyla imâmet vasıflarına sahip olan birisine akıllı ve ilim sahibi insanların (ehl-i hal ve akd) biat etmeleri sonucunda bu kişi imam olur. Mutlak biat âlimlerin çoğunluğuna göre yeterli değildir ve âlimler birkaç kişinin biatıyla imamın seçilmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları âlim ve müctehid bir kişinin biat etmesini yeterli görmüş ve buna Ömer'in Ebû Bekir'e (radiyallâhu anh) biat etmesini örnek vermiştir. Bazıları ise iki müctehidin biatını yeterli görmüşlerdir. Bazıları da biri müctehid iki kişinin biatıyla geçerli olur demişlerdir. Kimileri ise üç müctehid, bazıları dört müctehid şartını koşmuştur. Biri müctehid dört kişinin biatını şart koşanlar da vardır. Biri müctehid olmak üzere kemâl ehli kırk kişinin biatini şart koşanlar olduğu gibi sayı gözetmeksizin halk nezdinde tanınan ve saygı gören itibarlı ulemâdan veya yöneticilerden katılım sağlamaları zor olmayan kimselerin kararı sonucunda bir imamın seçiminin mümkün olacağını düşünenler de vardır. Zira meşveretsiz, söz sahibi ve kabul görülmüş büyükler (ehl-i hal ve akd) ile danışılmadan başlatılan işlerde genelde muhalefet ve fitne meydana gelir. Bazıları bu görüşün kelâmcıların (mütekellimîn) ve Kadı Ebû Bekir Bâkıllânî'nin (rahimehullâh) [ö. 403/1013] görüşü olduğu kanısındadır. Birinci görüş, *Tetimmetü'l-İbâne* adlı eserin sahibi [Mütevellî (ö. 478)] ile Kadı Hüseyin'e [ö. 462] aittir.

نهم: انك قرشى بوذ؛ کی ''الأئمة من قريش ما أطاعوا الله و استقام الأمر'' و عصمت شرط نیست، بخلاف اثنا عشرية و اسمعيليّة. جه بيغمبر (صلى الله عليه و سلّم) فرموذه: ''عليكم بالطاعة ولو أمر عليكم عبدٌ حَبشيٌ مجدّع الأطراف''.

مسئلۀ سوّم: در بیان کیفیّت انعقاد امامت.

امامت بجهار وجه منعقد شوذ:

یکی: مبايعت و امامت صدّیق أکبر (رضي الله عنه) بمبايعت منعقد شذ جنانجه ذکر رفت کی صحابه رضوان الله علیهم بطوع و رغبت منقاد او شذند و با او بیعت کردند.''ومن یصدُر عن الکل مبایعته وجب على الكلّ طاعتهُ''. بس هر کس کی شرائط امامت در وی مجتمع شوذ، جون أهل حلّ وعقد با وی مبايعت کنند، باتّفاق امام باشذ. و مجرّد مبايعت بمذهب أكثر علماء کافی نیست و خلاف کرده اند کی امامت ببیعت جند کس منعقد شوذ.

بعضی کفته اند: بیك کس کی عالم و مجتهد باشذ و خلافت صدّیق بمبايعت عمر [٦أ] (رضي الله عنهما) منعقد شذ. و بعضی کفته اند: بمبايعت دو مجتهد. و بعضی کفته اند: بدو کس کی یکی مجتهد باشذ. و بعضی کفته اند: بمبايعت سه مجتهد. و کفته اند: بمبايعت جهار مجتهد. و کفته اند: بجهار که یکی مجتهد باشذ. و بعضی کفته اند: جهل کس بایذ از أهل کمال کی یکی ازیشان مجتهد باشذ. و کفته اند: جندانی کی حضور ایشان آسان باشذ از علما و رؤسا کی أهل حلّ و عقد أمور باشند، دران وقت ها رتبت تقدّمی در میان مردم داشته باشند؛ و آنرا عددی معیّن نیست. جه هر قضیّه کی دران بی مشورت و موافقت بیشوایان مطاع مقبول القول شروع کنند غالب آنست کی از ظهور مخالفت و ثوران فتنه ایمن نتواند بوذ. و بعضی شرط کرده اند، و آن قول متکلّمان و قاضی أبو بكر باقلاني (رحمه الله) است و قول اوّل، اختیار قاضی حُسَین و صاحب تتمّة الإبانة است.

İkinci Vecih: Birilerini kendi yerine halife seçmek (istihlâf) yoluyla halife seçimi. Emîrü'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb'ın Sıddîk-i Ekber (radiyallâhu anhuma ve ardahuma) tarafından halife olarak tayin edilmesi buna örnektir. Birini halife olarak bırakmanın (istihlâf) şartı, halife olacak kişinin imâmet şart ve vasıflarını diğerlerine nazaran kendinde daha fazla barındırmasıdır. Ömer de (radiyallâhu anh) böyle biri idi. En faziletli olan kişiye (fâdıl), halkın uymaması durumunda ortaya çıkacak büyük fitnelerin yatıştırılması istendiğinden dolayı fazilet bakımından daha alt seviyede olan bir kimsenin halife olması da geçerlidir. Dolayısıyla imâmet şartlarını taşıyan herhangi bir kişinin dönemin halifesi tarafından diğer insanların biatı olmaksızın da halife olarak atanması mümkündür.

Üçüncü Vecih: Diğer bir yol şûra yoluyla halife seçimidir. İmamın güvenilir bir gruba, kendi içinde istişare ederek aralarından birini halife seçme işini tevdî etmesidir. Emîrü'l-mü'minîn Osman'ın (radiyallâhu anh) hilâfeti bu şekilde gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere Emîrü'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) Mugîre b. Şu'be'nin (radiyallâhu anh) kölesi Fîrûz Ebû Lü'lü' tarafından yaralandığında vefatının yaklaştığını anlayınca hilâfet işini aşere-i mübeşşereden (cennetle müjdelenen on kişi), Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi vesellem) risâleti ile müşerref olan altı sahâbe-i kibâra havale etti. Osman, Ali, Talha, Zubeyr, Sâ'd b. Ebî Vakkas ve Abdurrahman b. Avf'ın birbirleriyle istişare ettikten sonra aralarından birini seçmeleri gerekiyordu. Sonuçta Osman (radiyallâhu anh) seçilmiştir.

Dördüncü Vecih: Hilâfeti elde etme yollarından biri de galebe ve zorbalıkla hükümdar olmaktır. İmâmet vasıflarına sahip olup, Allah Teâlâ'nın kullarına kuvvetle gâlib gelip güçle insanları kendine itaat etmeye sevk ederse önderliği kabul edilir ve verdiği hükümler geçerlidir. Ancak imâmet şartlarını taşımıyorsa ve kılıçla insanlara güç yetirmişse bu konuda iki görüş vardır: Bazılarına göre bu şekilde başa gelen kişinin imamlığı ne biat ne güç ne de istilâ ile sâbit olamaz. Bazıları ise bu kişinin yöneticiliğinin kabul edilmemesi durumunda genel bir zararın olacağı endişesiyle imamlığının geçerli olduğunu söylemişlerdir. İmâm Şâfiî de (radiyallâhu anh) bu görüşü benimsemiştir. Bu şekilde hükümdar olan kişiyi bir başkası savaşla yenerse azledilmiş olarak kabul edilir.

وجه دوّم: در نصب امام طريق استخلاف است: و خلافت أميرالمؤمنين عمر بن الخطّاب باستخلاف صدّيق أكبر (رضي الله عنهما وأرضاهما) [٦ب] منعقد شذ. و شرط استخلاف آنست کی کسی را اختيار کنذ که شرائط امامت را جامعتر باشذ. و عمر (رضي الله) عنه جنين بوذ. إلاّ انك دفع فتنهٔ عظيمه در استخلاف مفضول متوقّع باشذ، بذان کی فاضل را مردم مطيع و منقاد نشوند. کی برين تقدير استخلاف مفضول درين حال نافذ باشذ. بس هر کس کی شرائط امامت در وی مجتمع باشذ، جون امام وقت او را استخلاف کنذ، بی مبايعت ديکران خليفه باشذ.

وجه سوّم: طريق شوری است: انك امام کار با معدودی کی محلّ اعتماد باشند کذارذ تا ايشان با همديکر مشورت کنند و يکی را تعيين کنند. و خلافت أميرالمؤمنين عثمن (رضي الله عنه) بذين طريق منعقد شذ. جون أميرالمؤمنين عمر (رضي الله عنه) بدست أبو لؤلؤه فيروز غلام مغيرة بن شعبة (رضي الله عنه) مجروح شذ، جنانجه مشهور است و وفات او نزديك رسيذ کار خلافت را به شش تن از صحابهٔ کبار کی بقيّت عشرهٔ مبشّره بوذند و بخلعت مبايعت حضرت رسالت (صلى الله عليه وسلم) مشرّف کشته حوالت فرموذ عثمن و علی و طلحة و زبير و سعد بن أبی وقّاص و عبد الرّحمن بن عوف، کی ايشان با يکديکر مشورت کنند و يکی را هم ازان طايفه تعيين کنند. و قرعهٔ اختيار ايشان بر عثمن [٧أ] (رضي الله عنه) افتاذ.

وجه جهارم: طريق غلبه و تسلط است: هر قاهری کی شرائط امامت در وی جمع باشذ. جون بشوکت بر بندکان خذای تعالی غالب آمذ و بقهر مردم را بر طاعت خود حمل کنذ، بيشوايی او را منعقد شوذ. و أحكام او نافذ باشذ. و اکر جامع شرائط نباشذ و بشمشير خلق را مقهور دارذ، درين مسئله دو وجه است: بعضی کفته اند: امامت او را ثابت نشوذ نه به مبايعت و نه بقهر و استيلا. و بعضی کفته اند: امامت او را منعقد کردذ. جه اکر حکم او را نفاذ نباشذ، متضمّن مضادّ عامه باشذ. و مذهب إمام شافعي (رضي الله عنه) همين است. و اين جنين بيشوايی اکر ديکری او را بجنك مقهور کردانذ معزول کردذ.

Dördüncü Mesele: Riyâset Mertebelerine Dair

Eğer hükümdar olan kişi, kudretini ilme ve hikmete uygun olarak göstermişse onun bizzat kendisinin mi bu ilme sahip olduğuna veya ilmi başkasından mı aldığına bakılır. Kendisi ilim ve hikmet sahibi biri ise ve bu ilim kendisine vahiy yoluyla ulaşmışsa, ona "peygamber", eğer bu ilmi kendi cinsinden olan birisinden öğrenmişse, ona "imam-ı vakt" denir. İlmi ve hikmeti başkalarından almışsa ona "sultan ve padişah" denir. Şâyet kudretini ilim ve hikmete göre ortaya koymuyorsa ona "mütagallip" denir. Dolayısıyla riyâset, "nübüvvet", "imâmet", "saltanat" ve "zorbalık" olmak üzere dört çeşittir.

Beşinci Mesele: Hilâfet ve Saltanat Kavramlarının Kullanımına Dair

Hilâfet başkasının yokluğunda, âciz oluşunda, ölümünde veya başkası tarafından halife olarak tayin edilmesinde (istihlâf) onun yerine ve konumuna geçmek, niyâbet etmek demektir. Allah Teâlâ'nın kullarının hilâfeti de son kullanımdaki anlama yakındır. Gerçek anlamda hilâfet, kişiyi hayırlı fiil ve razı olunacak amellerde, Hz. Peygamber'in sünnetine ittibada, adalet ve ihsanın ilkelerini yaymada doğru yol üzerinde kılan hilâfettir. Bu özellikleri bilfiil taşımayan kişiye sultan veya padişah denilir. "Halife" veya "emirü'l-mü'minîn" kelimeleri kullanılacaksa dilsel açıdan doğrudur ve Allah Teâlâ Âdem ile Dâvûd'a (salâtullah aleyhimâ) "*Ben muhakkak ki yeryüzünde bir halife yaratacağım.*"[1] âyetinde görüldüğü üzere halife adını vermiştir. Dâvûd'a hitâb ederek de şöyle buyurmuştur: "*Ona dedik ki: "Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver.*"[2] Dolayısıyla ona "Halîfetullah" diye hitab etmek câizdir. Bazıları ise bu âyette geçen hilâfet kavramıyla bunlardan önce yaşayan tâifenin hilâfetinin kastedildiğini ve bundan dolayı onlardan başkası için "Halîfetullah" unvanının kullanılmasının câiz olmadığını öne sürmüşlerdir.

---

1 Bakara 2/30.
2 Sâd 38/26.

مسئلهٔ جهارم:در مراتب سروری

بدان کی صاحب شوکت اکر اظهار قدرت بر وِفق علم و حکمت میکند نظر کنیم، که خوذ صاحب علم و حکمت است؛ یا نه کی علم از دیکری می آموزذ. اکر خوذ صاحب علم و حکمت است، به بینیم اکر علم و حکمت بطریق وحی باو رسیذه، او را بیغمبر خوانند. و اکر بطریق تعلّم از أبنای جنس خوذ حاصل کرده، امام وقت و اکر علم و حکمت از دیکری آموزذ، او را سلطان و باذشاه کویند. و اکر اظهار قدرت [٧ب] نه بر وفق علم و حکمت کنذ، او را متغلّب خوانند. بس سروری جهار نوع باشذ: نبوّت، امامت، سلطنت، تغلّب.

مسئلهٔ بنجم: دربیان خلافت و سلطنت و اطلاق آن

بدان کی خلافت نیابت است از غیر و بجای وی ایستاذن یا از جهت غیبت او یا انك او عاجز شوذ یا بمیرذ؛ یا انك مستخلف خلیفه را مشرّف کرداند بخلافت و تفویض کار بوی کنذ. و خلافت بندکان خذای تعالی را بمعنی آخر بعید نیست. و خلافت حقیقیّه کسی را درست آیذ کی بأفعال خیر و أعمال مرضیّه و متابعت سنّت مصطفوی و نشر معالم عدل و احسان این اسم را تصدیق کنذ. و انکس کی بذین صفات بالفعل متحلّی نباشذ، او را سلطان و باذشاه کویند. و اکر او را خلیفه و أمیرالمؤمنین خوانند، از روی لغت صادق باشذ و خذای تعالی آدم و داود را (صلواتُ الله علیهما) خلیفه خواند جنانك کفت: ﴿اِنِّي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيفَةً﴾. وداود را فرموذ: ﴿يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ﴾. بنابرین اطلاق ''خلیفة الله'' بریشان جایز باشذ. و بعضی کفته انذ: مراد از خلافت درین آیة خلافت طائفه است کی بیش ازیشان [٨أ] بوذه اند و اطلاق خلیفة الله بر غیر ایشان جایز نیست.

Ömer b. Abdülazîz, kendisine "Ya Halîfetallah" diyerek hitap eden bir adama cevap olarak şöyle dedi: "Yazıklar olsun sana! Annem beni kendi ceddinin adı olan Ömer b. el-Hattâb (radiyallâhu anh) adıyla Ömer diye isimlendirmiştir. Büyüyünce kendi künyemi Ebû Hıfz yaptım. Bu iki isimden birisiyle bana hitap edersen sana cevap vereceğim, siz mü'minler beni kendinize vali olarak seçtiniz ve bana "emîrü'l-mü'minîn" lakabını taktınız. Dolayısıyla bana bu lakapla da hitap etmen kâfidir."

Sultan sözcüğünün lugat anlamı "hüccettir/delildir." Padişahın sultan olarak isimlendirilmesinin sebebi ise, dindar âlimler için dinî ahkâmı tebliğ ederken karşı çıkan kişilere veya sunmuş oldukları yola imtisal etmeyen kişilere karşı hüccet oluşundandır.

Altıncı Mesele: Emir ve Nehiyleri Şeriata Uygun Olduğu Sürece Halkın İmama İtaat Etmesinin Vâcipliğine Dair

Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Ey iman edenler! Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) itaat edin.*"[1] Peygamber de (s.a.) şöyle buyurur: "Sizin başınıza azaları kesik bir Habeşî köle dahi emir tayin edilirse onu dinleyin ve itaat edin." Ayrıca [Peygamber (s.a)] şöyle buyurmuştur: "Yöneticisine/imamına itaat etmekten el çeken kimsenin kıyamet gününde herhangi bir delili yoktur." Bu noktada âdil olan hükümdar ile zâlim olanın arasında fark gözetmeksizin ona uyması gerekir.[2]

Hz. Peygamber'in (salavâtullâhi ve selâmuhu aleyh) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kendisine yönetici olarak tayin edilmiş olan imamın şeriata aykırı davrandığını gören kimse, onun bu amelinden hoşnut olmadığını göstersin ama onun itaatinden çıkmasın." İmama tâbi olma vâcibiyyeti, onun şeriata uygun hüküm vermesi durumuna bağlanmıştır. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Allah'a isyan konusunda başkasına itaat olamaz, itaat ancak iyilikte olur." Şeriata aykırı hükmetmeleri durumunda onlara muhalefet etmek ve şeriata uymak gerekir. Sıddîk-i Ekber (radiyallâhu anh) bazı hutbelerinde şöyle demiştir: "Biz Allah ve Resûlü'ne itaat ettiğimiz müddetçe sizler de bize itaat ediniz. Allah ve Resûlü'ne karşı geldiğimizde ise bize itaat etmenize gerek yoktur."

1 Nisa 4/59.
2 Bu görüş aynı zamanda Eş'arî ekolunün görüşüdür.

مردى عمر عبدالعزيز را كفت: ''يا خليفة اللّٰه''، عمر كفت: ''ويحَك، مادر من مرا عمر نام كرد باسم جدّ او، عمر بن الخطّاب (رضي الله عنه) بس جون بزرك شدم كنيت خوذ أبو حفص كردم. اكر بيكى ازين دو با من خطاب كنى ترا جواب دهم. بس شما كى مؤمنان ايذ مرا بر خوذ والى كردانيذيذ و أمير المؤمنين نام نهاذيذ اكر مرا باين نام خوانى كفايت باشذ ترا''.

و امّا سلطان در لغت حجّت است. و انك باذشاه را سلطان خوانند، معنى آنست كى باذشاه حجّت باشذ علماء دين دار را در تبليغ أحكام دينى تا اكر كسى عناد كنذ يا برغبت طريق امتثال نسبرذ بهتر او را إلزام كنذ.

مسئلهٔ ششم: درانك طاعت امام بر خلق واجب است در أوامر و نواهى مادام كى حكم موافق شريعت باشذ.

خذاى تعالى مى فرمايذ: ﴿اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِي الْاَمْرِ مِنْكُم﴾. و بيغمبر فرموذه (عليه الصلواة والسلام): ''اسمعوا وأطيعوا وإن أمرِ عليكم عبدٌ حبشي مجدعُ الأطراف'' و فرموذ: ''من نَزَع يدًا من طاعة إمامه يأتي يوم القيمة ولا حجّة له''. و فرقى نيست ميان انك عادل باشذ يا ظالم.

روايت كرده اند كى [٨ب] بيغمبر (صلوات الله وسلامه عليه) فرموذه: ''من ولي عليه والٍ فرآه يأتي شيء من معصية الله فليكره ما يأتي من معصية الله ولاينزعنَّ يدًا عن طاعته''. و وجوب طاعت امام مشروط است بذاد كى حكم بر مقتضى شريعت كنذ. بيغمبر (صلى الله عليه وسلم) فرموذ: ''لا طاعة في معصية الله إنّما الطاعة في المعروف''. و اكر بخلاف شريعت حكم كنند، مخالفت ايشان و موافقت شرع لازم باشذ. صدّيق أكبر (رضي الله عنه) در بعضى از خطبها كفته: ''اطيعونا ما أطعنا الله ورسوله فإذا عصينا الله ورسوله فلا طاعة لنا عليكم''.

Ömer b. Abdülazîz, halife olduğu gün minbere çıkıp halka nasihat ve vaaz vermiş ve hutbenin sonunda sesini yükselterek şöyle demiştir: "Ey insanlar, muhakkak ki Allah'a boyun eğen kimseye uymak farzdır. Allah'a karşı gelen kimseye ise itaat edilmez. Allah'a itaat ettiğim sürece bana uyunuz. Ne zaman ki Allah'a karşı gelirsem o zaman bana itaat etmeniz gerekmez." Seyyidü't-tâife Cüneyd[1] (rahimehullâh) şöyle der: "Kendisinden üst makamda olana uyan kimseye, kendisinden daha alt makamda olanlar itaat eder."

Yedinci Mesele: Resûlullah'tan Sonraki Râşid Halifeler

Resûlullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) sonraki imam, bihakkın Ebû Bekir-i Sıddîk (radiyallâhu anh) idi. Onun imâmeti icmâ ile sabittir. Buna binâen sahâbe, Ebû Bekir, Ali ve Abbâs'tan (radiyallâhu anhum) birinin halife seçilmesi konusunda icmâ ettiler. Ali ve Abbâs'ın imâmetine dair görüş batıldır. Zira imâmet bunlardan birisinin olsaydı Ebû Bekir (radiyallâhu anh) ile aralarında anlaşmazlık çıkar ve Ebû Bekir'e (radiyallâhu anh) karşı delil getirirdiler. Üstelik Ebû Bekir yaşlı, fakir ve zayıf birisi idi ve taraftarı da yok idi. Oysaki Ali (radiyallâhu anh) genç, kuvvetli ve cesur birisi olup Fâtıma (radiyallâhu anha) onun eşi idi. Kureyş'in önde gelenlerin çoğu onun makam ve mevkisinin büyüklüğüne binâen onun yanında yer alıyor ve onun halife olmasını arzu ediyorlar idi.

Diğer bir delil ise şudur, Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Allah, içinizden, iman edip de sâlih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri halife kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka halife kılacağını vaad etmiştir.*"[2] Âyette geçen istihlâf vaadi ittifakla ya Ali hakkında ve ondan sonra gelen kişi hakkındadır ya da Ebû Bekir ile ondan sonra gelen kişi hakkındadır. Birinci görüş ittifakla batıldır. İkinci görüş ise geçerli ve makbul olan görüştür.

Ebû Bekir'den sonra hakkıyla Ömer b. el-Hattâb (radiyallâhu anh) halife olmuştur. Onun hilâfeti Ebû Bekir'in onu halife olarak sunması ve işi ona tevdi etmesi ile sabit olmuştur. Hilâfete dair yazmış olduğu ahidnâmenin metni şöyledir:

---

1 Hayatı için bkz. Süleyman Ateş, "Cüneyd Bağdadî", *DİA*, VIII, Ankara, 1993, s. 119-121.
2 Nûr 24/55.

عمر عبدالعزيز دران روز كی متقلّد كار خلافت شذ، بر سر منبر رفت و خلق را نصيحت و موعظت فرموذ در آخر خطبه آواز بلند برداشت و كفت: ''أيّها الناس من أطاع الله فقد وجب طاعته ومن عصى الله فلا طاعةَ له، اطيعوني ما أطعتُ الله تعالى، فإذا عصيت الله فلا طاعة لي عليكم''. سيّد الطائفة جنيد (رحمه الله) كويذ: ''من أطاع من فوقه أطاعه من دونه''.

مسئلۀ هفتم

بدان كی امام بحقّ بعد از رسول خذای (صلى الله عليه وسلّم) أبو بكر صدّيق بوذ (رضي الله عنه) كی امامت او باجماع ثابت شذ. از برای انك صحابه اجماع كردند بر امامت يكی از سه تن [٩أ] أبو بكر، علي و عبّاس (رضي الله عنهم). و قول بامامت علي و عبّاس باطل است، زيرا كی اكر امامت يكی ازيشان را بوذی، منازعت كردی با أبو بكر (رضي الله عنه) و حجّت را بر وی اظهار كردی. فكيف كی أبو بكر (رضي الله عنه) بير و فقير و ضعيف بوذ و تبعی نداشت. و علی (رضي الله عنه) جوان و قوی و دلير بوذ و فاطمة (رضي الله عنها) زن او بوذ و أكثر صناديد قريش با رفعت شان و علوّ مناصب با وی بودند، و بخلافت وی مايل و راغب.

دليل ديكر انك خذای تعالی می فرمايذ: ﴿وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾. جه وعدۀ استخلاف باتّفاق يا علي را بوذ وانكس را كه بعد ازو بوذ، يا أبو بكر را و انكس را كی بعد ازو بوذ، و قول اوّل باجماع باطل است. بس قول دوّم ثابت باشذ و هوالمطلوب.

وبعدازأبوبكر خليفۀبحق عمربن الخطّاب بوذ(رضي اللهعنهما)وخلافتوی بتفويض و استخلاف أبو بكر ثابت شذ و عبارت عهدنامه كی در باب استخلاف نوشت اين بوذ:

"Bu mektup, Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin müslümanlara bu dünyadaki son ve kâfirlerin iman edecekleri kötülerin sakınacakları âhiretteki ilk ahdidir. Ben size Ömer b. el-Hattâb'ı halife olarak tayin ediyorum. Eğer iyi olup adaletli davranırsa bu benim onun hakkındaki zannımdır. Ama isyan edip zulmederse benim gayba dair bilgim yoktur. Herkes yaptıklarının karşılığını alacaktır. "*Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir.*"[1]

Ondan sonra âdil bir şekilde Osman halife oldu. Onun hilâfeti şûra kararıyla gerçekleşti. Zikredildiği üzere ondan sonra ümmetin icmâsıyla Murteza Ali (Ali-i Murteza) (radiyallâhu anh) halife oldu. Hulefâ-yi Raşidîn'in (rıdvanullahi aleyhim) hilâfetinin doğruluğu ile ilgili bir hadis vardır. Bu hadisi, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî kendi isnadıyla Sefinetü'l-Mevlâ'ya istinaden Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğunu nakleder: "Benden sonra halifelik otuz yıldır; bunu takiben ısırıcı bir saltanat gelecek."[2]

Hilâfet-i Şeyhân'ın (Ebû Bekir ve Ömer) (radiyallâhu anhuma) hilâfeti on üç sene sürmüştür. Osman'ın dönemi on iki sene ve Ali'nin hilâfeti ise beş sene sürmüştür. Bu, dört halifenin (Hulefâ-yi Râşidîn) (rıdvanullahi aleyhim ecme'în) hilâfetinin kesinlikle doğruluğunu gösteren delildir.

1 Şuarâ 26/227.

2 Hâfız Ebî el-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr,* c. I, Mektebetü İbn-i Teymiyye, Kahire, t.y, s. 89; Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, haz. Ahmed Muhammed Şakir c. IV, Kahire, 1995, s. 273.

''هذا ما عهد أبو بكر بن أبي قُحافة إلى المسلمين هذا آخر عهده بالدّنيا وأوّل عهده بالآخرة في الحال التى يؤمن بها الكافر ويتّقي فيها الفاجر [٩ب] أمّا بعد فإنّي استخلف عليكم عمر بن الخطّاب فإن برّ وعدل فذلك ظنّي به وعلمي فيه وإن جارَ وبدّلَ فلا علم لي بالغَيب ولكلِ امرئ ما اكتَسَبَ ﴿وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾.''

بعد از وى خليفه بحقّ عثمن بوذ كى خلافت او بشورى ثابت شذ. جنانجه تقرير رفت بس از وى خلافت مرتضى علي را (رضي الله عنه) ثابت شذ باجماع أمّت. و دليل بر صحّت خلافت خلفاى راشدين (رضوان الله عليهم) حديثى است كى أبو عيسى محمد بن عيسى بن سوره التّرمذي روايت كنذ باسناد خوذ از سفينه مولى رسول خذاى (صلى الله عليه وسلم) كى فرموذ: ''الخلافةُ بعدي ثلاثون سنةً ثم يصير ملكاً عضوضًا''.

و خلافت شيخان (رضي الله عنهما) سيزده سال بوذ. و ازان عثمان دوازده سال. و ازان علي بنج سال. و اين دليلى قاطع است بر صحّت خلافت خلفاى أربعة (رضوان الله عليهم أجمعين).

BİRİNCİ BÖLÜM
SALTANATIN MÂNASININ İNCELENMESİNE DAİR

Daha önce zikredildiği üzere sultan ve padişahın güçlü olması gerekir ki vermiş olduğu hükümler de başkasından öğrendiği ilim ve hikmete uygun olsun. Dolayısıyla saltanat iki şeyle gerçekleşir: Bunlardan biri sultanın dindar âlimlerden devlet işlerinde nasıl davranıp tedbir alacağını öğrenmesidir. Diğeri ise onlardan almış olduğu bu bilgileri uygulamasıdır. Bu maksadı ifade etmek dört mukkaddime ile olacaktır:

Birinci Mukaddime: Padişahın Âlim ve Bilginlerin Sohbetinde Bulunması ve Cahillerden Uzak Durması

Yönetici olacak kişinin âlim, bilgin ve seçkin olan iyi şahsiyetlerle sürekli olarak istişare etmesi, cahillerden ve şer çıkaran insanlardan uzak durması gerekir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: "Sâlih bir insanın yoldaşlığı, attâr birinin yoldaşlığına benzer; attârın ıtrından sürmese dahi onun kokusundan hoşnut olur. Kötü bir insanla yolculuk yapmak ise üstü başı kir içinde olan kimse ile yoldaşlık yapmaya benzer; bizzat kötülüğü sana dokunmasa dahi kokusuyla seni rahatsız eder."[1] Şöyle derler: "Faziletli insanla oturup kalkan bir cahil, akıllı olup da cahil bir kimse ile oturup kalkandan daha iyidir."

Büzürgmihr'in Nûşirvân'a yazdığı nasihat kitabında şöyle geçer: "Hükümdarlar için en menfaatli olan şey, ulemâ ile musahebet etmek (oturup kalkmak, sohbet ve istişarede bulunmak) ve ilim öğrenmektir."

İskender'e şöyle sormuşlar: "Senin için baba mı daha çok değerlidir yoksa hoca mı? O şöyle cevap vermiş: "Hoca daha değerlidir. Çünkü baba fâni hayata, hoca ise bâki hayata sebebiyet verir."

Tarih ve diğer kitaplardan anlaşıldığı üzere, devlet adamları, sultanlar din âlimleri ve büyükler sürekli âlimler ve bilginler ile konuşmayı, görüşmeyi ve onların ilminden faydalanmayı arzu etmişlerdir.

İskender, devletini genişletmek için diğer memleketleri fethettiği ve yakıp yıktığı sıralarda, batıdaki toprakların ücra köşesinde havası saba rüzgarından daha temiz ve ferah, suyu zülâl ve latif, toprağı ise verimli ve güzel rayihalarla dolu bitki ve ağaçlarla süslü olan bir şehre varmıştır.

1 Hadis için bkz. Müslim, "Birr ve Sıla", 146.

باب اوّل

در تحقیق معنی سلطنت

از بیش معلوم شذ کی سلطان و باذشاه صاحب شوکتی باشذ کی حکم او بر علم و حکمت بوذ کی از دیکری[۱۰أ] می آموزذ. بس سلطنت بدو جیز محقّق شوذ: یکی انك، کیفیّت تدبیر و تصرّف از علماء دین دار می آموزذ. و دیکر انك، بر مقتضی آن عمل می کنذ و حصول این معنی بجهار مقدّمه میسّر کرد:

مقدمهٔ اوّل

انك بیوسته صحبت او با علماء و حکماء و أخیار بوذ و از صحبت جاهلان و أشرار احتراز نمایذ. بیغمبر (صلی الله علیه وسلم) می فرمایذ: "مَثَل الجلیس الصّالح مثل العطّار إن لم تُصِب من عطره أَصَبتَ من ریحه ومثل الجلیس السوء کصاحب الکیر إن لم یحرقك من شراره آذاك بدخانه". و کفته اند: "بلیدٌ یَنشَأ في صحبة الفضلاء خیر من ذکي ینشأ في صحبة الجهال".

و در کتاب وصیّتی که بزرجمهر از برای نوشروان نوشته آمذه کی: "نافع ترین جیزها ملوك را مصاحبت علما است و استکثار علم".

اسکندر را کفتند: "بدر بیش تو عزیزتر یا معلّم؟ "کفت: "معلّم، از برای انك بذر سبب حیوة فانی است و معّلم سبب حیوة باقی".

و از کتب تواریخ و غیر آن معلوم می شوذ که بیوسته ملوك و سلاطین و أعیان ملك و دین خواهان صحبت حکما و علما بوذه اند.

آورده اند کی: اسکندر بوقتی کی جهت فتح ممالك قطع منازل و مسالك می کرد در اقصاء مغرب بشهری رسیذ کی هوای آن در صفا از صبا سبقت می برد،[۱۰ب] و آب آن از لطافت خاك در جشم جشمهٔ حیوان می ریخت و زمین آن بازهار بساتین و أشجار و ریاحین آراسته.

Toprağı minâ camı renginde perend (sade ipek kumaşı) misali
Havası ise canlara can katan meltem misali
Sabâ rüzgârı, toprağına tûbâ taraveti katmış
Hava, onun suyuna Kevser suyunun tadını vermiş

Güzel bir bârgâhın[1] kurulmasını emrettikten sonra özel maiyetiyle beraber şehirde geziye çıkmıştı. Bağ ve bostanların nezihliğine ve şehrin meydanlarının temizliğine hayran kalmıştı. Onların mezarlarını gördükleri sırada ise mezarlardan birisinin üzerindeki yazıda mezar sahibinin bir yaşında olduğunun bir diğerinde ise beş yaşında olduğunun kaydedildiğini fark etti. Her ne kadar dikkatle okumaya ve araştırmaya çalıştıysa da tüm kişilerin yaşını on yılın altında buldu. Bu duruma hayret eden İskender: "Zannımca böylesine güzel bir iklim insanların ölümüne sebebiyet vermez, muhtemelen buranın insanlarının ömrü, kendilerinden kaynaklanan sebeplerden kısadır." dedi. Şehrin büyüklerini ve meşhur adamlarını çağırıp bu meselenin sırrını onlara sordu. Onlar İskender'e karşı saygı ve selamlarını yerine getirdikten sonra şöyle cevap verdiler: "Bizim için gerçek ömür, âlimlerle, fazilet sahibi kimselerle ve kemâle ermiş insanlarla birlikte geçirdiğimiz zamandır; bunun dışında geçirdiğimiz zaman ise boş sayılır. Dolayısıyla bizlerden ölen herkes için bu tür zamanlarını hesaplayarak mezarına yazarız." Bu sözden İskender gayet hoşnut ve memnun oldu. Bundan sonra zamanın bilginlerini bulundukları her yerden toplayıp onlarla vakit geçirmiştir.

Hayatım boyunca sadece bir an seninle geçirirsem
Ömrümün mahsulü sadece o demdir, gerisi ise boş!

İkinci Mukaddime: Saltanattan İmâmete Geçişte Dinî Bilgi Öğrenimi

Saltanat seviyesinden imâmet seviyesine yükselmeyi başarmak için saltanat ve yönetim için faydalı olacak dinî ilimlerden her gün bir şeyler öğrenmek gerekir. Hilâfette zaruri olan ilim ise, hiçten vücuda gelen her şeyin kemâl noktasının olduğunu, ona ulaşmayı başardığı takdirde Hak Teâlâ'nın hoşnutluğunu kazanacağını ve halka ait olacağını bilmektir. Oysa kemâle erişemeyen hiçbir şey tabii olarak Allah Teâlâ'nın takdirini kazanamayacaktır.

---

1 Padişah ve sultanlar için kurulan çadır anlamına gelir. bkz. Ali Ekber Dehhuda, "Bârgâh", *Lugatnâme*, c. VI, Çâp-i Sîrûs, Tahran, 1336/1957, s. 309.

سواد آن بصفت جون برند مینا رنك   هوای آن بمثل جون نسیم جان برور
صبا نموذه بخاکش طراوت طوبی   هوا سرشته در آبش حلاوت کوثر

بفرموذ تا دران حوالی بارکاه معالی فرو زدنذ و با جمعی از خواصّ و أشراف در نواحی و أطراف آن طواف میکرد و از نزاهت بساتین و نظافت میادین آن تعجّب می نموذ. ناکاه بمقابر ایشان رسیذ. دیذ برکوری نوشته کی ''عمر صاحبش یکسال بوذ''. و بر دیکری نوشته که ''عمرش بنج سال بوذ''. و هر جند احتیاط نموذ عمر هیج یك بده سال نمی رسیذ. ازین حالت در حیرت افتاذ کفت: ''کمان جنین بردم که در جنین آب و هوا تغیّر و فنا صورت نبنذذ، خوذ در این شهر عمر مردم کوتاه تر است''. بفرستاذ تا أعیان و مشاهیر شهر را حاضر کردند و از سرّ این معنی ببرسیذ. ایشان بعد از تمهید ثنا و دعا جواب داذند کی: ''عمر بیش ما آن مقدار است کی در مجالست حکما و محاورت أهل فطنت و ذکا بسر برند. انجه در غیر اینها مصروف شوذ آنرا ضایع شمرند.بس هر کی از ما درکذرذ آن مقدار زمان را حساب کنند و بر کور وی نویسند''. اسکندر را این سخن [۱۱آ] بغایت بسندیذه آمذ و بعد ازان حکمای زمان را از هر طرف جمع کرد و بیوسته صحبت با ایشان می داشت.

در همه عمر اردمی با تو برآرم شبی   حاصل عمر آن دمست باقی ایّام رفت

مقدّمهٔ دوّم

انك هر روز از علوم دینی خاصّه آنجه در خلافت و سلطنت بکار آیذ جیزی می آموزذ تا از درجهٔ سلطنت بدرجهٔ امامت رسذ و علمی کی در خلافت ضرورت بوذ آنست کی بداند کی هر جیزی که از عدم بوجوذ آمذ، آنرا کمالی است کی اکر بذان رسذ بسندیذهٔ حضرت حقّ تعالی و ازان خلق شوذ و الاّ نه.

İnsanın kemâli iki şekilde hâsıl olur: Birincisi "hikmet-i bâliğa" denen eşyanın hakikatine, var olduğu şekilde vâkıf olmaktır. İkincisi ise "kudret-i fâsıla"dır. Şöyle ki ona erişildiği zaman uygulamaya geçirilebilen ve fazilet barındıran her şey uygulamaya geçirilebilecektir. Dolayısıyla her şeyden önce Allah Teâlâ'yı zat, sıfat ve fiilleri ile bilmeli, aynı zamanda kendi ile diğer kullar arasında olan sıfat ve zâtî farkları tanımalıdır. İstenilen kemâl seviyesine nasıl çıkabileceğini, âlemde başkalarını da kemâl seviyesine çıkartacak tedbir ve tasarrufları bilmelidir. Gücü yettiğince bu iki noktanın tafsilatlarını ve parçalarını öğrenmelidir.

Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Andolsun zamana ki insan gerçekten ziyan içindedir.*"[1] Sûrenin sonuna kadar halkın yaşam süresi ve sermayesi olan zamana yemin buyurarak bu dünyada insanoğlunun hüsranda olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumda olmayan grup ise şu dört özelliğe sahip olandır: Birincisi imândır. O da ilmî kuvvetin kemâline sahip olmaktır. Yani bilinmesi gerekenleri bilmektir ve onun gerçekliğine inanmaktır. İkincisi ise iyi ameller işlemektir. O da amelî kuvvetin kemâlidir. Bunun bilinmesiye amel işleyebilecektir ve bir şeyi de kaçırmayacaktır. Üçüncüsü hakkı tavsiye etmektir. Bu da ilmî kuvvetin kemâle ulaştırılmasıdır. Bunun bilinmesiyle halka öğretebilecektir. Dördüncüsü ise sabrı tavsiye etmektir. Bu da amelî kuvvetin kemâle ulaştırılmasıdır. Bununla halkı kendi dili ve uygulamasıyla doğru yola yönlendirir, amelin bütün detayını, âdâbını ve şartlarını öğretir. Allah en doğruyu bilendir.

Fasıl: [İlmin Fazileti]

İlmin faziletine, öğrenilmesine ve ondan iktibas edilmesine delâlet eden birçok âyet, haber ve rivayet bulunmaktadır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*"[2] Ayrıca şöyle buyurur: "*[Size, kalkın, denildiği zaman da] kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin.*"[3]

1 Asr, 103/1-2.
2 Zümer, 39/9.
3 Mücâdele, 58/11.

کمال آدمی بدو صفت حاصل شوذ: یکی، حکمت بالغه و آن دانستن حقائق اشیاست کماهی. و دوّم، قدرت فاصله و آن صفتی است کی جون حاصل شوذ هر جه دران فضیلتی باشذ و در عمل توان آورد در عمل آرذ. بس بایذ کی اوّلاً خذای تعالی را بذات و صفات و اَفعال بشناسذ و خوذ را از دیکران کی در تحت حکم اواند بذات وصفات و افعال بشناسد و بداند کی خوذ را بکمالی که مطلوب است جون بایذ رسانیذ و تدبیر و تصرّف در عالم بر وجهی کی مفضی بتکمیل دیکران شوذ جکونه بایذ کرد و بقدر وسع و طاقتدر تفاصیل و جزؤیات این دو امر جدّ و [۱۱ب] اجتهاذ نمایذ.

خذای تعالی می فرمایذ: ﴿وَالْعَصْرِ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ﴾. إلی تمام سورة سوکند یاذ میفرمایذ بروزکار کی مدّت عمر و رأس المال مردم است درین عالم کی نوع انسان در خسران است؛ الاّ طایفه ای کی بجهار خصلت متحلّی باشذ؛ یکی: ایمان وآن عبارتست از کمال قوّت علمی یعنی آنجه دانستنی است بداند و حقیقت آنرا اعتقاذ کنذ. دوّم: ملازمت أعمال صالح وآن کمال قوّت عملی است تا انجه بدانند بذان عمل کنند و جیزی ازان فرو نکذارند. سوّم: تواصی بحقّ، و آن عبارت است از تکمیل قوّت علمی تا انجه دانند بمردم آموزند.جهارم: تواصی بصبر و آن عبارتست از تکمیل قوّت عملی تا مردم را بزبان و عمل ارشاد کنند و دقائق و آداب و شرائط عمل به ایشان آموزند، والله أعلم.

فصل

ودلائل صریحه از آیات و أخبار و آثار در فضیلت علم و تحصیل و اقتباس آن بسیار است. خذای تعالی می فرمایذ: ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾. و می فرمایذ: ﴿يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾.

Peygamber (s.a), Mu'âz'ı (radiyallâhu anh) Yemen'e gönderdiği sırada kendisine şöyle söylemiştir: "Muhakkak ki senin için dünyadaki bütün şeylerden daha hayırlısı, Allah'ın senin vasıtanla başkasını hidâyete kavuşturmasıdır."[1] Ayrıca şöyle buyurmuş: "Bir âlimin bir âbide üstünlüğü, benim en aşağı mertebede olanınıza üstünlüğüm gibidir." Ayrıca şöyle buyurmuş: "Bir kimse ilim elde etmek arzusuyla bir yola girerse, Allah o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır." "Muhakkak melekler ilim öğrenmek isteyen kimse için kanatlarını sererler." "Göklerde ve yerde bulunanlar, hatta sudaki balıklar bile âlim kişiye Allah'tan mağfiret dilerler." "Bir âlimin bir âbide karşı üstünlüğü, ayın on dördünün (Bedir) diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir."[2] Ayrıca şöyle buyurmuş: "Günlerini ilim elde etmeden geçiren kimse, sadece kendi ile Allah arasındaki mesafeyi çoğaltmış olur!"

İmâm Şâfiî (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: "Dünyayı arzu eden kimse, ilim edinmelidir; âhireti isteyen de ilim edinmelidir." Bu delillerden dolayı ilimle uğraşmanın, namazdan, oruçtan ve diğer ibadetlerden daha üstün olduğu muhakkaktır ve bu ispat olunmuştur. Gerçek şudur ki imam ve vali olan kimsenin tek sığınacağı şey, şeriattır ve onun için her şeyden önce şeriatın prensiplerini ve ahkâmını öğrenmesi esastır.

Rivayet olunur ki Hârûnürreşid Kâbe ziyareti sırasında bir çekirgeyi ayağıyla ezmiştir. Bunu fark edince, ne yapması gerektiği hakkında tereddüde düşerek meseleyi çözmek için oğlu Me'mûn'u, Fudayl b. İyâz'a gönderdi. Me'mûn Fudayl'ın yanına giderek onu selamladıktan sonra şöyle dedi: "Emîrü'l-mü'minîn size selam gönderdi ve size ihtiyacı var." Fudayl, ona cevap vermedi. Me'mûn geri dönüp Hârûn'a şöyle dedi: "Sana hiç ihtiyacı olmayan birisini gördüm!" Hârûn hışımlanarak yerinden kalktı (Râvi: "Biz korktuk!") ardından hemen Fudayl'ın yanına gitti. Ona selam verdi. Fudayl selamını aldıktan sonra ona ikramlarda bulundu. Hârûn oturduktan sonra şöyle dedi: "Allah'ın rahmeti üzerine olsun, biliyorsun ki Allah azze ve celle bizi yönetici kılmış ve size de bize itaat etmeyi farz kılmıştır. Sen gelmeyince biz senin huzuruna geldik, henüz Kâbe'yi tavaf ediyordum, o sırada bir çekirgeyi ayağımla çiğnedim. Bunun diyeti nedir?" Fudayl yüksek sesle ağlayarak şöyle dedi:

1 Müslim, *"Fedâilü's-Sahâbe", 34.*
2 Tirmîzî, *"İlim", 19.*

و جون بيغمبر (صلى الله عليه وسلم)، معاذ را (رضي الله عنه) بيمن مى فرستاذ در أثناء كلمات فرموذ: ''لأن يهدي الله بك [١٢أ] رجلاً واحدا وخيرٌ لك من الدّنيا وما فيها''.و فرموذه: ''فضل العالم على العابدِ كفضلي على أدناكم''. و فرموذه: ''من سَلك طريقاً يبتغي به علماً سهّل الله له طريقاً إلى الجنّة وأن الملائكة لَتَضَعَ أجنحتها لطالب العلم رضى وأنَّ العالم ليستغفر له من في السّموات ومن في الأرض حتّى الحيتان في الماء، وفضل العالم على العابدِ كفضل القمر لية البدر له من سائر الكواكب''. و فرموذه: ''من لم يزدَد على الأيّام علماً لم يزدَد من الله إلَّا بُعداً''.

و امام شافعى (رضي الله عنه) كفته: ''من أراد الدّنيا فعليه بالعلم ومن أراد الآخرة فعليه بالعلم''. و بذين دلائل ثابت و محقّق مى شوذ كى اشتغال بعلوم فاضلتر از نماز و روزه و ديكر عبادات است. و حقيقت آنك امام و والى را نرسذ كى تمسُّك جويذ و بناه برذ الاّ بشرع مطهّر و برين تقدير او را هيج كار مهمّ تر از تعلّم أحكام شرعيّه نيست.

آورده اند كى: هرون الرّشيد در طواف كعبه باى بر ملخى نهاذ ندانست كى بر وى جه لازم آيذ. مأمون بسرش را بيش فُضَيل بن عياض فرستاذ مأمون بيش فُضَيل رفت و سلام كرد و كفت أمير المؤمنين سلام مى رسانذ و بحضور شما حاجتى دارذ فُضَيل جوابش نداذ مأمون بازكشت و هرون راكفت مردى را ديذم كى هيج حاجت [١٢ب] بتو ندارذ هرون بخشم برخاست راوى كفت: ''ما بترسيذيم''. برفُضَيل بس آمذ و سلام بر فُضَيل كرذ. فُضَيل جواب سلام داذ و اكرامش كرد. هرون بنشست و كفت: ''رحمك الله'' تو مى دانى كى خداى عزّ وجلّ ما را والى كرده است بر شما و طاعت ما بر شما واجب كردانيذه جون تو نيا مذى ما بيش تو آمذيم من اكنون طواف كعبة مى كردم و در طراف باى بر ملخى نهاذم ديت آن جيست؟'' فُضَيل بآواز بلند بكريست و كفت:

"Bu durum, koyunlarının ölümüyle ilgili bir çobanın kendi koyunlarına danışmasına benzer! Hâlbuki kendi hayvanları için güzel otlak, su ve güven sağlamak gibi şeyleri temin etmek çobanın vazifesidir ve sen ey Emîrü'l-mü'minîn din ilmi ile ilgili bana soruyorsun! Sen reâyânın hukukunu ve yönetimini nasıl sağlıyorsun!" Hârûn utancından terler içinde kalarak geri döndü.

Allah Teâlâ'nın fazlıyla ve yüce mevkili İslâm padişahının bereketiyle (Allah kendisine yardımlarını artırsın, onun hilâfetinin ve saltanatının gölgesini bâki kılsın), [Şah Şücâ] çocukluk ve ergenlik yaşından bugüne dek şerîf vaktini dinî ve yakînî ilimler üzerinde çalışmakla geçirmiştir. İslâmî ilimler üzerinde mütalaa ve tahkikler yaparak bu ilimlerin detaylarını ve zarafetlerini araştırıp irdelemiştir. Bugün memleket işleriyle meşgul olmasına rağmen dönemin büyük âlimleri çözemedikleri karışık meselelerde kendisine başvurarak onun ilminden ve faziletlerinden faydalanırlar.

Sanki Allah bütün yeryüzündeki güzellikleri
Kendi kudretiyle toplayıp ona (Şah Şücâ) vermiştir

Allah'ın sürekli inâyet buyurduğu nimet ve hediyelerine şükürler olsun. Bunca nimet karşısında bizim şükranımız bir daire içindeki ufak bir nokta misalidir.

Üçüncü Mukaddime: [Hulefâ-yi Râşidîn ve Büyük İmamların Hayatı ve Tecrübeleri Üzerine Düşünmeli]

[Hükümdarın,] daima Hulefâ-yi Râşidîn ve büyük imamların huyları ve davranışları üzerinde düşünmesi ve onları tahkik etmesi, onlarla ve diğer âdil hükümdarlarla ilgili incelemeler yapması ve tefekkür etmesi gerekir. Böylelikle onların sahip olduğu tecrübelere sahip olur. İslâm âlimlerinin hükümdarlara ve yöneticilere yaptıkları vaazları ve nasihatleri incelemesi gerekir. Ayrıca İslâm şeyhlerinin ve imamların sultanlara ve emîrlere verdiği öğütleri arzuyla ve hevesle tefahhus etmesi (araştırma) ve irdelemesi, onlarla kendini zenginleştirip süslemesi gerekir. Bu durumdan memnun olup şükretmelidir.

‘‘جون راعی جنان باشذ کی از کوسفندان بایذ برسیذ که جه کنذ کوسفندان هلاك شوند. بر راعی واجب است کی طلب کنذ کیاه زار نیك و آب خوش. و جون تو ای أمیر المؤمنین سؤال از من کنی از معالم دین بجه طریق سیاست خلق و رعایت رعیّت کنی؟’’ هرون از خجالت غرق عرق شذ و بازکشت.

بفضل الله تعالی ومیامن توفیقه بندکی حضرت أعلی باذشاه اسلام (خلّد الله تعالی في ازدیاد امداد التأیید والتّوفیق ظلالَ خلافته وسلطانه) ازعنوان صبی إلی یومنا هذا أوقات شریف خوذ را در تحصیل معالم دینی و تحقیق معارف یقینی و بحث و مطارحه و استکشاف دقایق علوم اسلامی صرف فرموذه. و امروز با وجود اشتغال بتدبیر أمور مملکت فحول علماء روزکار در معضلات مسایل و مشکلات [١٣أ] دلایل اقتباس انوار فضایل ازان حضرت می کنند.

كأنّما حسنُ أهل الأرض قاطبة إليه قد سَلَّمَ الباري بقدرته

(والحمد لله تعالى على نعمه المتواترة ومنحهِ المتكاثرة التي لا يقع الشكر منها إلاّ موقع النقطة من الدائرة).

مقدّمه سوّم

آنك بیوسته از سیرت خلفآء راشدین و أئمّه مهدیّین (رضوان الله علیهم) تفحّص و تَجسُّس می کنذ، و از أخبار و آثار ایشان و دیکر سلاطین عادل بحث می کنذ تا بر تجارب ایشان واقف شوذ، و مواعظ و نصایح کی مشایخ و أئمّه اسلام سلاطین و أمرا را کفته اند تفحص می کند. متعطّش و متشوّف باشذ بنصیحت علماء دین دار و بذان شاکر باشذ و بتذکیر و موعظت بذیر باشذ.

Hikâyeler

Rivayet olunur ki Sâbık-ı Berberî, Ömer b. Abdülazîz'in (rahmetullahi aleyhima) huzurunda iken, Ömer ona şöyle dedi: "Ya Sâbık, bana bir öğüt ver, bir söz söyle." Sâbık şöyle dedi:

Sen bu dünyadan takvâ azığıyla göç etmezsen
Ve ölümden sonra bu sermayeye sahip kimse ile karşılaşırsan
Onun gibi olmadığından dolayı pişmanlık duyacaksın
Ve ölümden önce onun gözettiklerini gözetmediğin için

Ömer ağlamaya başladı, kendinden geçip yere düştü.

Rivayet edilir ki Hârûnürreşîd Fudayl bin İyâz'a şöyle sordu: "Senin zühdünün kaynağı nedir?" Fudayl ona şöyle cevap verdi: "Sen benden daha zâhidsindir, zira ben fâni olan dünyada zâhid oldum, sen ise bâki olan dünyada zâhid oldun. Zühd, rağbet ettiğin şeyi terk etmendir." Anlatılanlara göre, Bermekîlerden sonra Hârûnürreşîd'in veziri olan Fazl b. Rebi' şöyle demiştir: Emîrü'l-mü'minîn Hârûn'a hacca giderken eşlik ediyordum. Mekke'de bir gece uyurken, bir anda kapı çalındı. "Kimdir?" diye sordum. "Cevap ver, Emîrü'l-mü'minîn" diye cevap verdi. Çabucak yerimden kalkıp dışarıya çıktım. Hârûn dışarıda bekliyordu. Ona şöyle dedim: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, birilerini gönderseydiniz ben huzurunuza gelirdim." O şöyle dedi: "İçime bir şey doğdu; sormak istediğim bir şey var, bunu kendisine sorabileceğim kişiyi bana bul." Şöyle dedim: "Süfyân bin Uyeyne buradadır." Onun kapısına giderek kapısını çaldık. "Kimdir?" diye seslendi. "Cevap ver, Emîrü'l-mü'minîn" diye yanıt verdim. Hızlıca dışarıya çıkıp şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, birilerini gönderseydiniz, kendim huzurunuza gelirdim." Hârûn şöyle dedi: "Neden sana geldiğimizi anlatacağım, iyi dinle, Allah Teâlâ'nın rahmeti üzerine olsun." Bir süre Süfyân ile sohbet ettikten sonra ona: "Senin hiç borcun var mı?" diye sordu. O da "Evet" diye cevap verdi. Abbâs'a: "Onun borcunu öde." dedim. Kalktı ve bana teşekkür ettikten sonra şöyle dedi: "Senin arkadaşının faydası olmadı, benim soruma cevap verebilecek birisini bul."

الحكايات

آورده اند كى: سابق بربرى بيش عمر عبدالعزيز (رحمة الله عليهما) بوذ عمر ويرا كفت: ''يا سابق، مرا بندى ده و موجز كوى''. سابق كفت:

إذا أنت لم ترحَل بزادٍ من التُّقى   ووافيت بعد الموت من قد تزوّدا
ندمت على أن لا تكون شركتَهُ   وأرصدت قبل الموت ما كان أرصَدا

عمر بكريست و بيهوش شذ و بيافتاذ.

آورده اند كى: هرون الرّشيد فُضَيل عياض راكفت: ''ما اَزهَدك؟'' فضيل ويرا كفت: ''تو از من زاهد ترى؛ [١٣ب] من زاهد شذم در دنيا و آن فانى است؛ و تو زاهد شذى در آخرت و آن باقى است؛ و زهد ترك رغبت باشذ در جيزى''. و در حكايت آمذه كى: فَضل ربيع كى بعد از برامكه وزير هرون بوذ كفت: ''أمير المؤمنين هرون بحج مى رفت و من با او برفتم. شبى در مكّة بخواب بوذم ناكاه آوازهٔ قرع البابى شنوذم. كفتم: ''كيست؟'' كفت: ''أجِب أمير المؤمنين''. من از جاى برجستم و زوذ بيرون شذم. هرون ايستاذه بوذ. كفتم: ''يا أمير المؤمنين، جرا نبه فرستاذى كى خوذ بخذمت آمذمى؟'' كفت: ''در دلم جيزى آمذه است، مردى را طلب كن كى از وى سؤال كنم''. كفتم: ''اينجا سفيان بن عيينه است''. بدر خانهٔ سفيان آمذيم و در بكوفتى. كفت: ''كيست؟'' كفتم: ''اَجِب أمير المؤمنين''. زود بيرون آمذ و كفت: ''يا أمير المؤمنين، اكر كسى فرستاذى خوذ بيامذمى''. كفت: ''فراكير انجه ما آنرا آمذه ايم، كى خذاى تعالى رحمت كناذ بر تو''. و ساعتى با سُفيان حديث كرد بس ويرا كفت: ''بر تو هيج وام هست؟'' كفت: ''آرى''. عبّاس را كفتم: ''اوام او بكزار''. بس برخاست و إلتفات كرذ بمن و كفت: ''صاحب تو هيج نفع نرسانيذ. بمن مردى را طلب كن كى من از او سؤال كنم''.

Şöyle dedim: "Abdurrezzâk b. Hemmâm buradadır." Onun evine varınca, ben kapısını çalarak şöyle dedim: "Cevap ver, Emîrü'l-mü'minîn." Hızlıca dışarıya çıkıp şöyle dedi: "Eğer birilerini gönderseydiniz size kendim gelirdim." [Hârûn] şöyle dedi: "Allah'ın rahmeti üzerine olsun, neden sana geldiğimizi anlatacağım, iyi dinle." Onunla bir süre sohbet ettikten sonra ona: "Senin hiç borcun var mı?" diye sordu. O da "Evet" dedi. Hârûn Abbâs'a: "Ey Abbâs, o zaman borcunu öde." dedi. Daha sonra bana teşekkür ederek şöyle dedi: "Arkadaşının faydası olmadı." Hârûn bana: "Bana sorumu sorabileceğim birisini göster." dedi. Şöyle dedim: "Fudayl b. İyâz burada." Fudayl'ın kapısına gittik. O sırada Fudayl namazda idi ve bu âyeti tekrarlayarak tilâvet ediyordu: "*Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp sâlih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!*"[1]

Hârûn, yumuşak kalpli biriydi. Fudayl'ın bu âyeti okuduğunu duyunca hüngür hüngür ağladı ve daha sonra bana "Kapıyı çal" dedi. Kapıyı çaldım. "Kimdir?" diye seslendi. "Cevap ver, Emîrü'l-mü'minîn" dedim. Fudayl "Yâ Emîre'l-mü'minîn benden ne istiyorsunuz?" diye sordu. Şöyle dedi: "Subhânallâh, senin bana itaat etmen vâcip değildir!" Odasından çıkıp aşağıya indi, kapıyı açtıktan sonra odasına döndü, ışığı söndürdü ve bir köşeye oturdu. Hârûn karanlıkta elini sağa sola uzatarak evde gezinmeye başladı. O sırada eli Fudayl'a dokununca Fudayl şöyle dedi: "Ah, şu avuç (el), nasıl da yumuşak bir eldir, Allah Teâlâ'nın azabından kurtulabilirse!" Şöyle dedi: "Ben kendi kendime bu akşam, kendime karşı temiz kalpli, iyi düşünceli olma kararı almıştım." Hârûn ona şöyle dedi: "İçime doğanın ne olduğunu bilmeni, hissetmeni istiyorum, Allah'ın rahmeti üzerine olsun." Fudayl şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, Ömer b. Abdülazîz'in (radiyallâhu anh) âmillerinden birisinin Ömer'e (radiyallâhu anh) şikâyette bulunduğunu ve Ömer'in de ona cevap olarak şöyle yazdığını duydum: "Ey kardeş, ateş ehli olanların (cehennemlik olanlar) gecelerinin süresinin ne kadar uzun olacağını[2] bir düşün, onlar daima ateşte bâki kalacaklardır." Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Onlar, orada ebedi olarak kalacaklardır.*"[3]

1 Câsiye, 45/21.
2 Buradaki kinaye, ateşin yakıcılığından dolayı muztarip bir hâlde uyumanın mümkün olmayışıdır.
3 Ahzâb, 33/65.

كفتم: ''اینجا عبد الرّزاق بن همّام هست''. بدر سرای عبد الرّزاق رفتیم. من در بکوفتم و کفتم: ''أجِب أمیر المؤمنین''. زود بیرون آمذ و کفت: ''اکر کس [١٤أ] فرستاذی خوذ بیامذمی''. کفت: ''بکیر انجه ما بتو آنرا آمذه ایم کی خذای رحمت کناذ بر تو''. و ساعتی با وی حدیث کرذ. بس کفت: ''ترا اوامی هست؟'' کفت: ''آری''. کفت: ''ای عبّاس اوامش بکزار''. بس التفات کرد بمن و کفت: ''صاحب تو هیج سوذ نکرذ، بمن مردی را ببین کی از وی برسم''. کفتم: ''اینجا فُضَیل بن عیاض هست''. بدر سرای فُضَیل آمذیم و وی در نماز بوذ و این آیة می خواند و باز می کردانیذ: ﴿اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّـَٔاتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَآءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾.

هرون مردی رقیق القلب بوذ، جون خواندن فُضَیل شنیذ، بکریست.کریستنی سخت، دیکر کفت: ''در بکوب''. در کوفتم کفت: ''کیست؟'' کفتم: ''أجِب أمیر المؤمنین''. کفت: ''ما لي ولأمیر المؤمنین!'' کفت: ''سُبحان الله، خوذ بر تو طاعت بردن واجب نیست''. از غرفه فرو آمذد بکشاذ و باز غُرفه شذ و جراغ بکشت و بکوشهٔ خانه بنشست. هرون دست بکرد خانه برمیآورد تا دستش بفُضَیل رسیذ. فُضَیل کفت: ''آه ازین کفّ دست کی جه نرم کفی است اکر برهذ فردا از عذاب خذای تعالی!'' فُضَیل کفت: ''من با خوذ کفتم کی امشب با وی سخن باك کویذ از دلی باك''. بس هرون کفت: ''ویرا بکیر انجه ما آنرا آمذه ایم [١٤ب] کی خذای رحمت کناذ بر تو''. کفت: ''یا أمیر المؤمنین، بمن رسیذه است کی عاملی از عاملان عمر عبدالعزیز (رضي الله عنه) شکایتی فرستاذ بعمر، عمر (رضي الله عنه) بوی نوشت کی: ''یا أخي اذکُر طولَ سَهَر أهل النّار في النّار مع الخلود یقول الله تعالی: ﴿خَالِدِينَ فِيهَآ اَبَدًا﴾

Muhakkak ki seni Allah Teâlâ'ya ulaştıran budur. Uykudayken ve uyanıkken senin Hazret-i Hakk'a yaklaşmanı engelleyen her şeyden uzak durmalısın." Görevli metni okuduktan sonra uzun mesafeyi hızlı bir şekilde kat ederek kısa zamanda Ömer'in yanına gitmiştir." Ömer ona: "Neden geldin?" diye sormuş. O şöyle cevap vermiş: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, gönderdiğin bu mektup ile yüreğimi yerinden söktün. Ben artık Allah'a kavuşana dek hiçbir vilâyet (yöneticilik) kabul etmeyeceğim." Hârûn hüngür hüngür ağlamaya başladı ve şöyle dedi: "Allah'ın rahmeti üzerine olsun, bana daha fazla anlat." Fudayl şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, haberdar oldum ki Ömer b. Abdülazîz halife olduğunda Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Ka'b el-Kurzî ve Recâ b. Hayve'yi (radiyallâhu anhum) çağırarak onlara şöyle demiştir: "Beni bu belâya mübtelâ ettiler, doğru yolu bulmam için bana nasihat ediniz." Muhammed b. Ka'b şöyle demiş: "Eğer Allah Teâlâ'nın azabından kurtulmak istiyorsan, müslümanların yaşlısını hep baba olarak, küçüğünü evlat olarak ve bunların vasatını da kardeş olarak gör. Dolayısıyla babaya saygı ve hürmet göster, kardeşini azîz kıl ve evlada karşı da şefkatli ve nazik davran." Sâlim b. Abdullah şöyle demiş: "Yarının azabından kurtulmak istiyorsan, iftar vaktinde ölecekmişsin gibi gündüzleri oruç tut." Recâ b. Hayve de şöyle demiş: "Allah Teâlâ'nın azabından kurtulmak istersen, kendin için beğenip istediğini müslümanlar için de iste. Kendin için beğenmeyip istemediğin şeyleri ise müslümanlar için de isteme."

Ben bunu sana söylüyorum ve adımlarının sarsılacağı, titreyeceğin (o gün) için endişe ediyorum; sana bunları hatırlatacak kimse var mı yanında?" Hârûn bunu duyunca çok ağlamaktan bayıldı. Fazl hikâyeye şöyle devam ediyor: "Emîrü'l-mü'minîn'e iyilik et." dedim. Bana şöyle cevap verdi: "Ey Rebî'in oğlu, sen ve ashabın onu öldürürsünüz, oysa ben ona iyilik ediyorum." Hârûn, kendine geldiğinde şöyle dedi: "Allah'ın rahmeti üzerine olsun, bana daha fazla anlat." Fudayl şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, ey iyi yüzlü, sen Allah Teâlâ'nın ümmetinin durumu ile ilgili hesap sorulacak kişisin.

و بدرستی کی اینست کی ترا بخذای تعالی رساند و در خواب و بیذاری حذر کن از جیزی کی ترا باز کرداند از قرب حضرت حقّ“. عامل جون نوشته بخواند درحال مسافتها قطع کرد تا بیش عمر آمذ عمر ویرا کفت: ”جرا آمذی؟“ کفت: ”یا أمیر المؤمنین دل من از جای برآوردی به این کتاب کی فرستاذی بمن. من بعد ازین هیج ولایت قبول نکنم تا انکاه کی بخذای رسم“. هرون بکریست کریستنی سخت دیکر کفت: ”زیادت کن مرا (رحمك الله)“. کفت: ”یا أمیر المؤمنین، بمن رسیذه است کی جون عمر عبدالعزیز (رضي الله عنه) بخلافت رسیذ، سالم بن عبد الله بن عمر ومحمّد بن کعب القُرضي ورجآء بن حیوه (رضي الله عنهم) را بیش خوذ خواند و کفت: ”مرا مبتلی کردند به این بلا. اشارت کنیذ مرا بطریق نصیحت و مصلحت و راه صَواب“.محمّد بن کعب کفت: ”اکر نجاة از عذاب خذای تعالی خواهی، بایذ کی بیر مسلمان نزد تو بذر باشذ؛ و کوجك ایشان نزد تو فرزند باشذ؛ و أوسط [١٥أ] ایشان نزد تو براذر باشذ. بس بذر را توقیر و احترام کن. و براذر را کرامی دار. و با فرزند شفقت و مهربانی بجای آور.“ سالم بن عبد الله کفت: ”اکر نجاة خواهی از عذاب فردا، روز روزه دار و افطار تو ازان بایذ کی مرك باشذ“. و رجآء بن حَیوه کفت: ”اکر نجاة خواهی از عذاب خذای تعالی، مسلمانان را دوست دار انجه خوذ را دوست داری و کراهیت دار ایشانرا انجه کراهیت داری خوذ را“.

و من این با تو می کویم و بر تو سخت می ترسم ازان روز که قدمها لغزد دران روز. بس هیج کسی با تو هست کی ترا مثل این فرمایذ؟ هرون جون این بشنیذ جندان بکریست کی بیهوش شذ. فَضل کفت: من کفتم ویرا: ”رفق کن با أمیر المؤمنین“. کفت: ”ای بسر ربیع، تو و أصحاب تو او را می کشیذ و من رفق میکنم با او!“ بس با هوش آمذ و کفت: ”زیادت کن مرا (رحمك الله)“ فُضَیل کفت: یا أمیر المؤمنین، ای نیکوروی، تو آنی کی خذای تعالی از تو برسذ ازین خلایق روز قیامت؛

Bu yüzünü kıyamet gününde cehennem ateşinden koruyabiliyorsan koru, reâyâ ile kendi aranda olacak herhangi bir kandırma ve kötülükten sakın; bununla ilgili Allah'ın Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: "Reâyâyı dolandıran kimse, cennetin râyihasından mahrum kalır."[1] Hârûn hüngür hüngür ağladı. Daha sonra Fudayl'a şöyle sordu: "Senin hiç borcun var mı?" O şöyle cevap verdi: "Evet, Allah Teâlâ'nın dini benim borcumdur. Eğer bunun hakkını eda etmez isem, vay benim halime, vay benim halime; bunu algılamakta eğer benim gönlüm ve aklım bana yardımcı olmazlar ise, vay benim halime!" Hârûn şöyle dedi: "Halkın borcunu ödemek istiyorum." Fudayl şöyle cevap verdi: "Allah Teâlâ bana bunu emretmemiştir, bana dürüst olmayı, doğru söylemeyi ve ona itaat etmeyi emretmiştir." Şöyle buyurmuş: "*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben, onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum. Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir.*"[2] Hârûn şöyle dedi: "Bu annemin mehridir, kabul et; kendin ve ailen için harca ki bununla kuvvet bulasın ve Allah'a şükredesin." Fudayl şöyle dedi. "Subhânallâh, ben kurtulman için sana yol gösteriyorum oysa sen beni bu şekilde mükâfatlandırıyorsun! Allah sana selâmet versin ve seni muvaffak eylesin." Bunu dedikten sonra sustu ve dışarıya çıkana dek hiçbir şey söylemedi. Evin kapısına varınca Hârûn şöyle dedi: "Ey Fazl, beni birisine yönlendireceksen böyle birine yönlendir, bu adam seyyidü'l-müslimîndir." Biz daha evin kapısında iken eşlerinden birisinin Fudayl'e şöyle dediğini duyduk: "Yâ Abdallah, yoksulluk ve geçim sıkıntısından ne hâlde olduğumuzu görüyorsun. Teklif edilen malı kabul edip bizi sevindirseydin, kötü mü olurdu?" Fudayl ona şöyle cevap verdi: "Benimle sizin ilişkimiz, su taşımak için bir deve kullanıp da yaşlandığında onu kesip etini yiyen toplum misaline benzer!" Hârûn bunu duyunca şöyle dedi: "Geri dönelim, belki teklifimi kabul eder." Fudayl bunu fark edince odadan çıkıp çatıya çıkarak toprak üzerine oturdu. Hârûn onunla sohbet etmeye çalıştıysa da o ona cevap vermiyordu. O sırada zenci bir hizmetçi dışarı çıkıp şöyle dedi: "Bu akşam şeyhimiz rencide oldu! Geri dönünüz (gidiniz) Allah'ın rahmeti üzerinizde olsun." Biz de orayı terk ettik.

---

1 Hâfız Ebî Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ,* Matbaatü's-Saade, Kahire, 1997, s. 107.

2 Zâriyât, 51/56-58.

اکر توانی کی این روی نیکو از آتش دوزخ نکاه داری بکن. و بر تو باذ کی برهیز کنی ازان کی در دل تو با یکی از رعایا غلّی و غشّی باشذ. کی رسول خذای [١٥ب] (صلی الله علیه وسلم) می فرمایذ: ''من أصبَح غاشاً لرعیّته لم یَرح رائحَة الجّنة''. هرون بکریست کریستنی سخت بس کفت: ''فُضَیل را ترا اوامی هست؟'' کفت: ''آری دین خذای تعالی بر من است. وای بر من دیکر وای بر من دیکر وای بر من اکر منافَست کنذ با من؛ وای بر من اکر حجّتم الهام نکنذ''. هرون کفت: ''دین بندکان می خواهم''. کفت: ''خذای تعالی مرا به این نفرموذه است. مرا فرموذه است کی راست کنم و راست کویم و فرمان او برم.'' کفته است: عزّ و جلّ: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ مَا اُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا اُرِيدُ اَنْ يُطْعِمُونِ اِنَّ اللهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ﴾. هرون کفت: ''این مهر ماذرم است، قبول کن و نفقه کن بر عیال و بر نفس خوذ تا بذان قوّت کیری و عبادت کنی خذایرا''. فُضَیل کفت: ''سُبحان الله، من دلیلی میکنم ترا بر نجات و تو بمثل این مرا مکافات میکنی؟ خذای ترا سلامت دهاذ و توفیق''. بس خاموش شذ و هیج سخن نکفت تا ما بیرون آمذیم جون بدر سرای رسیذیم هرون کفت: ''ای فضل جون دلیلی کنی مرا بر مردی، بر مثل این کن. این مرد سیّد المسلمین است''. ما هنوز بر در سرای بوذیم کی زنی از زنان وی با وی می کفت: ''یا عبد الله می بینی انجه ما در ان ایم [١٦أ] از ضیق حال و سختی عَیش.اکر این مال قبول کردی و ما را خرّم کردانیذی جه بوذی؟'' فُضَیل آن زن را کفت: ''مَثل من و مثل شما جون مثل قومی است کی ایشانرا شتری بوذ کی آب بذان می کشیذند؛ و جون بیر شذ آنرا بکُشتند و کوشتِ آن بخوردند''. هرون جون این بشنیذ کفت: ''باز کردم، باشذ کی قبول کنذ''. فُضَیل جون بدانست از غُرفه بیرون آمذ و بر خاك بام نشست. هرون با او سخن می کفت و هیج جوابش نمی داذ. البتّه ناکاه کنیزکی سیاه بیرون آمذ و کفت: ''امشب شیخ را رنجانیذند. باز کردیذ کی رحمت خذای بر شما باذ''. ما باز کشتیم.

Dördüncü Mukaddime: Hükümdar Âdil Olmalı, Zulüm ve Adaletsizlikten Uzak Durmalıdır

[Hükümdar], her zaman âdil olmalı, zulüm ve adaletsizlikten uzak durmalıdır. Bu mukaddimede iki amaç güdülmektedir:

Birinci Maksat: Adaletin Fazileti ve Faydaları Hakkında

Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder.*"[1] Hakikat ehli olanlar şöyle demişlerdir: "Bu âyet, şeriatın bütün mânasını barındırır. Zira adaletin olmadığı durumda makam, mevki ve güç sahibi olanlar, kendilerinden zayıf olan reâyâya zulmederler. Zayıf olanların helâk olması durumunda da güçlü olanlar hayatta kalamazlar. Çünkü kendi maişetinde ve yaşamlarında bağımsız olmadıkları gibi başkalarına muhtaç durumdalar. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*[Allah] size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.*"[2]

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: "Gökler ve yer adalet ile kâimdir."[3] Ayrıca şöyle buyurur: "Her şeyin bir kıstası vardır. Bu dinin kıstası da adalettir." Adaletin anlamı da doğruluktur. "Adele fülan" denildiğinde "doğru hüküm verdi" ve "doğrudan şaşmadı" anlamındadır. Adlin zıddı ise zulümdür. Adl, Allah Teâlâ'nın isimlerindendir. Âdilin anlamı kendisinden zulüm ve haksızlığın karşıtı olan adaletli fiillerin sadır olduğu kimsedir.

Sinâî[4] şöyle der:

Her iki âlemin muntazam olmasının sebebinin doğruluk olduğunu bil
Şüphesiz, dürüstlük Allah'a erişmenin ipi gibidir (feleğin çadırının ipidir)

Hazret-i Peygamber'in (s.a.v) hadislerinde şöyle gelmiştir: "Nefsimi yed-i kudretinde tutan (Allah'a) yemin olsun ki adaletli olan bir sultanın gece gündüz işlediği bütün amelleri, tebaasının amelleri kadar amel [semâya] yükseltilir, kıldığı her namaz yetmiş bin namaza denk olur."[5]

---

1 Nahl, 16/90.
2 Nisâ, 4/58.
3 Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 29.
4 Şair hakkında bilgi için bkz. Saime İnal Savi, "Sinâî", *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, s. 502-503.
5 Hadis için bkz. Deylemî, *el-Firdevs*, IV, 363, nr. 7045.

مقدّمۀ جهارم

انك در همه باب عدل بيشه سازذ واز ظلم و جور مجتنِب و محترز باشذ و دراين مقدّمه دو مقصد است:

مقصد اوّل: در بيان فضيلت عدل و فوايد ان. خذاى تعالى مى فرمايذ: ﴿إِنَّ اللهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ﴾. أهل حقيقت كفته انذ كى ''جملۀ شرائع مضمون اين آية است. جه اكر حمايت معدلت نباشذ ارباب قوّت و شوكت دمار از ضعفاى خلق برآرند و جون ضعيف حالان هلاك شوند اَقويا بر جاى نمانند جه ايشان بتدبير معايش خوذ مستقِل نيستند و بديكران محتاج اند''. و مى فرمايذ: ﴿وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا [١٥ب] بِالْعَدْلِ﴾.

و بيغمبر (صلى الله عليه وسلّم) فرموذه: ''بالعدل قامت السّموات والأرض''. وفرموذه: ''إن لكلّ شيء ملاكاً و ملاك هذا الدّين العدل''.و معنى عدل، استقامت است. عَدَلَ فلانٌ يعنى حكم راست كرد و دران ميل ننموذ. و ضدّ عدل، جور است. و عدل نامى است از نامهاى خذاى تعالى. و معناه العادل ''وهو الذي يصدر منه فعل العدل المضادّ للجور والظّلم''.

سنائى كويذ:

هر دو كيتى را نظام از راستى دان زانكه هست   راستى بى شك طناب خيمۀ نيلوفرى

و در أحاديث نبوي آمده: ''والذي نفسي بيده إنّ الوالي العدل ليُرفَعُ له كلّ يوم وليلة مثل عمل رعيّته وصلوته تعدل سبعين ألفَ صلوة''.

Adaletli imamların faziletleri hakkında da şöyle geçer: "Kıyamet günü Allah'a insanların en sevimlisi ve mevki bakımından O'na en yakını adaletli devlet başkanıdır. Allah'ın en çok kızdığı ve mevki bakımından O'na en uzak olanı zâlim devlet başkanıdır."[1]

Sahih hadislerde şöyle geçer: "Muhakkak ki adaletli olanlar Allah nezdinde, sağ taraflarından ışık saçan minberlerde oturanlardır (Allah'ın rahmetine mazhar olan). O'nun her iki eli de sağ el gibi kuvvetlidir. Bunlar, hükümlerinde, aileleri ile sorumlu bulundukları hakkında adaleti gözeten kimselerdir."

Büyükler derler ki edep iki çeşittir: Şeriat edebi ve siyâset edebi. Şeriat edebi, farzları yerine getirerek kıyâm etmektir. Siyâset edebi ise, yeryüzünü ma'mûr etmekle uğraşmaktır. Her iki edep türünün mercii de adalettir. Farzları terk eden kimse kendi nefsine zulmetmiş demektir. Yeryüzünü harap eden kimse, kendine değil başkalarına zulmetmiş kimsedir.

Bir âlime şöyle sormuşlar: "Adalet mi daha üstündür yoksa cesaret ve şecaat mi daha üstündür?" O şöyle cevap vermiş: "Adalet, tam incelikleriyle uygulandığı takdirde şecaate gerek duyulmaz." Nûşirvân şöyle demiştir: "Ülkeni adalet ile kuşat, o suyun geçemediği ve mancınığın yıkamadığı bir kaledir."

Yöneticilerden birisi Ömer b. Abdülazîz'e şöyle bir mektup yazmıştır: "Şehrimiz harap olmuş, eğer Emîrü'l-mü'minîn uygun görürlerse onarım için bir bütçe tayin edilmesini istirham ederiz." Ömer (radiyallâhu anh) bu mektubu şöyle cevaplamıştır: "Şehir ile ilgili mektubunu anladım. Kalelerini adalet ile güçlendirip, yolları zulümden arındırdığın takdirde şehrini imar etmiş olursun."

Eflâtun'dan şöyle nakledilir: "Adalet ile her şey yerini bulur, var olur. Zulmetmekle yok olur. Zulmetmek telef olmanın aracı ve belâlara yakalanmanın sebebidir."

İmâmet, yöneticilik ve hükümdarlık; adalet, dürüstlük ve insaf temelleri üzerine olduğu müddetçe, en faziletli ve en büyük ibadetlerden sayıldığı bilinmektedir. Dâvûd'a (aleyhisselâm) ilim ve hikmet inâyet edildiğinde, Allah Teâlâ ona şöyle buyurmuş: "*Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır.*"[2]

---

1 Müslim, *"İmâre", 18.*

2 Sâd, 38/26.

و در فضائل بيشوايان عادل فرموذه: ''إنّ أحبَّ العباد إلى الله وأقربهُم منه مجلساً إمامٌ عادلٌ وإنّ أبغَضَ النّاس إلى الله وأَشدّهم عذاباً إمامٌ جائر''.

و در أحاديث صحاح آمذه: ''إنّ المقسِطين عند الله على منابَر من نورٍ عن يمين الرّحمن وكلتا يدَيه يمينٌ الذين يعدلون في حكمهم وأهليهم وما وَلوا''.

و بزركان كفته انذ: ''أدب دو است: أدب شريعت و أدب سِياست''. أدب شريعت آنست كى بادآى فرايض قيام نمايند. و أدب [١٧أ] سياست آنست كى اعانت كنند بر عمارت زمين. و مرجع هر دو أدب با عدل است؛ هركى فريضه را ترك كنذ، ظلم بر نفس خوذ كرده باشذ. و هر كى زمين را خراب كنذ، ظلم بر غير خوذ كرده باشذ.

و از حكيمى برسيذند كى: ''عدل فاضلتر يا شجاعت؟'' كفت: ''جون دقائق عدل بجاى آورند، از شجاعت مستغنى شوند''. نوشروان كفته: ''حصن البلاد بالعدل فهو سورٌ لا يغرقه ماء ولا يهدمه منجنيقٌ''.

يكى از عمّال بعمر عبدالعزيز نوشت كى: ''شهر ما خراب شذه است، اكر أمير المؤمنين را رأي افتذ وجه مرمّت و اصلاح آن تعيين فرمايذ''. عمر (رضي الله عنه) در جواب نوشت: ''فهمتُ كتابَك في قصّة المدينة فحصِّنها بالعدل ونَق طُرقها من الظّلم فإنّه مرمّتها''.

در حكم أفلاطون آمذه است: ''بالعدل إثباتُ الأشياء بالجور زوالُها والجور أداة العَطب وعلّة البلاء''.

و بوشيذه نيست كى بيشوايى و ملك و سلطنت جون تربيت آن بعدل و راستى وانصاف كنند فاضلترين و بزركترين عبادتها باشذ. جون داود را (عليه السلام) علم و حكمت داذند خذاى تعالى باوى خطاب فرموذ: ﴿يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ﴾.

Yöneticinin adaletli olmasının ve halkı doğru bir şekilde yönetmesinin faydalarından birisi de başkalarının zaruret îcâbı kendisine iktidâ etmeleri ve herkesin aynı yolda hareket etmesidir. Ve tüm halkın durumunun hem bu dünyada ve hem de âhirette iyi olmasıdır.

Ebû Amr b. Nüceyd [İbn Nüceyd] şöyle der: Doğru olan kimseyi ne bir şey ne de bir kimse yolundan alıkoyar; zâtında eğirilik olan kimseyi de ne bir şey ve ne de bir kimse düzeltebilir." Şöyle demişlerdir: "Halk hükümdarının dinine iktidâ eder, onun inancına uyar." Abdullah bin Mes'ûd'un, Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) naklettiği rivayet dahi aynı konuya işaret etmektedir. Resûl (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Bir saat adaletli olmak, yetmiş yıllık ibadetten daha hayırlıdır."[1] Şöyle ki âdil bir padişahın söylediği tek bir kelimenin, iyi bir amele temel attıracak veyahut kötü bir alışkanlığı ortadan kaldıracak kadar etkisi vardır. Ve bu sayede (adaletli olarak) uzun müddet halk rahatlık içinde yaşam sürer, dünyada padişahın namı iyilikle anılır, gönüllerde kök salar; âhirette ise sevapların karşılığını görür ve yüce mertebelere yükselir. Kâfir olmasına rağmen Nûşirvân'ın ismi, iyi tedbirli ve siyâsetli olduğundan dolayı dünyaya yayılmıştır ve kıyamete kadar bekâsını sürecektir.

Yapmış olduğu hayırlı amellerinden dolayı henüz rüzgâr (felek)
Kisra'nın (Nûşirvân) sarayını yıkmamıştır

İmâm Ebü'l-Mecd Mecdûd b. Âdemi's-Sinâî, onun (Nûşirvân) hakkında şöyle demiştir:

Her şeyi imtihanından geçiren çarh-ı felek (üzerinden yılların geçmesine rağmen)
Adaletli olmasından ötürü, ölmesine rağmen namı hâlâ hayırla anılmaktadır
Gönül ehlinin bulunduğu yerde
Adına basılan sikkeler adalet simgesini taşır
Adaleti meslek edinen kişinin akıbeti hayırlı oldu
Adalet yolundan giden herkes aynı âkibeti buldu
Hayatını gönülleri mutlu etmeye ada ki
Zamane senden hoşnut olsun
Ülke adaletle payidar olur
Adaletinden dolayı işlerin yolunda gider

---

1 Ebü'l-Fazl Ali b. Hasan el-Tebersî, *Müşkülatü'l-Envâr fî Gureri'l-Ahbâr,* thk, Mehdî Hûşmend, Kum, t.y, (Mukaddime tarihi, 1997), s. 616.

و از فوائد عدل [١٧ب] باذشاه و حكم كردن ميان مردم براستی. يكی آنست كی ديكران بضرورت بر وی اقتدا كنند. و همه همان طريق سبرند و حال جمهور خلق در دنيا و آخرت باصلاح آيذ.

أبو عمرو بن نجيد كويذ: ''من استَقامَ لا يَعوجُ به أحدٌ ومَن أعوجَّ لا يستقيم به أحَدٌ''، و كفته اند: ''الناس على دين ملوكهم''. واشارت به اين معنی است انجه عبد الله مسعود (رضي الله عنه) روايت كنذ از رسول (صلی الله عليه وسلم) كی كفت: ''عدل ساعةٍ خيرٌ من عِبادة سبعين سنة''. جه كاه باشذ كی بيك كلمۀ باذشاه عادل قاعدۀ نيكو نهاذه شوذ يارسمی بذ برافتذ و بواسطۀ آن مدّتهای مديد أهل مملكتی در آسايش باشند. و باذشاه را نيك نامی و محبّت دلها در دنيا و مثوبات و درجات عاليه در عقبی ثمره دهذ. نوشروان با انك كافر بوذ ذكر او بواسطۀ حسن تدبير و سياستی كی داشت بر روی روزكار جاری است و تا قيامت ساير و داير خواهذ بوذ.

جزای حسن عمل بين روزكار هنوز	خراب می نكنذ باركاه كسری را

امام أبو المجد مجدود بن آدَم السّنائي در شان او كفته:

بعد بسی كردش جرخ آزمای	او شذه و آوازۀ عدلش بجای[١٨أ]
يافته در خطّۀ صاحب دلی	سكّۀ نامش رقم عادلی
عاقبتی نيك سرانجام يافت	هر كی در عدل زد اين كام يافت
عمر بخشنوذی دلها كذار	تا ز تو خشنوذ بوذ روزكار
مملكت از عدل شوذ بايدار	كار تو از عدل تو كيرذ قرار

Şunu bilmelisin ki adalet ile zulüm arasındaki farkı ancak şeriat terazisi ile ölçmek mümkündür. Çünkü gerçek anlamda hükmetmedeki adalet ve mutlak anlamda hâkim olan sadece Allah Teâlâ'dır. *"Artık hüküm yüce ve büyük Allah'a aittir."*[1] *"Hüküm yalnızca O'nundur."*[2] *"O, hakkı batıldan ayırt edenlerin en hayırlısıdır."*[3]

Fasıl

Abdullah b. Abbâs (radiyallâhu anhuma) şöyle demiştir: "Ömer b. el-Hattâb'ı (radiyallâhu anh) çokça hatırlayın, zira onu hatırlamak adaleti hatırlamaktır. Adaleti zikrettiğinizde de Allah Teâlâ'yı zikretmiş olursunuz. Ebû Bekir-i Ayyaş (rahimehullâh) şöyle demiştir: "Ömer b. el-Hattâb'ı zikretmek ibadettir." Abdullah b. Mes'ûd (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: "Sâlihlerden bahsedildiğinde Ömer'i selâm ile anınız." Ayrıca şöyle demiştir: "Sohbetlerinizi Ömer'in zikri ile süsleyiniz."

Sahâbîlerden birisi Ömer'in (radiyallâhu anhum) vasfında şöyle demiştir: "Ömer için dünya bütün süslerini gösterdi ve bu dünya hazinelerini onun üzerine açtı. (Ömer) geçişi zor olan bir nehirden geçti ve sağlam olarak bu dünyadan ayrıldı, ayakları bu dünyaya müptela olmadı."

Enes b. Mâlik (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: "Eğer Ömer'in iyi huyları halk arasında taksim edilirse, herkesi cennete götürür." Emîrü'l-mü'minîn Ömer'in (radiyallâhu anh) sîretinden dördüncü bölümde bahsedileceğinden burada bu kadarını kâfi gördük.

İkinci Maksat: Adaletin Hakikati ve Kısımları

Adalet, şeriata uygun olmak kaydıyla her şey arasında doğruluğu uygulamak demektir. Dolayısıyla adalet ancak şahsın şu dört durum arasında eşitlik ve doğruluğa uyduğu takdirde tamamlanmış olur:

Birincisi: Kendisi ve sahip olduğu güçleri arasında

İkincisi: Kendisi ve Allah arasında

---

1 Mu'min, 40/12.
2 Kasas, 28/70.
3 En'âm, 6/57.

و بدان کی میزانی کی بذان میان عدل و ظلم تمییز توان کرد شریعت است. زیرا کی عدل بحقیقت در حکم بوذ و حاکم علی الاطلاق نیست إلاّ خذای تعالی. ﴿فَالْحُكْمُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ﴾، ﴿لَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾، ﴿اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ﴾.

فصل

عبد الله عبّاس (رضي الله عنهما) کفته است: ''ذکر عمر (رضي الله عنه) بسیار کنیذ، کی جون ذکر عمر کنیذ ذکرعدل کنیذ؛ و جون ذکر عدل کنیذ ذکر خذای تعالی کنیذ''. و أبو بکر عیّاش (رحمه الله) کفته: ''ذکر عمر بن الخطّاب (رضي الله عنه) عبادةٌ''. و عبد الله مسعود (رضي الله عنه) کفته: ''إذا ذُکر الصّالحون فحي هلاً بعُمَر''. و همو کفته: ''زیّنوا مجالسَکم بذکر عُمَر''.

و یکی از صحابه در وصف عمر (رضي الله عنهم) کفته: ''بدتِ الدّنیا بزینتها وزُخرفِها والقت إلیه أفلاذ کبدها فمشیَ في ضحضاحِها وخرجَ منها سلیما وما ابتلت قدَماه''.

و أنس بن مالك (رضي الله عنه) [١٨ب] کفته: ''اکر محاسنِ عمر و خِصال بسندیذهٔ او را قسمت کنند بر مردم، همه را ببهشت برذ''. و جون شمّه ای از سیرت أمیرالمؤمنین عمر (رضي الله عنه) در باب جهارم نوشته می شوذ اینجا بذین قدر اقتصار رفت.

مقصد دوّم: در بیان حقیقت عدل و أقسام آن. بدان کی عدل عبارت است از راستی نکاه داشتن میان جیزها بشرط انك موافق شریعت باشذ. بس عدل وقتی تمام شوذ کی شخص سویّت رعایت کنذ در جهار صورت:

یکی، میان خوذ و قوّتهای خوذ.

دوّم، میان خوذ و حقّ تعالی.

Üçüncüsü: Kendisi ve halk arasında

Dördüncüsü: Başkaları arasında olan

Kendisi ile sahip olduğu güçler arasındaki adalet, doğal güçlerini törpülemek ve arındırmaktır. Onları aşırılıktan sakındırmak ve itidale sevk etmektir. Şehvetine ve gazabına aklını hâkim kılabilmektir. Böylece vücudun padişahı olan ruhun maslahatı doğrultusunda her biri birer sorumlulukla meşgul olan asker ve çalışanlar misali vücudun tüm organları, zâhir ve bâtın hisler ve diğer kuvvetleri doğru bir şekilde harekete geçirecektir. Ve ruh onların yardımı ile dünya seyahatinden maksadı olan ilâhî marifetler ve uhrevî saadete ulaşmayı başaracaktır. Hayvanların bulunduğu en alt mevki olan "esfel-i sâfilîn"den[1] yüce meleklerin ve kendisinin de esasen ait olduğu "a'lâ-yi illiyyîn'e"[2] döner. Bu husus oldukça gizemli ve karışık bir meseledir. Zira bu meseleyi idrak etmek için ancak ruhu, onun kuvvetlerini ve elemanlarını derinden anlamak gerekir. Şeriat da ruhun gerçeklerini çözmeye cevaz vermemektedir. Şöyle buyurur: "*Ve sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir.*"[3] Askerlerin sayısını bilmek de bu kabildendir. "*Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir.*"[4] Bilgisiz, güçsüz ve zayıf [müellif olan ben] bu meselenin detaylarına inmekte ve mufassal anlatmakta fayda görmediğimden dolayı bu kadarıyla kanaat ettim! Ayrıca bu kitaba uygun olan da budur.

Allah Teâlâ ile kendi arasındaki adalet: Allah Teâlâ'nın kendisine bağışladığı nimetleri tanımak, onların çeşitleri ve sınıfları üzerinde derin düşünmektir. Gücü ve kuvveti yettiği kadar bu nimetlerden ötürü şükretmektir. Şükür sözcüğünün lugattaki anlamı keşif ve izhardır. Mutlak ve ulemânın kullanımına göre olan anlamı ise nimeti veren kişiye dil ve gönül aracılığıyla diğerlerine nazaran vermiş olduğu nimetini göstermektir. Şükrün kemâli de hem dil hem de gönül ile yapılmakla hasıl olur.

---

1 Cehennemin en aşağı tabakasındakiler; düşük ahlâklı ve karaktersiz olan kimselerin mevkisi.

2 Cennette en yüksek derece. Cenâb-ı Hakk'ın indinde en iyilerin ve kâmillerin derecesine ve makamına denir.

3 İsrâ, 17/85.

4 Müdessir, 74/31.

و سوّم، میان خوذ و خلق.

و جهارم، میان دیکران.

امّا عدل میان خوذ و قوّتهای خوذ: آن باشذ کی قوای طبیعی را تهذیب کنذ. و آنرا بر حدّ اعتدال بدارذ. و از میل بطرف افراط و تفریط منع کنذ. و غضب و شهوت را مُسخّر عقل کرداند، تا أعضاء و جوارح و حواسّ ظاهر و باطن و دیکر قُوی کی بمثابت لشکر و کارکنان هر یکی بکاری کی مصلحت روح کی باذشاه وجود است دران باشذ مشغول کردند. و روح بمعاونت و مدد ایشان معارف إلهي و سعادات أخروي کی مقصود او از سفر دنیا اکتساب آنست حاصل کنذ. و ز أسفل السّافلین طبیعت کی مقام بهایم و سباع است، بأعلی [۱۹أ] علیین کی مقام ملائکه علوی و قرارکاه أصلی اوست رجوع کنذ. و جون این مسئله بغایت غامض است زیرا کی موقوف است بر معرفت روح ومعرفت لشکرهای او و شریعت رخصت بحث از حقیقت روح نداذه. جنانك می فرمایذ: ﴿وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّي﴾. و معرفت لشکرهای او نیز از جملهٔ معضلات است. ﴿وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَ﴾. این ضعیف بی مایه با توزّع خاطر و ذهن فاتر و باع قاصر در تحقیق و تفصیل آن شروع کردن صواب ندیذ و بذین قدر اختصار نموذ؛ فکیف کی مناسب این مختصر نبوذ.

وامّا عدل میان او و حقّ تعالی: آنست کی نعمت خذای تعالی را بر خوذ بشناسذ. و در أنواع و أصناف آن تأمّلی کنذ. و بحسب استطاعت و مقدرت بأداء شکر آن قیام نمایذ. و معنی شُکر از روی لغت کشف و اظهار است. مطلقا و در عرف علما إظهار نعمت مُنعِم است بواسطهٔ اعتراف دل و زبان بنسبت با دیکران. بس کمال شکر باجتماع هر دو بحصول بیوندذ.

Büyükler şöyle demişlerdir: "Nimet için şükretmek; nimeti, onu bağışlayanın rızasını kazanmaya vesile edip onun yolunda kullanmaktır." Biz kendimizden biliyoruz ki biz yoktuk ve hiçbir vasıtaya ihtiyacı olmayan şanı yüce Allah, değersiz bir toprak parçasını birkaç damla kirli su ile karıştırıp bizi yarattı. Daha sonra bu nutfeyi rahmin karanlıklarından çeşitli safhalardan geçirerek kemâl seviyesine gelince ona vücut verecek ruhu üfledi. [Allah] şöyle buyurur: "*Andolsun, biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) halinde sağlam bir karargaha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu "alaka" hâline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratılmış olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!*"[1]

Buhârî ve Müslim (rahimehumallahu teâlâ) rivayet etmişlerdir ki Allah'ın Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Sizlerin her biriniz annesinin karnında iken kırk gün içinde gelişmesi gerçekleşir. Daha sonra bir parça et şekline dönüşür, daha sonra alaka (pıhtılaşmış kan) ondan sonra da mudga olur. Ardından ona bir melek gönderilir, melek ona ruh verir."[2] Yaşam, sağlık, akıl, ilim, servet, makam vs. nimetlerini ona hediye etmeyi emreder. Onun vücudunu, gizli ve belirgin hislerini en mükemmel ve uyumlu bir şekilde muntazam kılmıştır. "Bak, Allah Teâlâ bizlere nice yüce lutuflar buyurmuştur!"

Emîrü'l-mü'minîn Ali (radiyallâhu anh) şöyle anlatıyor: "Allah'ın Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) bana şöyle sordu: Ey Eba'l-Hasan, Allah Teâlâ'nın sana vermiş olduğu ilk nimet nedir? "Beni dişi değil, erkek olarak yaratmış olmasıdır." diye cevap verdim. Bana "İkinci nimet nedir?" diye sordu. "Bana ma'rifet vermiş olması ve bununla bana yol göstermesidir." diye cevap verdim. "Yâ Eba'l-Hasan, bana üçüncü nimetten haber ver." dedi. Şöyle cevap verdim: "Yâ Resûlallah, *Allah'ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız.*"[3] dedim. Mübarek eli ile omzumu okşayarak şöyle dedi: "Ey Eba'l-Hasan, sen ilim ve hikmet ile donatılmışsın! Allah Teâlâ seni bereketlendirsin."

---

1 Mu'minûn, 23/12-14.

2 Müellif, "el-hadis" diyerek hadisin tamamına atıfta bulunmuştur. Müslim, "Kader", 1. Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6; "Ehâdîsü'l-enbiyâ", 1.

3 Nahl, 16/18.

بزرکان کفته اند: ''شکر نعمت آنست کی نعمت را وسیلۀ طلب رضای منعم سازند و در راه او صرف کنند''. [١٩ب] بس جون ما معلوم داریم کی بنفس خوذ عدم صرف بوذیم، و صانع بی آلت تقدّست أسماؤه از بارۀ خاك خوار بجندین وسایط قطرۀ ماء مهین بیذا کرد. و آنرا در ظلمات رحم بر أطوار مختلفه عبور داذ و بعد از کمال تسویه بتشریف و نفختُ فیه من روحی آنرا خلعت وجوذ بوشیذ. جنانك فرموذ: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾.

و بخاری و مسلم (رحمهما الله تعالی) آورده اند کی: رسول خذای (صلی الله علیه وسلم) کفت: ''إنّ أحدَكم يجمَعُ خَلقه في بطنِ أمّه أربعين يوماً ثمّ يكون عَلقةً مثلَ ذلك ثمّ يكون مُضغةً مثل ذلك ثم يُرسَل الملك فَيَنفُخ فيه الرّوحَ''،الحديثَ. و نعمت حیوة و صحّت و عقل وعِلم و مال و جاه و غیر آن ارزانی فرموذ. و اعضا و جوارح و حواسّ ظاهِر و باطِن را بر وجهی کی غایت اعتدال و نهایت کمال است ترتیب داذ. بنکر کی جه فضلهای بزرکی خذای تعالی بر ما باشذ.

أمیرالمؤمنین علی (رضي الله عنه) کفت: ''رسول خذای (صلی الله علیه و سلّم) با من کفت: خبر ده مرا یا أبو الحسن از اوّل [٢٠أ] نعمتی کی خذای تعالی بر تو کرده کی آن جیست''. کفتم: ''انك مرا نرینه آفریذ و ماذه نه آفریذ''. کفت: ''خبر ده از دوّم نعمت''. کفتم: ''انك مرا معرفت داذ و راه نموذ بدین''. کفت: ''یا أبا الحسن، خبر کن مرا از سوّم نعمت''. کفتم: ''یا رسول الله: ﴿وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا﴾. دست مُبارك بر شانۀ من زذ و کفت: ''مُلِيتُ علماً وحكماً يا أبا الحسن، بارك الله فيك''.کفت: ''بُر کرده اند ترا از علم و حکمت ای أبو الحسن، برکت کناذ خذای تعالی بر تو''.

Dolayısıyla sürekli olarak kendimizi Allah'ın sonsuz nimetleriyle zengin görmemiz, kendi vücudumuzu ve bütün varlığımızı onun rızası için onun yolunda sarf etmemiz zaruridir ve farzdır. Eğer Allah'ın sürekli yenilenen bunca nimetlerine elimizden geldiği kadar şükretmeyi ihmal edersek, insafsızlık etmiş ve kendi nefsimize büyük bir zulüm yapmış oluruz.

Allah'ın özel nimetlerinden nasibini almış ve padişahlık makamına yükselmiş olan bir kimse bunca nimetin şükrünü nasıl yerine getirebilir ki? Ancak bahtı ona yardım ederse ve bu nimetin şükranlarını adalet ve ihsan kaidelerini yaymakla yerine getirirse, geçirdiği zamanın bir saati, âbidlerin yaptığı yetmiş senelik ibadetten daha üstün olur.

"Bir saat adaletli davranmak, yetmiş senenin ibadetinden daha iyidir." Ondan dünya ve âhiret saadetinin sermayesini elde etmelidir. İçten ve dıştan sahip olduğu her şeyi tüm nimetleri inâyet buyuran Allah için ve O'nun yolunda harcasa dahi hâlâ yetersiz ve kusurlu olabilir. Dolayısıyla dâima "Senin sıfatlarını saymak imkânsızdır." duasını[1] dilinden eksik etmemelidir.

Vücudumdaki tüylerin yerinde dil olsaydı
Yine sana şükretmek mümkün olmaz, yetersiz kalırlardı!
Vücudumdaki tüylerin tamamı dile gelip konuşmaya başlasa
Bana inâyet buyurduğun nimetlerin şükrünün binde birini bile eda edemem

Gerçek şudur ki Allah Teâlâ'nın nimetlerinin değerini fark eden ve bu nimetlerin karşısında olması gereken şükranı yerine getiren kişi yine bunca nimetten faydalanan kişi olacaktır. Gerçi Allah Teâlâ'nın, ona ve onun şükranına ihtiyacı yoktur. "*Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur.*"[2] "*Eğer şükrederseniz nimetlerimi arttıracağım.*"[3] âyetinin muktezâsı ona her gün nimetinin arttıracağıdır. Ve her daim şükür başka nimetleri getirmektedir. Her nimete yapılan şükür başka bir nimet olup başka şükürleri gerektirmektedir.

Ebû Osman-ı Hîrî şöyle der: "Nimet için şükretmek Allah'tan gelecek yeni bir nimetin başlatıcısıdır. Çünkü Allah onu kendisine şükür edebilmeye ehil kıldı, onu diğer kulları arasından seçmiş oldu ve doğru yola ermeyi ona sevimli kıldı. Kişi hidâyetin de Allah'tan geldiğini, kendi çalışma ve gayretinin sonucu olmadığını bilmelidir."

---

1 Hadis için bkz. Müslim, "Salât", 222.
2 Neml, 27/40.
3 İbrahim, 14/7.

بس بر ما واجب و لازم باشذ کی همیشه خوذ را غرق نِعَم نا متناهی إلهي بينيم و همکی وجوذ خوذ را و هر جه داريم صرف رضای او کنيم. جه اکر در ازای اين همه نعمتها که از حضرت او بما رسيذه و دم بدم متجدّد می شوذ بذانجه مقدور باشذ در شکر آن جدّ و اجتهاد ننمائيم ناانصافی باشذ و ظلمی عظيم بر نفس خوذ کرده باشيم.

بس اکر کسی با وجود اين همه نعمتها از ميان خلقی بزيادت عنايت إلهي مخصوص کردذ و رُتبَت سروری و باذشاهی يابذ، از عهدۀ شکراين نعمت کجا تفصّی تواند نموذ بل کی اکر توفيق مساعد شوذ و شکر اين نعمت را در تمهيد قواعد عدل و احسان اجتهاد نمايذ، تا ساعتی از اوقات او بر هفتاذ ساله عبادت [۲۰ب] عابدان فاضل آيذ.

کی ''عدل ساعة خيرٌ من عبادة سَبعين سنةً'' و ازان سرمايۀ سعادت دُنيوی و اخروی حاصل کنذ. اکر جه أسباب داخلی و خارجی خوذ را صرف رضای مُنعِم تعالی و تقدّس کنذ، بل همکی او عَين شکر شوذ هنوز مقصِرّ باشذ و سزد کی ''لا أُحصي ثناء عليك'' را ورد زبان و جنان خوذ سازذ.

ولو أنّ لي في كلِّ منبتٍ شَعرة		لسان يبث الشكر منك لقصّرا

کر بر تن من زبان شوذ هر موئی		يك شکر تو از هزار نتوانم کرد

و حقيقت آنست کی هر کس کی قدر نعمت خذای تعالی بشناسذ، و بأداء انجه تواند از حقوق شکر آن قيام نمايذ،ثمره و فايدۀ آن هم بوی عائذ شوذ. جه حضرت عزّت تعالی و تقدّس از او واز شکر او مستغنی است ﴿وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ﴾ بس بر مقتضی ﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾ هر روز بر وی نعمت زيادت کردذ. و هر دم مستجلب شکری ديکر شوذ کی ''شكر كلّ نعمةٍ نعمةٌ تستَدعي شكرا آخرَ''.

ابو عُثمن حيري کويذ: ''الشكر للنعمة أن لا يَرى شكره إلاّ ابتداء نعمةٍ من الله عزّ وجلّ حيثُ أهله لشكره واجتباه من خلقه وحببت إليه الهداية إلى صراط [۲۱أ] مستقيم عالما بأنّ الهدايةَ سَبقَت له من الله ابتداء لا باكتسابٍ وجهدٍ وكدٍّ''.

Fasıl

Şunu bil ki Allah Teâlâ'nın nimetleri sonu olmamasına rağmen ruhânî, bedenî ve hâricî olarak üç çeşitle münhasırdır. Dolayısıyla bu üç çeşit nimet için Allah'a şükretmemiz zaruridir.

Ruhânî olan kısım şudur:Kendi canımızı ve aklımızı Allah'ın marifetine, muhabbetine, teslimiyetine ve tevekkülüne gark etmeliyiz. Kendi fikrimizi O'nun zatı, sıfatları ve ef'âlini öğrenmeye sarf etmeliyiz. Her şeyi O'ndan talep edip her şeyin O'na ait olduğunu bilmeliyiz.

Bedenî kısım ise şudur ki vücudumuzun tüm organlarını O'na ibadet etme ve O'nun rızâsı yolunda ve şeriate uygun şekilde kullanmalıyız. Öyle ki gözümüzle O'nun sanatını görebilelim. Kulaklarımızla O'nun kelâmını işitelim ve dilimizle O'nun zikir ve senâsını edelim. Tüm vücudumuzla namaz kılalım ve O'na itaat edelim. O'nun kullarına hizmet edelim ve O'nun evliyasını ziyâret etmekle meşgul olalım. Bu vesile ile nesim rüzgârından O'nun lutfunu duyalım. Hayal suyunda O'nun cemâlini görelim. Toprakta O'nun aşkının hikâyesini konuşalım. Ateşte onun inâyetinin serinliğini ve selâmetini arayalım. Onu anlamadan aldığımız her nefesi haram bilelim.

Seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî (onun ruhu takdîs olunsun) şöyle der:

Allah'a andolsun ki güneş ne doğar ne de batar
Devamlı olarak kalbimde ve aklımda zikrediliyorsun
Bütün kavimlerle ve toplumlarla oturup kalktığımda
Ancak seni zikrederek aralarında bulundum
Hem mutlu ve hem mutsuz hallerimde nefes alıp verdiğimde
İllâ seni zikretmek nefeslerimle özdeşti, bileşti
Susuzluktan, su içmeye kalkıştığımda
Ancak senden su kâsesinde bir hayal gördüm
Şiddetli sussuzlukta su içersem şâyet
Suda senden bir hayal görürüm

Hâricî kısım ise Allah Teâlâ'nın bizlere bahşettiği malımızı ve mülkümüzü muhtaçlardan ve hak sahiplerinden esirgemememizdir. Başkalarına karşı kendimizi tercih etmeyelim. Mümkün mertebe yardıma muhtaç olanlara karşı ihsanda bulunalım ve onların ihtiyaçlarını ve başlarına gelen kötü şeyleri gidermeye gayret gösterelim. Tevfik Allah'tandır.

فصل

و بذان کی نعم خذای تعالی اکر جه نهایت ندارذ در سه قسم منحصر است: روحاني و بدني و خارجي بس در ازآء ان سه نوع طاعت بر ما لازم بوذ.

قسمی روحاني: و آن بذان بوذ کی جان و عقل خوذ را مستغرق معرفت و محبّت و تسلیم و توکُّل او کنیم و فکر خوذ را در تحصیل معرفت ذات و صفات و أفعال او صرف کنیم.همه جیز از وی خواهیم و همه از وی دانیم.

و قسمی بدنی: و آن بذان بوذ کی بر هر عضوی انجه در عبادت و طلب رضای وی ممکن بوذ بر وقف شریعت مطهّرة واجب کردانیم. جنانك بجشم صنع او بینیم و بکوش کلام او شنویم و بزبان ذکر و ثنای او کوییم. و أعضا و جوارح را بنماز و طاعات و خدمت بندکان او و زیارت أولیآء او مشغول کردانیم. و علی هذا از باذ نسیمم لطف او شنویم و در آب خیال جمال او بینیم و با خاك حدیث عشق او کوییم. و در آتش برد و سلام عنایت او جوییم و در جمیع أحوال نفس زدن بی یاذ او حرام دانیم.

سیّد الطائفة جنید بغدادي قدّس روحه کویذ:

والله ما طلعت شمسٌ ولا غربت إلاّ وأنتَ مني قلبي ووسواسي [٢١ب]
ولا جلَست إلی قَومٍ أحدثهم إلاّ وأنت حديثی بين جلاسي
ولا تَنَفَّست محزوناً ولا فَرِحاً إلا وذكرك مقرون بأنفاسي
ولا همَمتُ يشرب الماء من عطشٍ إلاّ وجدتُ خيالاً منك في الكأس
از غایت تشنکی اکر آب خورم در آب همه خیال رویت بینم

و قسمی خارجي: و آن بذان بوذ کی مال و متاعی کی بر ما ارزانی داشته از مستحقّان و محتاجان دریغ نداریم. و خوذ را بر دیکران ترجیح ننهیم. و بذانجه ممکن کردذ در احسان با بندکان او و برآوردن حاجات و دفع مکروهات ایشان اجتهاد نماییم ''ومن الله التّوفیق''.

Fasıl

Beşerin şükretmekten âciz kaldığı büyük nimetlerden birisi de birkaç yıldan beri Fars memleketlerinde (Allah âfetlerden korusun) meydana gelen olaylar ve çözülmez düğümler hâline gelmiş sıkıntılar ile ilgilidir. Bu sorunları gidermek ve bu çıkmazdan kurtulmak âdeta imkânsız bir hâl almışken Cenâb-ı Hak, kendi keremi ve lutfu ile bütün kapıları üzerimize açtı. Örneğin Kirman'ın fethi ve kendisine bir süre için yakınlaşma (devlet ile uzlaşma) şansı ve mühleti verilmiş iken vefâsız, nankör, hayâsız ve hilekâr olan Esed Toğan'ın tutsak tutulması konusudur.[1] Onun devlete olan isyanı had safhasına ulaşmıştır. Bölgeye yönetici olarak tayin olunduğu dönemde emân şehri Kirman halkına zulmederek halkı mağdur durumda bırakmıştır. Öyle ki gördükleri zulümden artık halk feryad etmiştir. Nitekim halk birbiriyle ittifak ederek onun ortadan kalkması için dua etmiştir. Allah'ın izni ile halkın ve büyüklerinin işbirliği ve yardımlaşması sonucunda o, şiddetli ve daimi azaba uğramıştır. Sanki "*Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o!*"[2] âyeti onun durumu ile ilgili olarak nâzil olmuştur. "*Ve o zaman Rabbiniz size bildirmişti ki; eğer şükrederseniz (nimetlerinizi) artırırız, eğer küfredenlerden olursanız muhakkak ki azabım şiddetlidir.*"[3] Evet, işte böyle davranan kimse böyle bir sonuç ile karşılaşır.

Sâhib b. İbâd, Ebû Bekir-i Hârizmî (rahimehullâh) hakkında şöyle demiştir: "Şunu bil ki Rahman olan Allah, nimetlerine nankörlük yapanı lanetlemiştir; zorluktan sonra kolaylığı sağlayan Allah'a hamd olsun; sıkıntılardan insanı kurtaran Allah'a hamd olsun."

Her ne kadar o (Esed Toğan) kendi perişan hâlini bile bir nimet olarak zannediyor olsa da, buna şükretmeye muvaffak olmamıştır. Basîret ehli olanlar biliyordur ki Allah Teâlâ onu adım adım azaba yaklaştırdı. Sonunda küfür girdabına dûçar olmuş ve bencil nefsi helak olmuştur. "*Onlar tuzak kurdular. Allah da tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.*"[4]

---

1 Pehlivan Esed'in isyanı hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Hâvend Şah-i Belhî (Mîrhond), *Ravzatü's-Safa*, c. IV, haz. Abbâs Zeryâb, İntişârât-i İlmî, Tahran, hş. 1373/1994, s. 754-755; Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn el-Hüseynî (Hond Emîr), *Habibü's-Siyer,* c. III, haz. Muhammed Debîr Siyâkî, Kitabfurûşî-yi Hayyâm, Tahran, hş.1362/1983, s. 305-308; Mahmûd Kutubî, *a.g.e.*, s. 99-103; Ayrıca bkz. K. Ganî, *a.g.e.*, s. 296-304; J. W. Limbert, *a.g.e.*, s. 127-128; Sutûdeh, *a.g.e.*, s. 170-177; Muzafferî Hükümdarları hakkında bilgi için bkz. Hondmîr, *Düsturü'l-Vüzerâ*, thk, Said Nefîsî, İntişârât-i İkbâl, Tahran hş. 1355/ 1976, s. 245-246.

2 Abese, 80/17.

3 İbrâhîm, 14/7.

4 Âli İmrân, 3/54.

فصل

از نعمتهای بزرکی کی شکر آن در طاقت بشریّت نمی کنجد یکی آنست کی مشکلی جند کی درین سالها در ممالك فارس (حماها الله تعالی) من الافات حادث شذ و عقدهٔ جند کی افتاذ. و بترتیب أسباب و تدبیر عدد دفع آن متعذِّر می نموذ. قادر مختار عمّت نعماؤهٔ بفضل عمیم خوذ بی واسطهٔ سببی از أسباب فتح آن أبواب فرموذ. از جمله قضیّهٔ فتح کرمان و کرفتار شذن آن کافر نعمت بی حفاظ غدّار مکّار أشدّ طغیان را مرتکب شذه بوذ. و مدّتی بطریق استدراج او را مهلتی داذه بوذند. [۲۲أ] و بشومی تدبیر فاسد او خللی تمام بحال أهالی این مملکت خاصّه سُکّان دار الامان کرمان (حاظها الله تعالی عن طوارق الحدثان) راه یافت و أنواع ملالات رسیذ. و فریاذ از نهاذ همکان برآمذ تا باتّفاق دست تضرّع بدعا برداشتند. و همکی همّت و جملکی نهمت برکار او کماشتند تا آخر الأمر بیمن دولت قاهره و مدد همّت عزیزان و أرباب قلوب بدلیلی تیغ آبدار از طریق جحیم بدرکه سجیّن افتاذ. کویا آیة ﴿قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَا اَكْفَرَهُ﴾ در شأن او نازل است ﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴾. آری هر کس کیجنان کنذ جنینش آیذ.

بیش صاحب عبّاد در حقّ أبو بکر خوارزمي (رحمهما الله تعالی) کفته: ''ألا لَعَن الرّحمن من كَفَر النّعم والحمدُ لله الّذى جَعَل بعد الشّدة فرجاً ومن الضّيق سَعةً ومخرَجاً''.

هر جند او حال بریشان خوذ را در صورت نعمت تصوّر می کرد، جون توفیق شکری نیافت. أهل بصیرت دانند کی عین استدراج و عاقبت بخذلان کفران کرفتار شذ و نفس امّارهٔ او بدرکات هاویه فرو رفت. ﴿وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللهُ وَاللهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾.

Ebû Ya'kub-ı Nehcûrî (rahmetullah aleyh) şöyle der: Bir nimet için, şükredildiği sürece, o nimet yok olmaz. Nimete nankörlük edildiği zaman ise kalıcı olmaz. Allah'ın izniyle eminiz ki hükümdar devletin düşmanları ve halka karşı olanlar bu vesile ile onun gittiği yoldan gitmezler. Allah Teâlâ dilerse "*Bu Allah için zor bir şey değildir.*"[1]

Fasıl

Bu olayın bu şekilde vuku bulması da şuna işaret etmiş olmalıdır ki Allah Teâlâ'nın nimetlerine karşı küfreden ve nankörlük yapan, hazret-i padişahın (Allah saltanatını muvaffak eylesin ve hükümetin pâyelerini ebedî kılsın), kendisine karşı gösterdiği samimiyet ve merhametini ihmal ederek, Kirman'ın azîz halkının hukukunu çiğneyerek onların ırzına ve namusuna en çirkin muameleyi gösteren, insanların kanını dökmekte tereddüt etmeyen ve yaptığı bunca kötü amellerin sonunu düşünmeyen alçak nefisli (habisu'n-nefs) herif işte bu şekilde öldürülmüştür.

Nimet, şükredildiği zaman kalıcı olur, nankörlük edildiğinde ise kaçıp gider.
Havale et sen onu rüzgâra (zamana)
Felek kendisi onu cezalandıracaktır
Şerr eken kimse, üzüm biçemez!

Hikmet sahibi olanlar, nimete küfretmenin, zavallılık, yoksulluk ve yok olmanın işareti olduğu üzerinde hemfikirdirler. Bu bağlamda şu âyet de mevcuttur: "*İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız.*"[2]

Rivayet ederler ki Arap meliki Amr b. Hind, Seleme b. Avf'a ihsan ve lutuflarda bulunmuş onu Halep ve Menbic eyaletlerine göndermiştir. Ancak o, oraya gittikten sonra etraftan asker toplayıp Amr b. Hind'e muhalefet ve isyan etmeye başlamıştır. Amr bunu öğrenince büyük bir ordu ile onun üzerine yürüdü. Seleme de bir hayli asker ile onu karşıladı. İki ordu Menbic'e altı fersah[3] uzaklıktaki bir bölgede karşılaştılar ve savaştılar. Vuku bulan bu savaşta Amr b. Hind, Seleme'nin ordusunu dağıtıp perişan ederek galip geldi. Bu sırada bir anda Seleme'nin göğsüne bir mızrak saplanıp sırtından çıkınca atından yere düştü. Bunun ardından askerlerinden geriye kalanlar da tamamen dağıldı.

1 İbrahim, 14/20.
2 Fâtır, 35/36.
3 Farsça " ferseng" teriminden Arapçaya "fersah" olarak geçmiştir. Mesafe ölçümü olarak da 3 mil'e tekabül eder, bkz. Walther Hinz, *İslâmda Ölçü Sistemleri,* trc. Acar Sevim Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 76; Ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, *DİA*, XII, Ankara, 1995, s. 412.

أبو يعقوب نهرجوري (رحمة الله عليه) كويذ: "لا زوال لنعمة إذا شكرت ولا بقآء لها إذا كفرت". اميذ بفضل ربّاني واثق است كى ديكر دشمنان دولت قاهره و مخالفان [٢٢ب] ملّت زاهره بهمين راه از عقب او تخفيف نمايند بالخير إن شاء الله تعالى ﴿وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللهِ بِعَزِيزٍ﴾.

فصل

محتمل كى وقوع اين قضيه برين وضع اشارت باشذ بذان كى در قلع و قمع جنين ناكسى خبيث النَّفس كى كفران نعَم خذاى تعالى بر خوذ روا داشت، و حقوق تربيت و احسان حضرت باذشاه (خلَّدَ الله تعالى في ازديادِ التوفيق ظلال سلطانه) را مهمل كذاشت و جنين عذرى و مكرى بجاى نازنينان كرمان كى مغز استخوان آن بى حفاظ از خون جكر ايشان بوذ بر خوذ بسنديذ. و از سفك دما و هتك حرم و ديكر ظلمهاى صريح بى محابا حجابى نداشت و نه انديشيذ جه حاجت بتدبير أسباب و تربيت مصاف است.

النّعمة إذا شكرت قَرّت وإذا كفرت فرّت   تو اندر كف روزكارش سُبار
مكافات او خوذ كنذ روزكار   من يزرع الشّر لم يحصُد به عنبا

عقلا متّفق اند بران كى كفران أمارت خذلان و داعيهٔ حرمان است. و زبان وحى بذين معنى ناطق و﴿كَذٰلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ﴾.

آورده اند كى: [٢٣أ] عمرو بن هند كى ملك عرب بوذ در باب سلمة بن عوف إحسان بسيار و إنعام بى شمار كرده بوذ و او را بأيالت حلب و منبج فرستاذ. جون انجا رسيذ، از أطراف لشكرها جمع كرذ و با عمرو بن هند طريق مخالفت و عصيان بيش كرفت. عمرو جون معلوم كرد، با لشكر جرّار تدارك آن خلل را روى بذان صوب نهاذ. و سلمة با سباهى كران استقبال ايشان كرد. در شش فرسنكى منبج بهم رسيذند و بمحاربت مشغول شذند. عمرو بن هند غالب آمذ و دمار از لشكر سَلمة برآوردند. ناكاه نيزه اى بر سينهٔ سَلمة آمذ و از بشت بيرون رفت و از اسب افتاذ. و أتباع او آنجه مانده بوذند منهزم شذند.

Amr b. Hind onu bu vaziyette görünce haykırarak şöyle dedi:

> Ey nimetlere nankörlük ederek ölüp yer altına gömülen kimse
> Nankörlük etmenin, sana gördüğün topraktan başka bir getirisi oldu mu?

İsmâîl-i Sâmânî (Samânî Devleti'nin kurucusu), Amr b. Leys'i tutuklayınca onu hilâfet merkezine göndermiştir. Mu'tezid onu görünce söylediği şeylerden birisi şu oldu: "Hükümdarların senin üzerinde onlara şükretme borcu var; nimetlere şükrederek hakkı yerine getirmezsen kılıç ile ödetirler." Yani nimete şükür hakkı ödenmezse kılıç dili konuşacaktır.

Büzürgmihr-i hakîm şöyle demiştir: "Nimetleri küçümseme. Bunu yaptığın takdirde nankörlük tohumunu ekmiş olursun. Bu sefer onu biçmeye de hazır ol." O şöyle demiştir: "Kendi nimetinizi kötü ve alçak karakterli kimselerle israf ve ziyan etmeyiniz, böyle yaparsanız küfür tohumunu serpmiş olursunuz, o zaman ektiğinizi biçmeye de hazırlanınız." Buradaki bu meselenin bu şekilde beyan edilmesinin hikmeti muhtemelen (elbette Allah Teâlâ en doğrusunu bilir), insanoğlunun zihnine çökmüş ve sürekli olarak tereddütte olan perişan efkârının bu meselede yetersiz kalmasıdır. Âlimler kulların vaziyeti değiştirme yetki ve imkânlarının eksik olduğunu kesin olarak söylerler ve ilâhi perde takdir edilenleri de değiştiremez. Kazâ ve kaderin bir tek Allah'ın elinde olduğunu bilerek hadiselerin defedilmesi konusunda da bir tek Allah'a güvenmeleri ve bütün işleri ona havale etmeleri ve ona tevekkül etmeleri gerekmektedir. "*Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter.*"[1] Allah'ım, bir göz kırpmak kadar olsa dahi beni nefsimle ve başka bir kulunla başbaşa bırakma. Dervişler ve kalbi kırıklar hatırına yardımda bulun. Allah, ben kalbi kırıklarla beraberim der. Kalb erbabı kişilerin himmetlerine uygun düşmenin, muvafık olmada büyük bir etkisi vardır.

> Himmet bir yerden nazar edince
> Onu hor görme, zira o himmetin tesiri çok etkileyicidir

Hikâyelerde şöyle nakledilmiştir: Mâverâünnehir'in bazı şehirlerinde zâlim bir hükümdar yaşarmış. Halk onun zulmünden ve düşmanlığından eziyet görmekteymiş. Bu durumdan kurtulmak için Allah'a dua etmişler. Hükümdar, sarayının çatısında bir gece uyurken, gökten bir ok gelip göğüsüne saplanmış, sırtından çıkmış ve onu helâk etmiştir.

---

1 Talâk, 65/3.

عمرو بن هند جون او را بران صفت ديد آواز بلند برداشت و كفت:

''يا مَن غدا مجد لا تحت الثّرى   هل يحلب الكفران إلاّ ما ترى''.

و جون عمرو لَيث بر دست اسمعيل ساماني كرفتار شذ، او را بدار الخلافة فرستاذ معتضد جون او را ديذ از كلماتى كى بر لفظ او رفت يكى اين بوذ كى: ''إنّ لنعم الملوك عليكم حقوقاً من الشكر فإنّ ما طلبتموها بالكفران أتتكُم السّيوف متقاضيةً''. يعنى جون در كزاردن حقوق شكر نعمت مرافعت نماييد، زبان تيغ تقاضا كند.

بزرجمهر حكيم كفته: [٢٣ب] ''لا تُذِلّوا النِّعم بوضعها في الدّنيئ فإنّكم إذا فعلتم ذلك فقد زرَعتُم الكُفران إلاّ فتَأهَّبوا لحصاده''. كفت: ''نعمت خوذ را باصطناع ناكسان خوار مكنيذ، كى اكر جنين كنيذ تخم كفران باشيذه باشيذ، بس آماده شويذ دروذن آنرا''. و احتمال هست والله أعلم؛ كى حكمت آن باشذ تا بواسطهٔ عيان غبار و تردّد خواطر از بيان اين مسئله برخيزذ، و عالميان را محقّق شوذ كى دست تصرّف بندكان از تغيير أوضاع قاصر است و تدبيرهاى واهى را در بردهٔ تقدير إلهي راهى نيست؛ تا در دفع حوادث اعتماد بر مسبّب أسباب كنند و زمام اختيار را در قبضهٔ قضا و قدر نهند و تفويض أمور بوكيل مختار عمّت نعمآؤه كنند. ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾ اللهمّ لا تكلنى إلى نفسى طرفة عينٍ و لا إلى أحد من خلقك". و استمداد از همم درويشان و شكسته دلان كنند كى أنا عند المُنكسرة قلوبهم لا جلى چه اتّفاق همم أرباب قلوب را أثرى عظيم هست.

همّت ازانجا كى نظرها كند   خوارمكيرش كى اثر كند

در حكايات آمذه كى: در بعضى از شهرهاى ماوراالنهر ظالمى بوذ و خلقى از ظلم و عُدوان او در رنج بوذند. و ازو بدركاه إلهي ناليذند. شبى بر بام سراى بر تخت خفته بوذ، تيرى از هوا درآمذ [٢٤أ] و در سينهٔ وى افتاذ و از بُشت او نفوذ كرد و هلاك شذ.

Ertesi gün onun sırtından oku çıkardıkları yerde şöyle bir yazı bulmuşlar: "Azgınlık yaptı, azgınlık yapanları bekleyen bir ok vardır."

Seher vakti ağlayan gözlerin yaşları
Mazlumun parmaklarının (ellerinin duada) yükseldiği o vakit
Yanlara batan iğneden daha nüfuzludur
Bu oklardan sakınmak gerek, korkmak gerektir
Yaşlı bir kadının sabah saatinde yaptığı (dua)
Yüzlerce balta ve kılıcın yaptığından daha etkili olur

Nakledildiğine göre Abbâsî halifelerinden biri, Vâsıt'a bir şahsı görevli olarak göndermişti. Bu şahıs, bölge halkına karşı adaletsizlik yapıp koyduğu vergiler ile halka kötü davranmış ve onlardan aşırı mal tahsil etmişti. Geri döndüğünde halife onun bu davranışlarından rahatsız olmuş ve mallarını da müsadere etmişti. Üzerinden bir müddet geçtikten sonra aynı kişiye yine aynı görevi verdiğinde kabul etmekten çekinmiş. Adam bu mevzuyu şeyhlerden birisine açıkladığı zaman, şeyh ona şöyle demişti: "Git ve bu yıl daha iyi vergiler koy ve kötü vergileri de kaldır. Halkın rızasını kazan ki aynı duruma düşmeyesin." Adam şeyhin nasihatine uymuş, sonuç olarak da öncekinden daha fazla mal ve para toplayabilmişti. Geri geldiğinde herhangi bir olumsuz durumla karşılaşmadağı gibi üstelik halife ve nâibleri tarafından şefkat ve saygı ile karşılanmıştır. Bunun sebebini şeyhe sorduğunda, şeyh ona şöyle cevap vermişti: "İlk defa bölgede bulunduğun sırada Allah Teâlâ'nın binlerce kulu sana düşman durumda idi; oysa bu sefer hepsi seninle dost olarak sana hayırlı dualar ediyorlar."

Fasıl

Gaddâr ve nimetlere nankörlük eden kişinin katli cuma günü gerçekleşmişti. Bu olay ile ikinci mevzu arasında bir bağlantı var. Aynı günde mağrip ve maşrık bölgelerindeki hatipler minberlerde dua ederek İslâm ordusunun muzaffer olmasını Allah Teâlâ'dan talep etmişlerdi. Halk da bu dualara âmin demiştir. Ki bu vakit de duaların kabul olduğu vakittir. Müslümanların bugün yaptıkları duaların bereketi olarak büyük fetihler müyesser olmuştur.

و روز دیکر آن تیر برکرفتند و برانجا نوشته بوذ: ''بغی و للبغی سهامٌ تُنتَظَر''.

دموع عین باکیان في السّحر　　أصابع المظلوم في وقت السّحر
أنفذ في الاضلاع من فخر الإبَر　　تلك سِهامٌ تتقیَ وتُحتَذَر
انجه یك بیر زن کنذ بسحر　　نکنذ صد هزار تیر و تبر

آورده انذ کی: یکی از خلفآی عبّاسي شخصی را بعمل واسط فرستاذ. برفت و رسمهایی بد بنهاذ و مال بسیار حاصل کرد. جون باز آمذ خلیفه از وی برنجیذ و او را مصادره فرموذ.جون مدّتی بکذشت او را با همان کار می فرستاذند و قبول نمی کرد. با یکی از مشایخ مشورت کرد. فرموذ کی: ''برو و امسال رسمهای نیکو بنه و رسمهای بذ برانداز و رضای خلق بدست آر، کی باکی نیست''. او برفت و همجنان کرد و مال دیناری جهار دانك بکار نشاند. جون باز آمد تربیت و شفقت بسیار از خلیفه و نایبان یافت و هیج مکروهی نرسیذ. سبب آن از شیخ باز برسیذ. کفت: ''سبب آنست کی دران نوبت جندین هزار از بندکان خذای خصم تو بوذنذ و درین نوبت شفیع و مدد تواند و بدعای خیر مشغول اند''.

فصل [٢٤ب]

انك قتل آن غدّار کافر نعمت در روز جمعه إتّفاق افتاذه با وجه دؤم مناسبتی دارذ. جه درین روز در أقطار مشرق و مغرب خطبا بر منابر اسلام دعا کنند و نصرة و ظفر سرایا و بعوث لشکر اسلام از خذای تعالی خواهند و دیکران آمین کویند؛ و وقت اجابت دعاست. و مسلمانان را درین روز ببرکت دعای ایشان فتحهای بزرك دست داذه.

Nakledildiğine göre; Sultan Saîd Mahmud Sebüktekin (rahimehullâhi teâlâ) Sûmenât'ı fethetmek üzere hareket ettiğinde, Sûmenât ahalisi sultanı defetmek için bir hayli asker topladıkları gibi çeşitli silahlarla ve aletlerle donanmışlar idi. Hatta büyücüler bile bu işte görevlendirmişlerdi. Sultan düşünüp taşındıktan sonra cuma gününde onlara saldırmaya karar vermişti. Cuma günü gelince, onlara karşı taarruza geçmiş ve kalelerinin etrafını tüm ordusuyla kuşattığı gibi ordusu, ok, kılıç, taş ve diğer aletler ile kaleye saldırmıştı. Savaş günün ortasına kadar tüm hızıyla devam etmişti. Bu vakit geldiğinde İslâm ordusunun muzaffer olması için minberlerden dualar okunmaya başlamıştı. Sultanın ordusu birlikte saldırıya geçmiş ve mel'un düşmanları perişan ve mağlup etmişlerdi. Ayakları titredi ve kalenin dört duvarında artık cesur askerlerden kimse kalmamıştı.

Müslümanlar kurdukları merdivenlerle surun içine girip kimsenin erişemediği o sağlam kaleyi (Allah'ın tevfiki ve teyidi ile) zaptetmeyi başarmışlardır. Allah Teâlâ'nın vaad buyurduğu gibi: "*Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçmişti: Onlara mutlaka yardım edilecektir. Şüphesiz ordularımız galip gelecektir.*"[1]

İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Me'âlî el-Cüveynî şöyle zikreder: Sultan Alparslan Ebû Şücâ Muhammed b. Dâvûd b. Selçuk devrinde Rum ülkesinden büyük bir ordu İslâm diyarına doğru harekete geçmiş, yollar kapanmış ve çözüm bulmak zorlaşmıştı. Bütün yeryüzüne yayılıp her yeri ele geçirmeleri korkusu oluşmuştu. Öyle ki halk bundan tedirgin ve muztarip olmuş ve çözüm önerileri farklılaşmıştı. Sultan Alparslan ise cesurca onlara doğru yürümüştür. Onlar sayılarının fazlalığına güvenip mağrur oldukları gibi Allah'ın kahrından da gâfil idiler. Sultan (Allah, kendi rahmetiyle onu [hatalarını] örtsün) düşmanın fazlalığını umursamadığı gibi saldırılarına aldırmadan kendisini Allah'ın hükmüne ve belirlediği kadere teslim etmişti. Hak bayrağını kaldırıp onlara karşı şiddetli bir şekilde savaşmıştı. Her iki taraftan da çok sayıda insan canını kaybetmişti ve kanlar dökülmüştü.

---

1 Saffât, 37/171-173.

نانجه منقول است جون سلطان سعید محمود سبکتکین (رحمه الله تعالی) جهت فتح سومنات به آن جانب رفت، أهل سومنات لشکر بسیار جمع کرده بوذند و سلاحها و آلات و أسباب دفع سلطان از هر کونه معَدّ داشته بوذند. و ساحران کی آورده بوذند کی بسحر دفع کنند. سلطان با خوذ اندیشه کرد و رای او بران قرار کرفت کی روز جمعه برایشان زند. بس روز جمعه آغاز جنك نهاذ و بهر جانب از جوانب حصار ایشان لشکر فرستاذ و بتیر و شمشیر و سنك و دیکر آلات حرب. تا وقت زوال جنکهای سخت کردند تا بذان وقت رسیذ کی بر منابر دعا کنند. لشکر اسلام را و ظفر و نصرة ایشان خواهند. لشکر سلطان باتّفاق حمله کردند بران ملاعین. ایشان مغلوب و منهزم شذند و قدمها شان متزلزل شذ و برجهای حصار از دلیران و مردان کار خالی ماند.

مسلمانان سُلّمهایی ساخته [۲۵أ] نصب کردند و بسور بر رفتند و آن شهر حصین و خطّه عذّ را کی هرکز کسی را بران دستی نبوذ بکرفتند. (بتوفیق الله تعالی و تأییده) جنانك وعده فرموذه: ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ اِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ﴾.

و إمام الحرمین أبو المعالی الجويني آورده کی: در عهد سلطان آلب ارسلان ابوشجاع محمّد بن داود بن سلجوق لشکری جرّار بسیار از أقاصی بلاد روم برخاستند و روی بدیار اسلام نهاذند. و راهها بسته شذ و حیلتها تنك شذ و خوف آن بوذ کی بهمه روی زمین درآیند و فرو کیرند. دلهای أهل اسلام خائف و رأیها مختلف شذ. سلطان آلب ارسلان دلیروار حرکت کرد و روی به ایشان نهاذ. ایشان بکثرت عدد خوف مغرور بوذند و از صدمات قهر إلهي غافل سلطان (تغمد الله برحمته) از بسیارِ ایشان نه اندیشیذ و از هجوم ایشان نترسیذ و خوذ را تسلیم حکم قضا و قدر کرد. و علم حقّ برافراشت و با ایشان حربهای سخت کرد. و از جانبین خون بسیار ریخته شذ.

Cuma günü geldiğinde Sultan, orduya düşmanın üzerine gidip savaşmayı emretti. Çeşitli bölgelerde bulunan camilerin minberlerine İslâm hatiplerinin çıkıp hutbelerinin sonunda İslâm ordusunun zafer kazanması için dua ettiklerinde ordu bir an kuvvet kazanarak mel'unların saflarını dağıtmaya başlamışlardı. Onlar ise İslâm ordusu karşısında zayıf kalarak dirençlerini kaybedip dağılmışlardı. Önderleri olan Kayser ise esir düşmüştü. Sultan, onun pazara götürülmesini ve orada "nidây-i men yezîd"[1] (açık artırma) yapılmasını emretmiştir. Daha sonra da onu affederek kendisine karşı iyi davranmış ve onu Rum'a geri göndermiştir.

Fasıl

Bunca nimeti veren Allah'a şükretmek, yine nimetleri insanlara inâyet buyuran "mün'im-i bî illet"[2] (sebepsiz ihsan eden) yüce Allah'ın sağladığı nimetlerden olup O'nun lutfu sayesinde mümkün olur. Dolayısıyla Allah'ın lutfu ve keremi sayesinde yüce sultanın (Allah'ın rızasını kazanmakta ve dinin bayrağını yükseltmekte Allah onu muvaffak buyursun; Allah makamını yüceltsin), tüm halkın refahını sağlamak için gereken tedbirleri alması gerekir. Üstelik namlı vezirlerine şehirlerin imarı ve halkın refahını sağlamakta büyük gayret göstermelerini emretmesi gerekir. Kendisinden önceki yöneticilerin emriyle esnaftan ve diğerlerinden alınan vergi ve haraç miktarının iki mislinin çeşitli binalardan, tarla, bağ ve tarım mahsûlâtından tahsil edilmesini sağlaması gerekir. Halkın devlet adamlarına uymasının, padişahlarına olan güvenlerine bağlı olması hasebiyle onlar arasındaki sınıf farklılığını dikkate alması gerekir. [Yönetici] kendi ve ailesinin maaşını tarımdan ve dine uygun diğer mesleklerden âdilâne ve helâl yollara başvurarak sağladığı takdirde, ancak o zaman, memleketin gelişmesini, her alanda düzenin sağlanmasını ve güvenliğin artmasını ümit etmesi mümkün olur. "*Eğer şükrederseniz arttırırım.*"[3]

---

1 Satılmak üzere pazara götürülen bir kölenin fiyatını arttırmak için "daha fazla veren yok mu!" diyerek bağırmak demektir. Bu durum komutanı rezil düşürmek için yapılan bir muameledir.

2 Nasıl ki yağmurun yağması, bulutların olmasına bağlı ise, dünyadaki bütün mahlûkât da sebep sonuç (illet-ma'lûl) kanununa tâbidir.

3 İbrâhim, 14/7.

جون بروز جمعه رسیذ سلطان لشکر را فرموذ تا با ایشان مطارده می کنند و بجالشی می روند. تا بذان وقت رسیذ کی خطبای اسلام در أقاصی بلدان بر منبرها دعوت برآیند و خطبه ای کنند [۲۵ب] و در أواخر خطبه دعا کنند. لشکر اسلام را بنصرة و تأیید و تقویت جون بذان وقت رسیذ، بیکبار قوّت کردند و آن ملاعین را بشکستند و قدمهای ایشان بلغزیذ و اعلام ایشان نکونسار شذ و قیصر کی قائد ایشان بوذ کرفتار شذ. سلطان بفرموذ او را ببازار بردند و ''ندآی من یزید'' کردند .بس او را بطلبیذ و عفو کرد ازوی؛ و با او برّها کرد و باز روم فرستاذ.

فصل

انجه از شکر این نعمتها در وُسع مُنعم علیهم می کنجد و آن هم بتوفیق منعُم بی عِلّت ''علّت کلمته'' تواند بوذ، آنست کی حضرت أعلی سلطانی (خصّه الله تعالی بمزایا التّوفیق في إعلاء أعلام الدین ووفَّقه لتحصیل مراضي رب العالمین) زیادت از معهود نظر مرحمت و عاطفت باز حال عموم رعایا فرمایذ و فکرهای کلّی در باب رفاهیّت طوائف مردم فرموذه شوذ. و وزرای نامدار را مثال دهذ تا در تعمیر بلاد و ترفیه خواطر عباد جدّ و اجتهاد نمایند. و عوض أموالی کی بدستور سلاطین ماضی از مَکاسب زیردستان حاصل می شذ، أضعاف مضاعفهٔ آن از عمارت ضیاعات و زراعت عقادات حاصل کنند. و دیکر طوائف از رعاة و رعایا علی اختلاف طبقاتهم بر مقتضی ''الناس علی دین ملوکهم'' بر ایشان اقتدا کنند [۲٦أ] و وجه معاش خوذ و عیال از زراعت حلال و دیکر مکاسب شرعیّه حاصل کنند. و در جمیع أمور بر حسب إمکان دقائق معدلت مرعی دارند انکاه امیذ توان داشت که روز بروز نعمت أمن و استقامت و فسحت مملکت و انتظام أحوال جمهور در تزاید باشذ ﴿لَئِن شَكَرْتُم لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾.

Kâinatın Efendisi (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefat buyurduğu sırada sahâbe-i kirâma (radiyallâhu anhum) şöyle vasiyet buyurmuştur: "Namaz kılınız, size tâbi olanlara iyi davranınız." Dedi ki, "Namaz kılınız ve elinizin altındakilere iyi davranınız." Elinizin altındakilere iyi davranmayı müslümanlığın ikinci direği olan namazla beraber zikretti. Bunun vâcipliğine dair bu açık bir delil ve büyük bir vurgudur. Ayrıca Kur'ân ve hadislerde de bu noktaya dair birçok delil bulunmaktadır.

Nükte

Eğer bir tohum doğru ekilirse, on veya daha fazla tohum hâsıl olur ve onun bereketi de yüzden fazlasına bedeldir. Diğer bir deyişle, bâtıl yoldan elde edilen bir dinarın değeri, bir tohumun bereketi kadar değerli değildir. "*Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lutfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*"[1]

Kendisi ile başkaları arasındaki adalet: Şöyle ki hiç kimseye zulüm etmemesi, başkasının da kendisine zulüm etmesine müsaade etmemesi anlamına gelir. Mazlumun, başkasının zulmüne karşı koyacak gücü olmadığından dolayı kendisine yakıştıramadığı bir şeyi de başkaları için arzu etmemelidir. İman ehli olan kimseler, tek nefse sahip gibidirler. Nebî (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Mü'minler tek nefis gibidirler."[2]

Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (rahmetullahi aleyhi) kendi *Sahîh* adlı kitabında Abdullah b. Ömer'den (radiyallâhu anhuma) rivayetle şöyle anlatır: Allah'ın Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle dedi: "Cehennem ateşinden korunmayı ve cennete girmeyi arzu eden kimse, Allah azze ve celle ile ölümden sonra olacak kıyamet gününe inanması gerekir. Zira ölüm gerçekleşecektir. Kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa, halka da öyle davranmalıdır."

1 Bakara, 2/261.

2 "Mü'minler ancak kardeştir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Ve Allah'a karşı takvâ sahibi olun. Umulur ki, böylece siz rahmet olunursunuz." Bkz. Hucurât, 49/10; Ayrıca bkz. Cemâlledîn Şeyh Ebü'l-Futûh-i Râzî, *Ravzu'l-Cinan ve Ruhu'l-Cenan fî Tefsiri'l-Kur'ân*, haz. Ali Akber Gaffârî, c. I, Kitâbfurûşî-yi İslâmiyye, Tahran, hş. 1356/1977, s. 621.

سيّد کائنات (صلوات الله عليه) در زمانی کی از دار فنا رحلت می فرموذ صحابهٔ کبار را (رضي الله عنهم) وصيّت جنين فرموذ: ''الصّلوة وما ملکت أيمانکم''. کفت: نماز بپای داريذ و زيردستان را نکاه داريذ. محافظت زيردستان را با نماز کی رکن دوم مسلمانی است قرين کردانيذ. و اين دليلی واضح و تأکيدی عظيم است بر وجوب آن و دلائل ديکر در قرآن و أحاديث بسيار است.

نکته

يك دانه براستی بيافشانند و ده دانه يا زيادت بردارند کی برکت صذ دانه و زيادت داشته باشذ. جه نسبت دارد با ديناری کی بباطل بستانند و برکت حبّه نداشته باشذ. ﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾.

امّا عدل ميان خوذ و ديکران: آن باشذ کی ظلمی بر کسی [٢٦ب] نکند و نکذارذ کی ديکری بر وی ظلم تواند کرد. جه مظلوم عاجز دفع ظلم و تطاول از ديکران نتواند کرد. و انجه نبسندذ بر ديکران نبسندذ کس أهل ايمان بمثابت يك نفس اند. قال النّبی:(صلی الله عليه وسلّم)''المؤمنون کنفسٍ واحدة''.

و مسلم بن الحجّاج القشيري (رحمة الله عليه) در صحيح خوذ آورده بر روايت عبد الله بن عمر (رضي الله عنهما) کی رسول خذای (صلی الله عليه و سلّم) کفت: ''هر کی دوست دارذ کی ويرا دور کنند از دوزخ و او را ببهشت برند، بايذ کی مؤمن باشذ بخذای عزّ وجلّ و بروز قيامت. جون مرك بوی در آيذ و بمردم آرذ آنجه دوست دارذ کی مردم بوی درآرند''.

Sürekli olarak ihsan ve adalet konusunda hayırlı niyet ve amellerde bulunması gerekir. Müslümanların sıkıntılarını gidermeyi daima göz önünde bulundurmalıdır. Padişahın niyetinin reâyâ üzerinde tam etkili olabilmesi hususundan gâfil olmamalıdır. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Yöneticinin zâlim olduğu durumda yağmur az yağar, olumsuzluklar ve kötülükler artar." Şöyle derler: "Bir hükümdarın âdilliği, döneminin bolluğundan daha hayırlıdır." Büzürgmihr de şöyle demiştir: "Yönetici bir zülme niyetlendiği zaman bereket ortadan kalkar."

Şu hikâye meşhurdur: Nûşirvân bir gün avlanma sırasında ma'iyetinden ayrı düşmüş ve yol esnasında tek başına bir köye varmıştı. Atını bir kapının önüne sürmüş ve su talep etmişti. Kapıyı küçük bir kız açmış, onu o hâlde görünce hemen eve dönerek bir şeker kamışını ezmişti. Suyunu sıkarak bardağa koyduktan sonra üzerine de kamışın kırıntılardan bir miktar serpiştirmiş ve ona getirmişti. Nûşirvân suyun üzerinde çöpleri görünce suyu aheste içmiş, bitirdikten sonra kıza şöyle demişti: "Su çok lezzetli idi, yalnız keşke şu çöpler olmasaydı." Kız şöyle yanıt vermişti: "Senin çok susamış olduğunu fark ettim, getireceğim suyu acele ile içip zarar görmeyesin diye bilerek çöplerini üzerine koydum ki yavaş içesin." Nûşirvân kızın uyanıklığına hayran kalmıştı. Esasında kızın söylediği şeriat ve mantığa da uygun bir davranıştır. Hadiste şöyle zikredilir: "Su içerken, çok yavaş içiniz; acele acele veya birden suyu dikerek içmeyiniz, aksi durumda hastalanmanıza sebep olacaktır."[1] Nûşirvân kıza: "Suyu kaç şeker kamışından elde ettin?" diye sormuştu. Kız: "Bir tanesinden" diye cevap vermiş. Nûşirvân buna şaşırmıştır ve daha sonra o köyden alınan vergi defterini inceledikten sonra kendi kendine alınan verginin az olduğunu dolayısıyla arttırılması gerektiğini aklından geçirmişti. Bir süre sonra yine tek başına aynı köyde aynı evin kapısına gidip su istemişti. Yine aynı kız ilk defa olduğu gibi su getirmek için eve dönmüş, fakat bu sefer dönüşü daha uzun sürmüştür. Nûşirvân sabırsızlanarak kıza şöyle sormuştur: "Neden bu kadar geç geldin?" Kız şöyle cevap vermişti: "Senin için bir şeker kamışından yeterli suyu çıkaramadığımdan dolayı üç şekerkamışını ezerek ancak yeterli suyu elde ettim, oysa daha önce tek bir kamıştan bu kadar su elde edilebiliyordu." Nûşirvân kıza: "Bunun sebebi nedir?" diye sormuş. Kız "Bilmiyorum,

1 Bu hadiste müellif, peş peşe suyu yudumlamak ve kafaya dikmek gibi mânalara gelen (عباً) kelimesini kullanmamıştır; hadisin tam şekli böyledir: "إذا شربَ أحدكم فليمصّ مصّا و لا يعُبّ عباً فإنّ الكباد من العبّ"

و بایذ کی بیوسته نیّتهای نیکو در باب عدل و احسان و تدبیر تدارك خللهای مسلمانان نصب العین دارذ و ازان غافل نباشذ کی نیّت باذشاه را در باب رعایا أثری تمام هست. بیغمبر (صلی الله علیه وسلّم) فرموذه: ''جون حاکم ظالم باشذ باران کم آیذ و ناشایستها بسیار شوذ''. و کفته انذ: ''عدل السّلطان خیر من خصب الزّمان''.بزرجمهر کفته: ''إذا هَمّ الإمام بظلمٍ ارتفعت البرکة''.

و مشهورست کی نوشروان روزی در شکار از لشکر جدا شذ تنها بدیهی رسیذ. بدر خانه ای راند و آبی خواست دخترکی بیرون آمذ. جون [٢٧أ] او را دیذ، برفت و یك شاخ نی شکر بکوفت و از آب آن یك قدح بُر کرد و خرده خاشاکی جند بر روی آن انداخت و بیاورد. نوشروان جون در آب خاشاك دیذ بتانّی باز خورد. دخترك را کفت: ''خوش آبی آوردی اکر آن خاشاك نبوذی!'' دخترك کفت: ترا تشنه دیذم و آن خاشاك عمدا افکندم تا آهسته خوری و زیانی نرساند. نوشروان از زیرکی آن دختر تعجّب نموذ. و این کی او کفت موافق عقل و شرع است و در حدیث آمذه: ''إذا شرب أحدکم فلیمصّ مصّا ولا یعبّ فإنّ الکباد من العبّ''.نو شروان سؤال کرد کی: ''آن آب از جندی شکر کرفتی؟ ''کفت: ''از یکی''. نوشروان تعجّب کرد و جریدۀ خراج آن دیه بخواست و دیذ کی اندك است.با خوذ اندیشه کرد کی جیزی زیادت کنذ. بعد از مدّتی هم برین دیه کذر کرد تنها، و آبی خواست.دخترك او را دیذ.بخانه رفت تا آب آرذ دیر بار آمذ. نوشروان تعجیل کرد. جون باز آمذ کفت: ''جرا دیر آمذی؟'' کفت: ''از برای انك از یك نی شکر قدر کفایت تو حاصل نشذ؛ سه نی شکر بکوفتم تا جندین آب بر آمذ؛ کی بیش ازین از یکی برآمذی''. نوشروان کفت: ''سبب جه باشذ؟'' کفت: ''نمی دانم؛

ancak padişahın köyümüze karşı zulmetmek niyetinde olduğunu duydum." diyerek cevap vermişti. "Padişah kötülük yapmaya niyetli olduğu zaman bütün her şeyin bereketi de kaybolur." Nûşirvân şaşırmış, niyetini olumlu yönde değiştirmiş ve o kızı kendisine eş olarak istemişti.

Halka nasıl hükmediyorsa kendine nefsine, çocuklarına ve akrabalarına da aynı şekilde hükmetmelidir. Bu konuda ayrımcılık yapılmamalı. Âişe (radiyallâhu anha) Peygamber'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle rivayet eder: "Kıyamet gününde azze ve celle olan Allah'ın gölgesine daha fazla ulaşabilenlerin kim olduklarını biliyor musunuz?" "Allah ve Resûlü bilir." diye cevap vermişlerdir. O şöyle demiştir: "Onlar hakkın kendilerine verildiğinde kabul edip kendilerinden istendiğinde de bahşedenler ve halka kendi aileleri gibi hükmedenlerdir."

Güvenilir kişilerden rivayet edildiğine göre Acem hükümdarları, Nevrûz ve diğeri Mihricân[1] olmak üzere yılda iki kere "hâcib olmaksızın" tüm halkın iştirak ettiği bir ziyafet ve tören hazırlarlardı (mezâlim). O sırada ister soylu, ister asker, isterse sıradan reâyâ sınıfından bütün halk özgürce şikâyetlerini padişaha iletebilirdi. Törenden birkaç gün öncesinde münâdîler şöyle bir çağrıda bulunuyorlardı: "Padişah falan günde halkla bir araya gelip, onların isteklerini yerine getirecektir." Halk ise padişaha arz etmek üzere mektuplar yazıp isteklerini dile getirmek için o gün padişahın huzuruna hazır bulunuyorlardı. Birçoğu da padişahın korkusuyla yaptıkları zulümden geri çekilir ve hasımları ile anlaşırlardı. İşte o gün padişah yerinde oturmuş vaziyette şöyle seslenirdi: "Bir başkasını meneden kimsenin kanından padişah bîzardır/sorumlu değildir."

Bu vesileyle halkın şikâyetleri padişaha arz olunurdu. Ve bunlar tek tek incelenirdi. Padişah ile ilgili herhangi bir şikâyet olduğunda, padişah yerinden kalkar mu'bidlerin (Zerdüşt âlimlerinin büyüğü) kadılık meclisine giderdi. Orada onun huzurunda şikâyetçi olan kişinin karşısında dizleri üzerinde çökerek şöyle derdi: "Bu şahsın hakkını benden al ve hiçbir şekilde bana meyl etme ve kayırma."

1 İran Güneş takvimine (Şemsî) göre son baharın ilk ayının (Mihr) 16. günü, özellikle meşhur Nûşirvân dönemi itibariyle her sene bayram günü olarak kutlanmıştır, Nevruz ve Mihricân (Mihrigân) günleri bütün halkın katılımıyla millî bayram olarak çeşitli törenlere sahne olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Dehhudâ, *Lugatnâme*, c. XIV, Müessese-i İntişârât ve Çap-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1377/1998, s. 21897-21899.

مكر باذشاه نيّت ظلمى بر ديه ما كرده؛ كى شنيذم كى جون باذشاه نيّت بذ كند [٢٧ب] بركت از همه جيزى بشوذ''. نوشروان را عجب آمذ و نيّت خوذ را نيكو كرد و آن دخترك را بزنى بخواست.

بايذ كى حكم بر نفس خوذ و فرزندان و نزديكان خوذ همجنان كند كى بر رعايا مى كنذ و هيج فرق ننهد. عائشة (رضي الله عنها) روايت كنذ كى بيغمبر (صلى الله عليه وسلّم) فرموذ كى: ''هيج دانيذ كى كيانند كى بيشتر رسند بساية خداى تعالى روز قيامت؟'' كفتند: ''خذاى و رسول خذاى دانند''. كفت: ''ايشان باشند جون حقّ بايشان دهند قبول كنند، و جون حقّ ازيشان خواهند بذل كنند؛ و حكم بر مردم همجنان كنند كى بر خوذ و أهل خوذ كنند''.

و از ثقات منقول است كى: ملوك عجم را عادت آن بوذ كى در سالى دو نوبت بارعامّ داذندى؛ روز نوروز و مهرجان. و درين دو روز حاجب نبوذى. و هر كس كى خواستى از وضيع و شريف و رعيّت و لشكر درآمذى. بس بجند روز بيش ازان منادى ندا كردى كى: ''فلان روز با عامّ است و كارهاى أرباب حاجات خواهيم كذارد''. مردم قصّها نوشتندى و حجّتها اقامت كردندى و دران روز بدركاه حاضر شذندى. و بسيار بوذى كى از ترس باذشاه ردّ مظالم كردندى و با خصمان بساختنى؛ جون آن روز درآمذى، باذشاه در باركاه نشستى و ندا كردى كى: ''هر كس كى [٢٨أ] كسى را منع كند، باذشاه از خون او بيزارست''.

بس قصّه هاى مردم بعرض باذشاه رسانيذندى و يك يك نكاه كردى اكر دران ميان كسى از باذشاه ناليذه بوذى از جاى برخاستى و به مجلس قضا بيش موبذ موبذان رفتى و برابر خصم بدو زانو بنشستى.كفتى: ''داذ اين شخص از من بده و هيج ميل و محابا مكن البتّه و أصلا''

Bu sırada münâdîler, yüksek ses ile halka şöyle seslenirlerdi: "Padişahtan şikâyetçi olan kimseler öne gelsin, padişah şu an mu'bidin huzurunda oturuyor." Padişah mu'bide şöyle derdi: "Allah Teâlâ'nın nezdinde padişahın işlediği suçtan beteri yoktur." "Hakkın nimetleri için şükretmek ve hakkı yerine getirmek padişaha farz kılınmıştır. Halk arasında adaleti uygulamak, onların sıkıntılarını gidermek, haksızlıkları ve zulümleri önlemek padişahın görevlerinden olup bunları uygulaması farz kılınmıştır." "Ey mu'bidlerin mu'bidi, iyi bak, iyi bak! Öyle ki kıyamet gününde beni kendi hâline ağlatmayasın (acıtmayasın); Allah Teâlâ'nın bana soracağı her soruyu (hesabı) ben de sana soracağım ve seni sorumlu tutacağım." Mu'bid şöyle dedi: "Hak Teâlâ'nın ümmetini mesut etmesi ancak onların başına senin gibi birisini hâkim ederek mümkün olur, bunun ispatı da senin şu an ağzından çıkan sözlerdir." Böylece padişahtan şikâyetçi olan kimsenin hakkını mu'bid tamamıyla alırdı. Eğer iddiası bâtıl ise ve davasına dair herhangi bir delili yoksa onu cezalandırırdı.

Padişah halkın haklarını yerine getirip adaleti uyguladıktan sonra Allah'a hamd ve senâ edip yerine otururdu. Başına tacını takıp devlet erkânına ve yakınlarına dönüp onlara şöyle derdi: "Ben hakemlik konusunu ilk kendimden başlattım ki kimse hile edip başkasına zulüm edebileceğini zannetmesin. Dolasıyla aranızda şikâyetçisi olan kimsenin, şikâyeti olanı kendisinden hoşnut ve memnun etmesi gerekir." Mezâlimin yapıldığı gün padişaha en yakın olan kimse, en zayıf olan kimse olurdu.

Saîd, mağfur ve mücahid sultan Mübârizüddîn Muhammed b. el-Muzaffer[1] (Allah kabrini nurlandırsın makamını cennet eylesin), dinin ahkâmını yaymak adına kendisinden şikâyetçi olan kimsenin davası üzerine Şîraz'ın yüce mahkemesinde (Allah o beldeyi belâlardan korusun) hâkimin karşısına çıkmış ve oturmuştur. Hak iddia eden kimse ile hazır bulunup davasını beyan ettikten sonra müslümanların kadısı, şikâyetçi olanın hakkını kendisine ödettirmiştir. Buradaki maksat, başkalarının yüce şeriatın ahkâmına boyun eğmelerini ve birbirinin hakkını eda etmelerini sağlamaktır. Allah en doğrusunu bilendir.

1 Muzafferî Hânedanı'nın kurucusu olan Muzaffer'in oğlu ve Şah Şücâ'nın babasıdır. Hânedan hakkında geniş bilgi için bkz. R. Kurtuluş, a.g.m, s. 419-420.

بس ندا كردندى كى: ''هر كه با باذشاه خصومتى دارذ، فراتر آيذ تا كارش بكذارند كى باذشاه بيش موبذ نشسته است''. بس باذشاه موبذ را كفتى: ''هيج كناه بزركتر از كناه باذشاهان نيست نزد ايزد تعالى؛ و بر باذشاه واجب است كى حقّ نعمت ايزد تعالى بكزارذ برعايت رعيَت و عدل كردن درايشان و حمايت و اعانت ايشان؛ و دست تعدّى و تطاوُل ازيشان كوتاه كردانيذن؛ اى موبذ موبذان نكاه كن و نكر تا مرا بر خوذ نكريانى در موقفى ديكر؛جه هر جه ايزد تعالى از من برسذ من از تو برسم و باز كردن تو كنم''.موبذ كفتى: جون حق تعالى بندكان خوذ را سعادت دهذ سردارى جون تو بر ايشان كمارذ؛ و جون خواهذ كى بندكان بدانند كى اين سرور نزد خذاى تعالى جه قدر دارذ، بر زبان وى اين روذ كى بر زبان تو مى راند.بس جون موبذ بدانستى كى آن كس بر باذشاه [٢٨ب] حقىّ دارذ حقّ انكس بتمامى بداذى و اكر دعوا باطل كردى و حجّتى نداشتى او را عقوبت كردى.

جون باذشاه از مظالم فارغ شذى خذاى را حمد و ثنا كفتى و بر تخت نشستى و تاج بر سر نهاذى و روى بخواصّ و مقرّبان كردى و كفتى: ''من آغاز داورى بخوذ كردم تا هيج كس طمع نكنذ كى ستم بر ديكرى مى توان كرد. بس هر كى از شما خصمى دارذ بايذ كى وى را خشنوذ كنذ.'' و هر كس كى بوى نزديكتر بوذى آن روز ضعيفتر بوذى.

و سلطان سعيد مغفور مجاهد مبارز الدين محمّد بن المظفّر (طيب الله ثراه وجعل الجنة مثواه) جهت تمشيت أحكام دين با شخصى كى بر وى دعوت داشت بمحكمهٔ عليّه شيراز (حماهما الله تعالى من الآفات) حاضر شذ و در برابر خصم نشست تا آنكس مدّعَى خوذ را بيان كرد و قاضى مسلمانان او را بنشاند تا حقوق آنكس بادا رسانيذ. و غرض آن بوذ تا ديكران أحكام شريعت غرّا را كردن نهند و تن در أداى حقوق يكديكر دهند، والله أعلم.

Fasıl

Bu memleketin halkının mesut olduğunu gösteren şeffaf ve bariz kanıt, onların eyalet ve saltanat yönetiminin İslâm'ın padişahına (Allah senin saltanını başarılı kılsın, hükümetin pâyelerini ebedî kılsın) bırakılmış olmasıdır. Şüphesiz herkesin mâlûmudur ki o, akıl, adalet, keramet ve davranış alanlarında dönemin en üstünü ve diğer faziletlerde de dönemin melik ve sultanlarını aşmıştı.

Allah, kulunun hayrını istediği takdirde
Doğrusunu Allah bilir ama onu hükümdar kılar

Allah Teâlâ, mümkün olan tüm faziletlerle bu zât-ı şerifi donatmış ve faziletleri gittikçe de artmıştır. Dünyada isminin hayırla anılması gün geçtikçe artacağı, âhiret ve dünya saadetlerinden nasibini alıp her gün katlanacağı, tüm âlemin onun merhameti ve şefkati sayesinde bütün kötülüklerden kurtulacağı, adalet ve ihsanın yayılması ve refâhın artırılması sayesinde de Hâtem ve Nûşirvân gibi meşhur şahsiyetleri gölgesinde bırakacağı güçlü bir şekilde umut edilir.

Şiir

Allah'ın bütün âlemin yönetimini
Tek bir kişide toplaması zor değildir

"Allah'ım, senin sevip razı olacağın amellerde padişahı muvaffak eyle." Bu duaya âmin diyenlere de Allah rahmet buyursun."

Başkaları arasında uygulanan adalet: İki bölümden oluşmaktadır. Biri ölmüş olanlar ile yaşayanlar arasındadır. Diğeri ise yaşayanlar arasındadır.

Ölen ve yaşayan arasındaki adalet, ölenin ettiği vasiyetleri yerine getirmektir. Borçlarının geride bıraktığı şeylerden ödenmesini sağlamaktır. Ödeyecek durumda olmadığı takdirde borcu olduğu kimselerden uygun şekilde helâllik alarak onu borcundan kurtarmak gerekir. Vakfedenin vakfettiği şeylerle ilgili koştuğu şartlara uygun hareket etmektir. Zira onun yaşarken kendinden ve ailesinden esirgeyerek ihtiyaç sahipleri ve müstahak olan kimseler için hazırladığı herhangi bir mal, vakfettiği kimselerin boğazından koparılıp alınırsa, bu kendi nefsine, ölen kişiye ve müstahak olanlara karşı yapılacak en alçak ve çirkin zulümdür.

فصل

بر سعادت این مملکت دلیلی واضحح و برهانی لائح است کی زمام سلطنت و أیالت ایشان را در قبضۀ فرمان باذشاه اسلام (خلّد الله تعالی في ازدیاد التّوفیق أیّام سلطنته) [٢٩أ] نهاذهاند کی بحقیقت در علم و عقل و عدل و مکارم و محامد بی شائبه تکلّف بر أهل آفاق فائق است و در جمیع فضایل قصب سبق از ملوك و سلاطین روزکار بوذه.

رَأی الله عبدَ الله خیرَ عبادِه　　　　فملکه والله أعلم بالعبد

هر فضیلت کی حیّز امکان است (فیّاض ذو المنن عمّت آلاؤه) بفضل عمیم خوذ درین ذات شریف و عنصر لطیف جمع فرموذه و روز بروز در تزاید است؛ و امیذ واثق است کی توفیق اکتساب سعادت أخروي و نیك نامی دنیا هر روز متضاعف شوذ؛ و جهانیان در ظِلّ مرحمت و رافت او بکلّی از نوآئب حدثان و حوادث دوران امان یابند؛ و در تمهید قواعد عدل و تجدید رسوم احسان رقم نسیان بر مآثر حاتم و نوشروان کشذ.

شعر

لیسَ من الله بمستنکر　　　　أن یَجمعَ العالَم في واحد

(اللهمَّ وفقه لما تحِبّ وترضی ویرحم الله عبداً قال آمینا)

امّا عدل میان دیکران: دو قسم است قسمی میان مردکان و زندکان و قسمی میان زندکان:

امّا انجه میان مرده و زنده باشذ: [٢٩ب] آنست کی وصایای ایشان را تنفیذ کنند و قروض ایشانرا از متروکات ایشان أدا کنند. و اکر ایشانرا مال نباشذ سعی نمایند کی باستحلال از خصم و غیر آن کردن ایشان ازان آزاد شوذ. و در موقوفات ایشان بر مقتضَی شرط واقف عمل کنند. جه مالی کی دیکری از خوذ و عیال خوذ باز کرفت و محتاجان و مستحقّان را آماده داشت، از کلوی ایشان بازکرفتن ظلمی شنیع باشذ. بر نفس خوذ و بران مرده و بر مستحِقّان

Nefsin alçaklığı ve kişinin acımasızlığının göstergesidir. Dolayısıyla böyle bir amel işleyen kimseyi, padişahın ciddi anlamda dersini vererek cezalandırması gerekir. Canlılar arasında olan adalet: Tüm durumlarda eşitliğin uygulanmasına dikkat etmelidir ve hiçbir şekilde taraf tutmamalıdır. Bu da iki şartla gerçekleşir:

Birincisi: Halk sınıflarını birbiriyle eşit tutarak birinin diğerine musallat olmasına meydan vermemesiyle mümkün olur. Halk sınıflarından her tâifeyi kendi sahip olduğu yeteneğine, özelliklerine ve istihkakına göre değerlendirip bunların gelişimine gayret göstermelidir. En iyi olanları ve hayırseverleri azîz kılmalı ve onlara ikramda bulunmalıdır. Mümkün olduğu kadar onlarla görüşmeli, onlarla oturup kalkmalıdır. Zira Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ bir padişaha hayır dilediğinde, ona sâlih bir vezir nasip eder." Vezir padişahın yapması gereken hayırlı işleri unuttuğu durumlarda ona hatırlatır; unutmadıysa da ona hayırlı işlerin yapılmasında yardımcı olur. Reâyâyı azîz kılar; iyiliğe teşvik eder ve kötülükten sakındırır, şer çıkaranları tahkir ve mağlub eder; ceza, tehdit ve yaptırımlarla onları kötü amellerden meneder. Sapkınları dine uygun bir şekilde cezalandırıp, şeriat sınırlarını belirterek, onların kendisinden korkmalarını sağlar. Şu bilinen bir deyimdir: "Korkutucu ve caydırıcı olmak, şefkatli olmaktan daha hayırlıdır."

Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: Kıyamet gününde valileri [Allah'ın huzuruna] getirirler; Allah (subhânehu ve teâlâ) onlara şöyle sorar: "Sizler benim yeryüzünde çobanlarım ve hazinedârlarım idiniz, neden size emrettiğimizden daha fazla "had"[1] cezası verdiniz?" Vali şöyle cevap verir: "Ey Rabbim, ben onlara kızdığımdan dolayı böyle yaptım." Allah Teâlâ ona şöyle buyurur: "Senin hışmının benim hışmımdan daha fazla olmasını nasıl düşünebilirsin?" Başka birisine de Allah şöyle sorar: "Halkı sana emrolunandan daha az cezalandırmanın sebebi nedir?" O da şöyle cevap verir: "Ya Rabbim, onlara şefkatli ve nazik davrandım."

---

1 İslâm ceza hukukuna göre "Had" cezası, cezaî müeyyide grubuna ait olup, zina, iftira, hırsızın elinin kesilmesi, silahlı gasp, yol kesmek, eşkiyalık gibi suçları işleyenlere karşı uygulanan, kısas, kırbaç, sopayla dayak atmak gibi ağır cezalandırma yöntemlerine verilen isimdir, bkz. Ali Bardakoğlu, "Had", *DİA*, XIV, Ankara, 1996, s. 547-551.

و علامت دنائت نفس و شقاوت شخص باشذ. و سزد کی باذشاه این جنین کس را تادیب بلیغ فرمایذ و سیاست در حقّ او فرو نکذارذ. و امّا عدل میان زندکان: آنست کی جمیع قضایا میانۀ ایشان سویّت رعایت کنذ و بهیج وجه میل بیك طرف نکنذ. و این معنی بدو شرط محقّق شوذ:

یکی انك أصناف مردم را با یکدیکر متعادل و متساوی دارذ و نکذارذ کی بعضی ازیشان بر بعضی غالب و مسلّط شوند. بل هر طائفه را بحسب استعداد و استحقاق ایشان بر جای خوذ بدارذ و در تکمیل و اصلاح ایشان کوشذ. أخیار و أبرار را اعزاز و إکرام کنذ و تا توانذ مجالست و اختلاط با ایشان کنذ. جه رسول خذای [۳۰أ] (صلی الله علیه وسلّم) فرموذه کی: ''جون خذای تعالی بباذشاهی خیری خواسته باشذ، او را وزیری صالح روزی کنذ''. کی اکر کار نیك فراموش کرده باشذ با یاذ وی دهذ. و اکر فراموش نکرده باشذ ویرا دران معاونت کنذ و متوسطّان را نیز عزیز دارذ و بر خیر ترغیب و تحریض کنذ. و أشرار را با ذلال و تحقیر مقهور دارذ بزجر و تهدید و وعد و وعید از شرارت منع کنذ و اقامت حدود شرعیّه و تعزیر و تحریك أهل ضلال بر وجه شرع جنان کنذ کی کمراهان از وی خائف و هراسان باشند. جه در مثل سایر است ''رَهَبوتٌ خیرٌ من رَحموتٍ''.

رسول خذای (صلی الله علیه وسلّم) کفت: ''والیان را بیاورند روز قیامت و خداوند سُبحانه و تعالی ایشانرا کویذ شما شبانان من بوذیذ و خزینه داران زمین من جه شما را بران داشت کی ایشانرا حدّ زدید زیادت ازان کی شما را فرموذه بوذند؟ والی کویذ: ''ای خذاوند من خِشم کردم بریشان''. خداوند تعالی فرمایذکی: ''کجا سزد کی خشم تو زیادت از خِشم من باشذ؟''. دیکری را کویذ: ''جه ترا بران داشت کی حدّ کمتر زدی ازانجه ترا فرموذه بوذند؟'' کویذ: ''خدایا رحمت کردم بر وی''.

Allah azze ve celle şöyle der: "Senin benden daha rahîm olman nasıl mümkün olabilir? Sonra şöyle buyurur: "Her ikisini de alın cehenneme götürün!"

Büzürgmihr'e şöyle bir soru sormuşlar: "Hangi padişah daha iyi ve daha latiftir?" O şöyle cevap vermiş: "Suçsuz olana güven, suçlu olana da korku hissettiren padişah."

İkinci Şart: Mal, mevki, güvenlik, âsâyiş ve benzeri müşterek hayratı halk arasında doğru ve eşit biçimde taksim etmektir. Herkese hak ettiğini verecektir. Taraf tutma ve zulümden sakınmaktır. Başkasının malında gözü olanın önünü kesecek, şeriat hukukuna aykırı olarak mal ve mülk edinenlerden malları geri alarak gerçek sahiplerine verecektir. Akrabalık, yakınlık ve dostluk gibi sebeplerden dolayı taviz vererek insanlara karşı zâlim davranmayacaktır.

Hilâfet sırası, Emîrü'l-mü'minîn Ömer b. Abdülazîz'e (radiyallâhu anh) gelince, ister kendi elinde bulunan isterse yakınları nezdinde olan mezâlimin tümünü [daha önceki dönemlerde başkalarından gaspedilen mal ve mülkü] sahiplerine geri vermiştir.

Nakledilir ki bir gün Humus zimmîlerinden yaşlı bir adam kalkıp ona şöyle demiştir: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, senden benim hakkımda âdilce ve doğru karar vermeni istiyorum." "[Mevzu] nedir?" diye sordu. O şöyle dedi: "Abbâs b. el-Velîd b. Abdülmelik, benden bir arsayı gasp ederek almıştır." [O sırada] Abbâs mecliste oturuyordu. Ömer ona şöyle sordu: "Yâ Abbâs, ne diyorsun?" Abbâs şöyle cevap verdi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, o arsayı Velîd b. Abdülmelik iktâ olarak bana vermiştir ve buna dair yazdığı senedi de mevcuttur." Ömer şöyle dedi: "Ey zimmî, sen ne diyorsun?" O şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-müminîn, ben de senden bizim aramızda Allah Teâlâ'nın kitabına göre hakemlik yapmanı istiyorum." Ömer şöyle dedi: "Allah Teâlâ'nın kitabı haktır ve onun kitabına uymak, Abdülmelik'in vesikasına uymaktan daha geçerlidir. Ey Abbâs, ayağa kalk ve bu adamın hakkını ona öde!" Abbâs da onun dediğini yerine getirdi. Eğer bir kimse gasp, kumar, hırsızlık vs. gibi yollardan şeriate aykırı olarak başkasının malını elde etmişse, onun cezalandırılması gerekir. Öyle ki o kişi o kötü amelini terk etsin ve başkaları da onun başına gelen akıbetten ders alsınlar.

İkinci bâb adalet konusunu tamamlayan hususlar ve onun bazı tafsilatlarını içerdiğinden dolayı bu konuyu burada tamamlamış olacağız.

خذای عزّ وجل کویذ: [۳۰ب] ''و جرا بایذ کی تو از من رحیم تر باشی؟'' بس فرمایذ: ''هر دو را بکیریذ و بدوزخ بریذ''.

بزرجمهر را برسیذند: ''کذام باذشاهی بهتر و باکیزه تر؟'' کفت: ''انك بی کناه از وی ایمن باشذ و کناه کار ترسان''.

شرط دوم انك، خیرات مشترکه را جون مال و جاه و أمن و سلامت و أمثال آن براستی و سویّت میان ایشان قسمت کنذ. و نصیب هر یك بقدر استحقاق بدهذ و از مَیل و جور اجتناب نمایذ. و اکرکسی طمع در حقّ دیکری کرده باشذ، منع کنذ. و تصرّفات باطله را بر مقتضی شرع انتزاع نمایذ و بمستحقّ رسانذ. و بسبَب قرابت و صَداقت و أمثال آن تفاوتی ننهذ.

جون نوبت خلافت به أمیر المؤمنین عمر عبدالعزیز (رضي الله عنه) رسیذ، هر جیز کی در دست او بوذ یا در دست یکی از أقارب او از مظالم، همه را با أصحاب آن ردّ کرد.

و نقلست کی بیری ذمّی از أهل حِمص برخاست و کفت: ''یا أمیر المؤمنین، از تو می خواهم کی در شان من بعدل و راستی حکم کنی''. کفت: ''جیست؟'' کفت: ''عبّاس بن الولید بن عبدالملك زمینی بغصب از من کرفته است''. و عبّاس نشسته بوذ،عمر کفت: ''یا عبّاس، جه می کویی؟'' کفت: ''یا أمیر المؤمنین، ولید عبدالملك آنرا باقطاع بمن داذه است و مرا بان سجلّی نوشته''. عمر کفت: ''أیّ ذمّي، تو جه می کویی؟'' [۳۱أ] کفت: ''یا أمیر المؤمنین، من از تو می خواهم کی میان ما حکم کنی بکتاب خذای تعالی''.عمر کفت: ''کتاب خذای تعالی أحقّ است بآن کی متابعت کنند از کتاب ولید عبدالملك، برخیز ای عبّاس وضیعت را بوی ردّ کن''. عبّاس همجنان کرد. و اکر کسی بطریقی خلاف شریعت جیزی را از کسی ستانذ جون غصب و قمار و سرقه و أمثال آن تعریك و تأدیب و اقامت حدود لازم شمرذ. بنوعی کی انکس ترك کنذ و دیکران ازان اعتبار کیرند.

و جون باب دوم از متمّمات عدل است و مشتمل است بر بعضی از تفاصیل آن اینجا بذین قدر اختصار می روذ.

İKİNCİ BÖLÜM
[SULTAN VE YÖNETİCİLERİN UYMASI GEREKEN DİNÎ GÖREVLER]

Dinî vazifeler, hükümdarlar ve yöneticiler tarafından muhafaza edilip devamlılığın sağlanması gereken konulardandır. Her ne kadar tüm bu iyi davranışlar adalete dahil olsa da, sultanların (hükümdarların) ve devlet adamlarının uyması gereken bazı meseleleri ayrıntılı bir şekilde zikretmek gerekir. Bunlar ilmî ve amelî olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

İlmî kısmını iki tür olarak ele alacağız:

Birinci Tür: [İnsanı Tanımak]

Şöyle ki insanı tanımak, onun yaratılış maksadını anlamak, hedefinin ne olduğunu bilmek, onun niçin bu dünyaya geldiğini anlamak, saadet ve rezaletinin nelerde olduğunu bilmektir.

İnsanların bu âlemde yolcular gibi olduğu basîret ehline kapalı bir husus değildir. Seyahatlerinin başlangıç noktası annelerin karnı olup, varış noktası da âhiret evidir. Ömürlerinin süresi ise seyahatlerinin süresi kadardır. Her ferdin hayat süresi takdir ve tayin edilmiştir. Ne eksilir ne de uzatılır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Her birinin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.*"[1]

İnsanın alıp verdiği her nefesinde ömrü biraz kısalır. İnsanoğlunun hayatı ve hayatının bitmesi, yaz mevsiminde kar satan adamın hikâyesine benzer. Kardan başka satacak bir şeyi olmayan adam şöyle bağırıyormuş: "Sermayesi erimekte olan kimseye merhametli olunuz!"

Bu bağlamda Emîrü'l-mü'minîn Ali Murtazâ[2] (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: Dünya talibi, dünya malına düşkün olan, velev hedeflerine varacak kadar ömrü uzun olan kimsenin durumu, bir binayı yapan fakat yaptıktan sonra tekrardan onu yıkan müteahhidin hâline benzer.

1 A'râf, 7/34.
2 "el-Murtazâ" (Murtezâ) Hz. Peygamber (s.a.) tarafından Hz. Ali'ye (a.s.) verilen sıfatlardandır.

باب دوم

در وظائف دینی کی سلاطین و أولو الأمر را از محافظت آن و مواظبت بران جاره نباشذ، هر جند مجموع خصایل بسندیذه در عدل داخل است لکن خصلتی جند هست کی ذکر آن علی التفصیل می بایذ کرد. و سلاطین و أمراء را مداومت بران از لوازم است و آن منقسم است بر دو قسم:قسمی علمی و قسمی عملی.

امّا قسم علمی در دو نوع یاذ کنیم:

نوع اول: انك آدمی را بشناسذ و باز داند کی غرض از آفریذن او جیست و مقصد او کذام است و برای جه مصلحت بذین [۳۱ب] عالم آمذه و سعادت او در جیست و شقاوت او از جیست.

و بر أهل بصیرت بوشیذه نباشذ کی مردم درین عالم بر مثال مسافران اند و مبداءِ سفر ایشان شکمهای مادران است و مقصد ایشان سرای آخرت است. و مدّت عمر ایشان مسافت سفر است. و مقدار زمان حیوة هر فردی مقدّر و معیّن است کی قابل زیاده یا نقصان نیست. قوله تعالی: ﴿فَإِذَا جَآءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾.

و هر نفس کی بر وی میکذرد جیزی از عمر وی کم می شوذ. و مثل آدمی در عمر وی و انقضای آن مثل آن برف فروش است کی در تابستان برف می فروخت و متاعی دیکر نداشت ندا می کرد و می کفت: ''ارحَمُوا من رأس ماله یذوبُ!''.

أمیر المؤمنین علي مرتضی (رضي الله عنه) درین معنی کویذ: أری طالب الدّنیا وإنْ طال عمره ونالَ من الدّنیا سروراً وأنعما کبانٍ بنی بنیانَه فأتمَّه فلمّا استوی ما قد بناه تهدّما.

Halkı, Allah Teâlâ ile buluşma noktası olan Dârüsselâm'a (cennete) davet etmişlerdir. Şöyle buyurur: "*Allah esenlik yurduna çağırır.*"[1] Şunu bilmelidir ki bu yolculuğun erzağı takvâdır ve buna sahip olmayan kimse maksada varamaz. Şöyle buyurmuş: "*Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvâdır.*"[2]

Âhiretin tarlası olan bu fâni dünyada yaşam süresince âhiret için takvâ ile erzak elde etmeyen ve şeriatın belirlediği biçimde iyi ameller ekip biçmeyen kimsenin, ölüm vakti gelince, uğruna aziz ömrünü zayi ederek kazandığı malını, mülkünü ve makamını, ayrıca emanet olan vücudunu bile ondan geri alırlar. Ektiğini biçme zamanı gelince, onun kusurlarının semeresi hüsrandan, hasretten, pişmanlıktan ve azaptan başka bir şey olmayacaktır. O hâlde: "*Rabbi'nin âyetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez.*"[3]

Adalet şudur ki sermayesi olan aziz ömrünü, fâni dünyanın lezzetlerine kapılarak geçiren, kendi nefsine uyup eğlenmeye bakan ve âhiretin nefis saadetinden gâfil olan kimse, bu ticarette fâhiş bir zarara uğramış durumdadır. "*Kim yalnız dünya hayatını ve onun zinetini isterse, biz onlara yaptıklarının karşılığını orada tastamam öderiz. Orada onlar bir eksikliğe uğratılmazlar. İşte onlar, kendileri için âhirette ateşten başka bir şey olmayan kimselerdir. (Dünyada) yaptıkları şeyler, orada boşa gitmiştir. Zaten bütün yapmakta oldukları da boş şeylerdir.*"[4]

Hayatını Allah'ı bilerek, salih amellerle geçirmeye, ruhunu kötülüklerden arındırıp fazilet kesp etmeye gayret eden kimse, sonunda muvaffak olur ve başarısı makbul görülür. "*Kim de mü'min olarak âhireti ister ve ona ulaşmak için gereği gibi çalışırsa, işte bunların çalışmalarının karşılığı verilir.*"[5]

---

1 Yûnus, 10/25.
2 Bakara, 2/197.
3 En'âm, 6/158.
4 Hûd, 11/15-16.
5 İsrâ, 17/19.

و مردم را بدار الإسلام کی موعد لقآء آفریدکار تعالی است خوانده اند جنانك می فرماید: ﴿وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِ﴾. و بداند کی زاد این راه تقوی است و هیج کس بی این زاد بمقصد أصلی نرسذ. و ازینجا فرموده: [٣٢أ]﴿وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى﴾.

بس هر کس کی در دنیا بمواظبت بر تقوی زاد سرای عُقبَی حاصل نکند و بوقت فرضت درین سرای فانی کی مزرعۀ آخرت است بزرع أعمال حسنه جنانجه شریعت فرموده است مشغول نشوذ، بدر مرك جون جسد عاریتی و مال و جاه و أسباب دنیاوی کی عمر عزیز را در طلب آن ضائع کرده از وی باز ستانند. و زمان حصار دراید ثمرۀ تقصیر او جز خیبت و حسرت و ندامت و عذاب نباشذ. و دران حال ﴿لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فِي اِيمَانِهَا خَيْرًا﴾.

و انصاف آنست کی هر کس کی عمر عزیز خوذ را که سرمایۀ آدمی است در طلب حطام دنیای دنی فانی صرف کنذ و دست از اکتساب سعادت آخرت نفیس باقی بدارذ، تجارتی خاسر وغبنی فاحش باشذ. ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾.

و هر کی عمر خوذ را در معارف إلهي و أعمال صالحه و تزکیۀ نفس از رذائل و تحلیۀ او بفضائل صرف کنذ، سعی او مشکور و بنجاح [٣٢ب] مقرون باشذ. ﴿وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا﴾.

Şunu bil ki takvânın kaynağı ve mekânı gönüldür. Hadislerde şöyle ifade edilmiştir: Kendi gönlüne işaret ederek "İşte takvânın yeri burasıdır."[1] Dolayısıyla gönlün ıslahı ve temizliği konusunda titiz davranmak gerekir. Çünkü gönül, vücudun padişahıdır ve diğer tüm organlar, görünen ve görünmeyen hislerin tamamı gönle tâbidirler. Vücudun iyiliği ve kötülüğü de gönlün iyi veya kötü olmasına bağlıdır. Allah'ın Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: "İnsanın vücudunda öyle bir et parçası (organ) mevcuttur ki o düzgün çalıştığı sürece, bütün vücut da düzenli çalışır; ama ne zaman ki kötü çalışmaya başlarsa, bütün vücudun dengesi bozulur; o da kalptir."[2]

Gönlün ıslahı ancak, kalbin hastalıkları olan haset, kibir, cimrilik, hırs ve gazap gibi kötü huylardan arınarak mümkün olur. Dünya sevgisi gönlün en kötü ve zor hastalıklarındandır. Allah Resûlü şöyle buyurur: "Dünya sevgisi, her günahın başıdır."[3]

Gerçek şu ki insanın dünya muhabbetine dalması hâlinde onun dermanı ve ondan kurtuluş zordur. Birçok insan bu duruma dûçar olmuştur. Dünya nimetleri ve buna götüren yollar ile âhiret saadetini bir arada toplamaya çalışan kimsenin hâli, su ile ateşi bir arada toplamaya çalışanın durumuna benzer.

Emîrü'l-mü'minîn Ali (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: "Dünya ve âhiret kuma gibidirler. Birisi fazla ilgi görünce, diğeri kıskanır."[4] Lâkin dünyada hayatını nefisinin şehveti için değil de aksine halka karşı şefkatli olmak için maslahatlarını gözetmek veya onların giyim, gıda gibi zaruri ihtiyaçlarını gidermek ve fazla zaman buldukça da ibadet etmekle geçirmek hem ibadet hem de dinî işlerden sayılır. "Helâl kazanç, farz olanlardan sonraki farzdır."[5]

---

1 Müslim, "Birr ve Sılâ", 32.
2 Buhârî, "Îmân", 37; Müslim, "Musâkât", 107; İbn Mâce, "Fiten", 14.
3 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *a.g.e.*, c. VI, s. 388.
4 Bu sözün hadis olduğu da söylenmiştir. Bkz. İbn Ebî Cumhûr el- İhsâî, *'Avâlî'l-Leâlî*, c. I, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2009, s. 277.
5 Buradaki "farz" kelimesinden maksat, İslâm prensiplerine göre farz kılınan "namaz" ve ibadetten sonra helâl kazanç elde etmektir.

و بذان کی منبع تقوی و محلّ آن دل است جنانکه در أحادیث آمده: ''التّقوی ههنا''. و اشارت بدل خوذ فرموذ. بس در اصلاح دل سعی و اجتهاد بلیغ نمایذ کی دل باذشاه وجود است و أعضاء و جوارح و حواسِّ ظاهر و باطن همه تبع دل اند. و صلاح و فساد بدن تابع صلاح و فساد دل است. رسول خذای (صلی الله علیه وسلّم) می فرمایذ: ''إن في جسد ابن آدم مُضغةً إذا صلحت صلح بها سائر الجسد وإذا فسدت فسد بها سائر الجسد أَلاَ وهي القلبُ''.

و طریق إصلاح دل آنست کی او را از صفات ذمیمه جون کبر و حسد و بخل و حرص و غضب و أمثال آن کی أمراض قلب اند باك کردانند. و صعبترین أمراض دل دوستی دنیا است رسول خذای صلی الله علیه و سلّم می فرمایذ: ''حُبّ الدّنیا رأسُ کلّ خطیئةٍ''.

و حقیقت انك محبّت دنیا دردی است کی جون قوّت کرفت معالجه و تدارك آن دشوار است و اکثر خلق درین ورطه کرفتارند. و انکس کی کمان برذ کی میان تنعُّم دنیا و ترتیب أسباب آن و میان سعادت آخرت جمع توان کرد مثل او مثل[٣٣أ] انکس است کی خواهد کی آب و آتش را با یکدیکر جمع کند.

امیرالمؤمنین علی (رضي الله) عنه کفته: ''الدنیا والآخرة هما ضرتان إذا ملت إلی إحداهما أغضبت الأخری''. امّا مشغول شذن بدنیا از برای دین نه برای شهوت نفس، مثل صرف کردن عمر در تدبیر مصالح خلق از جهت شفقت بر حال ایشان یا در کسب ما یحتاج ضروری از قوت و لباس تا از سر فراغت بطاعت مشغول تواند شذ، هم از قبیل عبادت و أمور دینیّه باشذ.''کسب الحلال فریضةٌ بعد الفریضة''.

Peygamberler ve evliyâ, dünya işlerine bu şekilde kendilerini adamış ve meşgul olmuşlardır. Âhiretin azığı takvâdır ve takvânın anlamının da gönlü dünyevî muhabbetlerden arındırmak olduğu sâbit olduğuna göre dünyanın ayıpları ve âfetleri ile âhiretin şeref ve saadetini tanımalıdır. Şunu bilmelidir ki değersiz ve fâni dünyaya bağlı kalmak, pek değerli, azim ve sonsuz olan âhireti kaybetmek anlamına gelmektedir. Şunu düşünmelidir ki birisine âşık olup da onun özlemine tahammül edemeyen kişiye, sevdiği biri ile sadece hızlıca geçen bir gecelik zaman ile bir gece sabrettikten sonra bin gece maşukuyla beraber olabilmek arasında tercih hakkı verilse, bin gecelik lezzeti tatmak için yalnızca bir gece sabretmek nasıl da kolay olacaktır! Ancak bir kimse sabretmeyip bir gecelik zevk uğruna kendini bin gecelik lezzetten mahrum ederek azaba dûçar olursa, akıllı olanlardan sayılmayıp, ona sefîh nisbesi verilir. Kaldı ki çeşitli zorluk ve meşakkatlerle dolu olan bu güvensiz dünyada kimse selâmet bulmadı, bulamaz, dünya tutkunu olan hiç kimse muradına erişemedi ve erişemeyecektir.

Dünya, elden ele gezen bir borç gibidir
Zorluktan sonra genişlik, genişlikten sonra zorluktur

Saadet ehli olanlar için âhiret, en sefalı, keyifli ve herkesin en mutlu olacağı yerdir. Bütün muratlar orada hâsıl olur. "*Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır.*"[1] Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.*"[2] Gönülde bu mâna yerleşip sabitleştiği takdirde ondan takvâ doğar. Dünyanın hakirliği, istikrarsızlığı ve itibarsızlığı algılanmadığı sürece âhiret için sarf edilen çabalar sonuçsuz kalır. Muhammed b. el-Semmâk (rahimehullâhu) büyük âlimlerden ve Allah Teâlâ'nın evliyâsından birisi idi; ettiği vaazlar oldukça etkili idi. Hârûnürreşid'in meclislerinden birisinde bulunduğu bir gün, Hârûn içmek için biraz su istedi. O Hârûn'a şöyle sordu: "Allah'a yemin et ki eğer bu suyu içmekten menedilirsen ne yaparsın?" O şöyle cevap verdi:

1 Zuhrûf, 43/71.
2 Secde, 32/17.

و أنبیا و أولیاء در أمور دنیا بذین طریق خوض کرده اند. و جون ثابت شذ کی زاد آخرت تقوی است و تقوی خالی کردن دل است از محبّت دنیا. بایذ کی عیوب دنیا و آفات آن و شرف آخرت و سعادات آن بشناسذ و بذاند کی در مراعاة کردن دنیای خسیس فانی فوت شذن آخرت خطیر ابدی است و تأمّل کند اکر بشخصی از آدمیان شیفته کردذ، جنانك طاقت فراق او نداشته باشذ. و او را مخیّر کنند میان انك یك شب بتعجیل در صحبت وی باشذ و مفارقت کنذ و میان انك یك شب صبر کنذ و بعد ازان هزار شب معشوق را با وی کذارند، جکونه صبر کردن یك شب برای توقّع لذّت [٣٣ب] مشاهدۀ هزار شب بر وی آسان کردذ. و اکر صبر نکنذ و باستعمال آن یك شب خوذ را در رنج مفارقت هزار شبه افکنذ او را بسفاهت نسبت کنند و از جملۀ عاقلان نشمرند، فکیف کی دنیابا این بی ثباتی مالامال أنواع متاعب و مشاقّ است و معلوم است کی هیج کس در دنیا سلامت نیافت و نخواهذ یافت و هرکز طالب دنیا بمراد نرسیذ و نخواهذ.

إنّما الدّنیا دَهات وعَوار مستردة   شدّةٌ بعد رخاء ورخاء بعد شدَّة

و آخرت أهل سعادت را صفا در صفا و سرور در سرور است و همۀ مرادات انجا حاصل ﴿وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْاَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ﴾. قال الله تعالی: ﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا اُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ اَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾. جون این معنی در دل راسخ شوذ تقوی ازان منبعث کردذ و مادام کی آدمی را حقارت دنیا و بی ثباتی و بی اعتباری آن مخمَّر نشوذ، سعی او برای آخرت ممکن نبوذ. محمّد بن السّماك (رحمه الله) از جملۀ علمای بزرك و أولیآی خذای تعالی بوذ و وعظی بغایت مُوثّر داشت. روزی در مجلس هرون الرّشید حاضر بوذ. هرون آبی خواست کی باز خورذ. هرون را کفت: ''بخذایت سوکند دهم کی بکویی کی اکر ترا از شرب آن منع کنند، جه کنی؟'' [٣٤أ] کفت:

"Suyu elde etmek için tüm varlığımı veririm." O, "Suyu iç, afiyet olsun." dedi. Suyu içtikten sonra Muhammed şöyle dedi: "Allah'a yemin et ki eğer senin bu suyu içmene mâni olurlarsa onu defetmek için ne yaparsın?" O şöyle cevap verdi: "Onu defetmek için tüm varlığımı veririm." Muhammed şöyle dedi: "Ey Emîre'l-mü'minîn, değeri bir su içmek kadar olan varlık için mutlu olmaya değmez!"

Hikâyelerde bildirildiğine göre, padişahlardan birisinin başı çok ağrımaya başladı. Öyle ki artık acısına dayanamıyordu. O sırada tabiplerden birisi ona şöyle sordu: "Eğer ben sana derman bulursam, karşılığında bana ne verisin?" Cevabında padişah "Ne istersen veririm." dedi. Tabip "Hükümetin ve saltanatının tamamını bana devretmeni istiyorum" dedi. Padişah "Kabul ediyorum" dedi. Tabip, bir tane ekmek istedi, daha sonra o ekmeği otçuların pazarına gönderip, karşılığında bir demet iklil otu istedi. İklil otu eline geçince onu taç şeklinde yapıp padişahın başına sardı. Kısa bir süre aradan geçtikten sonra padişah baş ağrısından kurtulup tabibe şöyle dedi: "Artık mülküm senindir." Tabip de şöyle dedi: "Ey padişah, mülk falan istemiyorum. Ben sana sahip olduğun tüm varlığının değerinin sadece bir ekmeğin değeriyle eşit olduğunu hatırlatmak istedim." Bundan dolayı o bitkiyi "İklîlu'l-Mulûk"[1] diye isimlendirdi.

Zeyil

Bu bâbda, mal ve mülk edinmek uğruna nice meşakkat ve zahmete katlanıp elde ettikleri her şeyi hasret ve pişmanlık içinde bırakıp giden meliklerin, sultanların ve zenginlerin hayatlarına ve akibetlerine bakarak onlardan ibret alınması gerektiğinin üzerinde durulmuştur.

Önceki bunca zâlim padişahlar neredediler
Bunca servet topladılar, ne servetleri kaldı ne de kendileri!

1 Dehhuda, "İklîlu'l-Mulûk", *Lugatnâme*, c. V, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1345/1966, s. 3199.

’’همهٔ ملك خوذ بدهم و آب بستانم‘‘. كفت: ’’آب باز خور كی نوشت باذ‘‘. جون از شرب آن فارغ شذ، محمّد كفت: ’’بخذايت سوكند دهم كی اكر ترا منع كنند، ازان كی آن اب مشروب را خرج كنی جه كنی؟‘‘ كفت: ’’همهٔ ملك خوذ بدهم و آنرا خرج كنم‘‘. كفت: ’’أی أمير المؤمنين، ملكی كی فدای يك شربت آب باشذ سزاوار نباشذ كی بذان خرّم شوند‘‘.

و در حكايات آمذه كی: يكی از باذشاهان را درد سری سخت بيذا شذ، جنانك طاقت آن نداشت. طبيبی او را كفت: ’’اكر من اين درد سر از تو ببرم، مرا جه دهی؟‘‘ كفت: ’’هر جه خواهی‘‘. كفت: ’’خواهم كی دست از ملك خوذ بداری و بكلّی بمن دهی‘‘. باذشاه كفت: ’’قبول كردم‘‘. بس طبيب يك نان خواست و ببازار علف فروشان فرستاذ و كياهی نشان داذ. و به آن نان دسته ای ازان كياه بياوردند. و شكل اكليلی ساخت و بر سر مِلِك نهاذ. و درد سر ساكن شذ. بس طبيب را كفت: ’’اكنون مُلك تراست‘‘. طبيب كفت: ’’ای باذشاه من ملك نمی خواهم؛ غرض آن بوذ كی ترا اعلام كنم كی قيمت ملك تو بهای نان است‘‘. و آن كياه را بذين سبب ’’اكليل الملك" نام كرد.

تذييل

و نظر كردن در أحوال ملوك و سلاطين و أغنياء كذشته و رنجها كی در تحصيل مال و جاه دنيا كشيذند و رها كردن آن بی احتيار با حسرت بسيار [٣٤ب] و ندامت بی شمار. و اعتبار كرفتن ازان درين باب مددی تمام است.

أين الأكاسِرةُ الجبابرةُ الأولى　　　كنزوا الكنوزَ فما بقين ولا بَقُوا

İkinci Tür: [İnsanın Melekî, Hayvanî ve Şeytanî Vasıfları]

Şu ki insanoğlu melekî, hayvanî ve şeytanî sıfatlardan oluşmaktadır. İlim, ibadet ve iffet bakımından meleklere; şehvet, gazap, kin, kibir ve diğer kötü özellikler bakımdan da hayvanlara benzer. Övünmekte, hokkabazlıkta, başkalarını kandırmak ve sapkınlıkta da şeytana benzer. Dolayısıyla meleklerle ortak olduğu sıfatların üzerinde yoğunlaşarak ilim ve ibadetle uğraşırsa, yüce meleklerin mertebesine yükselir (Melekût âlemi) ve onlarla birleşir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Haşa! Bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir.*"[1] Eğer hoş karşılanmayan çirkin sıfatlarını güçlendirerek nefsanî şehvet ve tabii lezzetler peşinden giderse, kendisini hayvanlar arasında bulur. Bu durumda erkek bir inek (öküz) gibi cahil, köpek gibi alçak ve düşük, aslan gibi kinci, kaplan gibi kibirli, tilki gibi hilekâr, domuz gibi hırslı olur. Kur'ân-ı Kerîm bu konu ile ilgili şöyle buyurmaktadır: "*İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar.*"[2] "*Allah'ın lanetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar ve domuzlar çıkardığı kimseler ile şeytanlara tapan kimselerdir.*"[3] Eğer insan bu özellikleri kendinde biriktirerek hokkabazlık ve şeytanlık yolundan giderse, şeytanlarla ve iblislerle eşit olacaktır. Kıyamet gününde insanların suretleri, hayatta iken sahip oldukları sıfatlara göre olacaktır. Örneğin, hırslı olan kimsenin yüzü, domuz gibi olacaktır. Ahmak olan kimsenin siması ise eşek şeklinde, kibirli olanınki kaplan gibi ve geriye kalanların siması da bunlar gibi olacaktır.

Ey zâlim, köpeklik yapma, zira (kıyamet gününde) derini soyduklarında
O âlemde sen bir tazı değil, sıradan bir köpek gibi görüneceksin

İlim tahsil edip ona uyan ve iyi davranışlarla dürüst olan kimse ise meleklere, sıddîklara ve şehitlere benzer bir yüz ile kalkıyor olacaktır. "*Bunlar ne güzel arkadaştır.*"[4]

Beyit

Senin içinde şeytanî, ruhanî ve hayvanî sıfatlar mevcuttur
Hangi türden olursan, kıyamet gününde o şekilde görüneceksin

---

1 Yûsuf, 12/31.
2 A'râf, 7/179.
3 Mâide, 5/60.
4 Nisâ, 4/69.

نوع دوم: انك بداند کی انسان مركّب است از صفات ملکی و بهمی و شيطانی کی بعلم و عبادت و عفّت شبيه است بملائکه. و بشهوت و غضب و حقد و كبر و حسد و ديكر صفات مذمومه شبيه است ببهائم و سباع. و بمكر و خديعت و اضلال و ضلال شبيه است بشيطان. بس اكر تقويت صفاتی كند كی دران با ملائكه شريك است. و همّت خوذ را بعلم و عمل و عبادت صرف كند، بملائكه و ملاء أعلى ملحق شوذ. جنانك خذای تعالی كفت: ﴿إِنْ هٰذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ﴾. و اكر تقويت صفات ذميمه كنذ و در بی شهوات نفسانی و لذّات طبيعی روذ، خوذ را در صدد بهائم و سباع فرو آورذ، انكاه ناذانی باشذ جون كاوی نر يا خواری جون سكی يا كينه وری جون شيری يا متكبّری جون بلنكی يا حيلت كری جون روباهی يا حريصی جون خوكی. جنانك كتاب كريم ازان خبر می دهذ: ﴿أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ﴾، ﴿وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ﴾. و اكر اين صفات را در خوذ جمع كنذ و طريق مكر و تلبيس و خديعت سبرذ، در عداد مردهٔ شياطين و أبالسه باشذ. و [٣٥أ] در روز قيامت صورتها از صفتها كيرند و صورت هركس بذان صفت بوذ كی در حال حيوة بر وی غالب بوذه باشذ. مثلا حريص را در صورت خوك حشر كنند؛ و أحمق را در صورت خر؛ و متكبّر را در صورت بلنك؛ و همجنين باقی صفتها. بيت:

تو ای ظالم سكی ميكن كی جون اين بوست بشكافند
دران عالم سكی خيزی نه تازی بل كی كهدانی

و هركس كی تحصيل علم و عمل كردن بذان و تهذيب اخلاق بروی غالب بوذ، او را در صورت ملائكه و صدّيقان و شهيدان برانكيزانند. ﴿وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا﴾.

بيت

در تو روحاني و شيطانی و حيوانی دراست　　از شمار هر كی هستی آن بُوی روز شمار

Emîrü'l-mü'minîn Ali (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: "Yüce Allah mahlûkâtı üç tür yaratmıştır. Meleklere şehvet duygusu olmaksızın, akıl bahşetmiştir; hayvanlara, akıl olmaksızın sadece şehvet duygusu bahşetmiştir; insanlara ise, hem akıl hem şehvet duygusu bahşetmiştir. İnsanlardan şehveti aklına galip gelen kimseden hayvanlar daha iyidir. Aklı şehvetine galip gelen insan ise meleklerden daha üstündür."[1] İşte bu sebeptendir ki ehl-i sünnet ve'l-cemaat peygamberleri meleklerden daha üstün saymışlardır. Zira insanoğlunun itaatinde daha çok meşakkat vardır. Çünkü şehvet, gazap ve vesvese ona engel olur. Oysa melekler için, itaat etmek doğal ve zâtî bir durum olduğundan meşakkatsizdir ve herhangi bir engel söz konusu değildir. Allah en doğrusunu bilendir.

Nükte

Bunca kabiliyetlerle donatılmış olan insanoğlunun, "*Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler.*"[2] âyetinde bahsolunduğu gibi cennette Allah Teâlâ'nın civarında ve meleklerin makamında olmak yerine, haşerat ve yırtıcı hayvanların haz aldıkları şeylere kanaat ederek, vaad olunan yüce ve rûhânî lezzetlerden kendini mahrum etmesi büyük bir yazık ve rezilliktir. "*İşte bu apaçık ziyanın ta kendisidir.*"[3] Allah'ın kudretinden başka bir güç ve kuvvet yoktur, bütün kuvvetler yüce Allah'ın gücündendir.

Amelî Olan Kısım

Bu hususta sürekli ve istikrarlı olarak uygulanması gereken birkaç sorumluluk vardır. Burada bunlardan yirmi bir vazife zikredilecektir.

Birinci Vazife: [İmâmetin Mânası]

İmâmetin mânasının ve ondan kastedilenin halkı ıslah etmek olduğunu bilmektir. Dolayısıyla (imamın) kendi nefsini ıslah etmekle başlaması gerekir. Zira kendi nefsini ıslah etmeden başkasını ıslah etmeye kalkışmanın faydası olmaz. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Siz Kitabı okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?*"[4]

---

1 Hz. Ali'ye nispet edilen bu söz, diğer kaynaklarda, metindekinden biraz farklı olarak kaydedilmiştir. Ancak anlam olarak takriben aynı mânaları ifade eder, bkz. el-Şeyh Sadûk Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Bâbûye el-Kumî, *İlelü'l-Şerâi'*, c. I, İntişârât-i Mu'minîn, Kum, 1960, s. 4.

2 Kamer, 54/55.

3 Hac, 22/11.

4 Bakara, 2/44.

أمير المؤمنين علي (رضي الله عنه) كفته: ''إن الله تعالى خلق الخلق على ثلاثة ضروبٍ خلق الملائكة وركب فيهم العقل ولم يركب فيهم الشّهوة وخلق البهائم وركب فيهم الشّهوة ولم يركب فيهم العقل وخلق بني آدم وركب فيهم العقل والشهوة فمن غلب من بني آدم شهوته عقله فالبهائم خيرٌ منه ومن غلب عقله شهوته فهو خيرٌ من الملائكة''. و ازينجاست كى أهل سُنّت و جماعت تفضيل أنبيا بر ملائكه كرده اند. زيرا كه در طاعت آدمى مشقّت زيادت [٣٥ب] است، از براى انك شهوت و غضب و وسوسه ايشانرا مانع است. و طاعت ملائكه جبلّى و ذاتى است و دران مشقّتى نيست. زيرا كه از موانع خالى است، و الله أعلم.

نكته

حيفى عظيم وغبنى فاحش باشذ كى با اين استعدادات كى آدمى را مهيّاست، بلذّاتى كى دران با مكس و ديدان حشرات و سباع شريك است قناعت نمايذ و از حصول لذّات روحاني و مطالب عاليه كى ومودّى بجوار ربّ العامين ولحوق بملائ أعلى بوذ ﴿فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ﴾ محروم مانذ. ﴿اَلَا ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ﴾ ولا حولَ ولا قوةَ إلاّ بالله العلّي العظيم".

امّا قسم عملى وظيفه جند است كى: بران مداومت مى بايذ نموذ و درين باب بيست و يك وظيفه ازان ياذ كرده مى شوذ:

وظيفۀ اول

آنست كى بذاند كى معنى امامت و مقصود ازان اصلاح خلق است. بس ابتدا باصلاح نفس خوذ كند جه اصلاح نفس خوذ نكنذ، طمع در اصلاح ديكرى كردن فايده اى ندهد. خذاى تعالى مى فرمايذ: ﴿اَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Bir toplumun yöneticileri sâlih oldukları takdirde o toplum zâlim ve kötü olsa dahi zayi ve fena olmaz."

Fudayl b. İyâz (rahimehullâh) şöyle der: "Eğer benim kabul olunacak bir duam olsaydı, sadece devlet reisi için dua ederdim. Çünkü onun iyi olması, kulların ve memleketin güvenliğidir."

Sokrat-i Hakîm şöyle der: "Âlemin mutluluğunun kaynağı âdil hükümdardır. Hüznünün kaynağı ise zâlim padişahtır." Denilmiştir ki "Çağınız yöneticinize bağlıdır. Yöneticiniz iyi olursa çağınız da iyi olur."

Ömer b. Abdülazîz (rahmetullah aleyh) halife olduğunda memleketlerdeki çobanlar şunu sormuşlar: "Acaba Allah'ın hangi iyi kulu mü'minlerin işlerinin başına geçmiştir?" Onlara "Nasıl böyle bir şeyi tahmin edebildiniz?" diye sormuşlar. Onlar da şöyle demiş: "Halife adalet dağıtırsa kurtlar koyunlardan uzak durur." Şöyle derler: "İki insan türü vardır ki ıslah olundukları takdirde halk da ıslah olur, onlar fakihler ve emîrlerdir."

Akıllı ve uyanık olanlardan gizli değildir ki nefis ıslah olmadan ev ehlini ıslah etmek zor olur. Kendi ev ehlini ıslah etmeden mahalle sakinlerinin ıslahı mümkün olmayacaktır. Mahalle ahalisini ıslah etmediği takdirde elbette ki şehrin sakinlerini ıslah edemez. Şehrin ıslahı olmadan da memleketi ıslah etmesi hiçbir şekilde mümkün olmayacaktır. Nakledilmiştir ki Allah Teâlâ, Îsâ'ya (aleyhisselâm) şöyle vahiy buyurmuştur: "Ey Îsâ! Önce kendi nefsine nasihat et; nefsin bu nasihata uyarsa, başkalarına da bu nasihatta bulun. Aksi takdirde benden utan."[1]

İmam Gazzâlî, Şeyh Zâhid Ahmed b. Selâm'a (rahimehullâhu) yazdığı risalesinde şöyle demiştir: "Öğüt vermek bir zekâttır; bunun nisabı[2] ise "itti'âz"dır (yani nasihati kabullenmektir). Dolayısıyla bu seviyeye ulaşmayan kimse nasıl zekâtını ödeyebilir? Işıktan yoksunsa bir şey, başkalarını nasıl aydınlatabilir. Bir eğri dalın gölgesinin düz olduğunu kim görmüş!"[3]

1 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *a.g.e.*, c. II, s. 382.

2 Fıkıhta "nisab" kelimesinin anlamı, şerî seviyeye ulaşmak demektir. Yani bir malın zekâtının ödenmesine uygun olması için belirlenen seviyede olması anlamına gelmektedir.

3 Zeynüddîn b. Abdülazîz b. Zeynüddîn el-Mellibârî Ma'berî, *el-İsti'dâd li'l-Mevt ve Su'ali'l-Kabr,* c. I, thk. Ebü'l-Munzar Sa'âd Kerîm el-Dir'amî, Kahire, 1987, s. 11.

و بيغمبر (صلى الله عليه و سلّم) فرموذه: ''لن يهلِك الرّعيّة وإن كانت ظالمة مُسيئة إذا كانت [٣٦أ] الولاةُ هاديةً مهديّةً''.

فضيل عياض (رحمه الله) كويذ: ''اكر مرا دعائى مُستجاب بوذى نكردمى الاّ در باب امام. زيرا كى صلاح او موجب أمن عباد و بلادست''.

و سقراط حكيم مى كويذ: ''ينبوع فرح العالم الملك العادل وينبوع حزنهم الملك الجائر''. و كفته اند: ''زمانُكم سلطانكم فإذا صلح سلطانكم صلح زمانُكم''.

جون عمر عبدالعزيز (رحمةُ الله عليه) بخلافت بنشست، شبانان در بلاد مى برسيدند كى: ''كذام بندۀ صالح است كى امارت مؤمنان بوى رسيذه؟'' از ايشان سؤال كردند كى: ''شما جون معلوم كرديذ؟'' كفتند: ''جون خليفه عدل مى نشيند، كركان را از كوسفندان باز مى دارند''. و كفته اند: ''صِنفان إذا صلحا صلح النّاسُ الفقهاء والأمراء''.

و بر عقلا بوشيذه نماند كى، تا اصلاح نفس خوذ نكنذ، اصلاح أهل منزل دشوار باشذ؛ و تا اصلاح أهل منزل خوذ نكنذ، اصلاح أهل محلّه دست ندهذ؛ و تا اصلاح أهل محلّه نكنذ، اصلاح أهل شهر البتّه نتواند كرد؛ و تا اصلاح أهل شهر نكنذ، اصلاح أهل مملكتى بهيج وجه ممكن نباشذ. آمذه است كى خذاى تعالى وحى كرد بعيسى (عليه السّلام) كى: ''يا عيسى،عِظ نفسك فإن اتّعظ فعِظ غيرك وإلاّ فاستحيِ منّي''.

امام غزالى در رساله اى كى به بشيخ زاهد أحمد بن سلام (رحمهما الله تعالى) نوشته، كفته: ''الواعظُ زكوةٌ نصابُها الإتعاظ فمن لا نصاب له فكيف يخرج عنه [٣٦ب] الزّكاة وفاقد النّور كيف يستضيئ به غيره ومتى يستقيم الظلُّ والعوُد أعوج''.

Aristo, İskender'e şöyle demiştir: "Sen kendin fâsid ve sapkın olduğun hâlde reâyâya doğru yolu gösterebilmen imkânsızdır. Fakir olan birisi başkasını zenginleştiremez. Gözü görmeyen birisi başkasına nasıl yol gösterebilir ki?"

Rivayet edilir ki bir şahıs çocuğunu Şeyh Mürşid Ebû İshak Kâzerûnî'ye (rahmetullâhi aleyh) götürerek ona şöyle dedi: "Bu çocuk aşırı hareketlidir ve sıcak mizaçlıdır, ona hurma yememesini nasihat et." Şeyh ona, "Şimdi git ve yarın gel" dedi. Ertesi gün tekrar geldiklerinde, şeyh ona hurma yememesini tavsiye etti. Ona "Bu tavsiyeyi neden dün yapmadın?" dedi. Şeyh şöyle cevap verdi: "Dün ben kendim hurma yemiştim, ona hurma yememesini tavsiye ettiğimde kabul etmeyeceğini düşündüm; oysa dün gece bir sene boyunca hurma yememek üzere tövbe ettim, böylece kendisine edeceğim nasihat kabul olunur diye ona bugün bu tavsiyede bulundum."

Tarih kitaplarından anlaşıldığı üzere, her devirde halkın durumu ve mizacı devrin padişahının mizacı ve durumuna uygun biçimde olmuştur. Hükümdar iyi ise halk da iyi olmuştur. O kötü olduğu zaman halk da kötü olmuştur. Bunun sebebi şudur ki insanlar doğası itibariyle başkalarına karşı haset, kin ve kötülük istemek ve kötülük yapmak ve başkalarından kendini üstün görmek gibi özelliklere sahiptir. Onu kötü amellerinden menedecek hükümdarların ve yöneticilerin olmadığını fırsat bilip istediklerini yaparlar.

Padişah, dürüst, iyi niyetli, doğru iradeli ve arzulu olursa halk zaruret icabı ona uyar ve nefsinin kötü arzularından vazgeçerek zamanla bu duruma alışır ve bundan nice hayır ve hasenât doğar. Padişah için nâmının bu dünyada hayırla anılması ve âhirette de sevap ve mükâfat kazanması hâsıl olur.

Muzaffer Kermâsânî (rahimehullâhu) şöyle der: "Şer'î âdâb ile terbiye olunmuş kimse, kendisine uyanları da kendisi gibi terbiye eder. Edepten ve terbiyeden yoksun olan kimse, kendisini mahv ettiği gibi başkalarını da zâyi eder." Derler ki: "Padişahlar, pazarlar gibidir.

أرسطو اسكندر را كفت: ''محال باشذ كی رعیّت را بصلاح توانی آورد، جون تو فاسد باشی؛ و محال باشذ كی كسی را هدایت توانی كرد، و تو كمراه باشی؛ فقیر جكونه تواند كی دیكری را غنی كرداند؛ و نابینا كی تواند كی كسی را راه نمایذ''.

آورده اند كی: شخصی فرزندی را بیش شیخ مرشد أبو اسحق كازروني (رحمة الله علیه) برد و كفت: ''مزاجش كرم است، او را بند ده تا خرما نخورد''. شیخ كفت: ''فردا باز آی''. روز دیكر باز آمذ و شیخ او را نصیحت فرموذ تا خرما نخورد. كفتند: ''دی روز جرا نصیحت نكردی؟'' كفت: ''من خرما می خوردم، و كمان آن بوذ كی از من قبول نكند. دوش توبت كردم تا یك سال نخورم و امروز او را نصیحت كردم تا محلّ قبول یابذ''.

و از كتب تواریخ معلوم می شوذ كی وضع حال و مزاج رعایا در هر روزكاری مناسب وضع و حال و مزاج باذشاه وقت بوذه، اكر نیك بوذند و اكر بذ. و سبب آنست كی طبایع مردم بر حسد و كینه و بذ خواستن و بذ كفتن و بذ كردن و تفوّق بر دیكران مجبول است. و جون از طرف ملوك و بیشوایان وازعی نباشذ فرصت غنیمت دانند و كام خوذ برآرند.

و جون باذشاه راست دل و راست نیّت و راست همّت بوذ مردم بضرورت متابعت نمایند و دست از آرزوهای نفس أمّاره [٣٧أ] بدارند و بتدریج این معنی بریشان غالب كردذ. و بسی خیرات و حسنات ازان متولّد شوذ و باذشاه را نیك نامی دنیا و ثوابآخرت ثمره دهذ.

مظفّر قرماساني (رحمه الله) كویذ: ''مَن تَأدَّبَ بآداب الشّرع تَأدَّب مُتبعوه ومن تَهاوَنَ بالأدَب هلك وأهلكَ''. و كفته اند: باذشاهان بر مثال بازارانند.

İnsanlar o pazara, orada yaygın ve revaçta olan ürünü götürür." Meşhurdur ki Velîd b. Abdülmelik, bayındırlığı ve çiftçiliği önemsediğinden onun döneminde halk dahi ona benzer yaşamıştır. Süleyman b. Abdülmelik ise eğlence ve içkiye düşkün, ayyaş birisi olduğundan onun halkı da kendisine benzemiştir. Ömer b. Abdülazîz (radiyallâhu anh) ise ibadet, hayrat ve iyi ameller peşinde olan birisi olduğundan onun yöneticileri ve halkı da ona uygun hareket etmişlerdi.

Nefsi ıslah etmenin yolu, onu olabildikçe iyi tanıyarak onu terbiye etmek ve bu hususta da akıl ve şeriat üzerinden gitmektir. Kişi aklı vâsıtasıyla gazabına ve şehvetine hâkim olarak şeriata uygun haraket etmelidir. Çünkü onu kendi doğasına bıraktığı durumda, hevâ, heves ve dünyevî zevkler peşinden giderek bunları alışkanlık hâline getirip sapkınlıklarda kaybolacaktır.

Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Nefsinin arzusunu ilah edinen, Allah'ın (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir?*"[1] Hayatı boyunca tüm kulların gönlü, şehvete ve gazaba karşı mücadele ve gayret etmelidir. Ve bunlara muhalefet etmeye ciddi anlamda devam etmelidir. Bunları kendisinden daha güçlü düşmanlar olarak görmelidir. "Senin en büyük düşmanın nefsindir. Öyle bir nefis ki hep yanındadır."

Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), bazı savaşlardan döndükten sonra şöyle buyurmuştur: "Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz."[2] Büyük cihattan (cihad-ı ekber) maksat, nefs-i emmâre ile cihad etmektir.

Beyit

Nefis canavarına karşı Rüstem gibi mücadele etmek gerekir
Nefsimizi yenersek, Efrâsiyâb'ı mağlup etmiş gibi oluruz[3]

Serî Sakatî şöyle der: "En büyük güç, kendini kontrol edebilmektir. Kendine hâkim olamayan kimse, başkalarına gâlip olmakta âciz düşer."

---

1 Câsiye, 45/23.
2 Muhammed Bâkır Meclisî, *Bahârü'l-envâr*, c. XV, el-Vefâ, Beyrut, 1403/1983, s. 42.
3 Aynı beyit [50^{b}] varağında da tekrarlanmıştır.

هر كسى ببازار جنسى برد كى انجا رواجى داشته باشذ. جنانك مشهور است كى وليد عبدالملك بر عمارت و زراعت شعفى داشت و أهل روزكار او همجنين بوذند. و سُلمين عبدالملك را همّت بر عيش راندن و خوردن و آشاميذن بوذ و رعاياى او همجنين بوذند. و عمرعبدالعزيز را (رضي الله عنه) همّت بر عبادت و خيرات و مبرّات بوذ و عمّال و رعاياى او همجنين بوذند.

و طريق اصلاح نفس آنست كى بقدر وسع او را بشناسذ و در تدبيرهاى او استعانت بشرى و عقل كنذ. و بوسيلۀ عقل غضب و شهوت را تابع شريعت مطهّره كرداند جه اكر او را بدست طبع رها كنذ متابعت هوا و لذّات دنيويّه بيش كيرذ و بذان معتاد شوذ، و در تيه ضلالت و غوايت كم شوذ.

قوله تعالى: ﴿اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ﴾. و دلِ جمله بنده بايذ كى در مدّت عمر خوذ با شهوت و غضّب جهاد كنذ و مخالفت [٣٧ب] هر دو را كمر بر ميان جان بنذذ و ايشان را دشمنان قوى تر خوذ داند. '' أَعْدَى عَدُوَّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ''.

رسول خذاى (صلى الله عليه و سلّم) از بعضى غزوات مراجعت فرموذه بوذ كفت: ''رجعنا من الجهاد الأصغر إلى الجهادِ الأكبر''. و مراد از جهاد أكبر جهاد با نفس أماره است.

بيت

رستمى بايذ كى بيشانى كنذ با ديو نفس　　　كر برو غالب شويم افراسياب افكنده ايم

سرى سقطى كويذ: ''أَقْوَى القوّة غلبتك نفسك ومن عجز عن أدَب نفسهِ كان عن أدبِ غيره أعجَزَ''.

İkinci Vazife: [Yöneticilerin Az İle Yetinmeleri]

Şöyle ki [padişah ve yöneticiler], arzu ve istekleri, içecek, yiyecek ve giyecekleri ve bütün dünya zevklerinin en az miktarı ile yetinmelidir. Hedefi reâyânın refahını sağlamak ve onların yaşamına düzen getirmek olmalıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız.*"[1] İbn Abbâs (radiyallâhu anhuma) şöyle der: "Güzel hayattan maksat, kanaattir." Âlemin Efendisi (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: "Allah'ın İslâm'a hidâyet ettiği kişinin hâli ne kadar hoştur. Yaşantısı kendisine yeten ve kanaat getirendir o. Kıyamet gününde hem zengin hem de fakir kimse keşke dünyayı azık olarak görebilseydim diye hayıflanır."[2] Yani şöyle dedi: "Ona maişeti, ettiği kanaat ile kâfi olur; kıyamet gününde hiçbir zengin veya fakir yoktur ki hasretle "Keşke dünyada yaşadığım sürece sahip olduğum şeylere kanaat etseydim, daha fazla varlık elde etmek uğruna hırsla ömrümü ziyan ve kendimi âhiretin azabına dûçar etmeseydim." demesin!

Emîrü'l-mü'minîn Ömer, Selmân-ı Fârisî'ye bir mektup yazarak onunla görüşmek istemişti. Selmân geldiğinde Ömer kendi ashabı ile onu saygıyla ve hürmetle karşıladı. Medine'ye geldikten sonra onunla başbaşa kalınca ona "Ey benim kardeşim, benim kötülüğüm dokunmuş mu, hakkımda sevmediğin herhangi bir şey sana söylenmiş mi?" diye sordu. "Hayır" diye cevap verdi. "Allah aşkına eğer hakkımda duymuş olduğun nâhoş bir şey olursa bana söyleyeceğine yemin et" dedi. O "Madem ki yemin ettiriyorsun söyleyeyim" dedi ve şöyle devam etti: "Senin büyük bir sofrada etli ve yağlı yemekler yediğinin haberini aldım, ayrıca birisini evde ve bir diğerini de dışarıda halk arasında kullandığın iki cübben olduğunu duydum." Ömer (radiyallâhu anhu) şöyle dedi: "Bu iki şeyin dışında başka şey sana bildirildi mi?" "Hayır" dedi. Daha sonra Ömer şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki her ikisini de terk ettim ve bir daha kullanmayacağım." Dolayısıyla vali olan kimse, nefsânî zevk ve lezzetlerden vazgeçmez ve şehvetlerine tâbi olmayı terk etmezse hırs arzusuna boyun eğmiş olur. Şüphesiz eğer vali kanaate meyilli değilse âdil davranması mümkün olamaz. Ayrıca hırs arzusu galip gelirse zulmetmekten ve haksızlık yapmaktan çekinmez.

1 Nahl, 16/97. (Metinde yanlışlıkla "fe le nuhyiyennehu" yerine " ve le nuhyiyennehu" olarak kaydedilmiştir).
2 Tirmizî, "Zühd", 35.

وظيفهٔ دوم

انك دست از تَنَعُّم دنيا و تَلَذُّذ بمُشتهيات از مأكولات و مشروبات و ملبوسات بدارذ؛ و بقدر كِفاف اكتفا نمايذ؛ و همّت بر نظم و نسق أحوال رعايا و رفاهيّت ايشان كمارذ. خذاى تعالى مى فرمايذ: ﴿فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةً﴾. ابن عبّاس (رضي الله عنهما) كويذ: ''مراد از حيوة طيبة، قناعت است''.مهتر عالم (صلى الله عليه وسلّم) مى فرمايذ: ''طوبى لمن هُدِي إلى الإسلام وكان عيشه كفافاً وقنع به وما من أحدٍ غني ولا فقير إلاّ وَدّ يومَ القيمة أنَّه أتي قوتاً في الدّنيا''. كفت: ''خنك انك تأييد إلهي رهنماى او كردذ باسلام و او را از معاش كافى بوذ. و هيج توانكر و درويش نبوذ كى در روز قيامت آرزومندان باشذ كى يسار او[٣٨أ] در دنيا بمقدار قوتِ او بوذى؛ كى هرجه زيادت شذ حاصل آن جز تَبعهٔ حساب نيست.''

أمير المؤمنين عمر بسلمان فارسي (رضي الله عنهما) نامه اى نوشت و إلتماس حضور او را فرموذ. جون بيامذ، عمر با أصحاب خوذ استقبالش كردند و شرائط تعظيم تقديم نموذ جون بمدينة آمذند و خالى شذ با وى كفت: ''يا أخي هل بلغك عنّي ما تكرههُ؟''. ''از من جيزى بتو رسيذ كى كراهيت دارى آنرا؟'' كفت: ''نه''. كفت: ''بخدايت سوكند مى دهم كى اكر جيزى از من شنيذى كى كراهيّت دارى مرا خبر دهى''. كفت: ''جون سوكند داذى بكويم. بمن رسيذ كى تو جمع مى كنى بر خوان طعام ميان كوشت و روغن؛ بمن رسيذ كى ترا دو حلّه هست يكى در خانه مى بوشى و يكى در ميان جمع''. عمر (رضي الله عنه) كفت: ''بغير از اين دو جيزى بتو رسيذ؟'' كفت: ''نه''. كفت: ''بخذاى كى آن هر دو را ترك كردم و باز سر آن نشوم''. بس والى اكر ترك تنعّمات و لَذّات نفسانى نكنذ و از متابعت شهوات باز نيايذ، داعيهٔ حرص را إجابت كرده باشذ. و شكّ نيست كى تا والى بِسَمت قناعت موسوم نشوذ، عدل از وى ممكن نباشذ. و اكر داعيهٔ حرص مستحكم شوذ حامل كردذ بر ظلم و عدوان.

Akıl ve ilim sahibi olanların mâlûmudur ki, büyük bir köpek sürekli kasap dükkânındaki kancaya takılı olan ete meyillidir ve onu düşünüyordur. Fakat bu aşırı hırsın neticesi olarak keskin bir satırla karşılaşacağının farkında olduğundan eti çalmaya cesaret etmez. Dolayısıyla maalesef ki köpekler hırslarının korkunç akıbetinin farkındalar ancak insanoğlu yaptıklarının sonucuna bakmaz.

Rivayet ederler ki İskender-i Rûmî, çeşitli bölgeleri fethederek Çin hududuna vardığında, Çin kralı, ona boyun eğip tâbi olduğunu ibraz etmek üzere yanına gelerek İskender'e kendi sarayını teşrif etmesini rica etti. Eni ve uzunluğu bir fersah genişliğinde olan bir alanda at, deve, koyun ve benzeri hayvanların etinden yapılmış, büryan kebapları gibi çok lezzetli ve çeşitli yemekler hazırlandı. Daha sonra İskender'e maiyetinin, önde gelenlerinin, ordu komutanlarının ve askerlerinin o sofraya oturmalarını rica etti. İskender için özel olarak hazırlanan sofrada ise kase ve tabaklarda grena, yakut, zümrüt ve akik gibi kıymetli taşlar vardı. Önlerine koydukları bu taşları yemeleri için ısrar ettiler. İskender şöyle dedi: "Yakut ve grena insan cinsinden olan birisinin yemeği değildir." Padişah "Peki, ne tür yemek arzu edersiniz?" diye sordu. İskender "Halkın yediği ekmekten ve etten." diye cevap verdi. Çin kralı ise şöyle devam etti: "Hayret, eğer padişahın yemeği grena ve yakut değil de ekmek ve et ise, o zaman bunca tehlikeli yollara çıkmaya ne gerek vardı? Çin seferinin tehlikelerini göze alana kadar Rûm'da azıcık et ve ekmek bulunmuyor muydu?" İskender bunu duyunca ağlayarak şöyle dedi: "Eğer bu seferimin bana hiç faydası olmamışsa dahi, senin bu nasihatın bile yeterlidir."

Şiir

Gurbette senin dışında başkalarıyla görüşmeseydim
Sadece seninle buluşmam, yeterli bir paydır[1]

"Ben dünyanın tüm meliklerine karşı kendimi ilim, irfan (hikmet) sahibi görerek hep övünmüşümdür, şimdi artık gerçek hikmet sahibi olanın sen olduğunu anladım, oysa biz tamah ve hırsın kölesiymişiz." Şöyle anlatılır:

1 Şiir, Ebü'l-Alâ el-Maarrî'ye (ö.449/1057) aittir. Bkz. http://www.poetsgate.com/poem_74893.html (30.10.2014), âlim hakkında bilgi için bkz. Sahbân Halîfât, "Ebü'l-Alâ el-Maarrî", *DİA*, c. X, Ankara, 1994, s. 287-291.

و خردمند داند کی طبع سك عظیم مائل بوذ بکوشتی کی بر قنّارۀ قصّاب آویخته باشذ. [۳۸ب] و مع هذا بر ربوذن آن دلیری نمی نمایذ، کی دانسته است کی عاقبت آن شره نموذن لذعه کارد تیز است. بس غبنی فاحش بوذ کی سکان فساد عاقبت وخیم شره خویش بدانند و آدمیان در عواقب أمور نظر نکنند.

آورده اند کی: اسکندر رومی جون در فتح بلاد و ضبط عباذ بحدّ جین رسیذ. ملك جین بر سبیل طاعت و انقیاذ بیش او آمذ و إلتماس کرد کی نزول بسرا بردۀ او کنذ تا سعادت ممالحت اسکندر دریابذ. و إلتماسش باجابت مقرون شذ. مایده ای فراخ دامن در طول و عرض فرسنکی کسترده بوذ و بسیار اسب و اشتر و کوسفند و جز آن بریانی برو نهاذه و أنواعِ أطعمۀ لطیف بآن اضافت کرده.بس از اسکندر درخواست تا قوّاد و نقبا حشم و أفراد لشکر او بذان خوان بنشستند. بس خوانی خاصّ بیاوردند بر وی کاسه ای جند بر جواهر از لعل و زمرّد و یاقوت و عقیق نهاذه. و بتضرّع از اسکندر إلتماس کردن کرفت کی ازان کاسها جیزی بخورذ. اسکندر کفت: "یاقوت و لعل غذای جنس إنس را نشایذ". ملك جین کفت: "باذشاه از جه نوع غذا تناول می فرمایذ؟" کفت: "از همین نان و کوشت کی خلایق می خورند". ملك جین کفت: "ای عجب اکر غذای باذشاه نان و کوشت است [۳۹أ] نه از لعل و یاقوت، بس جندین اقتحام مهالك و ارتکاب مخاوف اختیار کردن جه حاجت بوذ؟ بروم بارۀ نان و کوشت یافت نمی شذ خطر سفر جین برای جه تحمّل می بایست نموذ؟" اسکندر بکریست و کفت: "اکر مرا درین سفر هیچ فایدۀ دیکر نبوذ همین موعظت تو تمام است".

شعر

ولو لم ألقَ غيرك في اغترابى　　　لكان لقاؤك الحظّ الجزيلا

"من هماره بر ملوك جهان بحکمت مباهات نموذه ام، اکنون معلوم شذ کی ملك حکیم تو بوذه ای و ما جمله بندکان حرص و آز بوذه ایم". و جنین کویند کی:

İbadete düşkün bir zâhid, Mısır dağlarında inziva için müsait bir ortam aradığı sırada bir mağaraya rastlamış. Orada bir mezar görmüş, mezar taşında şöyle bir yazı varmış: "Biz binlerce şehri fethettik; fethettiğimiz yerlerin halkına bir ekmek karşılığında bir altın teklif ettik; ancak bunu elde edemedik ve açlıktan öldük." Nebî (s.a.) şöyle buyrumuştur: "Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsa, üçüncüyü ister. İnsanoğlunun karnını ancak toprak doyurur."[1] Bu diyen ne güzel demiştir.

Şiir

Nefse onun istediği şeyi verirsen daha fazlasına rağbet eder
Oysa nefsinizin istediği şeyden biraz verirseniz, o da ona kanaat eder

Sinâî şöyle der:

Huzur bulmak istersen, kanaat çölüne yönelmelisin
Zira orası bağlarla, sofralarla ve nimetlerle doludur

Emîrü'l-mü'minîn Ömer'in (radiyallâhu anh) halife iken okuduğu bir hutbe sırasında, giydiği hırkasında on iki yama bulunduğunu gördüm.

Üçüncü Vazife: [İhtiyaç Sahiplerin İhtiyacını Görme]

Diğer bir vazife odur ki [padişah ve yöneticiler], kendisine gelen muhtaçları hor görmemelidir. Onların ihtiyaçlarını gidermek için gayret etmelidir. Zira müslüman halka hizmet etmek özellikle de bu hizmetin hükümdarlar ve yöneticiler tarafından olması en ehemmiyetli amellerdendir. Onun faydaları ise nefsânî şehvetlere tâbi olmaktan öte, nafile ibadetlerden bile daha fazladır.

Ömer b. Abdülazîz (radiyallâhu anh) bir gün halk ile birlikte günün ortasına kadar onların ihtiyaçlarını gidermek için oturdukları sırada bir an yorgunluk çökmüş, kalkarak halka şöyle demiş: "Sizler ben geri dönene kadar yerlerinizde oturunuz." Daha sonra evine gidip biraz dinlenmek istemiştir. Allah Teâlâ'nın evliyasından olan ve imam Ebû Nuaym'ın (rahimehullâh) *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserinde hakkında çok sayıda menkıbe zikrettiği Abdülazîz'in oğlu Abdülmelik eve vardığında babasına şöyle demiş: "Habersiz gelecek olan ölümden emin misin? Halk senin dergâhında seni beklerken sen kendini onlardan saklıyorsun." Ömer (radiyallâhu anh): "Doğru dedin ve hakkı söyledin!" Bunu söyledikten sonra derhal kalkıp dışarı çıkmıştır.

1 http://tabrizi.org/on-books/nahj-fasahe/html/24.htm [Erişim tarihi: 30.10.2014].

یکی از زهاد متعبدی می جست در کوههای مصر بغاری درآمذ. کوری دیذ بر سر آن کور سنکی نهاذه و بران سنك نوشته: ''فتحنا ألف مدينةٍ ثمّ طلبنا قفيز بُرّ بقفيز دُرٍ فما وجدنا فمتنا جياعاً''. قال النبي (عليه السلام): ''لو كان لإبن آدم واديان من ذهبٍ لابتغى إليهما ثالثاً ولا يملأ جوف ابن آدم إلاّ التّرابُ''. ولله در القائل.

شعر

النّفس راغبةٌ إذا رغبتها　　　وإذا ترد إلى قليلٍ تَقنع

سنائی کویذ:

کرت نزهت همی بایذ بصحرا قناعت مشو
کی انجا باغ در باغ است و خوان در خوان و وا در وا[٣٩ب]

امیرالمؤمنین عمر (رضي الله عنه) در زمان خلافت خطبه ای می کرد و دیدم کی بر اِزار وی دوازده رقعه زدی بوذند.

وظیفۀ سوم

انك انتظار أرباب حاجات و وقوف ایشان بر درکاه حقیر ندانذ و اکر خوذ یك لحظه باشذ جه اهتمام بکار مسلمانان بنسبت با ولاة أمرا متم مهمّات است. و فواید آن ایشانرا زیادت از فواید نوافل عبادات باشذ. تا به اتبّاعِ شهوات جه رسذ

عمر بن عبدالعزیز (رضی اله عنه) روزی تا نیمه روز مردم را نشسته بوذ و بقضای حوائج و إتمام مصالح مسلمانان قیام نموذه در اثنا ملول شذ و برخاست مردم را کفت: ''مكانكم حتّى أعود إليكم''. ''شما بر جای خوذ ساکن باشیذ تا من باز بیش شما آیم''. بس بخانه رفت تا زمانی بیاسایذ بسرش عبدالملك کی از جملۀ أولیای خدای تعالی بوذ و امام أبو نعَیم (رحمه الله) در کتاب حلية الأولياء از وی مناقب بسیار نقل کرده بیامذ و در رفت و کفت: ''یا أمیر المؤمنین ایمن شذی از مرك کی ناکاه درآمذ و رعیّت بر درکاه تو انتظار کنند و تو محتجِب شذه باشی ازیشان.'' عمر (رضي الله عنه) کفت: ''صدقتَ و بالحقّ نَطقتَ''. در حال برخاست و بیرون آمذ.

Ebü'l-Alâ el-Maarrî bu hususta şöyle der:

Yönetime gelen kimse, halkın kendisine ulaşmasını engellememelidir
Bunun aksi haraket eden, Allah ile arasında bir engel teşkil etmiş olur!

Dördüncü Vazife: [İşi Ehline Verme]

Diğer vazife [padişah ve yöneticilerin] işleri cahillere ve işin ehli olmayan kimselere bırakmamalarıdır. Çünkü aksi durumda memleket bozulur, dinde fesat çıkar ve işlerde de aksama meydana gelir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.*"[1] Reâyânın işlerini emin, kanaatkâr ve halkın malında gözü olmaması sıfatlarıyla bilinen ve tanınan kişilere havale etmesi lazımdır. Çünkü işleri liyâkatsiz olan kimselere bırakmak, kıyametin işaretlerindendir. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir gün sahâbe (radiyallâhu anhum) ile sohbet ettiği sırada bir bedevî kendisine şöyle sordu: "Kıyamet vakti ne zamandır?"[2] Sohbetini bitirdikten sonra şöyle buyurdu: "Kıyamet ile ilgili soru soran kim idi?" Bedevî şöyle dedi: "Benim, yâ Resûlüllâh." [Peygamber] şöyle buyurdu: "Ne zaman ki emanet zayi olunursa, o zaman olacaktır." Bedevî "Emanetin zayi olması nasıl ve ne zaman olur?" diye sordu. [Peygamber] şöyle dedi: "Ne zaman ki işler liyâkatsiz olan kimselere bırakılırsa o zamandır." Şunu bilmelidir ki devlet memuru olan bir yetkilinin yaptığı hatanın hesabı kıyamet gününde padişahtan sorulacaktır.

Emîrü'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anhu) şöyle dedi: "Benim görevlendirdiğim kişiyi (âmili) başkalarına karşı haksızlık yaptığı için azletmemiş isem o kişiye o zulmü ben işlemiş sayılırım."

Sinâî, Sultan (Gazneli) Behramşah'a nasihat verirken şöyle der:

Kötü ve zâlim köpeğin biri (yönetici)
Mazluma zulmederse
Hesap gününde sen ondan sorumlu olacaksın
Ancak o zaman hayıflanmanın bir faydası olmayacak
İsterim ki iyi huylu insanlar her yerde
Seni hep iyilikle ansınlar[3]
Öyle adaletli hüküm sürdür ki
İnsanlar (halk) ömrünün nasıl geçtiğini fark etmez olsunlar

---

1 Nisâ, 4/58.

2 Buhârî, "İlim", 59; Ahmed b. Hanbel, II, 361.

3 Eserin tamamında (P) harfleri (B) olarak geçer, ancak bu beyitte (Pûyend= her yerde aramak) sözcüğünde farklı olarak üç noktalı (P) harfi kullanılmıştır.

أبو العلاى معرّي كويذ درين معنى: [٤٠أ]

من يؤت ملكا فلا يحجب رعيّته   فيستحقّ من الخلاق تحجيبا

وظيفهٔ جهارم

انك رجوع كار بنااهلان و جاهلان نكنذ. كى ازان خرابى ملك و فساد دين و خلل كارها بيذا شوذ. خذاى تعالى مى فرمايذ: ﴿اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰى اَهْلِهَا﴾. بل كى كار رعيّت بطايفه اى رجوع كنذ كى بأمانت و قناعت و قطع طمع از أموال مردم موسوم و موصوف باشند. جه كار بنااهلان سبردن از أشراط ساعت است.

رسول خذاى (صلى الله عليه و سلّم) روزى بأصحابه (رضي الله عنهم) مى فرموذ. در ميان آن أعرابي سؤالى كرد كى: ''متى السّاعة؟'' جون آن سخن بآخر رسيذ فرموذ كى: ''كجاست انك از ساعت برسيذ؟'' أعرابى كفت: ''اينك منم يا رسول الله''. كفت: ''انكاه باشذ كى امانت ضايع كنند''. أعرابى كفت: ''اضاعت امانت جكونه باشذ و كى باشذ؟'' كفت: ''انكاه كى كار با غير أهل آن كذارند و بداند كى هر ظلمى كى از عاملى صادر شوذ در قيامت باذشاه را ازان سؤال خواهند كرد''.

أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) كفتى: ''هر عاملى از عمّال من كى ظلم كند بر كسى و من آنرا نكردانم، آن ظلم من كرده باشم بران كس''.

سنائى كويذ در نصيحت سلطان بهرامشاه: [٤٠ب]

كر سكى ظالمى بذى شومى   برساند بذى بمظلومى
تو شوى روز حَشر ازان ماخوذ   وآن زمان حسرتت ندارذ سوذ
آنت خواهم كى هر كجا پويند   همه نيكان ترا نكو كويند
آن جنان عدل كن كى از ره داذ   كس ز عدل عمر نيارذ ياذ

Şöyle rivayet edilir: Emîrü'l-mü'minîn Mehdî Abbâsî'nin meclisinde, Nûbe meliki, Melik Kâbil'in zikri geçtiği sırada mecliste bulunanlardan birisi şöyle dedi: "Muhammed Mervân ile onun arasında ilginç bir olay yaşanmıştır." Mehdî, Mervân'ı çağırtırıp ona Melik-i Nûbe ile aralarında yaşananlar ile ilgili sordu. O şöyle dedi: "Biz Mısır'da Ebû Müslim'e vardığımız zaman dağıldık ve ordu parçalandı. Yorgun vaziyette Nûbe bölgesine vardım. Oranın yöneticisi benim ziyaretime geldi. Uzun boylu ve siyah tenli idi. Ben kendi ikâmetgâhımdan dışarı çıktım ve ondan içeri girmesini talep ettim. Fakat o kabul etmeyerek dışarıda toprak üzerinde oturdu. Ona bunun sebebini sordum. Şöyle cevap verdi: "Allah Teâlâ bana padişahlık inâyet etmiştir, dolayısıyla buna şükretmek için mütevazı davranmam gerekir." Ayrıca şöyle dedi: "Dininizde haram olduğu hâlde siz neden nebiz (hurma şarabı) içiyorsunuz?" Ben şöyle cevap verdim: "Biz içmiyoruz. Yalnız halkımızdan kötü olanlar içiyor." O sorularına şöyle devam etti: "Dininizde haram kılındığı hâlde neden ipek giyiyorsunuz?" Şöyle cevap verdim: "Bizden önce olanlar, Acem padişahlarını kastediyorum bunları giymişlerdi. Halk gözünde heybetimiz eksilmesin diye biz de giyiyoruz." Daha sonra şunu sordu: "Hak etmediğiniz hâlde halktan mallarını almayı, gasp etmeyi kendinize nasıl yakıştırıyorsunuz?" Ben şöyle cevap verdim: "Bunu ne biz yaparız ne de yapılmasını arzu ederiz. Bu ancak bizim görevlilerimizden kötü birilerinin yaptığı ameldir. Bu bizim yaptığımız bir şey değil, oysa bazı kötü devlet görevlileri bunu yapıyor ve biz bu durumdan memnun değiliz." Bunu dedikten sonra başını önüne eğip kendi kendine şu cümleyi tekrarladı: "Bizim görevlilerimizden kötülerin yaptığı iştir!" sonra başını kaldırıp şöyle devam etti: "Allah Teâlâ bu özrünüzü kabul etmeyecek ve size büyük bir azap gönderecektir. Senin uğursuzluğun bize bulaşmadan benim mülkümden dışarı çık!" Daha sonra kalkarak beni bölgesinden dışarıya çıkartmak üzere bir grubu görevlendirdi."

آورده اند کی: روزی در مجلسِ أمیر المؤمنین مهدي عبّاس ذکر ملك کابیل ملك نوبه می رفت یکی از حاضران کفت کی: ’’محمّد مروان را با او قصّه ای عجیب دست داده‘‘. مهدی محّمد مروان را طَلَب فرموذ و از وی سؤال کرد از انجه میان او و میان ملكِ نوبه رفته بوذ. کفت: "جون ما به أبو مسلم رسیذیم در مصر و منهزم شدیم و لشکر متفرّق شذند، من ازان میان بزمین نوبه افتاذم. ملك ایشان بزیارت من آمذ. مردی درازبالا بوذ و رنکی سیاه داشت. من از قبّهٔ خوذ بیرون آمذم. و از وی سؤال کردم کی درآیذ. قبول نکرد و البتّه در بیرون قبّه بر روی خاك نشست. ازو برسیذم کی: ’’سبب جیست؟‘‘ کفت: ’’باری تعالی باذشاهی بر من ارزانی داشته، سزاوار آن باشذ کی بتواضُع بشکر آن قیام نمایم‘‘. بس کفت: ’’شما جرا نبیذ می آشامیذ با آنك در دین شما حرام است؟‘‘ کفتم: ’’ما نمی خوریم، بل که بعضی از فُسّاق ملّت ما می خورند‘‘. کفت: ’’جکونه دیبا بوشیذهٔ و حال انك [٤١أ] در دین شما حرام است؟‘‘ کفتم: ’’ملوکی کی بیش از ما بوذه اند اَعنی باذشاهان عجم بوشیذه اند، ما نیز می بوشیم تا هیبت ما در جشم رعایا کم نشوذ‘‘. کفت: جکونه روا می داریذ اَخذ أموال رعایا بی استحقاق؟ کفتم: ’’هذا شيء لا نفعَله نحن و لا نرضَی به و إنّما یفعَلهُ بعضُ عمّالِنا السوء‘‘.’’این جیزیست کی ما نمی کنیم و بذان راضی نیستیم، بل کی بعضی از عَمّال بذاین کار می کنند‘‘. سر در بیش انداخت و با خوذ مکرّر می کفت: ’’یفعَله بعضَ عمّالنا السّوء!‘‘. بس سر برداشت و کفت: ’’خذای تعالی این عُذر از شما قبول نکنذ، و نقمتی بزرك بشما فرستذ. از زمین من بیرون شو تا شومی تو بما نرسذ‘‘. بعد ازان برخاست و جمعی را بر من موّل کردانیذ تا مرا از محلّ حکم او بیرون کردند".

Emîrü'l-mü'minîn Ömer bir gün yazılması gereken bir görevlendirme metnini kâtiplerinden birisine yazdırdığı sırada, bir çocuk gelip Ömer'in yanına oturdu. Ömer (radiyallâhu anh) onu okşayarak onunla şakalaştı. Âmil bunu görünce Emîrü'l-mü'minîn'e çocuğun kim olduğunu sordu. O şöyle cevap verdi: "Yetimdir, onunla şakalaşıyorum." Âmil şöyle devam etti: "Vallahi ben on çocuğa sahip olduğum hâlde onlardan hiçbiri bana yaklaşmaya cesaret edemez." Bunu duyunca Ömer, kâtibe şöyle dedi: "Antlaşmayı yırt, kendi çocuğuna karşı merhametli olmayan birisi, reâyâya karşı nasıl merhametli olur?"

Hikâyelerde bildirildiğine göre vezir Nizâmülmülk-i Tûsî, kendi döneminin önde gelen şeyhlerinden olan şeyh Ebü'l-Kâsım Gürgânî'nin ziyaretine gitti. Onun sohbetini dinledikten sonra kalkarken şeyhten kendisine bir öğüt vermesini talep etti. Şeyh ona şöyle dedi: "Liyâkatsiz olanları görevlendirme; padişahın hazinesini yağmalama." Hâce (Nizâmülmülk), şeyhin ne demek istediğini anlayamadı. Dışarı çıkarken Hâce ona eşlik eden şeyhin özel ashabından olan Ebû Ali Fârmezî Tûsî'ye şöyle sordu: "Şeyh kullandığı bu iki kelimeyle neyi kastetti?" O şöyle cevap verdi: "İşleri liyâkatsiz olan kimselere bırakma ve Allah'ın hazinesi olan mü'minlerin gönlünü de rahatsız ederek kaygılandırma." En doğrusunu Allah bilir.

Beşinci Vazife: [Yöneticilerin Vasıfları]

Diğer bir vazife de [padişah ve yöneticilerin], adalet, hoşgörü, nasihat ve müslümanlara şefkat gösterme gibi sıfatların, reâyâdan daha çok yöneticilere lazım olan ibadet türlerinden olduğunu bilmeleridir. Dolayısıyla yöneticiler, yönetimi bu tür ibadetleri yerine getirmek için arzu etmelidirler. Yönetim elde edildiğinde ise aynı niyet ve hedef için kıymetini bilip onu koruyacaktır. Adalet ise, saltanatın esası olup hiçbir ibadet ondan üstün değildir. Zira ibadet ehli olanın kalbinin aydınlığı ve huzuru onunla hâsıl olur.

أمير المؤمنين عمر روزى كاتبى را فرموذ تا عهد نامه اى بجهت يكى از عمّال بنويسذ كاتب عهد نامه مى نوشت. ناكاه طفلى درآمذ و در كنار عمر نشست عمر (رضي الله عنه) با وى لطف و مزاح و بازى مى كرد. آن عامل از أمير المؤمنين سؤال كرد كى: ”اين طفل ترا كيست؟“ كفت: ”يتيم است و با او ملاطفه مى كنم“. عامل كفت: ”والله كى من ده فرزند دارم و هيج يك را دليرى نباشذ كى بيش من آيذ“. عمر كاتب را كفت: ”عهدنامه را [٤١ب] باره كن كى او جون بر فرزند خوذ رحمت نكنذ بر رعيّت جكونه خواهذ كرد؟“

و در حكايات آمذه كى: نظام الملك وزير طوسى روزى بزيارت شيخ أبو القاسم كركانى كى از كبار مشايخ و قُطب وقت خويش بوذ رفت. جون از صحبت او بر مى خواست وصيّتى خواست. شيخ او را كفت : ”كوابان فاسركار مكن و خزانهٔ باذشاه غارت مكن“. خواجه درنيافت كى شيخ جه كفت. جون بيرون آمذ شيخ أبو علي فارمذي طوسي كى از خواص أصحاب شيخ بوذ بمشايعَت با او بيامذ. خواجه از وى برسيذ كى: ”مراد شيخ ازين دو كلمه جه بوذ؟“ كفت: ”فرموذ كى كار بدست نااهلان مده و دل مؤمنان كى خزانهٔ حقّ است مياشوب“ والله أعلم.

وظيفهٔ بنجم

انك بدانذ كى نوعى جند از عبادات هست كى خاصّهٔ واليان را ميسّر است و نصيب رعايا ازان اندكى است. جون عَدل و تواضع و نصيحت و شفقت نموذن بر أحوال مسلمانان، بس بايذ كى والى ولايت را از براى اين أنواع عبادات خواهذ. و جون ميسّر شوذ بهمين نيّت آنرا غنيمت دانذ امّا عدل أساس جهاندارى است و هيج عبادت ازان فاضلتر نيست. زيرا كى حضور قلب و فراغ أهل عبادت بذان حاصل مى شوذ.

Ebû Saîd-i Hudrî (radiyallâhu anh) Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle rivayet eder: "Halkın sevdiği ve Allah Teâlâ'ya en yakın olan kullar, âdil olan önder ve sultanlardır. İnsanların sevmediği ve Allah Teâlâ'nın en büyük düşmanı olan ve kıyamet gününde azabı en şiddetli olanlar zâlim yönetici ve sultanlardır." Abdullah b. Abbâs (radiyallâhu anhuma), Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle dediğini rivayet eder: "Muhammed'in nefsi yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki bir valinin (hükümdarın), işlediği amelleri her gün gökyüzüne yükseltir, bu da onun halkına karşı davranışlarına bağlıdır. Onun kıldığı bir namaz, başkalarının kıldığı yetmiş namaza tekabül eder."

Ebû Saîd Hudrî'nin (radiyallâhu anh) rivayetine göre de [Peygamber (s.a.v)] şöyle buyurmuştur: "Allah azze ve celle, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı bir günde yani kıyamet gününde, kendi arşının gölgesinde yedi kişiyi tutacaktır: Birisi, âdil olan emîrdir. İkincisi, Allah Teâlâ'ya ibadet etmekle meşgul olan genç kimsedir. Üçüncüsü, camiden çıktıktan sonra tekrar oraya dönene dek gönlüyle camiye bağlı kalan kimsedir. Dördüncüsü, Allah Teâlâ yolunda birbiriyle dostluk eden, bir araya gelen ve Allah için birbirinden ayrılan kimselerdir. Beşincisi, yalnız iken Allah Teâlâ'yı düşünerek gözyaşı döken kimsedir. Altıncısı, güzel yüzlü bir kadın kendisini arzuladığı zaman, "Ben Allah Teâlâ'dan korkarım." diyebilen kimsedir. Yedincisi, sağ eliyle sadaka verirken sol elinin bile ondan haberdar olmadığı kimsedir."

Birinci bâbın dördüncü mukaddimesinde tafsilâtla adalet bâbı üzerinde durduk. İlerleyen birkaç fasılda da şefkat ve tevazu mevzusu üzerinde durulacaktır. Burada maksat, nasihatın zikredilmesidir.

Temîm-i Dârî (radiyallâhu anh) Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle dediğini rivayet eder: "Din nasihattır. (Samimiyyettir)" Biz dedik ki: "Ey Allah'ın Resûlü, kim için nasihattır?" Buyurdu: "Allah için, Kur'ân için, Resûlü için, müslümanların imamları ve ümmet için." Bu sözden şu kastediliyor: Nasihat (Samimiyyettir), dinin direği, dayanağı ve kıvamıdır. Dinin istikrarı, gücü ve kuvveti de ona bağlıdır.

أبو سعيد [٤٢أ] خدري (رضي الله عنه) روايت كند از رسول خذای (صلی الله عليه وسلّم) کی کفت: ''دوسترين بندكان و نزديكترين ايشان بخذای تعالی بيشوا و سلطان عادل است؛ و دشمن ترين ايشان بخذای تعالی و انك عذاب وی سخت تر بوذ بيشوا جاير و سلطان ظالم است.''

و عبدالله عبّاس (رضي الله عنهما) روايت كرده است از رسول خذای (صلی الله عليه وسلّم) کی کفت: ''بذان خذای کی نفس محمّد در قبضۀ قدرت وی است که والی عادل را هر روز جندان عمل بآسمان برند کی عمل جملۀ رعيّت وی باشذ، و يك نماز وی برابر هفتاذ نماز باشذ''.

و بروايت أبو سعيد خدري (رضي الله عنه) فرموذه کی: "هفت كس اند کی خذای عزّوجلّ ايشانرا در سايۀ عرش خوذ بدارذ آن روز کی هيج سايه نباشذ الاّ سايۀ او، يعنی روز قيامت؛ يكی، أمير عادل؛ و دوم، جوانی کی در عبادت و طاعت خذای تعالی برآمذه باشذ؛ و سوم، مردی کی جون از مسجد بيرون آمذ دلش متعلّق مسجد باشذ تا بانجا روذ؛ جهارم، دو مرد کی با يكديكر دوستی كنند در راه خذای تعالی بران مجتمع شوند و بران متفرّق شوند؛ بنجم، مردی کی در خلوت ياذ خذای تعالی كنذ و اشك از جشمش فرو آيذ؛ ششم، مردی کی زنی با حسب و جمال ويرا بخوذ خوانذ و وی [٤٢ب] كويذ من از خذای تعالی می ترسم؛ هفتم، مردی کی صدقه دهد بدست راست و بنهان كنذ تا بحدّی کی دست جب را ازان خبر نباشذ.

و در مقدمۀ جهارم از باب اول فصلی مشبع در باب عدل كفته آمذ و ذكر تواضع و شفقت در فصلی جند ديكرخواهذ آمذ. بس مقصود درين فصل ذكر نصيحت است.

تميم داري (رضي الله عنه) روايت كند کی رسول خذای (صلی الله عليه وسلّم) كفت: ''الدّين النّصيحة، قلنا لمن يا رسول الله، قال لله ولكتابه ولرسوله ولأئمّة المسلمين وعامّتهم''. مراد ازين سخن آنست کی، عماد و قوام دين نصيحت است و ثبات و قوّت و استحكام دين بذان است.

Ebû Süleyman Hitâbî (radiyallâhu anh) şöyle der: Nasihat genel bir kavram olup onunla hayırseverlik adına olan her şey kastedilir. Şöyle demişlerdir: Nasihat, "Kişi elbisesini arındırdı" ibaresinden iktibas edilmiştir. Dolayısıyla nâsıhın fiili, bir yırtık elbisenin yırtıklarını onarmak ve düzgün hâle getirmek gibi kişinin iyilikleri mânasına benzetilmiştir. Ayrıca şöyle demişlerdir: "Nusiha" kelimesinden nasihat kelimesi türemiştir. "Nusiha" da saflaştırmak demektir.

Şöyle demişlerdir: "Balı arındırdım." Yani "balı mumundan, çöplerinden arındırdım." Dolayısıyla sözü fazlalık ve çöplerden arındırmak balı fazlalıklardan arındırmak gibidir.

Allah Teâlâ için olan nasihat (samimiyyet)

Allah'ın vahdaniyetine inanmak, O'na ibadette hâlis niyetli olmak, emir ve yasakları konusunda amelde ihlaslı olmak, Allah'a itaat edenleri dost, ona isyan edenleri düşman bilmek, nimetlerine karşı şükrünü yerine getirmek ve zikredilen şeylere karşı insanları teşvik ve tergib etmek ve yardımcı olmaktır. Allah'a nasihat izafesi hem kendilerini hem de başkalarını samimiyete davet eden kişilere dönüktür. "Allah Teâlâ her nasihat edenin nasihatından ve yol göstericinin irşadından müstağnidir."

Allah Teâlâ'nın kitabı için olan nasihat (samimiyyet)

Kitaba iman etmek, onun yoluna gidenleri yüceltip saygı göstermek, ahkâmını kabul etmek ve onun nasihatlarını dikkate almaktır. Halkı onu öğrenmeye ve öğretmeye, ona uygun yaşamaya ve saygı göstermeye teşvik etmektir.

Resûlullâh (sallallâhu aleyhi ve sellem) için olan nasihat (samimiyyet)

O'nun getirdiklerine inanmak, emirlerine ve yasaklarına uymak, dinine yardımcı olmak ve O'nun sünnetini ihya etmede gayret göstermektir. Ayrıca halkı ona davet etmek, O'nun ailesini (Ehl-i beyt) ve ashabını ve ona tâbi olanları sevmektir. Bidat ehlinden de uzak durmaktır.

أبو سليمان خطابي (رضي الله عنه) كفته: ''نصيحت كلمهٔ جامعه است كى تعبير كنند بذان از جملهٔ خيرخواهى''. و كفته اند: ''نصيحت ماخوذ است از نَصَح الرّجل ثوبَه؛ بس فعل ناصح در انجه صلاح انكس است، تشبيه كرده اند بباز دوختن شكافهاى جامه و با هم آوردن و راست داشتن آن''. و كفته اند: ''نصيحت از نُصح مشتقّ است؛ و نُصح خالص كردانيذن است''.

كويند: ''نَصَحتُ العَسَل''. يعنى خالص كردانيذم عسل را از موم و خلط. بس خالص كردانيذن قول از غِشّ؛ مانند كرده اند بخالص كردانيذن عَسل از خِلط.

امّا نصيحت براى خذاى تعالى

آنست كى [٤٣أ] اعتقاد درست كند در وحدانيّت او و نيّت خالص كند در عبادت او و اخلاص عمل كند در مامورات و منهيّات او و مطيعان را دوست دارذ و عاصيان را دشمن دارذ وشكر نعمتهاى او بجاى آورذ و ديكران را بذانجه كفته شذ ترغيب و ارشاد و معاونت كنذ. و حقيقت اين اضافت راجع است با بنده دران كى نصيحت نفس خوذ خذايرا و غير خوذ را دعوت كند به اين خصال. ''والله تعالى غنيٌّ عن نصح كلّ ناصحٍ وإرشادِ كلّ مرشِدٍ''.

و امّا نصيحت براى كتاب خذاى تعالى

آنست كى بذان ايمان آرند و در تعظيم و اكرام أهل آن كوشند؛ و أحكام آنرا قبول كنند و بمواعظ آن اعتبار كيرند. و مردم را بر تعلّم و تعليم آن و عمل بران و تعظيم آن ترغيب و تحريض كنند.

و امّا نصيحت از براى رسول الله (صلى الله عليه و سلّم)

تصديق اوست بذانجه آورده و أوامر و نواهى او را متابعت نموذن و دين او را نصرت كردن ودر إحياء سنّت او سعى نموذن. و مردم را بذان دعوت كردن و أهل بيت و أصحاب او را و متابعان او را دوست داشتن و از أهل بدعت دورى جستن.

Müslümanların imamları için olan nasihat (samimiyyet)

Müslümanların imamları, Hulefâ-i Râşidîn'den (radiyallâhu anh) sonra gelen yöneticilerdir ve bunların ardından ümmetin işleriyle ilgilenen kimselerdir. Bunlar için nasihat, müslüman toplumun hükümdara itaat etmeleri, İslâm dini ve şeriatına uygun olduğu takdirde onlara uymaları, hak yolunda onlara yardım etmeleridir. Ayrıca müslümanların hukuku ile ilgili gaflet ettikleri durumlarda onları uyarmak ve onlar için Allah Teâlâ'dan hayır dilemektir.

Müslüman halkı için olan nasihat

Halka dünya ve âhiretleri için hayırlı olacak şeylerle ilgili rehberlik etmek, onların sıkıntılarını gidermek, din ve dünya işlerinde onlara yardımcı olmak, ihtiyaçlarını temin etmek, onları samimiyetle sevmek, onlara iyiliği emretmek ve onları kötülüklerden sakındırmaktır. Kendi beğendiği şeyleri, halk için de arzu etmektir. Haksızlıkla halkın malına ve ırzına göz dikmemektir. Bütün zikrolunan bu meselelere de onların ilgi göstermesini sağlamaktır. Bütün bu nasihatlar ve kanıtı olan bu hadisin anlamı şudur: "Müslümanları kandıran ve onların nasihatını yerine getirmeyen kimsenin dini ve imanı noksandır."

Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), satılık bir gıda ürününün yanından geçerken mübarek elini ürünün içine koyunca malın nemli olduğunu fark edip satıcı kişiye şöyle sordu: "Ey gıda sahibi, bu nedir?" Ürün sahibi şöyle dedi: "Esabethü's-semâ!", yani ona yağmur dokunmuştur. Şöyle buyurdu: "Neden nemli olan kısmını halkın görebileceği gibi üste koymadın? Hıyanet eden benden değildir."

Altıncı Vazife: [Kolaylığın İlke Edinilmesi]

Şudur ki, [padişah ve yöneticiler], yaptığı işlerde mümkün mertebe mülâyim davranmalı ve bütün işlerde zorluktan ziyade kolaylığa çabalamalıdır. Allah Teâlâ kendi Resûlü'ne (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle hitap buyurmuştur: "*Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.*"[1] Seyyid-i Kâinat (aleyhi afdalü's-salavat) şöyle buyurur: "Mü'minler yumuşak huyludurlar, dizginli bir deve gibidirler. Ne zaman ki dizgini çekilirse, itaat eder. Taş üzerine yatırılırsa bile emre uyar."

1 Âl-i İmrân, 3/159.

و امّا أئمّۀ مسلمانان والیان اند. از خلفای راشدین (رضي الله عنهم) و کسانی کی بعد ازیشان بکار این أمّت قیام نموذند و نصیحت [٤٣ب] از برای أئمّۀ مسلمانان مطاوعت ایشان است در انجه موافق شریعت باشذ. و مُعاوَنت ایشان کردن در حقّ و آکاه کردن ایشانرا برفق ازانجه غافل شوند ازان یا بایشان نرسیذه باشذ؛ از حقوق مسلمانان و صلاح ایشان خواستن از خذای تعالی.

و امّا نصیحت از برای عامّۀ مسلمانان

راه نموذن ایشان است در هر جیز کی مصلحت دنیا و آخرت ایشان دران باشذ و رنج ازیشان برداشتن و معاونت کردن ایشانرا در أمور دین و دنیا؛ و برآوردن حاجات ایشان و أمر بمعروف و نهی از منکر کردن؛ برفق و اخلاص و دوست داشتن ایشانرا انجه دوست دارذ نفس خوذ را از نیکوئی و بباطل متعرّض مال و عرض. و دیکر أحوال ایشان تا کشتن و تحریض کردن ایشانرا به این همه کی کفته شذ، از أنواع نصیحت و این حدیث دلیل است بران کی هر که مسلمان را فریبذ و نصیحت ایشان بجای نیاورذ دین او ناقص باشذ.

رسول خذای (صلی الله علیه وسلّم) بکذشت بر توده ای طعام کی از برای فروختن نهاذه بوذند. و دست مبارك خوذ در میان آن در آورد، تری دران طعام یافت. کفت: ''ما هذا یا صاحبَ الطّعام؟'' کفت: ''أصابَته السّماء''. یعنی باران بان رسیذه است. فرموذ کی: ''جرا [٤٤أ] آنرا بر بالای طعام نکردی تا مردم آنرا ببینند؟ هر کس کی خیانت کنذ از من نیست''.

وظیفۀ ششم

انك کارها برفق کند و سعی کنذ کی در عامۀ أحوال رفق وی بیشتر از عُنف باشذ. خذای تعالی با رسول خوذ (صلی الله علیه وسَلّم) خطاب می فرمایذ: ﴿وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾. و سیّد کائنات (علیه أفضل الصَّلوات) می فرمایذ: ''المؤمنون هینون لینون کالجمل الآنف إن قید انقاد، وإن أنیخ علی صخرة استناخ''.

Âişe (radiyallâhu anhâ) şöyle rivayet eder: Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) dua sırasında şöyle dedi: "Allah'ım, ümmetimin işleriyle ilgili halka karşı merhametli davranan görevlilere karşı sen de merhametli ol ve ümmetime karşı şefkatli davranan kimselere karşı sen de merhametli davran." Ayrıca şöyle buyurdu: "Allah, bir kulunu sevdiği zaman ona yumuşak davranma huyunu ihsan eder."

Ebû Hureyre (radiyallâhu anh), [Resûlullâh'ın] şöyle buyurduğunu rivayet eder: "İsrâiloğullarının yöneticileri ve çobanları peygamberlerdendi. Biri dünyadan gidince diğeri onun yerine geçmiştir. Gerçek şudur ki benden sonra hiçbir peygamber olmayacaktır, benden sonra halifeler olacaktır." Şöyle dediler: "Yâ Resûlallah, bize onlarla ilgili ne buyurursun?" Şöyle dedi: "Onların hakkını onlara verin ve Allah'tan hak dileyin. Çünkü Allah Teâlâ emrettiklerinin ve uymaları gerekenlerin hesabını onlara soracaktır." Sonuç olarak şiddet ayrışmaya, yumuşaklık da birleşmeye sebep olur.

Kabalık ve zorbalıkla hiçbir iş neticeye varamaz
Ancak yumuşaklıkla yılanı bile yuvasından çıkarmak mümkün olur

İbn-i 'Avf-i Ensârî şöyle der: "İnsanların söylediği her kırıcı veya ağır kelimenin yerine onun anlamını yansıtacak yumuşak bir kelime vardır." Bunun mânası şöyledir: "Hiç kimse yoktur ki kızdığı vakit ağzından çıkan kötü lafının yerine konulabilecek daha yumuşak ve latif bir söz olmasın!"

Şöyle rivayet edilir: Şeyh Ebû Saîd Ebü'l-Hayr'ın (k.s.) güzel cemâlli ve iyi ahlâklı bir oğlu var idi. Şeyh'in müridlerinden biri onun güzelliğine vurulmuş ve onunla kurduğu alâkada ve bağlantıda diğer müridleri aşmıştı. Diğer müridler bunu fark edince onu öldürmek istediler. Daha sonra şeyh ile yakınlığı olan müridlerden birisi durumu ona bildirdi. Şeyh yemek işlerinden sorumlu olan kişiye güzel yemekler hazırlayıp bir davet düzenlemesini emretti. Ertesi gün dua ve zikir âyini bittikten sonra sofra hazırlanmış ve bir hayli sûfî gelmişti. Şeyh, oğluna en güzel kıyafetlerini giydirdi ve onu sofranın en başında ona âşık olan kişiyle yanyana oturttu. Daha sonra oğluna işaret ederek yanındaki kişinin ağzına kepçe ile şeker helvasını uzatmasını emretti. Akıllı ve uyanık olan kimselerin mâlûmudur ki âşıkın canı kendi mahbubu olan vücudunun özleminden dolayı bîtâptır ve ayrılıktan şikâyetçi vücudunun hüzün evidir.[1]

1 Burada Mihnet-kede (gam ve keder evi) sözcüğü ile fanî dünya kastedilmiştir.

و عائشة (رضي الله عنها) روايت كنذ كى رسول خذاى (صلى الله عليه وسَلّم) دعا كرد و كفت: ''اللهمَّ من ولي من أمر أمتي شيء فرفق بهم فارفق به ومَن أشفَقَ عليهم فاشفق عليه''. و فرموذ: ''إذا أحبَّ الله عبدا أعطاه الرّفقَ''.

و أبو هريرة (رضي الله عنه) روايت كنذ كى سائس وراعى بنى إسرائيل بيغمبران بوذندى. جون بيغمبرى از دنيا برفتى ديكرى بجاى وى برخاستى. و درست آنست كى بعد از من بيغمبرى نخواهد بوذ و بعد از من خلفا باشند. كفتند: ''يا رسول الله، ما را جه فرمايى در باب ايشان؟'' كفت: ''حقّ ايشان به ايشان دهيذ و از خذاى تعالى حقّ خواهيذ؛ جه خذاى تعالى ازيشان برسذ انجه ايشانرا رعايت آن فرموذه است. و على الجملة خشونت سبب [٤٤ب] قطيعت است و نرم سارى موجب وصلت''.

درشتى و تُندى نيايذ   بكاربنرمى برآيذ ز سوراخ مار

ابن عوف أنصاري كويذ: ''ما تكلّم الناس بكلمةٍ صعبة إلاّ وإلى جانبها كلمة ألين منها يجري مجراها''. يعنى هركز هيج كس كلمۀ درشت بر زبان نرانده است إلاّ كى در همان معنى لفظى نرم لطيف بى خشونت بوذه كه قائم مقام آن مى توان داشت.

آورده اند كى: شيخ أبو سعيد أبو الخير (قدّس الله سرَّه) را بسرى صاحب جمال خوب أخلاق بوذ. يكى از متصوّفه شيفتۀ جمال او شذ و در مخالطت و ملازمت از ديكر مريدان تميّز نموذ أصحاب بران واقعه وقوف يافتند و قصد هلاك او كردند. يكى ازيشان كى با شيخ مباسطتى داشت، آن حال را انها كرد. شيخ خادم سُفره را فرموذ تا ترتيب دعوتى كرد. و أغذيۀ لطيفه مهيّا كردانيذ. روز ديكر جون از أوراد فارغ شدنذ، خادم سُفرَه بكسترد و غلبه اى از صوفيان حاضر شذنذ. بس شيخ آن فرزند را با لطيفترين لباسى درصدر جمع بنشاند و آن شيفته را در بهلوى او جاى فرموذ. و بسر را اشارت فرموذ تا بكفجه حلواى شكر در دهان او[٤٥أ] مى كرد. و خرذمندان شناسند كى جان عاشق در مفارقت محنت كذۀ تن بهانه جوى باشذ.

Beyit

Zâlim olduğundan dolayı hayatın sürekli tehlikededir
Bundan vazgeçmediğin takdirde canını kaybedeceksin

Zavallı âşık sûfî, şeyhin ve ashabının mevzudan haberdar olduklarını fark edince utancından yüksek bir nara atarak canını teslim etti. Olayın ardından şeyh topluma dönerek şöyle dedi: "Ey benim ashabım, şeker ile birisini öldürmek mümkün olduğu takdirde onu okla öldürmeye lüzum yoktur."

Yedinci Vazife: [Halkın Rızasını Talep Etme]

[Padişah ve yöneticilerin], Allah Teâlâ'nın halkının rızasını talep etmeleri, en mühim gayeleri olmalıdır. Şeriata uygun olarak kendisi ve halkın arasındaki dostluğu ve sevgiyi sağlaması gerekir. Eğer halk padişahı severse, ihtiyaç duyulduğu zaman tüm mallarını ve kendilerini ona feda eder. Öyle ki sahâbe (rıdvânullâhi aleyhim) Uhud Savaşı'nda Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) için kendilerini siper ederek küffârın eziyetinden ve zararından onu korumuşlardır.

'Avf b. Malik el-Eşceî (radiyallâhu anh), Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Sizin en iyi önderleriniz, kendilerini sevdiğiniz ve onların da sizleri sevdiği kimselerdir; sizin kendileri için hayır dualar ettiğiniz ve onların da sizler için hayırlı dualarda bulunan kimselerdir. Yani birbiriniz için dua ediniz. En kötü önderleriniz de, sizin düşman gördüğünüz ve sizi düşman olarak gören kimselerdir; sizin lanet ettiğiniz ve size lanet eden kimselerdir." Dolayısıyla herkes tüm gayretiyle halkın hayrına olan şeyleri gün geçtikçe artırmaya çalışmalıdır; şerre ve fesâda sebep olan şeyleri de ortadan kaldırmak gerekir. Böylelikle halkın seviyesi reâyâ mertebesinden muhabbet (sevgi) mertebesine yükselmiş olur.

Şöyle derler: Padişah reâyâyı, bir babanın evladını sevdiği gibi sevmelidir. Böylelikle reâyâ da padişahı bir evladın babasını sevdiği gibi sevecektir. Halk arasındaki sevgi ve muhabbet, kardeşler arasındaki sevgi gibi olmalıdır. Padişahın halkı sevmesi konusunda bazıları da şöyle der:

بيت

جان بر سر بايست ز دست ستمت   هان كر نظرى نمى كنى تا بروذ

بيجاره صوفى عاشق از مشاهدهٔ آن معلوم كرد كى شيخ و أصحاب ازان واقعه خبر يافته اند، از شرم و خجلت نعره اى بزد و جان تسليم كرد. شيخ روى بجماعت كرد و كفت: ''أصحابنا هر كى را بشكر توان كُشت بتير نبايذ كُشت''.

وظيفهٔ هفتم

انك مهمترين مقاصد او طلب رضاى خلق خذاى تعالى و دوستى ايشان باشذ بطريقى كى موافق شرع بوذ. جه باذشاهى وقتى او را مسلّم بوذ كى رعايا او را دوست دارند و اكر ضرورتى افتد خوذ را و أموال خوذ را فدآى او كنند جنانجه صحابه (رضوان الله عليهم) در غزوهٔ أُحد، خوذ را سبر رسول خذاى (صلى الله عليه وسلّم) ساختتند تا أذيّت كفّار ازو مندفع شذ.

رسول خذاى (صلى الله عليه وسَلّم) فرموذ بروايت عوف بن مالك الأشجَعيّ (رضي الله عنه) كى: ''بهترين بيشوايان شما آنان اند كى شما ايشان را دوست داريذ و ايشان شما را دوست دارند؛ و شما صلوات دهيذ بر ايشان و ايشان صلوات دهند بر شما؛ يعنى دعا كنيذ يكديكر را. و بترين [٤٥ب] بيشوايان شما آنان اند كى شما ايشانرا دشمن داريذ و ايشان شما رادشمن دارند و شما لعنت كنيذ ايشانرا و ايشان لعنت كنند شما را''. بس بايذ كى همكى همّت او بران باشذ كى انجه متضمّن خير و صلاح خلق است روز بروز در تزايد باشذ و أسباب شرّ و فساد زائل مى كرداند تا خلق را از درجهٔ رعيّتي بمرتبهٔ محبّت رساند.

وكفته اند: باذشاه بايذ كى رعيّت را جنان دوست دارذ كى بذر فرزند را تا رعيّت اورا جنان دوست دارند كى فرزند بذر را؛ و محبّت رعايا با يكديكر براذران باشذ. و بعضى كفته اند:

Padişah, kendisinden yaşça büyük olan reâyâyı kendi babası gibi, küçük olanları çocuğu gibi ve yaşıtı olanları ise kardeş gibi görmelidir. Kendi akrabaları için arzu etmediği hiçbir şeyi halk için de arzu etmemelidir. Her şey bu şekilde olmalıdır ki gerektiği durumda reâyâ da can ve mallarını onun uğruna feda etmeye rağbet etsinler. Üstelik devletin istikrarı ve bekası için gayret göstersinler. Padişahların en iyisi, gönül padişahı olandır. Çünkü vücudun padişahı olan gönlü kazanan padişah, vücudun bütün organlarını ve hislerini kendine tâbi kılacaktır. Allah en doğrusunu bilendir.

Sekizinci Vazife: [Yöneticinin Dünya ve Ahiret Sorumluluğu]

[Padişah ve yöneticiler], dünyada ve âhirette, vilâyette (saltanat) ve hükümranlıkta büyük faydaların olduğu gibi büyük tehlikelerin olduğunu da bilmelidir. Zira yöneticilik hukukunu, şeriata uygun olarak şartlarını ve âdâbını düzgün biçimde kendilerince yerine getirdikleri zaman öyle bir saadete kavuşacaklardır ki onlardan iyisi yoktur. Nebî (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Yönetim, halkın hukukunu koruyan, onların ihtiyaçlarını karşılayan kimse için ne güzel ve değerli şeydir!" Yalnız bunun uygulamasını ihmal ederek hukuku yerine getirmezlerse öyle bir şekavet ve bahtsızlık yaşayacaklar ki ondan beteri olmayacaktır. Abdullah b. Abbâs (radiyallâhu anh) şöyle rivayet eder: Allah Resûlü, Kâbe'nin kapısında durup kapının iki kolunu tutarak şöyle demiştir: İmamlar ve sultanlar şu üç ameli yerine getirdikleri takdirde Kureyş'ten sayılırlar: Kendilerinden rahmet dilendiğinde merhamet etmek, hüküm ve ferman verirken adaletli olmak ve verdikleri sözleri yerine getirmek. Allah'ın, meleklerin, tüm halkın laneti bunları yapmayanın üzerinde olur. Ve Allah onun ne farzlarını ne de sünnetini kabul eder.

Ma'kıl b. Yesâr (radiyallâhu anh) Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Azze ve celle Allah'ın kendisine emanet ettiği reâyâya kötü davranarak Allah'ın emanetine hıyanet eden herkese, Allah azze ve celle cenneti haram kılar." Ebû Hureyre (radiyallâhu anh) Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle dediğini rivayet eder: "Allah Teâlâ'nın, kıyamet gününde kendi rahmetinden mahrum edeceği üç kişi vardır: Yalan söyleyen önder, zina yapan yaşlı kişi ve kibirli derviş."

بایذ کی باذشاه رعیّت را انك بزرکتر باشذ از وی جون بذر دارذ؛ و انك کوجکتر باشذ جون فرزند دارذ؛ و انك در سنّ او باشذ جون براذر دارذ. و هر جه بر أقارب خوذ نبسدنذ بر رعیّت نبسنذذ؛ تا ایشان نیز جان و مال خوذ را برغبت فدای وی کننذ و همّت را بر درازی عمر و ثبات دولت و زیادتی مملکت او صرف کنند. و بهترین باذشاهان آنست کی باذشاه دل است. کی جون دل کی باذشاه وجود است مسخّر شذ، أعضاء و جوارح همه تبع اواند، والله أعلم.

وظیفۀ هشتم

انك بدانند کی جنانك در ولایت و حکومت فائدهای عظیم است خطرهای [٤٦أ] بزرك نیز هست در دنیا و آخرت. جه اکر حقوق ولایت بر وجه خوذ رعایت کنند و رسوم و آداب و شرائط و دقائق آن بر مقتضی شریعت بجای آورند، سعادتی باشذ کی فوق آن نباشذ. قال النّبي (صلى الله عليه وسَلّم): ''نعمَ الشّيء الإمارة لمن أخذَها بحقّها وحلّها''. و اکر در مراعاة حقوق آن اهمالی کنند و بجای نیارند شقاوتی باشذ کی هیج شقاوت فوق آن نباشذ.عبد الله عبّاس (رضي الله عنهما) روایت کنذ کی: رسول خذای (صلى الله عليه وسَلّم) بدر کعبه ایستاذه بوذ و هر دو عضادۀ در بکرفت بس کفت: ''امامان و سلاطین از قُریش باشند؛ وقتی کی سه کار بجای آرند: جون از ایشان رحمت خواهند رحمت کنند؛ و جون حکم کنند عدل کار فرمایند؛ و جون بکویند وفا کنند. و هر کی جنین نکند لعنت خذای بر وی و لعنت ملائکه و لعنت مردمان همه. و خذای تعالی قبول نکنذ از وی نه فریضه و نه سُنّت''.

و معقل بن یسار (رضي الله عنه) روایت کنذ کی رسول خذای (صلى الله عليه وسَلّم) کفت: ''هیج بنده نباشذ کی خذای عزّ وجلّ رعیّتی بوی سبارذ و او بجای ایشان خیانت کنذ، الاّ کی خذای عزّ وجلّ بهشت را بر وی حرام کرداند''. و أبو هريرة (رضي الله عنه) روایت کنذ کی رسول خذای (صلى الله عليه وسَلّم) [٤٦ب] کفت: ''سه کس اند کی خذای تعالی نظر رحمت بایشان نکنذ روز قیامت: بیشوای دروغ کوی، و بیر زنا کننده، و درویش متکبّر''.

Dokuzuncu Vazife: [Övgüye Kapılmama]

[Padişah ve yöneticiler], çevresindeki kişilerin kendisini övmelerine kapılmamalıdır. Çünkü gösterişli olarak yapılan medhiyeler, övenlerin veya halkın hoşnut olduğu anlamına gelmez. Bunu böyle zannetmemelidir. Peygamber Efendimiz'e ait me'sûr dualarda şöyle zikredilmiştir: "Allah'ım insanların övgüsüyle bizi mağrur olanlardan eyleme." Kendi hatalarını ve eksiklerini öğrenmek üzere, güvenilir memurları tayin etmesi, onların halk arasında dolaşarak halkın hükümdar hakkında ne düşündüklerini öğrenmesi gerekir. Emîrü'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: "Ömer'in ayıbını ona hediye olarak getiren kimseden Allah razı olsun." Şöyle rivayet edilir ki kendisi (radiyallâhu anh) gece vaktinde evlere uğrayarak kendi hâlini araştırırdı.

Câlînûs (Grek tabip ve filozofu) şöyle demiştir: "İyi huylu olmayı arzu eden kimse, dostlarından birini yanında bulundurup kendisine ısrarla hatalarını hatırlatmasını istemelidir." Ayrıca şöyle demiştir: "Güzel ahlâka sahip olmayı arzu eden kimseye düşmanın faydası dostun faydasından daha fazladır. Çünkü düşmanı onun ayıplarını yüzüne vurur; dostu ise ayıplarını gizler." Şöyle anlatırlar: "Senin dostun seni daima doğrulayan değil, doğru yola getirendir." Ayrıca şöyle derler: "Senin dostun, seni sürekli güldüren değil, ağlatandır."

Onuncu Vazife: [Mütevazı Olma]

[Padişah ve yöneticiler], mütevazı olmayı nefsine galip kılmalıdır ve kibirli olmaktan kaçınmalıdır. Nefsini azametli ve büyük zannederek başkalarını hor görmek tekebbürdür. Tekebbür, büyüklük ve azamet Allah'ın sıfatlarından, ilahlık alâmetlerinden ve özelliklerindendir. Allah Teâlâ bu sıfatlarla benzersizdir. Cahil ve alçak insanlar, tekebbür kelimsesinin "t" harfini 'tekellüf'ün "t" harfi olarak değil, 'teferrüd'ün ve 'tahassus'un "t" harfi olarak kabul ederler. Hadis-i kudsî'de[1] şöyle belirtilmiştir: "Yücelik benim hırkamdır; azamet ise benim izârımdır. Kim bu iki şeyde bana karşı gelirse ona azap veririm!" Bir diğer rivayete göre de şöyledir: "Bu ikisi konusunda benimle yarışmaya kalkan kimseyi de ateşe atarım."

1 Hadis-i kudsî, Kur'ân'da olmayan, fakat Peygamber tarafından Allah'a nisbet edilerek söylenen hadislerdir.

وظيفۀ نهم

انك بثنا و مدح زيردستان مغرور نشوذ و تصوّر نكنذ كی ثنايی كی بحضور كويند از سر خشنوذی است. در ''دعوات مأثوره'' آمذه: ''اللّهمّ لا تجعَلنا بثناء الناس مغرورين'' و معتمدان را بكمارد تا تجسس كنند و أحوال وی از مردم برسند كی عيبهای خوذ از بيش مردمان معلوم توان كرد. أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) كفته: ''خذای ازان بنده خشنوذ باذ كی عيب عمر بهديه بيش عمر آورد''. آورده اند: كی او (رضي الله عنه) بشب بدر خانها كشتی و از حال خوذ تفحصّ كردی.

و جالينوس كفته: ''هر كسی كی خواهذ كی خوی وی نيكو شوذ، بايد كی دوستی را بكمارذ و ياری قرار دهذ و مبالغت كنذ تا او را از عيبهای او آكاهی می دهذ''. و همو كفته: ''طالب مكارم أخلاق را انتفاع از دشمن زيادت بوذ كی از دوست. زيرا كی دشمن عيوب او را إظهار كنذ؛ و دوست مخفی دارذ''. و كفته اند: ''صديقُك مَن صَدَقَك لا من صَدَّقَك''. و نيز كفته اند: ''صَديقك مَن أبكاك لا من أضحَكك''.

وظيفۀ دهم

انك تواضع را [٤٤أ] بر خوذ غالب كرداند و از تكبّر اجتناب نمايذ و تكبّر آن بوذ كی عظمت و كبريای نفس خوذ را داند و ديكران را باضافت بخوذ حقير داند. و تكبّر و كبريا و عظمت و جلال از صفات ربوبيّت و نعُوت ألهيّت است كی وی تعالی بذان متفرّد است. دون خلق و تایِ تكبّر را تایِ تفرّد و تخصّص كويند. نه تاء تكلّف. و در كلمات قدسِيّه آمذه: ''الكبرياء ردائي و العظمة إزاري فمن نازعَني فيهما قصَمتُه''. و بروايتی: ''فمن نازعَني واحداً منهما أدخلته النّار''.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: "Alçak gönüllülük insanı yüceltir. Ey insanlar, Allah size rahmet buyursun, mütevazı olunuz." Ayrıca şöyle buyurmuştur: "Kalbinde zerre miskali kibir olan kişi cennete giremez." Bunun nedeni ise Allah Teâlâ'nın cenneti kulları için yaratması ve kulluğun bel kemiğinin de alçakgönüllülük olmasıdır.

Ne zamana dek "Kulluk nedir?" diye soracaksın?
Kulluk, alçak gönüllülükten başka nedir?

Yücelik peşinde olan kimse, kulluğu ve tâbiliği ihlal etmiş olur ve kendisini cennet bahçelerinden mahrum eder. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*İşte âhiret yurdu. Biz onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır.*"[1] Mütevazı olmak, insanın başkalarına kıyasla kendisindeki eksiklikleri beyan etmesi anlamına gelir. Zâtı ve şerefi saplantıda olan kimse ise bu makama erişmekten tedirgin olur. Fakat asalet, büyüklük ve kemâlle müşerref olan kimsenin bundan hiç korkusu olmaz. Aksine onun şerefini ve makamını yükseltir.

Bir âlim şöyle demiştir: "Eşraftan kişi için tevazu izzettir, düşük seviyedeki kişi için ise zillettir."

Şiir

Kimi insana ikram edilince artar tevazusu
Kimi insan da yerildiğinde artar yüceliği
Meyve taşıyan dal da böyledir
Meyve fazlalaşınca eğer başını

Rivayet ederler ki İmam Muhammed b. [Hasen] eş-Şeybânî, Emîrü'l-mü'minîn Hârünürreşîd'in yanına gittiğinde Hârûn kendisine aşırı mütevazı davrandı. Adamlarından birisi ona şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, bu şekilde aşırı mütevazı olmak heybeti yok eder."

Alçakgönüllülük iyi bir huy ve faziletli olduğu muhakkaktır
Yalnız heybete zarar verecek kadar yapmamak gerek

1 Kasas, 28/83.

بيغمبر (صلى الله عليه وسَلّم) مى فرمايذ: ’’إنّ التّواضع لا يزيد العبدَ إلاّ رفعةً فتواضعوا رَحِمكم الله‘‘. و فرموذه: ’’لا يَدخل الجَنّةَ مَن كان في قلبه مثقال ذرّة من كبرٍ‘‘. و اين از براى آنست كى خذاى تعالى بهشت را از براى بندكان آفريذه و مِخّ بندكى افكندكى است.

جند برسى كى بندكى جه بوذ　　　　بندكى جز فكندكى جه بوذ

هر كى رفعت مى جويذ ربقهٔ عبوديّت خلع مى كنذ و خوذ را از رياض جنّات محروم مى كرداند. قال الله تعالى: ﴿تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾. و تواضُع اظهار نقصان مقدار خوذ است از مقدار ديكران و ازين منزلت [٤٧ب] كسى ترسذ كى شرف ذات و عُلوّ حال او در معرض اشتباه مانده باشذ. امّا انك بعُلوّ قدر و نباهت حال مشرّف و مزيّن باشذ او را خوفى نباشذ بل كى سبب زيادتى شرف و منزلت او باشذ.

حكيمى كفت: ’’التّواضع من الأشرافِ عزّ ومن الأرذال ذلٌّ‘‘.

شعر

إذا أكرم الإنسان زادَ تواضعاً　　　　وإن لوم الإنسان زاد ترفُّعاً
كذا الغصن في حمل الثمار تناله　　　　وأن يَعَر من حمل الثّمار تمنّعا

آورده اند كى: امام محمّد الشيباني بيش أمير المؤمنين هرون الرّشيد (رحمهما الله تعالى) آمذ. هرون در تَواضُع إفراط نموذ. يكى ازخواصّ او كفت: ’’يا أمير المؤمنين، من تَواضَعَ هذا التّواضُعَ لا يُهابُ‘‘.

تواضع كر جه محمود است و فضل بى كران دارذ
نبايذ كرد بيش از حدّ كى هيبت را زيان دارذ

Hârûn şöyle cevap verdi: "Mütevazı olmakla kaybolacak bir heybet, yok olmaya lâyıktır." Âlimler şöyle demişlerdir: Kişinin riyaset ve makam bakımından kibirlenmesi onun alçak sıfatlılığına ve hakir tabiatlı olduğuna delâlet eder. Kendi eksikliklerini tanımayı ve bilmeyi arzu eden, kibirden kendini arındırmak isteyen kimse kendi aslının terkibini, onun başlangıcını ve sonucunu iyice gözden geçirmelidir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın. Bu su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar.*"[1] Başka bir yerde de şöyle buyurur: "*Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o!*"[2]

Tâbiîn evliyasından olan Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şıhhir (radiyallâhu anhuma), zeki, sahâbe-i kibârdan ve Benî Ümeyye emîrlerinden olan babası Muhalleb b. Ebî Sufra'ya şöyle dedi: "Ey insanoğlu! Sen neyine güvenerek gururlanıyorsun? Sen ilk önce ufacık bir nutfe idin. Sonunda da iğrenç bir ceset olacaksın, bu iki devre arasında da sen karnında devamlı olarak pislik taşıyorsun!"

Şu da büyüklerin sözlerindendir:[3]

Sesinin yankısı kendine geri dönen kimse, nasıl olur da mağrur olur
Sürekli olarak renk değiştiren bu huy ebediyen onunla beraberdir[4]

Sinâî şöyle der:

Sen topraktansın, toprak gibi mütevazı ol
Böyle olursan, can ve akıl gibi hem hâkim hem de yüce olursun
Sakin vaziyette (mütevazı) olan toprak herkes için faydalıdır
Ancak yerinden yükselip savrulduğu zaman gözlere zarar vermeye başlar

Ömer b. Abdülazîz'e (radiyallâhu anh) oğlunun bin dirhem değerinde bir yüzük satın alıp kullandığını haber verdiler. Oğluna şöyle bir mektup yazdı: "Bin dirheme bir yüzük satın aldığının haberini aldım, onu sat ve parasıyla bin aç insanı doyur, ayrıca demirden, üzerinde "Allah, kendi nefsinin değerini bilene rahmet buyursun" yazısı olan bir mühür yaptır."

---

1 Târık, 86/5-7.
2 Abese, 80/17.
3 Şiir, İbn-i Rûmî'ye aittir.
4 Bu şiirdeki kinaye, insanın yaptıklarının kendisine geri döneceğini vurgular. Mevlânâ şöyle der: "Bu dünya bir dağ gibidir ve bizim amellerimiz ise (çıkardığımız) sesler gibidir/Bize geri dönen sesler (ameller), bizim çıkardığımız (amellerin) seslerin yankısıdır." Mevlânâ, *Mesnevî-i Manevî,* haz. Reynold Nicolson, İntişârât-ı Ordibehişt, Tahran, hş. 1386/2007, s. 12; Farsçası şöyledir: این جهان کوهست و فعل ما ندا سوی ما آید نداها را صدا

هرون کفت: ''إنَّ مهابة تَزول بالتّواضُعِ لجديرٌ بالزّوال''. و حُکما کفته اند: هر کی تکبّر کنذ از جهت ریاستی کی یافته باشذ دلالت کنذ بر دناق عنصر و خساست أصل او؛ و هر کس کی خواهذ کی نقصان خوذ بشناسذ و کبر از خوذ بیندازذ باید کی در أصل ترکیب خوذ و ابتدا [٤٨أ] و انتهای آن نظری کنذ. جنانجه خذای تعالی می فرمایذ: ﴿فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ﴾. وجای دیکر میفرمایذ: ﴿قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَّا اَكْفَرَهُ مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ﴾، الآيات.

مطرّف بن عبد الله بن الشّخير (رضي الله عنهما) که از أولیای تابعین بوذ و بذرش از صحابهٔ کبار مهلّب بن ابی صفره را کی از جملهٔ أمرای دولت بنی أميّة بوذ، و دماغی داشت کفت: ''لأيّ شيءٍ تَتَكَبّرُ أوّلك نطفة مذرة وآخرُك جيفة قذرة وأنتَ فيما بينهما حامل العذرة''. از کلمات حکما است:

کيف يزهو من رَجيعُهْ أبدَ الدهر ضجيعُهْ.

سنائی کویذ:

تو از خاکی بسان خاك تن در ده درین بستی
کی تا کردی جو جان و عقل هم والی و هم والا
کی تا بستست خاك اینجا همه نفع است لیك انکه
بلاء ذیذها کرذذ جو بالا کیرذ از نکبا

عمر عبدالعزیز (رضي الله عنه) را خبر داذند کی بسرش نکینی بهزار درم خریذه و بر انکشتری خوذ نشانده. بوی نوشت کی: ''بمن رسیذ کی نکینی بهزار درم خریذه ای. بفروش و به آن هزار کرسنه را سیر کن و مهری از آهن جینی بساز و برانجا [٤٨ب] نویس : ''رحمَ الله من عَرف قدرَ نفسه''.

Ayrıca Ömer'in (radiyallâhu anh) halife olduğu dönem ona bir misafir gelmiş, o sırada bir şeyler yazıyor iken âniden lambanın ışığı sönmeye başlamış. Misafir şöyle demiş: "Eğer izin verirseniz ışığı yakayım." Ona şöyle cevap vermiş: "Misafire iş yaptırmak iyilik ve edepten uzak bir davranıştır." Misafir "İsterseniz bir hizmetçiye sesleneyim." demiş. Ömer şöyle cevap vermiş: "Bu kadar basit bir iş için reâyânın rahatını bozmak doğru değildir." Ardından kalkıp kendisi lambaya yağ koymuş ve şöyle demiştir: "Ben Ömer b. Abdülazîz olarak ayağa kalktım, Ömer b. Abdülazîz olarak da döndüm."

Büzürgmihr'e şöyle sormuşlar: "Ona sahip olan kişinin kıskançlığa maruz kalmadığı herhangi bir nimet biliyor musun? Ayrıca sahibine merhamet gösterilmeyen herhangi bir belâ biliyor musun?" O şöyle cevap vermiştir: "Evet, o nimet tevazudur ve onun fazlasını arzulamak da belâdır." Şöyle demişler: Tevazu, sadece keramet ve mürüvvet ehli olanlar karşısında gösterilirse hoş olur. Bunu yaparsan seni müteberri' ve muhsin (Allah rızası için iyilik yapan, ihsan eden) görürler. Ancak kendini beğenmiş ve senin ona karşı olan mütevazı davranışını kendi büyüklüğü olarak telakki ederek seni hor gören kimseye karşı, kibirli olmak daha câizdir. Hadis-i Nebevî'de (aleyhi efdalü's-salavat) şöyle belirtilmiştir: "Kibirli olan kimseye karşı kibirli olmak sadakadır."

Ebû Tayyib Mütenebbî[1] şöyle der:

Kerîm bir insana karşı ikramda bulunursan, onu kendine ait kılarsın
Nanköre ikram ettiğinde ise haddi aşar
Kılıçla karşılık vermesi gerekirken kaçmak
Zararlıdır tıpkı kaçmak yerine kılıçla savaşmak gibi
Bir sanat, gerçek anlamda sanat olmaz
Tâ ki niçin yapıldıysa orada kullanılana dek

Melik Nasr b. Ahmed es-Sâmânî[2], vasiyetnâmesinde oğluna hitaben şöyle yazmıştır: "Ey oğul, bizim sana sağladığımız, hazırladığımız padişahlığın, devamının olmasını istiyor isen orduna, divanına ve hazinedeki malına güvenme; mütevazılığına ve cömertliğine güven; bu ikisi kalbin kurtulamadığı tuzaklardır."

---

1 Mütenebbî hakkında bilgi için için bkz. İsmail Durmuş, "Mütenebbî", *DİA*, XXXII, Ankara, 2006, s. 195-200.

2 Sâmânîler Hânedanı hakkında geniş bilgi için bkz. Aydın Usta, "Sâmânîler", *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, s. 64-68.

و هم عمر را (رضي الله عنه) در زمان خلافت مهمانی رسیذه بوذ و او جیزی می نوشت و روشنایی جراغ ضعیف شذ. مهمان کفت: ''اکر دستوری دهی جراغ روشن کنم''. کفت: ''مهمان را خدمت فرمودن از مروّت دور باشذ''. کفت: ''خادمی را آواز دهم''. عمر کفت: ''این قدر کار را آسایش بر زیردستان نشایذ آشفتن''. بس خوذ برخاست و روغن در جراغدان کرد و کفت: ''قمتُ وأنا عمر بن عبد العزيز ورَجَعتُ أنا عمر بن عبد العزيز''.

بزرجمهر را کفتند: ''نعمتی می شناسی کی بذان صاحب آن محسود نباشذ؟ و بلایی را می دانی کی بر صاحب آن رحمت نکنند؟'' کفت: ''آری، آن نعمت تواضع است. و بلا تکثر''. کفته اند کی: تواضع انکاه محمود و مستحسن باشذ کی در حقّ أهل کرم و مروّت کنی و ترا متبرّع و مُحسِن دانند. امّا خوذ برخاستهٔ خوذ شناسی کی تواضع ترا قضای حقّ به بزرکی خوذ دانذ؛ بل خوذنشناسی کی تواضع ترا بنسبت با عظمتی کی در خوذ تصوّر کرده اند اندك شمرذ و ترا مُقَصِّر دانذ، و او تکبّر کردن أولى باشذ. در أحاديث نبوي (عليه أفضَل الصّلوات) آمده: ''التكبّر مع المتكبّر صدقةٌ''.

أبو الطّيّب متنبّي کویذ: [٤٩أ]

إذا أنت أكرمتَ الكريمَ مَلكته وأنت أكرمت اللئيم تمردا
ووضع النَّدى في موضع السيفِ بالعلى مُضِرّ كوضع السّيف في موضع النّدى
إنّ الصَّنيعة لا تكون صَنيعة حتّى يصابَ بها طريقُ المصنع

و ملك نصر بن أحمد السّاماني در وصيّت نامهٔ فرزند خوذ نوشت: ''يا بني إن أردتَ أن يدوم لك الأمرُ الذي مهّدنا والملك الذي وطدنا فلا تَثِق بمالك من الخزائن والعساكر والدّفائن وليكن ثقتُك على التّواضع وعلى الجود فإنّهما شبَكتان لا يفلت منهما قلب.''

Yani "Eğer ki temelini tertip ve tanzim ettiğimiz ve prensipleri te'kid buyurduğumuz saltanatın sende kalıcı olmasını istersen, hazineye ve orduya güvenme; sırtını keramete ve mütevaziliğe daya, çünkü bu iki tuzağın hiçbirinden gönül kurtulamaz.

Şöyle derler: Eğer tevazunun herkeste var olması şerefli ve değerli ise devlet adamlarında ve büyüklerde olması daha şerefli ve değerlidir.

Güç ve makam sahibi olan kimselerin mütevazı olması hoştur
Fakir ve güçsüz olanın tevazusu huyundandır[1]

Muhammed b. es-Semmâk (rahimehullâh teâlâ) Hârûn'un huzurunda bulunduğunda onun gösterdiği tevazudan çok etkilenerek kendisine şöyle demiştir: "Tevazu ile saygı duyman, senin yüceliğinden daha şereflidir." Hârûn kalem ve divit istemiş ve bu sözü kendi yazısıyla yazmıştır. Bu da onun gayet mütevazı olduğunu gösterir.

On Birinci Vazife: [Affetme]

Devlet ricalinde affetmek baskın olmalıdır. Afüvv, Allah Teâlâ'nın güzel isimlerinden (Esmâ-i hüsnâ) biridir. Affetmek, güç sahibi iken birini cezalandırmaktan vazgeçmektir. Bu özellik, şeref ve fazilet bakımından bütün diğer özelliklerden üstündür. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Sizin vazgeçmeniz (affetmek) takvâya daha yakındır.*"[2] Ayrıca şöyle buyurur: "*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.*"[3]

Âlemin Seyyidi (salavâtullâhi ve selâmuhû aleyhi) bir gün Ukbe b. Âmir'e şöyle dedi: "Dünya ve âhiret ehlinin en faziletli ahlâkını size haber vereyim mi? Birincisi, senden ilişkisini kesen akrabalarınla senin ilişki kurman. İkincisi, sana ikram etmeyene ikramda bulunmandır. Seni bir şeyden mahrum edene senin vermendir. Ve sana kötülük edeni affetmen. Yani, kötülükle senden ilişkisini koparan kimse ile sen iyilik ederek ilişki kur; hayrını senden esirgeyen kimseye karşı sen iyilik ve ihsan et; sana zulmedene karşı, sen bağışlayıcı ol ve onun ayıplarının üstünü kendi affınla ört."

1 Sa'dî, *a.g.e.*, haz. Yûsufî, *İntişârât-i Hârezmî,* Tahran, 1989, s. 140.
2 Bakara, 2/237.
3 A'râf, 7/199.

’’اکر خواهی کی ملکی که ما قاعدهٔ آنرا تمهید کرده ایم و أساس آنرا تاکید فرموذه ترا موبّذ کردذ، یر[بر] خزینه و لشکر اعتماذ مکن. تکیه بر کرم و تواضع نمای که دو دام اند که هیج دل ازیشان خلاص نجویذ‘‘.

و کفته اند: ’’تواضع اکر جه في نفسه از همکنان شریف است لیکن از أرباب دولت و بزرکان دین شریفتر‘‘.

تواضع ز کردن فرازان نکوست　　　کدا کر تواضع کنذ خوی اوست

محمّد بن السمّاك (رحمه الله تعالى) بیش هرون حاضر شذ و حِظ کرامت از تواضع هرون بیافت هرون را کفت: ’’تواضُعُك هذا في شَرفِك أشرَفُ من شَرفِك‘‘. هرون قلم و دوات خواست و این سخن را بخطّ خوذ بنوشت. [٤٩ب] و این غایت تواضع او بوذ.

وظیفهٔ یازدهم

انك أولوا الأمر بایذ کی عَفْو بروی غالب بوذ. و از جملهٔ أسماء حسنى إلهي تعالى و تقدّس یکی عَفّو است. و عَفْو ترك معاقَبت جانی است در حال قدرت. و این خَصلت در شرف و فضیلت بر جملهٔ حصال فآیق است. خذای تعالى می فرمایذ: ﴿وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى﴾. و می فرمایذ: ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾.

روزی سیّد عالم (صلواتُ الله وسلامه علیه) عُقبةُ بن عامر را کفت: ’’ألا أخبِركم بأصلّ أخلاقِ أهل الدّنیا والآخرة تَصِل مَن قَطعَك، تُعطي مَن قَطعَك وتُعطي من حرمك وتعفو عمّن ظلمَك‘‘. یعنی هر کی با تو باسأت راه قطیعت سبرد تو با او باحسان قاعدهٔ وصلت تمهید کن و هر کی خیر خویش از تو منقطع کرداند تو مبرّت خویش باو رسان و هر کی بر تو بیداذی کنذ آنرا بعفو خویش ببوش.

Sana gümüş vermeyene, sen altın ver
Ayağını kesene sen bağını ver
Sana zehir içirene şeker ver
Senden kopup ayrılanla sen birleş
Tâ ki bu vuslat ve ayrılık dünyasında
Başkalarına bir ahlâk defteri olasın

Selmân-ı Fârisî (radiyallâhu anh) başında komutan olduğu ordusuyla birlikte Medayin'de bulunduğu sırada bir gün yolda yalnız yürüyordu, askerlerden biri, saman dolu bir çuvalı evine doğru taşırken Selmân'ı gördü ancak tanımadı; ona "Gel şunun ucunu tut, bana yardım et" dedi. Selmân, çuvalı mübarek sırtına alıp adamla beraber yürümeye başladı. Halk bunu fark edince ona koşarak şöyle dediler: "Lütfen, lütfen, müsaade edin de biz taşıyalım." O "Hayır" dedi. Adam onun emîr olduğunu fark edince üzüldü ve "Ben seni tanıyamadım" diyerek özür dilemeye başladı. Selmân ona "Git, git (devam et)" diyerek çuvalı adamın evine kadar taşıdı. Eve varınca yükü yere indirdikten sonra adamı yanına çağırdı ve ona şöyle dedi: "Bundan sonra artık kendi yükünü kendin taşı ve başkalarına zahmet verme!"

Şöyle anlatılır: Abdülmelik b. Mervân, Seyf b. el-Eş'as'a gâlip geldiğinde, tüm esirleri getirdiler. Büyük din âlimlerinden olan Recâ b. Hayve'nin de bulunduğu bir ortamda, Abdülmelik ona şöyle dedi: "Sen bu işe ne diyorsun?" Recâ, şöyle cevap verdi: "Allah senin arzu ettiğin zaferi sana vermiştir. Sen de Allah'ın senden istediği affetmeyi yerine getir." Bunu duyunca Abdülmelik tüm esirleri serbest bıraktı. Nitekim akıllı olan kimse affın faydalarını düşünmeye gayret göstermelidir ve bilmelidir ki affetmek tüm faziletlerin üstüdür. Bu da ancak aklın nefse galip gelebildiği takdirde suçluyu affetmekle mümkün olacaktır. Dolayısıyla padişahın birilerinden intikam alması, başkaları (askerleri, adamları) vâsıtasıyla olurken affetmesi kendi nefsine bağlıdır; dünyanın ve âhiretin saadeti de ancak buna bağlıdır.

Nefis canavarına karşı Rüstem gibi mücadele etmek gerekir
Nefsine galip gelen kimse Efrâsiyâb'ı mağlup etmiş gibidir

انك سیمت نداذ زر بخشش　　وانك بایت بریذ سر بخشش
وانك زهرت دهذ بذو ده قند　　وانك ا زتو برذ درو بیوند
تا شوی در جهان وصل و فراق　　دفتری از مكارم الاخلاق

سلمان فارسي (رضي الله عنه) با لشكری در مداین بوذ و أمیر ایشان [٥٠أ] بوذ. يك روز تنها می رفت، یكی از لشكریان جوالی كاه بمنزل خوذ می برد، و سلمان را دیذ و نشناخت. كفت: ''بیا و این كاه بركیر''. سلمان كاه بر بُشت مبارك كرفت و باوی می رفت. مردمان در بیش سلمان دویذنذ و كفتند: ''هَی هَی؛ تا ما بر كیریم''. كفت: ''نه''. مرد جوان معلوم كرد كی أمیرست تحسُر خورد و بعذرخواهی درآمذ و می كفت: ''ترا نشناختم''. سلمان وی را می كفت: ''انطلق انطلق''. تا بمنزل آن شخص برد و بنهاذ بس آن مرد را بخواند و كفت: ''بعد ازین بارِ خوذ بر می كیر و دیكری را زحمت مده''.

و آورده اند كی: عبدالملك مروان جون سَیفِ بن الأشعث رد بشكست اسیران را بیش تیغ سیاست آوردند. و رجآ بن حَیوه كی از جملۀ بزركان دین است حاضر بوذ. عبدالملك او را كفت: ''جه می بینی تو درین كار؟'' رجا كفت: ''إنّ الله أعطاك ما تُحِبّ من الظّفر فأعطِ اللهَ ما تُحِبّ من العفو''. عبدالملك ایشانرا رها كرد. بس عاقل بایذ كی در فواید عفو باستقصا تأمّل كنذ و بدانذ كی عفو سردفتر همۀ فضیلتها است. تا نفس مقهور عقل نبابذ عفو مجرم دست نذهد. بس انتقام باذشاهی بر غیر است؛ و عفو باذشاهی بر نفس خوذ؛ و سعادت دو جهانی قرین این باذشاهی است. [٥٠ب]

رستمی بایذ كی بیشانی كنذ با دیو نفس　　كر كرفتارش كنی افراسیاب افكنده ای

Şu söz Halife Me'mûn'a (ö. 218/833) aittir: "Suça kalkışanlar benim affetmekten aldığım hazzı biliyor olsalardı, suç işleyerek bize gelirlerdi." Yine onunla ilgili şöyle rivayet edilir: Onun meclisinde hizmetçilerden birisinin cinâyeti zikredildiğinde o şöyle dedi: "Her ahlâkı kötü olan kulu (insanı) bu şekilde cezalandırırsak, [bu durum öyle bir hâl alır ki] artık onların kötü ahlâkı kalmaz ama bizim de güzel ahlâkımız kalmaz."

Şöyle anlatılır: Erkam b. Kuleyb, Ma'n b. Zâide'nin akrabasından yedi kişiyi katlettikten sonra Hazret-i Ma'n'a şöyle dedi: "Seni bana getiren şey de ne? Cezalandırmamdan korkmadın mı?" O şöyle cevap verdi: "Bizi senin yanına getiren, malın azlığı veya yılın kuraklığı değildir. Lâkin şerefimiz ve yüce himmetimiz senden başkasına tâbi olmamıza müsaade etmediğinden dolayı sana gelmişizdir. Senin cezalandırmandan da korkmuyoruz. Çünkü suç ne kadar büyük olsa dahi senin affetmen her zaman daha büyüktür." Yani bizi sana getiren şey malın azlığı veya yılın kurak geçmesi değildir. İzzet-i nefis ile âli himmet bizi sadece sana revâ olmaya itmiştir.

Çorak topraktan gelen fakirlik itmedi
Bizi sana, ancak sana yakın olmakla kazanırız biz

Senin cezalandırmandan da hiç korkmuyoruz. Çünkü suç ne kadar büyük olsa dahi senin affın o suçtan daha büyüktür.

Suçumdan daha büyük bir şey yoktur ancak
Umudum, iyiliğinle hatalarımı bağışlamandır

Kadîm meliklerden birisi dönemin âlimlerini toplamış onlara şöyle demiş: "Ben hayatım boyunca kullanabileceğim ve kendimden sonra haleflerime yâdigâr olarak bırakabileceğim bir yüzük yaptırmak istiyorum, yalnız yüzüğün taşı üzerine saltanatımıza lâyık en mükemmel sözlerden oluşan bir yazı yazdırmak istiyorum." Bu görevi yerine getirmek üzere onlara bir süre belirledi. Uzun uzun düşünüp tefekkür ve istişare ettikten sonra yazının "*Affi ahzet " (Affetmeyi kendine usul edin.)*[1]" kelimesinden başka olamayacağı noktasında hemfikir oldular. Allah en doğrusunu bilendir.

1 A'râf, 7/199.

از کلمات مأمون خلیفة است: ''لو عَلم أهل الجرائم لذّتي في العفو لتقرّبوا الينا بالجنايات''. و هم از وی روایت کنند کی جنایت یکی خدم در مجلس او تقریر کردند. کفت: ''لَو أنا ضرَبنا كُلَّ عبدٍ ساء خلقه لا يبقى لهم خلق سيء لا لنا خلق حسن''.

و آورده اند کی: أرقَم بن كُليب بعد ازان کی هفت تن را از أقارب معن بن زائدة کشته بوذ بحضرت مَعن کفت: ''ما الذي قادَلَ إلى ألم تَخشَ عقوبتي''. کفت: ''ما قادَنا إليك جذب المرعَى وقلّةُ المال لكن أنفقة أبت أرقابنا أن نخضَعَ لغيرك وأمّا عقوبتك فما نخشاها إذا الذّنبُ وإِن تعاظمت فعفوك أعظمُ منه''. ما را نزدیك تو قلّت مال و خشکی سال نیاورده است؛ و لکن عزّت نفس و علوّ همّت ما روانمی دارذ کی جز ترا کردن نهیم.

وما الفقر من أرضِ العشيرة قادنا　　　إليك ولكنا بقرباك ننجح

و امّا از عقوبت تو هیج خوف نیست. جه کناه اکرجه بزرك است، عفو تو ازان بزرکتر است.

لا شيء أعظم جرما سوى أملي　　　بحسن عفوك عن جُرمي وعن زلَلي

[٥١أ] یکی قُدمای ملوك حکمای عهد خوذ را جمع کرد و کفت: ''من خاتمی می سازم کی در مدّت عمر خویش آنرا بدارم و بعذ ازان أخلاف خوذ را یاذکار کذاریم؛ نقش آن کلمه بایذ کی جامعترین کلمات باشذ مصالح ملك را در سطح نکین آن کنجد''. و ایشانرا مدّتی مهلت داذ بعد از رویّت و تفکّر بسیار اتّفاق کردند کی آن کلمه جز کلمهٔ ''خُذ العفو'' نیست، والله أعلم.

On İkinci Vazife: [Sabırlı ve Sakin Olma]

[Padişah ve yöneticiler], sabırlı ve sakin (hilm) olmalı ve gazaptan sakınmalıdır ki yırtıcı hayvanlara benzemesin. Sakinlik ve sabırlı olmak, nefsi hışmın duygularından sakındırmaktır. Ebü'l-Hasan İsferâyinî (rahimehullâhu) şöyle demiştir: "Sabırlı olan insan, kendisine itaatsizlik yapan kimseden intikam almakta sakin olup acele etmeyen kimsedir." Hilm, ilâhî ahlâklardan olup halîm de ilâhî isimlerdendir. Ayrıca kutsal kitaplarda Halîl'in [Hz. İbrâhim] (salavâtullâhi aleyhi) sıfatlarından olarak şöyle zikrolunmuştur: "*Çünkü İbrahim çok içli ve Allah'a yönelen bir kimseydi.*"[1]

Haber gelmiştir ki "İnsanoğlu sabırlı olmakla, geceler boyu uyumadan ibadet eden ve oruç tutan kimsenin makamına erişir." Yani sabırlı ve mülayim olmak, mümin olan kimsenin mertebesini gündüzleri şehvetlerden sakınan ve tüm geceleri rükû ve secde ederek sabahlayan kimsenin seviyesine eriştirir.

Bir şahıs, Selmân-ı Fârisî'ye (radiyallâhu anh) küfür ettiğinde, Selmân ona şöyle demiş: "Hesap gününde, eğer benim iyi amellerim terazide hafif gelirse, ben senin dediğinden daha beter olayım. Ancak eğer iyi amellerim terazide ağır gelirse, senin sözlerinin ziyanı bana dokunmaz." Yani eğer hesap gününde iyiliklerim az gelirse senin söylediğinden daha beter olurum. Eğer iyiliklerim daha ağır olursa senin söylediğin bana bir zarar vermez.

'Arâbe-i Avsî, Muaviye'ye[2] şöyle sormuş: "Kavmini nasıl memnun ettin?" O şöyle cevap vermiş: "Fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım ederdim, kavmimin cehaletine karşı da hoşgörü gösteriyordum. Yardım dileyen kimselerin hâcetini reddetmemiş ve cahilin sefahatine tahammül etmişimdir."

Bir şahıs, Âlemin Seyyidi'ne (salavâtullâhi aleyhi) şöyle sormuş: "En tehlikeli olan şey nedir?" Şöyle buyurmuş: "Allah'ın gazabı." Bu sefer adam şunu sormuş: "Bizi ondan uzaklaştıran şey nedir?" O da şöyle buyurmuştur: "Hiddetlenmeyiniz!" Ebû Hureyre, Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Zor olan güreşte rakibini mağlup etmek değil, kızdığın zaman gazabını yenmektir."[3]

---

1 Hûd, 11/75.
2 Muâviye isminin sonunda silinmiş olan ibarenin (radiyallâhu anh) olması muhtemeldir.
3 Hadis için bkz. Buhârî, "Edeb", 76; Müslim, "Birr ve Sıla", 107.

وظيفهٔ دوازدهم

انك حلم و بردبارى بيش كيرد و از غضب دور شود تا مانند سباع نباشد. و حلم امساك نفس است از هَيَجان خشم. و أستاذ أبو الحسن إسفرايني (رحمه الله) كفته: ''الحَليمُ الذي لا يَعجل الإنتقام لمن عَصاه من الأنام''. وحِلم هم از أخلاق إلهي است و حليم از جملهٔ اسمآ. و كلام قديم از صفت خليل (صلواتُ الله عليه) خبر مى دهذ: ﴿إِنَّ إِبْرٰهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ﴾.

در خبر آمده: ''إنّ الرّجلَ ليُدرِك بالحِلم درجة الصائم القائم''.يعنى حلم مرد مؤمن را بدرجهٔ انكس رساند كى بروز أمّاره را از شهوات باز داشته باشد؛ و شب دراز بركوع و سجود بصُبح رسانيذه.

شخصى سلمان فارسي را (رضي الله عنه) دشنام داد. سلمان كفت: ''إن خفت موازيني [٥١ب] فأنا شَرٌّ ممّا تقول وإن ثَقُلَت موازيني لم يَضرنى ما تَقولُ''. كفت اكر در روز حساب كفتهٔ حسنات من سبك آيذ، من بذتر ازان باشم كى تو كفتى. و اكر كفتهٔ نيكوى من كران آيذ، كفتن تو مرا زيان ندارذ.

عرابهٔ أوسي از معاوية [...] الله [...] برسيذ كى: ''بم سُرتَ قومَك''. كفت ''كنت أعطي سائلهم وأحلم عن جاهلهم''. حاجت سائل رد نكردمى و سفاهت جاهل تحمّل كردمى.

مردى سيّد عالم را (صلوات الله عليه) سؤال كرد كى: ''أيّ شيء أشَدّ؟'' فرموذ كى: ''غَضَبُ الله''. آن مرد كفت: ''وما يبعدني عنه. فرمود كه لا تَغضَب''. و أبو هريرة (رضي الله عنه) روايت ميكنذ كى رسول خذاى (صلى الله عليه وسلم) فرموذ: ''لَيس الشّديد بالصُّرعة، إنّما الشّديد الذي يملك نفسَه عند الغَضَب''.

Enûşirvân zamanında, Merzbân adında büyük bir âlim yaşarmış; onun güzel ve yakışıklı bir oğlu da var imiş; oğlanı deli bir adam katletmiş. Merzbân'a kısas uygulamasını tavsiye etmişler. O şöyle demiş: "Fitne güzel bir haslet değil ki onda cahiller ile ortak olayım." Ona "Bari diyetini al" demişler. O şöyle cevap vermiş: "Oğlumun kâtili olan kişi benden daha muhtaç birisidir. Mal ve mülkü ebedî saadet için kullanmak lazımdır; ben sabrederek bu musîbete dayanırım. Böylece bu mânada bir miktar birikimim olmuş olur; o ise bu sermayeden mahrumdur."

Şunu bilmek lazımdır ki hışımlanmak her ne kadar çirkin bir davranış olup şeriatte yasaklanmış ise de yeri gelince iyi bir davranış olarak övülmüştür.

Dağlaman gereken yaraya, ilacın faydası olmaz
Haşin olmak gereken yerde yumuşak davranmanın faydası olmaz!

Birçok yerde gazap, nefsi yüceltme konusunda metânetten daha önemlidir.
İyilik ve ihsanın seni kurtarmadığı durumda, kurtuluş kötülüktedir!

Örneğin, namusuna hıyanet olunduğu hâlde hâlâ sabırlı olan kimse, şeriat, akıl ve örf tarafından serzeniş edilmiş ve mürüvvet ehli olanların gözünden düşmüş olur.

Eğer ki padişahlar, şerr ve fesat peşinde olan, başkasının hukukuna tecavüz eden ve benzeri ameller işleyen kimselere karşı mülayim ve merhametli davranırlarsa, bunlardan bir hayli fitne ve fesat doğmuş olur. Dolayısıyla en akıllı davranış, ne zaman merhametli ve sabırlı davranmak ve hangi durumlarda hışımla haraket etmek gerektiğini doğru tespit etmektir.

Muhammed b. Vüheyb şöyle der:

Eğer sen muhtaç isen hilme, ben
Deveye karşı bazı ihtiyaçlarda daha da muhtacım
Sabırlı olmak benim için, dizginli bir ata benzer
Benim atım, o kadar cahildir ki, cehaletinden dolayı üzerinde deriden bir semer taşır
Bana karşı doğru davranılırsa ben de doğru olurum, düzelirim[1]
Bana doğru davranılmazsa, katı ve sabırsızca ben de doğru olmam

1 Düzelmekten maksat, bir topluma karşı hoşgörüyle muamele yapıldığı hâlde o toplumun iyi ve dürüst olabileceğine, aksine onlara karşı sert bir tavırla davranıldığı takdirde de halkın sapkınlığa uğrayacağına dikkat çekmektir.

در زمان أنوشروان حكيمى بوذ كى او را مرزبان كفتندى. بسرى جميل داشت و خون او بر دست سفيهى ريخته شذ. مرزبان را كفتند: ''قصاص كن.'' كفت: ''فتنه جندان خصلتى خوب نيست كى من دران با جهّال شريك باشم''. كفتند: ''بارى ديَت بستان'' .كفت: ''قاتل بسر من از من بمال محتاج تر است. جه مال از براى تحصيل سعادت ابد بايذ و من بصير برين مصيبت طرفى ازان احراز توانم كرد و او ازين سرمايه محروم است''.

و بدان كى [٢٥أ] غضب اكر جه قبيح است و در شريعت نهى ازان آمذه، امّا در موضِع خويش مستحسَن و محمود است. جه كفته اند:

هر كجا داغ بايذت فرموذ		جون تو مرحم نهى ندارذ سوذ

و غضب در بسيار موضِع بعزّت نَفس از حلم نزديكتر است.

''وفي الشرّ نجاة حين لا ينجيك إحسان''. مثلا اكر كسى در خيانت حرم خويش طريق حلم سبرذ، در شرع و عقل و عرف مذموم باشذ و از نظر أهل مروّت ساقط شوذ.

و باذشاهان اكر با طائفه اى كى شرير بالطّبع اند و بقَتل و اضرار و هَتك حَريم و أمثال آن مبالاتى ندارند حلم ورزند، فتنه و فساد بسيار ازان تولّد كنذ. بس كمال خرذ آنست كى محلّ حلم و مَواضِع غضب را بنظر صحيح تميز كرده آيذ.

لمحمّد بن وهيب:

ولو كنت محتاجاً إلى الحلم أنّني		إلى الجمل في بعضِ الحَوائج أحوَج
ولي فرس الملحم بالحلم مُلجِم		ولي فَرس للجهل بالجهل مسرَجُ
ومن شاء تقويمي فإني مقوّم		ومن شاء تعويجي فإنّى معوّج

On Üçüncü Vazife: [İmar ve Tarım İşlerine Dair]

Odur ki vali, mümkün mertebe mevat, boş ve ölü araziyi canlandırmak için gayret göstermelidir. İmar ve tarım işleriyle ilgili tüm gayretiyle çalışmalı; harabeye dönüşmüş tarlaları tekrar canlandırmalı ve yer altı su kaynaklarını çıkartmada gayret göstermelidir. Zira bunların faydası bütün halka yöneliktir. Halkın, ordunun ve bütün halk sınıflarının refahı ve düzeni toprağa bağlıdır. Ticaret onun sayesinde artar ve revaç bulur. Dolayısıyla toprağın verimli hâle getirilmesine özen göstermelidir. Toprağı insan gibi görmek gerekir.

Erdeşîr şöyle der: "Saltanat (mülk) ancak insanla (adamlarla) olur. İnsanlar da ancak malla olur. Mal ise imaret ile olur. İmaret ise ancak adalet ve siyâsetle olur." Acem padişahları kendi devirlerinde, âtıl araziyi yeniden canlandırmayı, ihya etmeyi, ayrıca sert ve engebeli araziden su çıkarmayı ibadetlerinden sayarlardı. Şüphesiz onların gayretlerinin güzel semereleri tüm memleketlerde bârizdir ve milletler bu bereket sayesinde refah ve rahatlık içinde yaşıyorlar ve yaşayacaklardır.

Şöyle anlatılır ki İslâm ordusu Irak ülkesini fethettikten sonra kendisine istediği şeyin sağlanacağına dair söz verilen yaşlı biri vardı. Ona şöyle sormuşlar: "Senin istediğin şey nedir?" O da "Benim halifeden bir dileğim olacak." diyerek cevap verdi. Onu Emîrü'l-mü'minîn Ömer'in (radiyallâhu anh) huzuruna götürdüler. O Irak toprağından beş peymân[1] harabe/ölü toprağın kendisine verilmesini talep etti. Ömer (radiyallâhu anh), onun isteğinin yerine getirilmesini emretti, fakat araştırdıktan sonra Irak'ın hiçbir bölgesinde birleşik olarak beş peymân harabe araziyi bulamadılar. Durum açıklanınca,

1 İran ölçü birimi olarak bilinen "Peymân" ya da "Peymâne"; şarap, sirke, koyun yağı gibi şeyler için kulanılan hacim birimidir. Gazân Han tarafından 1300'lü yıllarda Tebriz menn'i (8,3 kg) olarak ayarlanmıştır. Metinde geçen beş peymândan maksat, beş peymân tohumun vereceği mahsulün kapsadığı arazidir. Peymân/peymâne hakkında geniş bilgi için bkz. W. Hinz, *a.g.e.*, s. 58; Osman Gazi Özgüdenli, *Gazân Han ve Reformları (1295-1304),* Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009, s. 350.

وظيفۀ سيزدهم

انك والى تا تواند در إحيآء مَواتها كوشذ و در عمارت و زراعت مراهم جدّ و اجتهاد تقديم نمايذ و مزارع خراب را [٥٢ب] باز با حال عمارت آورذ. و در بيرون آوردن آبها سعى بليغ نمايذ جه منافع آن عامّ است. و رفاهيّت رعايا و لشكرى و انتظام حال طوائف مردم در ضمن آن مندرج وجه تجارت ازين رابح تر تواند بوذ كى خاك را بارز كنند؛ بل كى خاك را با آدمى كنند.

أردشير كويذ: ''لا مُلك إلاّ بالرّجال ولا رِجالَ إلاّ بالمال ولا مالَ إلاّ بالعمارة ولا عِمارةَ إلا بالعدل والسّياسة''. و در عهد ملوك عجم إحياى زمين موات و بيرون آوردن آب از جايهاى سخت از جملۀ طاعات و عبادات دانستندى. لاجرم آثار سَعى جميل ايشان در همۀ ممالك ظاهر است و خلآئق از بركات آن در آسايش اند و خواهند بوذ.

و نقلست كى جون لشكر اسلام بلاد عراق را فتح كردند بيرى بوذ كى با ايشان سابقه اى داشت و شرط كرده بوذند كى هر التماس كى كند مبذول دارند. ازو برسيذند كى: ''مطلوب تو جيست؟'' كفت: ''من از خليفه إلتماسى خواهم كرد''. او را بخدمت أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) آوردند. إلتماس كرد كى بنج بيمان زمين خراب از سَواد عراق بوى دهند. عمر (رضي الله عنه) حكم فرموذ كى ملتمس او را مبذول دارند. تفحص كردند، و در هيج موضع از عراق بنج بيمان زمين خراب متّصل نيافتند. صورت حال [٥٣أ] باز نمودند

Emîrü'l-mü'minîn, yaşlının o talebinin yerine başka ne istiyorsa kendisine verilmesini emretti. Oysa o şöyle dedi: "Benim bundan maksadım, bizim padişahlarımızın eyaletleri nasıl imar ettiklerini size göstermek idi." Emîrü'l-mü'minîn de şöyle dedi: "Siz dünyayı imar ediyorsunuz, oysa biz âhireti imar ediyoruz."

Şöyle anlatılır: Bu gibi sebeplerden dolayı Acem hükümdarlarının saltanat süresi dört bin yüz seksen sene olmuştur. Şöyle rivayet ederler ki Dâvûd'a (salavâtullâhi aleyhi) şöyle bir vahiy gelmiştir: "Ya Dâvûd, kendi kavmine söyle ki Acem hükümdarlarına küfretmesinler, çünkü bunlar âlemi tarımla öyle mamur kıldılar ki benim kullarım bu sayede rahat günler yaşadı."

Nûşirvân çölde bir zeytin ağacı ekmeye çalışan yaşlı bir adamı görünce ona şöyle dedi: "Ey yaşlı adam, sen bu ağacın meyvesini yiyebilecek kadar yaşayacağını mı zannediyorsun?" Adam şöyle cevap verdi: "Hayır, lâkin başkaları ekti ve biz yedik, biz de ekelim ki başkaları yesin."

Öncekiler ekti, biz yedik, bizim ektiklerimizi de bizden sonrakiler yiyecektir

İyi bakarsan, bizlerin birbirinin çiftçisi olduğunu görürsün!

Nûşirvân şöyle dedi: "Bahşiş!" Padişah "Bahşiş" dediği zaman âdet olarak ödüllendirilmesi gereken kişiye iki bin dirhem verilirdi. Dolayısıyla adama iki bin dirhem bahşiş verildi. Yaşlı adam şöyle dedi: "Allah Teâlâ'nın tüm işlerinde bir sır vardır, bu amelde olan sır da demek ki bu imiş." Nûşirvân şöyle dedi: "Bahşiş!" Adama tekrar iki bin dirhem verdiler. Yaşlı adam şöyle dedi: "Her ağaç yılda bir kere mahsul verir; bu ağaç ise henüz ekilmeden iki defa mahsul verdi." Nûşirvân: "Bahşiş!" dedi, adama iki bin dirhem daha verdiler.

On Dördüncü Vazife: [Zulme Engel Olma]

[Padişah ve yöneticilerin], devlet adamlarından, nâiblerden, hizmetçilerden vs. halka zulmedecek kimseye meydan vermemesi, müsaade etmemesi gerekmektedir. Aksi durumda halk fakirleşir, zayıflar ve helâk olur. Halk perişan olunca bütün imaretler âtıl olur, kargaşa yaşanır ve padişahın otoritesi sarsılır; beddualar edilir ve padişah için geriye bednâmlık kalır.

أمير المؤمنين فرموذ كى هر جه خواهند بعوض آن بوى دهند. بير كفت: ’’مقصود من آن بوذ كى شما بدانيذ كى باذشاهان ما عمارت بلاد جكونه كرده اند‘‘. أمير المؤمنين كفت: ’’شما عمارت دنيا مى كنيذ و ما عمارت آخرت‘‘.

و كفته اند: ازين جهت بوذ كى مدّت ملك ملوك عجم جهار هزارو صذ و هشتاذ سال بكشيذ. و آورده اند كى: بداود بيغمبر (صلوات الله عليه) وحى آمذ كى: ’’يا داود قوم خوذ را بكوى تا ملوك عجم را دشنام ندهند. كى ايشان عالم را بزراعت معمور كردند تا بندكان مرا ازان راحتها رسيذ‘‘.

نوشروان بيرى را ديذ كى درخت زَيتون در صحرايى مى نشاند كفت: ’’اى بير عمر تو جندان خواهذ بوذ كى ثمرۀ اين درخت بخورى؟‘‘ كفت: ’’نه، وليكن ديكران نشاندند و ما خورديم ما بنشانيم تا ديكران بخورند‘‘.

بكاشتند و بخورديم و كاشتيم و خورند جو بنكرى همه برزيكران يكدكريم

نوشروان او را كفت: ’’زه‘‘. و رسم آن بوذ كى جون كسى را ’’زه‘‘ كفتى، دو هزار درم بوى داذندى. دو هزار درم بوى داذند. بير كفت: ’’خذاى تعالى را در هر كارى سرّى است، و سرّ اين كار اين بوذ‘‘.نوشروان كفت: ’’زه‘‘.دوهزار درم [٥٣ب] ديكر بوى داذند. بير كفت: ’’در سالى هر درختى يكبار بر دهذ، و اين درخت بيش ازان كى برآيذ دو بار بر داذ‘‘. نوشروان كفت: ’’زه‘‘. دوهزار درم ديكر بوى داذند.

وظيفۀ جهاردهم

انك درجملۀ أحوال نكذارذ كى از عمّال و نوّاب و لشكرى و مستخدمان را بر رعيّت ستمى روذ كى رعيّت درويش كردند و از باى درآيند و هلاك شوند. وجون رعيّت مختل الحال شوند عمارتها باطل شوذ و مداخل باذشاه نقصان بذيرذ و دعاى بذ در كار آيذ و بذنامى باذشاه را بماند.

Şöyle derler: Memleketin temellerinin istikrarı, paraya (mala) bağlıdır; para ise adalet dışında hiçbir vesile ile arttırılamaz ve zulmetmenin dışında hiçbir şekilde eksiltilemez. Dolayısıyla devlet erkânından ve ordu mensuplarından olan kimseler aşırı kurnazlık yaparak çiftçilere ve ticaret ile ilgilenen kimselere narh tayin ettiklerinde ve bunun gibi mevzularda zulmettiklerinde onlara izin verilmemesi gerekir. Tarım, ticaret ve imar faaliyetlerinde gayret gösterilmelidir ki cihan mamur kılınsın, mal (ve varlık) artsın, halk rahatlık ve huzur içinde yaşasın, Allah Teâlâ hoşnut olsun.

Yezdcirdu'l-Esim (günahkâr olan Yezdcird) lakabıyla bilinen Yezdcird, Behrâm-ı Gûr'un babası idi. Kendisinden önce uygulanan adalet düzenini değiştirip, mağrur olup kötülük yapmaya ve zulmetmeye başlamıştı. Çeşitli ilimlerde maharetli olmasına rağmen âlimleri ve hekimleri tahkîr etmişti. Devlet ricâli ve erkânı, ordu mensupları ve halk ondan usanmıştı. Vezirler ve diğer devlet adamları birlikte dua ederek onun zulmünden kurtulmayı Allah Teâlâ'dan talep etmişlerdi. Bir anda daha önce benzerini görmedikleri yularsız ve semersiz, gayet güzel bir at geldi. Yezdcird, ata yular ve semer takılmasını emrederek dışarı çıktı. Daha önce benzerini görmediği atın güzelliğinden şaşkına döndü, atın alnını ve boynunu okşamaya başladı. Atı yakından incelemek için etrafında dolaştığı sırada kuyruğu tarafına yaklaşınca at ürkerek onun karnına bir çifte atıp onu helâk etti ve daha sonra koşarak uzaklaştı. Her ne kadar peşinden gitmişlerse de bir türlü ona yetişememişler ve at da gözden kaybolmuştu. Bu olaydan sonra o atın Yezdcird'i helâk etmek üzere at sûretinde gelen bir melek olduğuna inandılar.

Kudret sahibi olursan asla zulmetme
Zulmetmek sonunda sana pişmanlık getirir
Zulmettiğin zaman, gözlerin uyur, ancak zulmettiğin kişi uyanıktır
O sana beddua eder, (o sırada) Allah uyumamıştır, Allah uyanıktır

كفته اند: استحكام قواعد ملك بخراج است و خراج بهيج جيز زياده نشوذ جنانك بعدل و بهيج جيز نقصان نبذيرذ جنانك بظلم. بس لازم باشذ كى نكذارذ كى از عمّال و لشكريان بر أهل زراعت و تجارت ظلمى روذ از جهت تقدمه و خرص و تسعير و أمثال آن ايشانرا زحمتى رسذ تا در عمارت و زراعت و تجارت اجتهاد نمايند و جهان معمور شوذ و مال بسيار شوذ و خلق در آسايش باشند و خذاى تعالى راضى باشذ.

يزدجرد بزه كار كى بدر بهرام كور بوذ او را ''يزدجرد الأثيم'' كفتندى. قاعدهٔ معدلتى كى أسلاف او نهاذه بوذند بكردانيذ و ظلم و ستمكارى و درُشتى و ناخوشى و بذخويى و تكبّر [٥٤أ] بيش كرفت و با انك در أنواع علوم مهارتى داشت بر علما و حكما استخفاف كردى و بجشم حقارت در ايشان نظر كردى. خواصّ و عوّام و لشكرى و رعيّت همه از وى برنج آمذند. وزرا و قوّاد و أهل مملكت باتّفاق دعا كردند و خلاص خوذ از ظلم وى از خذاى تعالى بخواستند. ناكاه اسبى بغايت خوب كى مثل آن نديذه بوذند درآمذ بى زين و لكام. يزدجرد فرموذ كى زين و لكام برنهند و خوذ بيرون آمذ و تعجّب نموذ كى مثل آن هركز نديذه بوذ دست. بر روى و بيشانى و كردنش فرو آورد و بيرامنش مى كرديذ تا آنرا نيك بينذ. جون بنزديك دنبالش رسيذ ركابى خواست كى بار دم بركشذ. باى بركرفت و لكدى بر دل يزدجرد زد و او را بكشت. و بدويذ؛ جندان كى در بى او رفتند ندانستند كى كجا رفت. بس كفتند كى اين فرشته اى بوذ كى در صورت اَسب آمذ و او را هلاك كرد.

لا تظلمن إذا ما كنتَ مقتدِراً — فالظُلم آخره يأتيك بالنَّدَم
ينام عينك والمظلومُ منتبه — يدعو عليك وعينُ الله لم تَنَم

Onun ardından Arap memleketinden gelen Behrâm-ı Gûr onun yerine geçmiş, cihanı adaleti ve ihsanı ile âbâd etmiştir. Reâyâ hakkında sergilemiş olduğu aşırı şefkat ve rahmetten dolayı halk arasında Ebü'l-Erâmil lakabıyla ün salmıştır. Hükümdar olunca yedi sene boyunca haraç tahsil etmeksizin reâyâyı idare etmiştir. Bundan dolayı bütün halk memnun ve müreffeh olmuş, hoş günler yaşamış ve ona hayırlı dualarda bulunmuşlardır. Öyle olmalıdır ki halk sıkıntılarını onunla (yöneticisiyle) paylaşmaktan kaçınmasın ve herhangi bir engel yaşamadan bunu yapabilsin. Zulmü ve adaletsizliği bertaraf etmenin bundan başka bir yolu yoktur. Kendi adamlarının durumundan haberdar olmalı ve onlarla halk arasında olan ilişkileri sürekli olarak tahkik ve takip etmelidir. Bu konuda hiçbir mazeret kabul edilmediği gibi sorumluluk tamamen hükümdarın üzerinedir.

Hârûnürreşîd, Behlül'e şöyle sormuş: "Beni tanıyor musun?" Cevabında Behlül şöyle demiş: "Evet, sen Hindistan kasabalarında bile olsa, yaşlı, dul bir kadının ayağının taşa takıldığında sorumlu olacak kişisin ve yarın (kıyamet gününde) senden bunun hesabını soracaklardır."

Tevrat'ta şöyle zikredilmiştir: "Devlet ricalinden birisinin zulmettiğinden haberdar olup, buna karşı susmayı tercih eden sultan, bizzat kendisi zulmetmiş sayılacak ve bundan dolayı sorgulanacaktır."

Erdeşîr, öyle bir denetim sağlamıştır ki memleketinde en ufak olup bitenden haberdar olur ve halk buna şaşırarak meleklerin ona habercilik yaptığını düşünürlerdi.

On Beşinci Vazife: [Zaman Yönetimi]

[Padişah ve yöneticiler], zamanını sorumluluklarına uygun olarak orantılı ve düzgün şekilde ayarlayarak taksim etmelidir. Zamanının bir kısmını memleketin işleri, ülkenin maslahatları ve askerî işler için sarf etmelidir. Bir diğer kısmını nefsî isteklere, uyumaya ve dinlenmeye ayırmalıdır. Başka bir kısmını kendini ve halkını tanımak ve araştırmak, bir kısmını da İslâm'ın karşısındaki setleri, engelleri bertaraf etmek ve zayıflara, fakir ve miskinlere hayır ve sadaka vermek, imaret yaptırmak ve buna benzer ameller için ayırmalıdır. Bir diğer kısmını da âlimler ile sohbet etmek şeriat hükümleri ile ilgili tahkik ve araştırma yapmak ve bunlar üzerinde tartışmak ve müzakere etmek için ayırmalıdır.

بس بهرام کور کی بسر یزدجرد بوذ از ملك عرب بیامذ و بجای وی بنشست و جهان را بعدل و احسان آباذان کرد. و از غایت شفقت و رحمت کی بحال [٥٤ب] رعایا داشت او را ''أبو الأرامل'' کفتندی جون بملك رسیذ هفت سال خراج را مسامحَت کرد. جنانجه أهل مملکت او همه آسوذه و مرفّه وخوش عَیش کشتند و بدعای خیر و ثنای او مشغول شدنذ و بایذ کی جنان کنذ کی رعیّت بی حجاب أحوال خوذ بوی توانند رسانیذ. کی دفع ظلم را طریقی بهتر ازین نیست و علی الدّوام تفحّص و تجسّس حال عمّال می کنذ کی جَهل درین قضیّه عُذر نمی شوذ، و در عهدهٔ اوست.

هرون الرّشید از بهلول سؤال کرد کی: ''مرا می شناسی؟'' کفت: ''بلی، تو انکسی کی اکر در اقصات هند بیوه زنی را بای بسنکی آیذ فردا از تو سؤال خواهند کرد''.

در توریت آمده کی: جون یکی از عمّال ظلمی کنذ و سلطان را ازان خبر کنند و خاموش باشذ، آن ظلم وی کرده باشذ و ویرا بذان مواخذت کنند.

أردشیر استفسار أحوال بر وجهی کردی کی از کلّیّات و جزؤیّات مملکت با خبر بوذی. و مردم ازان تعجّب نموذندی و کفتندی ملائکه او را اخبار می کنند.

وظیفهٔ بانجدهم

انك أوقات و ساعات خوذ را موزّع کرداند قسمی در تدبیر أمور مملکت و مصالح جهانداری و کار لشکر [٥٥أ] صرف کنذ؛ و قسمی در لذّات نفسانی و خواب بسر برذ؛ و قسمی در تعرّف و تفحّص أحوال خوذ و خلق؛ و قسمی در فکر سدّ ثلمهای اسلام و اجرای خیرات و صدقات و جبر أحوال ضعفا و مساکین و فکر عمارات خیر و أمثال آن؛ و قسمی در صحبت علما و تتبّع أحکام و شرع و بحث و استکشاف آن؛

Zamanının bir diğer kısmını da ilâhî emirleri uygulamak, farz ve nafile ibadetleri yerine getirmek için harcamalıdır. Her gün iki vaktini Hak Teâlâ'ya münacat ve ibadet etmeye ayırmalıdır; bunlardan birisi duaların icâbet ve kabul edildiği seher vaktidir. Gönlünün saf ve temiz olduğu bu vakitte iyiliği temenni etmeli ve Allah Teâlâ'dan kendisinin muvaffak olmasına yardımcı olmasını dilemelidir. Gönlü, içtenlikle Hak Teâlâ'ya ve halka karşı dürüst ve sadık olmalıdır. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Gecenin çeyrek kalan zamanında (sabah erkenden, seher vakti) Allah dünya semasına iner ve şöyle buyurur: "Bana dua edenin duasını kabul ederim, benden bir talebi olanın talebini kabul ederim, benden af dileyeni affederim."[1]

İkinci zaman ise, uyku zamanıdır. Gün boyunca yaptığı davranışları düşünmeli ve kendi nefsini muhasebe etmelidir. Eğer hayırlı ve iyi amellerde bulunmuşsa bunun için şükretmek görevini yerine getirmeli ve yardıma muhtaç insanlara sadaka dağıtmalıdır. Eğer ki (Allah'a sığınırız) bir suç işlemiş ise, kendi nefsine serzenişte bulunmalı, yaptıklarından pişmanlık duyarak tövbe etmelidir. Üzülmeli ve bunun hesabını ödemeyi kendine farz kılmalıdır.

Sultan Saîd Mahmud Sebüktegin (rahimehullâhu teâlâ) ömrünü hayırlı işlere adayarak, İslâm dinini güçlendirmek, dinin bayrağını yüceltmek ve hayır yapmak gibi davranışlarla geçirdi. O yapmış olduğu bütün hareketlerde hedeflerine kesin olarak ulaşmakla bilinen biri idi. Hayatında toplam otuz altı kere sefer düzenlemiş; ekseriyet olarak Hindistan ülkesine seferler yapmış ve bu seferlerin hemen her birisinde büyük bir şehri fethetmiştir ve bütün savaşlarında zafer kazanmıştır. Somnat'ın fethini o gerçekleştirmiştir. Menât'ı [put ismi] Gazne'ye getirerek orada kırmıştır. Altın ve gümüş cinsinden yapılmış çok sayıda put elde etmiştir. Sonuç itibariyle onun döneminde kâfirlerin kalelerinden, onların ülkelerinden ve puthânelerden ganimet olarak bir hayli mal hâsıl olmuştur. Bunların büyük bir kısmını müslümanlar için hayırlı binalarda, hayrat ederek ve hayırlı yollarda harcamıştır. Onun hayırlı ve takdire şayan amelleri ile ilgili şöyle anlatılır:

---

1 Buhârî, "Cum'a", 14; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 168.

و قسمی در إمتثال أوامر إلهي و أدَاء فرائض و نوافل عبادات و ألبتّه در دو وقت با حال خوذ بردارذ و بطاعت و مناجات با حقّ تعالی مشغول شوذ: یکی در سحرکاه، کی وقت اجابت دعاست و اندرون وی صافی باشذ دران وقت نیّتهای نیکو کنذ؛ و از خذای تعالی امداد توفیق خواهذ؛ و اندرون خوذ با حقّ تعالی و بندکان او راست دارذ. بیغمبر(صلی الله علیه وسلم) فرموذه: ’’ینزل ربّنا کلّ لیلةٍ إلی سماء الدّنیا حین یَبقی ثلثُ اللیل الآخِر فیقول مَن یدعوني فأستجیب له، من یَسألني فأعطیه مَن یستَغفرني فأغفر له‘‘.

و دوم، در وقت خواب؛ تا انجه در روز از وی صادر شده، تذکّر کند و محاسبۀ نفس خوذ بکنذ؛ اکر خیرات و حسنات از وی در وجود آمذه وظائف شکر بجال آورذ و بشکران صدقات بمستحقّان رسانذ؛ و اکر (العیاذ بالله) سَیّئه [٥٥ب] در وجود آمذه، بملامت نفس مشغول شوذ و ازان بشیمان کردذ و توبه کنذ و تحسّر خورذ و غرامت بر خوذ واجب کرداند.

سلطان سعید محمود سبکتکین (رحمه الله تعالی) بسبَب انك أوقات او بر أعمال خَیر موضّع بوذ، و همکی همّت او بر تقویت اسلام و إعلاء أعلام دین و نشر خیرات و إفاضت مبرّات مصروف بوذ مشهور است کی هیج حرکت نکرد إلاّ کی مقصود او دران برآمذ؛ و او در همۀ عمر سی و شش غزو کرده است. أکثر آن در بلاد هِند و در هرغزوی شهری بزرك کشاذه و از همه مظفّر و منصور باز کشته. و فتح سومنات او کرد و منات را بکردون بغزنین آورد و بشکست. و بتان بسیار از زر و سیم بیاورد. و علی الجملة در أیّام دولت مال بسیار از فیء قلاع کُفر و بلاد شرك و بیوت الأصنام حاصل کرد. و أکثر آن در مصالح مسلمانان و عمارت بقاع و خیر و وجه خیرات و مبرّات صرف کرد. و از خصال حمیده و سِیر مرضیۀ او آورده اند کی:

Her gün iki defa Kur'ân okumakla meşgul olurdu, ayrıca nedimlerine ve yakınlarına ona Kur'ân tilâvet etmelerini emrederdi. Onun döneminde korkunç güzergâhlar ve bölgeler üzerinde çeşitli ribatlar inşa edilmiş ve bu ribatların her birisi bir şehir hâline gelmiştir. Çok sayıda hayırlı binalar inşa ettirmiştir. Gazne'nin Mescid-i Câmi'i onun yaptırdığı binalardandır.

İmam Ebü'n-Nasr Muhammed b. Abdulcebbâr el-Utbî *[Tarih-i Yemînî]* Yemînî[1] eserinde onun vasfından söz etmektedir. Öyle görünüyor ki İslâm ülkelerindeki sultanlardan hiçbirinin döneminde böyle bir şey gerçekleşmemiştir.

Rivayet edildiğine göre çok sayıda evkâf kurarak Ebü'l-Fazl b. Mansûr el-Fakîh'i başında herhangi bir gözetmen olmaksızın bu vakıfların başına tayin etmiştir. O güvenilir ve dürüst birisi idi. Mal ve mülke ihtiyacı olmayan birisi olup evkâf malından tek bir dirheme bile tenezzül etmemiştir. Sultan onun hakkında bazen şöyle demiştir: "Bir Ebü'l-Fazl'ım daha olsaydı tüm memleketin evkâfını ihya ederdim." Bir gün Ebü'l-Fazl'a şöyle sormuş: "Ben öldükten sonra bizim evkâfımızın ve sadaka-i câriyelerimizin durumuyla ilgili ne dersin?" O şöyle cevap vermiş: "Padişahıma uzun ömürler dilerim, Sâmânîler'in ve Simcûrîler'in evkâfının bugünkü durumu ne ise sizinki de aynı olacaktır." Mahmud hiddetlenerek şöyle demiştir: "Ne dediğinin farkında mısın?" "Evet, farkındayım, onların mülküne bugün Hüdavend (padişah) sahip olmuştur, onların vakfına nasıl davranıyorsa yarın kendisininkine de aynı şekilde muamele edilecektir." Sultan hiçbir şey söylemeden başını yere eğmiş, daha sonra Ebü'l-Fazl kalkıp gitmiştir. Sultan, Ebû Nasr-ı Mişkân'a şöyle demiş: "O iyi birisidir ve dedikleri de doğrudur." İlerleyen zamanda diğer bölgelerde olan kadılara ve devlet adamlarına mektup yazarak, Sâmânîler'in ve Simcûrîler'in vakıflarını evkâf şartlarına göre korumalarını ve onlara sahip çıkmalarını emretmiştir. Onlar da emrolunanları yerine getirmişlerdir.

Şöyle nakledilir: Onun saltanatı devrinde Mekke'ye giden yolların kapatılmasından dolayı İslâm ülkelerinden hiç kimse oraya gidemez durumda idi. O bu işe gönül vererek halifeye ve diğer bölgelerdeki hükümdarlara elçiler gönderip bedevîlere bir hayli mal (para) ödeyerek bu güzergâhı açtırmıştır.

---

1 Müellifin, Utbî'yi bildiği ve eserinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Âlim ve eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Utbî Muhammed b. Abdülcebbar", *DİA*, XXXXII, Ankara, 2012, s. 236-237.

در روزی دو نوبت بقرآن خواندن مشغول شذی. و ندما و خواصّ خوذ را فرموذی و بیش او تلاوت قرآن کردندی و در عهد دولت او در مواضع مخوف و راهها و بیم کاههای سخت رباطها ساختند و هر رباطی شهری شذ و عمارات خیر [٥٦أ] بسیار فرموذ. و مسجد جامع غَزنه از بناهای اوست.

و امام أبو النصر محمّد بن عبدالجبّار العُتبي در یمیني صفت آن کرده و جنان می نمایذ کی هیج کس را از سلاطین در بلاد اسلام مثل آن اتّفاق نیفتاذه.

آورده اند کی: أوقاف بسیار وَضع کرده بوذ و أبو الفضل بن منصور الفقیه را بران کماشت بی مشرفی. و او مردی أمین و سدید بوذ و بمال احتیاجی نداشت و بیك درم از وقف آلوذه نشذ. سلطان أحیانا کفتی: ''اکر مرا دیکری جون أبو الفضل بوذی، أوقاف مملکت را زنده کردمی''. روزی أبو الفضل را کفت: ''جه کویی درین أوقات و صدقات جاریهٔ ما جون کذشته شویم حال آن جون باشذ؟'' کفت: ''زندکانی خذاوند در ازدیاد جنان باشذ کی امروز حال أوقاف سامانیان و سیمجوریان است''. محمود در خشم شد و کفت: ''دانی کی جه می کویی؟'' کفت: ''دانم. ملك ایشان خذاوند دارذ انجه امروز با وقف ایشان کنذ، فردا با وقف او کنند''. سلطان سر در بیش انداخت و سخن نکفت. أبو الفضل برخاست و بازکشت. سلطان، أبو نصر مشکان را کفت: ''مردی درست است و همجنین است کی او کفت''. بعد ازان نامها نوشتند بقضاة و عمّال أطراف کی أوقاف سامانیان و سیمجوریان را [٥٦ب] بر شرائط واقفان نکاه دارند؛ خَللها ازان دور کنند. و همجنین کردند.

و نقلست کی در عهد دولت او راه مکّة منقطِع شذه بوذ و کسی از ملوك اسلام با آن نمی افتاذ. محمود علی بُعد الدّار دل بران نهاذ و بحضرت خُلَفاء و ملوك نواحی رسولان فرستاذ و أعراب را مال بسیار قبول کرد تا راه باز کردند.

On Altıncı Vazife: [Reâyâya Karşı Nazik Olma]

[Padişah ve yöneticiler], reâyâya karşı nazik olmalıdır. Sürekli olarak halkı doğru yola yönlendirerek ıslah etmeyi ve memleketi mamur kılmayı düşünmelidir. Halk için hem bu dünyada ve hem âhirette hayırlı olacak şeyleri temin etmeli, fesat ve şer içeren şeyleri ortadan kaldırmaya gayret etmelidir.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Halkın tamamı Allah'ın iyâli gibidir. Halktan Allah'a (azze ve celle) en yakın ve en dost olanı, en fazla hayırlı ve menfaatli ameller işleyenidir."

Büzürgmihr'in Nûşirvân'a yazdığı vasiyette şöyle geçer: "Padişahların halka en faydalı olanı, sünnet ve şeriate uygun ve âdilce işlerini yürüten, sorumlulukları en iyi olana havale eden ve kendi toprağından düşmanı defeden kimsedir. Padişahların en başarılısı ve bahtiyarı ise, en çok ilme sahip olup bu ilmi kullanmayı başarabilen kişidir. Hükümdarların huylarından en iyisi kızgın olduğu durumda vakarlı ve sabırlı olmaktır. Reâyâya karşı hiddetle, gazapla, gönül darlığıyla, zayıf idrakle, kaba, cimri ve acımasızca davranmak, onların en çirkin huylarındandır. Hükümdarlığı hak eden kimse, kendi nefsinin isteklerine ve muradına erişmeyi düşünmek yerine, halkını düşünen ve halkını seven kimsedir."

Nûşirvân'a "Padişahlığı en çok hak eden kişi kimdir?" diye sormuşlar. O şöyle demiştir: "İşlerde en tedbirli olanı ve her şeyden ziyade halkın işlerini yoluna koymayı seven kimsedir." "Peki, başka?" diye sormuşlar. Şöyle cevap vermiş: "Kendi nefsine galip gelebilen ve hevâ-yı nefsini (nefsin heveslerini) reddedebilendir."

İskender şöyle demiştir: "En iyi padişah, memleketindeki kötü alışkanlığı iyiye dönüştürendir ve onların en kötü olanı da iyi bir geleneği kötüye dönüştürendir." Reâyânın iyiliğinin padişahın iyiliğine bağlı olduğu gizli olmayan bir şeydir. Şüphesiz, halk için gıda ve giysi ihtiyacının giderilmesi bu bâbda oldukça ehemmiyete hâizdir. Bu nokta-i nazardan hükümdarın ve devlet ricâlinin tüm halkın üzerindeki etkisi oldukça dikkate değer bir husustur.

وظیفۀ شازدهم

انك بر رعیّت مهربان باشذ و مطمع نظر او در همه حال اصلاح عباد و عمارت بلاد باشذ. بس انجه مصلحت خلق دران باشذ از جهت دنیا و آخرت حاصل می کنذ و انجه متضمّن فساد و شرّ باشذ در ازالت آن می کوشذ.

بیغمبر (صلی الله علیه وسلّم) فرموذه: ''خلق همه عیال خذای تعالی اند. بس دوسترین مردم بخذای عزّ و جل انکس باشذ کی نفع و خیر زیادت رسانذ''.

در وصیّت بزرجمهر کی نوشروان را نوشته آمذه: ''نافع ترین باذشاهان رعیّت را آنست کی کار بر مقتضی سنّت و طریق شرع و عدل کنذ و عمل بهترین مردم دهذ و دشمن را از زمین خوذ نفی کنذ. و سعید ترین باذشاهان آنست کی علم او بسیار باشذ و او را توفیق عمل کردن بذان دهند و بهترین [٥٧أ] أخلاق ملوك حلم و وقار است در حال غضب؛ و زشت ترین أخلاق ایشان تیزی و حدّت و تنك دلی و قلّت فهم و زفت خویی و غلبۀ بُخل وسنك دلی و قلّت إهتمام بحال عامّه است. و ملك آنرا شایسته باشذ کی سیاست رعیّت خوذ نیکو کنذ و اصلاح حال رعیّت را دوستر دارذ از رسیدن بهوای نفس و یافتن مراد خوذ''.

نوشروان را برسیذند کی: ''سزاوارترین کسی بباذشاهی کیست؟'' کفت: ''انك داناتر باشذ بتدبیر کارها و اصلاح کار رعیّت از همه جیز دوست تر دارذ''. کفتند: ''دیکر؟'' کفت: ''آن سلطان کی بر هوای نفس خوذ غالبتر و هوا را قهر کننده تر باشذ''.

اسکندر کفته: ''بهترین باذشاهان آنست کی سُنّت بذ از مملکت خوذ نیکو کرداند. و بذترین ایشان آنست کی سنّت نیك را بذ کرداند''. و بوشیذه نباشذ کی صلاح حال رعیّت بصلاح حال باذشاه منوط است. و خلافی نیست کی تدبیر وجه طعام و کسوۀ خاصّ درین باب أصلی عظیم است عامّۀ خلق را خاصّه باذشاهان را کی خیر و شرّ ایشان در باب طوائف رعایا أثری تمام دارذ.

Behrâm-ı Gûr'un en beğenilen özelliklerinden birisi de sahip olduğu büyük itibarına ve devletinin genişliğine rağmen kendi yiyeceklerini kendisine verâset yolu ile kalmış mülkten edinmesi idi. Şöyle anlatılır: Onun özel ziraat işleri İrâhistân[1] bölgesinde yapılırdı. Böylece gıda, giysi gibi ihtiyaçlarını bu vesile ile helâl yoldan sağlardı. Eşi onun yetiştirdiği pamuktan iplik yaparak kendine ve ona elbise yapardı.

Dâvûd (salavatullâhi aleyhi) peygamberlik ve padişahlık makamına sahip olmasına rağmen kendisi zırh yaparak masraflarını karşılamıştır. Süleyman (aleyhi's-salâtu ve's-selâm) hurma ağacının yapraklarından zembil ve yelpaze yapıp onları satarak karnını doyurmuştur. Kendi mutfağında her gün altı bin inek, yirmi bin koyun ve beş bin ev tavuğu kesilirdi. Onun mutfağını Allah Teâlâ şöyle anlatır: "*Havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yapıyorlardı.*"[2] Pişirilenler âyette tarif edildiği gibi kaplara konuluyordu.

Rivayet edilir ki onun on dokuz bin fırıncısı, on iki bin aşçısı vardı. Kendisi ise zembil satarak elde ettiği arpa unundan çok sayıda ekmek pişirirdi ve onları alıp mescitte, harabelerde ve diğer yerlerde bulduğu fakirlerle paylaşırdı ve şöyle derdi: "Miskin, miskin ile oturmalı."

Hikâyelerde kendisinin başkalarına ihsan ederek yemek yedirmekte çok hırslı ve arzulu olduğu, bu yüzden yeryüzü halkına, deniz ve gök sakinlerine ve çeşitli hayvanlara bir yemek ziyafeti vermek üzere Allah Teâlâ'dan izin talep ettiğinden bahsedilir. Allah Teâlâ ona şöyle buyurdu: "Ey Süleyman! Senin kudretin buna yetmez!" O da Allah'a şöyle dedi: "Ey Allah'ım, sen bana büyük nimetler inâyet eylemişsin, benim bunu yapmama müsaade et." Nitekim Hakk Subhânehu ve Teâlâ ona izin verdi. Süleyman, devler, şeytanlar, cinler ve çalışkan insanlara dünyada bulunan tüm yiyecek ve içecekleri, vahşi ve yabani kuşları, balıkları, bütün dört ayaklı hayvanları ve insanları bir araya getirmelerini emretti.

1 Deniz kıyısı anlamına gelen İrâhistân (Erâhistân), Fars Körfezi'ne paralel olarak, Şîraz bölgesinin bir eyaletine verilen isimdir. Bu eyalet sayısız kaleleri ile meşhurdur. Geniş bilgi için bkz. Dehhuda, *Lugatnâme*, c. III, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1372/1993, s. 3186; Hamdullah Müstevfî bu bölge ile ilgili, her şehrin surlarla çevrildiği, bazılarının kayalar üzerinde yapıldığı, ayrıca sıcak iklimli bir yer olduğunu zikreder. Geniş bilgi için bkz. Hamdullah Müstevfî, *Nüzhatü'l-Kulûb*, nşr. Muhammed Debir Siyâkî, Çâphâne-i Heyderî, Tahran, hş. 1336/1957, s. 161.

2 Sebe', 34/13.

از خِصال بسندیدهٔ بهرام کور، یکی این بوذ کی با بزرکی قدر و فراخی ملك کی داشت طعام خاصّ او از زراعتی بوذ کی در ملك موروثی خوذ [٥٧ب] کرده بوذی. و آمذه است کی: زراعت خاصّ خوذ را در ایراهستان کردی بجنس و وجه طعام و کسوهٔ او از ارتفاع آن بوذی. بنیه از وجه حلال حاصل کردی. و زنش غزل کردی و جامهٔ خوذ و جامهٔ او ازان ساختی.

و داود (صلوات الله علیه) با کمال منصب نبوّت و باذشاهی وجه نفقات خاصّه از زره بافی حاصل کردی. و سلیمن (علیه الصّلوة والسلام) از بیش خرما زنبیلها و باذ بیزنها بافتی و فروختی و از بهای آن طعام خاصّ خوذ را خریذی و خوردی. با انك هر روز در مطبخ خاصّ او شش هزار کاو بیست هزار کوسفند و بنجاه هزار مرغ خانکی بکشتندی و در ظرفها کی خذای تعالی در صفت آن می فرمایذ: ﴿وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ﴾ بکار بردندی.

آورده اند کی: او را نوزده هزار خبّاز و دوازده هزار طبّاخ بوذند. و برای خوذ از قدری آرد جو کی از بهای زنبیل آمذه بوذی قرصها بختی و بر کرفتی و بمسجدی یا ویرانه ای یا کنجی رفتی و مسکینی را طلب کردی و نان با وی خوردی و کفتی: "مسکینٌ جالسَ مسکیناً".

و در حکایات آمذه است کی: او را حرصی عظیم بر اطعام بوذ و از خذای تعالی دستوری خواست تا خلق زمین و ساکنان دریا و هوا را از أنواع [٥٨أ] حیوانات ضیافت کنذ. خذای تعالی فرموذ کی: "ای سلیمان ترا قدرت آن نباشذ". کفت: "خداوندا تو بر من نعمتهای بزرکی کرده ای. مرا دستوری ده". حقّ سبحانه و تعالی او را دستوری داذ. سلیمان دیوان و مَرَدهٔ شیاطین و عَفاریّت جِنّ و مردم جلد کارکزار را فرموذ تا هر جه در جهانست از مأکول و مشروب و أنواع مطاعم و أنواع حیوانات را از وحوش و طیُور و سِباع و ماهیان و جهاربایان و آدمیان را جمع کردند

Sekiz ay yolculuk süresi kadar uzaklıkta olan ve bir tarafı denize uzanan, düz geniş bir arazide toplandılar. Birkaç sene zarfında bu bölge planlandığı şekilde doldurulmuş oldu. Deniz kenarında bir tahtın hazırlanması emredildi ve [Hz. Süleyman] davet gününde onun üzerine oturdu. O sırada bir anda, balıklardan birisi denizden kafasını çıkarıp şöyle demişti: "Ey Süleyman, Allah Teâlâ senin bugün bizi davet ettiğini ve bize ziyafet vereceğini vahyetti. Ben açlığa dayanamam, ne olur bana başkalarından önce yemek ver." Süleyman onun sözüne gülerek şöyle dedi: "Bunca yemek var, doyana kadar ye." Balık sadece boyun kısmına kadar sudan yükseldi, kafasını kaldırdı ve sekiz aylık bir yol uzunluğundaki boynunu uzatarak orada mevcut olan tüm yemekleri bir lokmada yuttu. Süleyman (aleyhisselâm) bu durumu görünce bayıldı. Kendine geldiği vakit balık ona şöyle dedi: "Ey Süleyman, bana yemek ver." Süleyman şöyle dedi: "Bütün mahlûkat için topladıklarımın tamamını sen yedin." Balık şöyle dedi: "Beni bugün mağdur ettiğin gibi Allah da seni mağdur etsin!" Süleyman şöyle dedi: "Seni yaratan Allah'ın yüceliği aşkına, senin günlük yemeğin ne kadardır?" Balık şöyle cevap verdi: "Bu memleketi sana veren Allah'ın yüceliğine yemin olsun ki bu denizde bana benzer dokuz yüz bin balık mevcuttur, Allah Teâlâ her birisine günde iki kere yemek verir. Her defasında üç lokma yeriz ve her lokması da bugün benim yediğimin aynısıdır." Süleyman (aleyhisselâm) tekrar bayıldı. Kendine gelince şöyle dedi: "Allah'ım, tövbe ettim ve anladım ki rızık verme yetkisi sana yakışır." O gün tüm mahlûklar aç kalmış oldular.

On Yedinci Vazife: [Düşman Edinmeme]

[Padişah ve yöneticiler], mümkün olduğu kadar düşman edinmemelidir. Ona düşman olan kimseye karşı hoşgörülü ve iyi davranarak onun gönlünden husumeti silmelidir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.*"[1]

1 Fussilet, 41/34.

و در زمینی و بیابانی معیّن کی هشت ماهه راه بوذ از یك طرف با دریا داشت در أثنای جند سال آن عرصه را بر کردند. بس بفرموذ و بر لب دریا کرسی بنهاذند و روز دعوت بران نشست. ناکاه یکی از ماهیان دریا سر برآورد و کفت: ''سلیمان خذای تعالی وحی کرد بما کی تو امروز برسم ضیافت دعوت ما کرده ای. مرا طعام ده بیش از دیکران کی من صبر بر کرسنکی نتوانم کرد''. سلیمان بخندید و کفت: ''این همه طعام است. بخور جندان کی ترا سیر کنذ''. آن ماهی سر بکشید و کردن دراز کرد و بذان مسافت هشت ماهه راه درآورد و هر جه حاصل بوذ از مطعومات انجا بیك لقمه فرو برد؛ و از دریا بیش از کردنش بیرون نیامذه بوذ. سلیمان (علیه السلام) جون آن حال بدیذ بیهوش شذ. جون باهوش آمذ ماهی کفت: ''ای سلیمان، مرا طعام ده''. سلیمان [۵۸ب] کفت: ''انجه همهٔ خلائق را جمع کرده بودم، همه تو خوردی!'' کفت: ''ای سلیمان، خذای تو را ضایع کنذ؛ جنانك مرا ضایع کردی امروز''. سلیمان کفت: ''بعزّت خذای آفریدکار بر تو کی خبر دهی کی طعام تو هر روز جند است؟'' ماهی کفت: ''بعزّت آن خذای کی این مملکت بتو داذه است، کی درین دریا نهصد هزار ماهی همجون من هستند؛ کی خذای تعالی هر یکی را هر روز دو بار طعام دهذ؛ هر باری سه لقمه؛ هر یکی مثل انجه من خوردم''. سلیمان (علیه السّلام) دیکر باره بیهوش شذ. جون بهوش آمذ کفت: ''خداوندا، توبت کردم و دانستم کی قوّت رزّاقی وجود تراست''. و آن روز جملهٔ خلائق کرسنه بماندند.

وظیفهٔ هفدهم

انك تا تواند دشمن نه انکیزذ و اکر دشمنی باشذ یا بیذا شوذ بحسن تدبیر و احسان دشمنی از دل وی بیرون برذ. خذای تعالی می فرمایذ: ﴿اِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾.

İbn Abbâs (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: "Senin için en iyisi; öfke anında sabırlı, cehalet durumunda merhametli ve kötülük hâlinde de affedici olmandır." Şöyle derler: Düşmanlık gütmek, insanları tüm işlerinden eden ameldir. İskender'e "Bu makama nasıl ulaştın?" diye sormuşlar. Şöyle cevap vermiş: "Düşmanlarımla benimle dost olana kadar iyi geçindim, lutufta bulundum ve ikram ettim. Dostlarımın ise kıymetini bildim, onları aziz kıldım."

Ebü'l-Feth Bustî şöyle der:

İnsanlara karşı hoşgörülü ol, onlara iyi davran ki kalplerini ele geçirebilesin
Böyle olduğun sürece insanoğlu ihsanın (iyiliğin) kölesi olur

Rivayet edilir ki Hüsrev Pervîz'in birçok bölgesinden sorumlu olan bir sipehsâlârı (komutan) var idi. Padişaha onun itaatsizlik yapıp isyan edebileceğini bildirdiler. Kisrâ buna üzüldükten sonra konu ile ilgili devlet ricâli ve yakınları ile istişarede bulunduktan sonra komutanı güzel bir şekilde cezalandırarak ders vermeye karar verdi. Ertesi gün o emîri çağırttı, emîr geldiğinde onu çok iyi karşıladı, üstelik ona hazineden nefis hediyeler vererek beklenilenden daha fazla ikram ve ihsanda bulundu. Yapılan bunca cömertlik karşısında onun muhalefet ateşi sönmüş oldu. Doğru nasihata şahit olan danıştığı yetkililer, emîre bu kadar âdilâne davranmasının sebebini sorunca padişah, tebessüm ederek şöyle dedi: "Ben dün alınan karara aykırı davranmadım. Hatta ben her zaman olduğu gibi sadece en sağlıklı dersi vermeyi istedim. Hür ve şerefli insan için ihsandan daha güçlü olabilecek başka bir şey bulamadım, zira her bir kayıt ve şart vücudun belirli bir uzvuna tesir eder, ben onun tüm organlarının tâbi olduğu gönlüne bu nasihatı, halkayı takmak istedim. Demirden yapılmış halka bile raspa ile yıpranır, oysa keramet halkası hiçbir alet ile yıpratılamaz." Düşmanlığı bertaraf etmek zor olsa bile, mümkün mertebe onu belli etmemek gerekir. Buna rağmen cüz'i bile olsa düşmanın hiçbir planından gaflet etmemelidir. Derler ki ufak olsa bile üç şeyden güvende olunamaz: Düşmandan, meşakkatten ve ateşten. Dolayısıyla her ne kadar asker sayısı çok olsa da hiç kimse (hiçbir hükümdar) kendi ordusuna güvenmemelidir.

ابن عبّاس (رضي الله عنهما) كفته: ''الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ هى الصّبر عند الغَضَبِ والحِلم عند الجهل والعفوُ عند الإساءة''. و كفته اند: ورزيذن دشمنى كارى است كى مردم را از همه كارها باز دارذ. اسكندر را كفتند: ''اين منزلت بجه يافتى؟'' كفت: ''بانك با دشمنان لطف و مجاملت و احسان [٥٩أ] كردم تا دوست كشتند؛ و دوستانرا عزيز داشتم''.

ابو الفتح بُستي كويذ:

أحسن إلى الناس تستعبد قلوبهم　　　فطالما استعبد الإنسان إحسان

آورده اند كى: خسرو برويز را اسفهسالارى بوذ كى عمدۀ ممالك و عدّۀ مآثر او بوذى. بسمع كسرى رسانيذند كى از جادّۀ طاعت انحراف خواهذ نموذ و طريق عصيان خواهذ سبرد. كسرى ازين معنى ملول شذ و با ثقات دولت خواصّ مملكت خويش مشورت كرد. بعد از تدبّر بسيار راى همكنان بران قرار كرفت كى او را بندى محكم بايذ نهاذ. ايشان را بران حسن راى احماد فرموذ و اهتزاز نموذ. روزى ديكر آن أمير را طلب كرد جون بيامذ او را بموضعى شريف تر از معهود او مناقب او در محفل بغايتى براند و از نفائس خزَائن او را باضعاف استحقاق مخصوص كردانيذ. جنانك نآيرۀ خلافش بذان مكرمت تمام منطقى شذ مشيران مبارَك راى كى بند صواب ديذه بوذند عرضه داشتند: ''كى سبب عدول از عزيمت ميمون جه بوذ؟'' باشاه تبسّم كرد و كفت: ''من راى دينه را خلاف نكرده ام؛ بل كى تا بوذه است راى من امضاى عزآئم بوذه الاّ انك خواستم كى محكم ترين [٥٩ب] بندى بر نهم. و آزاذ مرد را هيج قيد قوى تر از احسان نديذم؛ زيرا هر قيدى بر يك عضو معيّن افتذ. خواستم كى بند بر دلش نهم كى جوارح و أعضاء همه تابع آن اند؛ و نيز بند آهنى بسوهان سوزه شوذ و بند كرم كى بر دل نشينذ بهيج آلت فرسوذه نشوذ''. و اكر دفع عداوت متعذِّر باشذ بايذ كى تا ممكن باشذ آنرا ظاهر نكرداند و مع هذا از كار دشمن در هيج حال بهيج وجه غافل نشوذ. و اكر جه اندك باشذ جه كفته اند: از سه جيز ايمن نتوان بوذ و اكر جه اندك باشذ: از دشمن و رنج و آتش. و بايذ كس بر لشكر خوذ اعتماد نكند و اكر جه بسيار باشند.

İskender'e Dârâ'nın çok sayıda asker topladığını haber verdiklerinde şöyle dedi: "Bir kasabı, koyun sayısının çokluğu korkutmaz." Mümkün mertebe savaşmaktan sakınmalıdır. Ancak şeriatın onlarla savaşılabileceğini ifade ettiği kimselerle savaşmak vâciptir.

Firdevsî şöyle der:

Mümkün mertebe savaşmaktan kaçın
Hatta düşmanını yeneceğini bilsen dahi
Yalnız savaşmaktan başka çaren olmadığında da
Fırsatı kaçırmaksızın yürekli ve cesur olmak gerekir

On Sekizinci Vazife: [Kararlılık Gösterme]

[Padişah ve yöneticiler], bütün durumlarda kararlılık göstermelidir. Kararlılık, mevhum ve muhtemel sonuçları tahmin etmek ve olumsuz sonuçların gerçekleşmesine müsaade etmemeyi düşünebilmektir. Bu özellik, siyâset ve eyâlet erbabı (yönetici, reis) olan kimsenin en mühim vasıflarından olup iyi neticeye yol açar.

Ebû Müslim Sâhibu'd-Da'veti'l-Abbâsiyye[1] şöyle der:

Sen kararlılık ve gizemlilik ile idrak ettin âciz olunanı
Benî Mervân'ın önde gelenlerinin niçin kıskanıldığını
Ben kanları içinde iken hâlâ
Kabileleri Şam'da gaflettedir takdir edilen kadarı
Koyun sürüsü güderken otu bol yerlerde
Uyudu onları güden ve üstlendi aslan yöneticiliklerini

Rivayet edilir ki Ma'n-i Zâide[2], bir akşam çocuklarını çağırdı. Onlar süslü nefis ipek kıyafetleriyle geldiler. Daha sonra Yezid-i Mezyed'i (Yezid-i Mezyed-i Şeybânî) çağırdığında ise, o telaşla zırhını giydi ve mızrağını meclisin dışında bırakarak huzuruna geldi. Ma'n onu o vaziyette görünce ona: "Neden kuşanmışsın?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi:

---

1 "Sâhibu'd-Da've" Ebû Müslim'in lakabıdır. Emevi ve özellikle de Abbâsîler tarihinde önemli rol oynamıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Müslim-i Horasânî", *DİA*, X, Ankara, 1994, s. 197-199.

2 Ma'n b. Zâide b. Abdullah Şeybânî (Ebü'l-Velîd) Abbâsî döneminde Sistân eyaletinin valisi olarak tayin edilmiş çok başarılı, cesur ve cömert bir kişiliğe sahip biri olarak zikredilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Dehhuda, "Ma'n", *Luagnâme*, c. XIII, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1373/1994, s. 18709.

اسکندر را کفتند: ''دارا لشکر بسيار جمع کرده''. کفت: ''قصّاب را از بسيارى کوسفندان نترسانند!'' و تا تواند ميل جنك نکند الاّ با دشمنان دين کى قِتال با ايشان واجب است و شريعت بذان ناطِق.

فردوسى کويذ:

بذان کوش تا جنك باز افکنى   وکر جند دانى کى شان بشکنى
وکر زان کى ناجار باشذ ز جنك   جکر بايذ انجا و لختى درنك

وظيفۀ هشدهم

انك در همۀ أحوال حزم را شعار خوذ سازد و حزم انديشه کردن است در عواقب موهوم و محتمل [٦٠أ] و احتراز نموذن بقدر امکان از حادثۀ آن. و اين خصلت أرباب أيالت و سياست را مهمّ ترين خصال است و ثمرهاى نيکو دهذ.

أبو مسلم ''صاحب الدّعوة العبّاسيّة'' کويذ:

أدركت بالحزم والكتمان ما عجزت   عن ملوك بني مروان إذ حُسِدوا
مازلت أسعَى عليهم في دمائهم   والقوم في غفلة بالشّام قدر قَدروا
فمن رَعَى غَنماً فبأرض مشبعةٍ   و نامَ عنها تولّى رعيّها الأسَد

آمذه است کى: معن زآئده شبى فرزندان خوذ را طلب کرد. ايشان با غلالهاى حرير مُطيّب حاضر شذند. بس يزيد مزيد را بخواند. او بتعجيل تمام سلاح را در بوشيذ و نيزه را بيرون مجلس بنهاذو حاضر شذ. معن جون او را ديذ کفت: ''سلاح جرا بوشيذهاى؟'' کفت:

"Emîr'in elçisi gelince, önemli bir iş için istendiğimi düşündüm, eğer ki düşündüğüm doğru ise zaman kaybetmeden harakete geçeyim, düşündüğümün dışında bir durum söz konusu olsa bile üzerimden silahı çözmek zor bir iş olmayacaktır." Mecliste bulunanlar Yezid'in çevikliğine ve uyanıklığına hayret ettiler.

Efrâsiyâb şöyle der: "Zırhını sağlam kuşanan kimse düşmanın kötülük mızrağından güvende olur. Gaflet tohumunu eken kimse, pişmanlıktan başka bir şey toplayamaz." Akıllı kimse ile cahil kimsenin arasındaki bâriz fark şudur ki akıllı kimse fesadın başladığını akıllıca idrak ederek onu önlemek için hemen harekete geçer; cahil ise belânın ve fitnenin uçurumuna gelince ancak uyanır ve pişman olur.

Muâviye, Amr b. el-Âs'a[1] şöyle sordu: "Sen neden bu kadar uyanıksın?" O da cevabında şöyle dedi: "Sadece üstesinden gelebileceğim işlere atıldım, teşebbüs ettim." Muâviye şöyle dedi: "Ben bitiremeyeceğim hiçbir işe teşebbüs edip müdâhil olmadım."

Akıllı olan kimse, taşın ve ateşin sürtüştüğünü, çarpıştığını görünce ateşin tutuşacağını tasavvur edebilir. Cahil ise ateşe yakalanmadıkça ateşin hakikatini ve etkilerini fark edemez. Akıllı olanlar (âlimler), henüz yeni ortaya çıkmış fitne ve fesatlardan sakınmanın onlar güçlenip büyüdükten sonra sakınmaktan daha kolay olduğunu bilmekteler. İşte şair şöyle der:

Düşmanların yılana bürünmüş karıncalardır
Kafalarında onları yılana dönüştüren damarı sök
Artık onlara meydan verme zira
Yılana yüz verirsen, ejderhaya dönüşür[2]

Rivâyet ederler ki Ebû Müslim isyana kalkıştığı zaman, Nasr b. Seyyâr, Mervân'a şöyle yazdı:

Külün içinden ateşin kızarık rengini kapatan külü görüyorum
Neredeyse, az daha alevleri kapatacak

1 İsimden sonra şöyle yazılmıştır… Allah… . bunun (radiyallâhu anh) olması, Allah ibaresinden önceki ve sonraki kelimelerin (radiye ve anhu) silinmiş olması muhtemeldir.

2 Dandanakan Savaşı sonucunda Selçuklu ordusunun Gazneli ordusuna galip gelmesinin akabinde, yenilgiden dolayı aşırı üzülen Sultan Mes'ud, Gazne'ye gittikten sonra kendini içkiye vermiştir. Bu dörtlük onun bu durumu ile ilgili söylenen şiirdir. bkz. Hamdullah Müstevfî, *a.g.e.*, s. 428.

”جون رسول أمير آمذ، در خاطر كذشت كى از جهت كارى طلب فرموده باشذ. با خوذ كفتم اكر جنين باشذ بى توقّف متصدّى آن شوم؛ و إلاّ سلاح از خوذ باز كردن كارى صعب نيست“. حاضران از حزم يزيد تعجّب نمودند.

أفراسياب مى كويذ: ”هر كى زره حزم بوشيذ از تير مكائد خصم أيمن باشذ. و هر كى تخم غفلت كارذ جز ندامت ندروذ“. و فرق ظاهر ميان عاقل و جاهل آنست كى، عاقل جون أمارت فساد [٦٠ب] و مبادى شرّ توسّم كرد در فكر تدارك باشذ و جاهل تا در ورطهٔ بلا و غمرهٔ محنت نيفتذ بيذار نشوذ.

معاوية عمرو عاص را كفت: [رضي] الله [عنه] ”ما بلغ دهاؤَك“ كفت ”ما دخلتُ فيأمر إلاّ وخرجت منه سالما“. معاوية كفت: ”أنا ما دخلتُ فيأمرٍ قطّ و أريد الخروجَ منه“.

خردمند جون اصطكاك سنك و آتش مشاهده كرد، آفروختن آتش تصوّر كنذ. و جاهل تا باحتراق مبتلا نكرذذ از حقيقت آتش و أثر آن خبر ندارذ. و بر عقلا بوشيده نباشذ كى، احتراز نموذن از مفاسد در أوائل ظهور كى هنوز در حيّز تزلزل باشذ آسانتر ازان بوذ كى قوى و متمكّن بشوذ. جنانك شاعر كويذ:

مخالفان تو موران بذند مار شذند   برآور از سر موران مار كشته دمار
مده زمانشان زين بيش روزكار مبر   كى اژدها شوذ ار روزكار يابذ مار

آورده اند كى: دران وقت كى أبو مسلم خروج كرد نصر بن سيّار بمروان نوشت:

أرى بين الرماد وميض جمر   وأحرى أن يكون له ضرام

Ateş, ağacı, odunu ayıklar, arındırır
Oysa savaş, başlangıçta bir söz, sohbet ile başlar
Ben hayret ediyorum, keşke biliyor olsaydım
Ümeyye uyanık mı yoksa uyuyor mu!
Kavminiz biraz tembellik yapıp gaflet ettikleri zaman
Onlara işlerinin bittiğini, mahvolacaklarını vadedebilirsin
Memleket yönetiminin devamını istiyorsan hızlı ve çabuk olmalısınız, tıpkı savaştaki fırtına gibi
Bu vaziyette ölürseniz, size serzeniş etmeyeceğim

Mervan, şiirin ikaz kısmına gelince şöyle dedi: "Horasan'ı hâkimiyet altına aldığımızda, adeta öldük, bittik!"

Hikâyelerde şöyle anlatılır: Esfâr b. Şireveyh[1], Rey seferi esnasında Simnân'a geldiği vakit, onun Ebû Ca'fer-i Simnânî'yi öldürmeye, tüm malını ve varlığını yağmalamaya, ailesine ve mahremlerine karşı saygısızca davranmaya teşvik ve tahrik ettiler.

Durumdan haberdar olan Ebû Ca'fer, Re'sü'l-Kelb[2] Kalesi'ne sığındı. Rey'e gitmekte olan Esfâr'ın Ra'sü'l-Kelb'den geçmediğinden dolayı Ebû Ca'fer, onu ziyaret etme fırsatını bulamadı ve böylece karşılaşmaları gerçekleşmedi. Esfâr, Rey şehrini zabtettikten sonra Abdülmelik Deylemî'yi büyük bir ordu ile kaleye gönderdi. Ordu kaleyi kuşattıktan sonra yıkmaya başladı. Fakat tüm çabalarına rağmen başarılı olamadı. Nitekim arabuluculuk yapmak üzere Hüseyin Nizâmî'yi maiyetiyle birlikte Ebû Ca'fer'e gönderdi. Hüseyn, Ebû Ca'fer'e dostluk yoluyla yanaştı ve aralarında bir antlaşma yapıldı. Ebû Ca'fer'e şöyle dedi: "Bu antlaşmayı sağlamlaştırmak için en iyisi şudur ki sen Abdülmelik için bir ziyafet tertip edesin." Ebû Ca'fer de bu tavsiyeye uyarak bir ziyafet tertip etti. Abdülmelik de en cesur askerlerinden bir grubu ziyafet meclisinde birlik olup Ebû Ca'fer'i öldürmek üzere görevlendirdi.

1 Siyasî olarak İran'ın Kuzeybatısında önemli rolü olan Gilânlı komutan hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Esfâr b. Şirveyh", *DİA*, XI, Ankara, 1995, s. 373-374.

2 Re'sü'l-Kelb, bugünkü Simnân bölgesi olarak bilinen "Kûmiş (Kûmis)" eyaletinin bir bölgesidir. Geniş bilgi için bkz. Dehhuda, "Ra'sü'l Kelb", *Lugatnâme*, c. III, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1344/1955, s. 10446.

فإنّ النار بالعيدان تذكى   وإن الحرب مبدؤها الكلام
أقول من التعجب ليت شعري   أيقاظ أمية أمْ نيام
فإن كانوا لحينهم نياما   فقل قوموا فقد حان القيام [٦١أ]
فإن هَبّوا فذاك دوامُ ملك   وإن رقدوا فإني لا أَلاَمَ

مروان جون به اين بيت رسيذ كى ''أيقاظ'' كفت: ''نمنا حيثُ ولّيناك خراسان!''.

در حكايات آورده اند كى: جون أسفار بن شيرويه بر قصد رى بسمنان نزول كرد او را بر خون أبو جعفر سمناني أغرا كردند و بر نهب أموال و هتك حرم او داشتن.

و أبو جعفر معلوم كرد و بقلعۀ رأس الكلب تحصّن نموذ. و جون أسفار بر قصد رأي از رأس الكلب نمى كذشت، أبو جعفر بخدمت نشتافت و ملاقات ايشان فراهم نيامذ. و جون أسفار شهر رأي را در ضبط آورد، عبدالملك ديلمي را با سباهى كران بذان قلعه فرستاذ. و بمخاربت و حِيَل حصار كشاذن مشغول شذند. و سعى ايشان مفيد نيافتاذ تا حسين نظامي را بر سبيل توسّط بيش وى فرستاذ. و حسين با أبوجعفر شيوۀ تودّد بيش كرفت و صلحى ميان ايشان بديذ آورد. أبو جعفر را كفت: ''از بهر تأكيد صلح مصلحت آنست كى عبدالملك را ضيافتى كنى''. أبو جعفر ضيافتى ترتيب كرد و عبدالملك با جماعتى از دليران لشكر خوذ مواضعت كرد كى متّفق باشند و دران اجتماع خون أبو جعفر سمناني بريزند.

Kaleye girmek istediklerinde Ebû Ca'fer sadece Abdülmelik'i içeriye alarak adamlarının tamamını dışarıda bıraktı. Daha sonra birlikte pencerelerinden hendek, yol ve çayır görünen bir odaya çıktılar. Bir süre muhabbet ettikten sonra Abdülmelik, Ebû Ca'fer'den aralarındaki samimiyetten dolayı bazı özel sırlarını açıklamak üzere yalnız kalmalarını talep etti. Ebû Ca'fer adamlarına odayı terk etmelerini emretti. Abdülmelik odanın kapısını kapattıktan sonra Ebû Ca'fer'i hançerleyerek helâk etti. Ayakkabısında taşıdığı ipekten yapılmış ipini kapıların birisine bağlayıp onunla hendeğin kenarına indi. Daha sonra yüzerek hendeğin karşısına geçmeyi başardı. Sonuç olarak öngörülü ve uyanık olmanın faydaları, gaflet etmenin zorluk ve belâları o kadar çok ki, ne kadar anlatılıp şerh edilse de yine yetmez. Allah en doğrusunu bilendir.

On Dokuzuncu Vazife: [Sözünde Durma]

[Padişah ve yöneticiler] verdikleri her sözü ellerinden geldiğince yerine getirmeye çalışmalıdırlar. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.*"[1] Ayrıca şöyle buyurur: "*Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim.*"[2]

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuş: "Yalan söyleyen, sözünü tutmayan, emanete hıyanet eden kimse tam bir münafıktır." Şöyle demişler: "Verilen sözü yerine getirmemek, alçak insanların huyudur."

Rivayet ederler ki Kâinatın Seyyidi (aleyhi efdalü's-salavât), Ebü'l-Heysem b. et-Teyhân'a bir köle vereceğine dair söz vermişti. Aradan birkaç gün geçtikten sonra üç köle getirildi. Onlardan ikisini ihtiyacı olanlara verdi. O sırada Fâtıma (radiyallâhu anhâ) geldi. Taş değirmen kullanarak un yapmak için buğday öğüttüğünün belirtileri mübarek ellerinde idi. İşlerinde yardımcı olması için üçüncü kölenin kendisine verilmesini rica etti. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Ebü'l-Heysem'e verdiğim sözü nasıl yerine getireyim?

1 Bakara, 2/27.
2 Bakara, 2/40.

جون [٦١ب] خواستند كى بران عزيمت بحصار درآيند، أبو جعفر عبدالملك را تنها بحصار در آورد و مروان را بيرون كذاشت. و با عبدالملك ملاقات كرد بر غرفه اى كى از دريجهاى آن خندق و صحرا و شارع عامّه در مطالعه آمذى. جون ساعتى با يكديكر ملاطفات كردند، عبدالملك از أبو جعفر خلوتي خواست تا بحكم مودّت او را بر بعضى از أمراى خوذ إطّلاع دهذ. أبو جعفر بفرموذ تا جملۀ خدم از آن غرفه فرو آمذند. بس عبدالملك در غرفه بر بست و أبو جعفر سمناني را بدشنه اى هلاك كرد. بس رسن باريكى ابريشمين كى در موزه با خوذ آورده بوذ در موضعى ازان دريجها محكم كرد و بواسطۀ آن رسن بلب خندق فرو آمذ. و بسباحت از خندق بكذشت. في الجملة فوائد حزم و غوائل غفلت زيادت ازان است كى بشرح آن احاطت توان نموذ، والله أعلم.

وظيفۀ نوزدهم

انك هر وعده كى كند سعى نمايذ كى البتّه بوفا رساند. خذاى تعالى مى فرمايذ: ﴿اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ اُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾. و مى فرمايذ: ﴿وَاَوْفُوا بِعَهْدِي اُوفِ بِعَهْدِكُمْ﴾. [٦٢أ]

بيغمبر (صلى الله عليه وسلّم) فرموذه: ''من قال فكذَبَ ووعد فأخلف واتمن فخان فهو منافِقٌ تامٌ'' و كفته اند ''خلفُ الوعدِ خُلقُ الوَغدِ''.

و آمذه است كى سيّد كائنات (عليه أفضل الصّلوات) با أبو الهيسَم بن التّيهان وعده كرده بوذ كى بنده اى بوى دهذ. بعد از جند روز سه برده آوردند. دو را ازان بر مستحقّان صرف فرموذ. فاطمة (رضي الله عنها) درآمذ و أثر دست آس كردن بر دست مبارك او ظاهر بوذ. إلتماس كرد كى آن برده بوى دهذ تا او را در كارها مددى مى دهذ. بيغمبر (صلى الله عليه وسلّم) فرموذ: ''كيف مَوعدي لأبي الهَيسم''.

"Ebü'l-Heysem'e söz verdiğim hâlde aksine davranmam câiz değildir." diyerek üçüncü köleyi de Ebü'l-Heysem'e verdi. Kur'ân-ı Kerîm vaadlerine sadık kalmasından dolayı İsmail'i (aleyhisselâm) şöyle övmektedir: "*Şüphesiz o sözünde duran bir kimse idi.*"[1]

Rivayet ederler ki İsmail (aleyhisselâm) bir şahıs ile birlikte giderken, adam ona "Şurada beni bekle" demişti. İsmail (aleyhisselâm) kabul ettikten sonra adam gitmiş ve onu beklettiğini tamamen unutarak ortadan kaybolmuştu. İsmail (aleyhisselâm) sözünde sadık kalmak adına yirmi iki gün anlaştıkları yerde onu bekledikten sonra adam tesadüfen oradan geçerken tekrar karşılaşmışlardı. Bazı tefsir ehli olan kimseler onun bir yıl beklediğini zikretmişlerdir.

Şöyle anlatılır: Türk hükümdarı Efrâsiyâb, zâlimin ve mazlumun durumu hakkında çok düşünüp tefekkür eden birisi idi. Yakınları ona şöyle dedi: "Mezâlim konusunda aşırı meşgul oluyorsun, aziz nefsini biraz da lezzet ve keyfe versen iyi olur." Efrâsiyâb onlara "Verdiğim söze nasıl sadık kalmayayım?" dedi. Onlar "Ancak senden herhangi verilmiş bir söz duyulmamıştır" şeklinde cevap verdi. Efrâsiyâb ise onlara şöyle cevap verdi: "Dilimle herhangi bir söz vermedim; ancak padişahlık ve devlet yöneticiliği makamına erişen kimse, bütün cihan halkına karşı merhametli ve adaletli olacağına, kötülükleri ortadan kaldıracağına ve adaleti sağlayacağına dair söz vermiş gibidir ve buna sadık kalmak zorundadır."

Güneş ve ayın yaratılışından evvel (ezelden)
Bizimle âşıkâne yapmış olduğun anlaşmayı sonsuza dek bozmamalısın!

Yirminci Vazife: [Bilgi Elde Etme]

[Padişah ve yöneticiler], gerekli olan bilgileri araştırmakta ve tahkik etmekte mümkün olduğu kadar gayret etmelidir. Halkın ihtiyaç ve arzularının farkında olup gidermesinde gayret göstermelidir. Şeriatın yüce ve açık hükümlerinin yürütülmesinde, halk için konulan kanunların uygulanmasında hiçbir şekilde taviz vermemeli ve hor görmemelidir. Allah, birçok yerde cihâdın faziletine dair şöyle buyurmuştur:

1 Meryem, 19/54.

’’جون أبو الهَیسم را وعده کرده ام جکونه خلف آن جایز دارم؟ ‘‘و به أبو الهَیسم داذ. و کلام مجید إسمعیل را (علیه السلام) بصدق وعده ستایش می فرمایذ کی: ﴿إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ﴾.

آورده اند کی: مردی در راهی با وی کفت: ’’اینجا توقّف کن تا من باز آیم‘‘. إسمعیل (صلوات الله علیه) إجابت فرموذ. آن مرد برفت و بفراموشی خیال آن مواضعت از لوح ضمیرش محو شذ. إسمعیل (علیه السلام) بیست و دو روز انجا مقام کرد صدق وعدهٔ خوذ را تا آن مرد بحکم اتّفاق با آن موضع رسیذ. و بعضی از أهل [٦٢ب] تفسیر کفته اند: ’’یك سال انجا مقام کرد‘‘.

و آمذه است کی: أفراسیاب ملك ترك در تعرّف أحوال ظالم و مظلوم تأمل و تفکّر بسیار می نموذ. خواصّ او کفتند: ’’در تفحّص مظالم جندین مبالغه می نمایی اکر نفس عزیز خوذ را بملاذ و ملاهی آسایشی دهی دور نباشذ‘‘. أفراسیاب کفت: ’’خُلف بوعدهٔ خویش جکونه راه دهم؟‘‘ کفتند: ’’هرکز وعده ای از تو مسموع نشذه‘‘. فرموذ کی: ’’بزبان صحیح عهدی نبسته ام؛ امّا هر کس کی در معرض باذشاهی و أیالت آمذ جهانیان را وعدهٔ مرحمت و معدلت داذ و عهد بست کی رسم جور محو فرمایذ و آیین انصاف تقریر نمایذ، وفا برین وعده از لوازم است‘‘.

عهدی کی بیش ماه و مهر از مهر با ما بسته   بایذ کی تا دور سبهر آن عهد و بیمان نشکنی

وظیفهٔ بیستم

انك در تحصیل مطالب و تحقیق مارب جدّ و اجتهاد بلیغ بجای آورذ. و در تمشیت أحکام شریعت غرّا و تمهید قواعد ملّت زهرا بهیج وجه تعاون و إهمال جایز نشمرذ. در آیات کلام قدیم مدح جهاد در بسیار جای آمذه. قال الله تعالی:

"*Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz.*"[1] Rivayet ederler ki Râbia-i 'Adeviyye, gecenin karanlığında bir şeyler terennüm ediyormuş, onu dinledikten sonra şu beyitleri okuduğunu fark ettiler:

Savaşta galip çıkanlar, donanımlı ve hazırlıklı olan ve gayretli olanlardır
Ey başarıyı arzulayan! Başarı, çaba ve zahmet ile elde edilir

Ebü'l-Feth Bustî şöyle der:

Peşinde olduğun hayırlı amellerde tembellikten uzak dur
İyiliğe kavuşmak, tembellikle mümkün değildir

Nizâmülmülk, kendi vasiyetnâmesinde şöyle yazmıştır: "Yüce himmetli ve gayretli ol, zira himmet, çaba ve gayretle elde edilir. Her başarı çaba ve gayrete bağlıdır. Yüksek arzu ve iradeyi kendinize şiar ediniz, zira himmetin menşei ciddiyetle çaba göstermektir. Gayret ve telaşın olduğu yerde ancak devlet ve saadet imkân bulmuştur."[2]

Tâhir Hânedanına "Yönetiminizi yok eden ne idi?" diye sormuşlar. Onlar da şöyle cevap vermiş: "Geceleri eğlenmemiz, gündüzleri de uyuyarak geçirmemiz, işleri de ehli olmayan kimselere bırakmamız sebep oldu."

Geceyi eğlenerek sabahlayan hükümdarın
Devleti ve yönetimi mahvolmaya mahkûmdur
Padişah sarhoş olup her tarafı düşman sarmış ise
Bu işin akıbeti ortadadır![3]

Hikâyelerde şöyle geçer: Heytal meliklerinden birisi Harem ve Bedehşân bölgelerini zabtetmek üzere Bulûr çevresinde bulunan kendi oğlunu görevlendirmiş ve ona şöyle bir mektup yazmıştır: "Ey oğlum, senin zırhını çıkarıp bir konak yerinde iki gece uyuduğun haberi geldi. Oysa fetholunmamış bölgeler ve kapatılmamış hudutlar var.

1 Ankebût, 29/69.

2 Nizâmülmülk'ün Vasiyetnâme'si hakkında araştırma yapan Ali Saferi Ak Kala, metnimizde geçen Arapça ibarenin kendi bulduğu nüshalarda mevcut olmadığını ifade eder. Neyrîzî'nin bu sözleri Nizâmülmülk'e atıfta bulunarak zikretmesi, onun söz konusu Vasiyetnâme'nin başka nüshalarını görmüş olduğuna delalet edebilir. Vasiyetnâme'nin Farsça olarak tam metni için bkz. Ali Saferi Ak Kala, "*Vasiyetnâme-yi Hâce Nizâmülmülk-i Tûsî*", Guzâriş-i Miras, c. XXVII/XXVIII, S. 2, hş. 1387/2008, s. 23; ayrıca Vasiyetnâme'nin Türkçe tercümesi için bkz. Osman G. Özgüdenli, *"Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün Vasiyetnâmesi"*, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, c. I, S. 1, İstanbul, 2014, s. 203-214.

3 Celâleddîn Hârizmşah'ın Moğol ordusuna yenilmesinin ardından Horasan'a gidip kendini şaraba verdiği mevzusuna ilişkin, Veziri Nureddîn Münşî'nin söylediği şiir örneğidir, Atâ Melîk Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşâ,* c. II, haz. Abdülvahab Kazvinî, İntişârât-i Firdevs, Tahran, hş. 1385/2006, s. 675; Ayrıca bkz. Semerkandî, *a.g.e.*, s. 137.

﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾. آورده اند كى: رابعة عدوية در تاريكى شب [٦٣أ] ترنمى ميكرد، استماع كردند و اين أبيات مى كفت:

جدَّ يا من يطلبُ الفوزَ فإنّ الأمرَ جدوا   إنّ أهلَ الفوز جَدوا فأعدّوا واستَعَدّوا

أبو الفتح بُستي كويذ:

فليس يسد بالخيراتِ كسلان   دع التكاسُلَ في الخيرات تطلُبها

نظام الملك در وصيّت نامهٔ خويش نوشته است: "عليكم بالهمّة فإنّها تَستتبَع الجِدَّ والجد لا يتأخَّرُ عن الجد". همت بلند را شعار خوذ سازيذ كى همّت مَنشَأ جدّ است؛ و هر كجا كى جدّ و جهد سرابرده زذ، دولت و إقبال در ظلّ او إقامت نموذند.

آل طاهر را سؤال كردند كى: "ما الذي أذهَبَ ملككم؟" كفتند: "شربٌ بالعشيّات ونومٌ بالغدوات وتفويضُ الأمور إلى غير أهلها".

إذا غدا ملك باللهو مشتغلا
فاحكم على مُلكهِ بالويل والحرب

شه مست و جهان خراب و دشمن بس و بيش
بيداست كزين ميان جه بر خواهذ خواست

در اَسمار آورده اند كى: يكى از ملوك هَياطِلَه أيالت حرم و بذخشان و ضبط انجه ممكن كرذذ از نواحى بلور بفرزند خوذ حواله كرده بوذ، بنوشت به آن فرزند كى: "يا بُني بلغَني أنَّك تنزعُ الدّرع وتنام ليلتين [٦٣ب] في منزلٍ واحد ومن الثّغور ما لم يسد ومن الدّيار مالم يُفتَح،

Ey oğul şunu bil ki Allah Teâlâ kullarını yöneticiler ve reâyâ olmak üzere ikiye ayırmıştır. Yöneticilerin hazzını izzetlerine bırakmış, yerleştirmiştir. Reâyânın payı olarak da onlara refah içinde yaşamayı ve güvenliği nasip etmiştir. Bu ikisi bir arada olamaz; yani bu ikisinin bir kişiye nasip olması imkânsızdır. Ya meliklerin izzetini ya da halkın refahını tercih edersin." Sonuç itibariyle, yiyecek, içecek ve karşı cinsle yetinmek hayvanların işidir. Kemâle ermiş insan, kendini boş hayvanlardan üstün tutmalı ve yüce bilgiler edinmeye gayret sarf etmelidir.

İbn-i Rûmî[1] şöyle der:

O [kadın] benim aşırı kararlı ve aktif olduğumu gördü
Yatakta rahat etmeden sağa sola kıvrandığımı gördü ve şöyle dedi:
Sen çok yüce himmetli birisin ve istediğin şeyi elde edeceksin
Halk senin ne kadar başarılı olduğunu görecek
Neden bununla yetinmiyorsun da hep dışarıya çıkmak istiyorsun?
Ben cevabımda şöyle dedim: Kanaat etmek koyunların tabiatıdır![2]

Arap meliki Seyfüddevle[3], Emîrü'l-mü'minîn'den umudu olmadığından dolayı, Sultan-ı halîm[4] Sencer b. Melikşah'ın sarayına gelir. Padişahın merhametinden oldukça nasibini alır ve iltifat görürdü. Böylece bütün arzularını ve taleplerini devletin önde gelenleri aracılığıyla sultanın bilgisine sunarak hâcetine erişirdi. Bir gün saraya gittiğinde, bir sebepten dolayı kapıda biraz beklemek zorunda kalmış. Dolayısıyla diğer günlere nazaran Sultan'ın huzuruna daha geç çıkmış. Daha sonra Sultan'ın elini öpmeye şeref bulup arzularını ve taleplerini giderdikten sonra kendi mekânına dönmek için izin istemişti. Seyfüddevle'nin ikâmet ettiği çadırı ile Sencer'in sarayının arasındaki mesafe iki fersah idi. Temmuz ayının o kavurucu sıcak havasında kendi bârgâhına[5] geri döndükten sonra o gün padişaha isteklerini sunmak için gittiğinde bir ayrıntıyı sunmayı unuttuğunu hatırlamıştı.

---

1 Hicivleriyle bilinen Arap şairi Ebü'l-Hasan Ali b. Abbâs b. Cüreyc el-Bağdâdî (ö. 283/896) hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş-Mustafa Çuhadar, "İbnü'r-Rûmî", *DİA*, XXI, Ankara, 2000, s. 186-188.

2 Burada edibin, "kanaatkâr" olmaktan maksadı, ilim ve tecrübe kazanmakta insanın büyük hedeflerinin olması ve elindekiler ile yetinmemesi gerektiğini vurgulamaktır.

3 Hamdânîler'in Halep Kolu'nun kurucusu ve ilk emîri olan Seyfüddevle hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Seyfüddevle el-Hamdânî", *DİA*, XXVII, Ankara, 2009, s. 35-36.

4 Sultan Sencer'in hilm sahibi olarak zikredilmesi ile ilgili olarak İbnü'l-Esîr de Sultan Sencer'i heybetli merhametli ve sehavetli olduğu kaydedilmektedir, bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. IX, tsh, Muhammed Yusuf ed-Dakkâk, Beyrut, 2003, s. 416.

5 Padişah ve sultanlara özel çadırlara verilen isimdir.

اعلم بأنّ الله تعالى قسَم عباده إلى ملوك وجَعَل حظّهم العزَّ ورعايا وجعَل نصيبَهم الدّعة ورغد العيشِ والأمن وهما لا يجتمعان لواحدٍ فإمّا عزُّ الملك وإمّا الدّعة". در جمله بمطاعم و مشارب و مناكح قناعت كردن كار ستوران است. هر كرا انسانيّت بكمال باشذ خوذ را از بهائم مهمل امتياز جويذ و در اكتساب مطالب عاليه دقائق جدّ و اجتهاد بتقدّم رسانذ.

لابن الرّومي:

رأت عزماتي وفرطَ انكماشي   وطول التّململ فوقَ الفراش
فقالت أراك أخا همّةٍ   ستَبلغها وتَرى ذا انتعاش
فهلا قنعت ولم تغترب   فقلتُ القناعة طبعُ المواشي

ملك عرب سيف الدّولة جون بسبب نامرادى كى از أمير المؤمنين داشت بباركاه سلطان حليم سنجر بن ملكشاه آمذ. از نظر عاطفت آن باذشاه حظّى وافر از قسم رافت و مرحمت يافت و انجه در ضمير او بوذ ازمرادات بر زبان خواصّ دولت بر راى كيتى نماى سلطان عرضه مى داشت و بطغراى انجاح مشرّف مى شذ. تا روزى بر در سرابردۀ دولت شاهى [٦٤أ] بسببى توقّف رفت و اقامت رسم خدمت از معهود ديكر روزها در تاخير افتاذ. و جون بشرف دستبوس سلطان رسيذ، و انجه مراد او بوذ ازان آشيان سَعادات حاصل كرد دستورى يافت و بباركاه دولت خويش بازكشت. و از انجا كى سرابردۀ سنجر بوذ تا باركاه حشمت سيف الدّولة مَسافت دو فرسنك بوذ و سموم آتش بار تموز در عَين التهاب. همين كى دران شدّت كرما بباركاه دولت خويش رسيذ، بر خاطرش كذر كرد كى در ملتَمسات كى امروز عرضه داشته دقيقه اى اهمال كرده.

Susuzluğunu gidermeden atını geldiği istikamete doğru yönlendirerek sultanın ordugâhına[1] doğru hareket etti. Maiyetindekiler ve hizmetçiler ona şöyle demişlerdi: "Bugünlük katlandığınız bunca meşakkati tek bir ayrıntı için iki katına çıkaracaksınız!" Seyfüddevle gülümseyerek şöyle cevap vermişti: "Bu benim bayrağımda gördüğünüz azamet, heybet ve görkem, benim atalarımın çabalarının ve gayretlerinin sayesinde olmuştur. Tembellikten sakınırım, zira bunu yapmadığım takdirde yönetim yok olur. Bizim silsile-yi ikbâlimizde var olan büyüklük, bizden önceki meliklerin gayretleriyle, çalışma ve çabalarıyla diktirdikleri bir puttur. Tembellik yaparak onu devirmem bana yakışmaz." Bu iki beyit Seyfüddevle'nin şâirlik marifetinin ürünüdür:

Benim inlemelerim gecenin karanlığında Muhire'yi uyandırdı
O bana inlemelerimin sebebini sordu. Ben ona şöyle dedim:
Sessiz ol, gözlerini kapa ve yüzünün kızarıklığını düşün
Göz kapaklarının aşağıda olmasını (uyurken), yukarıda olmasını (uyanıkken) düşün

Yirmi Birinci Vazife: [İstişare Etme]

İşlerde, tecrübe ehlinden âdil ve akıllı kimseler ile meşveret etmesi gerekir. Zira işlerde istişare etmek önemli ve büyük bir zarurettir. İstişare etmenin anlamı, bir kimsenin karşılaştığı sorunların çözümünde tereddüde kapıldığı durumlarda başkalarına danışarak, onların görüşlerini mütalaa etmesidir. Kelimenin aslı ise "şevr" olup balı yerinden çıkarmak anlamına gelir. Meşveret etmek sünnettir ve Allah Teâlâ kendi Resûlü'nü (sallallâhu aleyhi ve sellem) bundan sorumlu tutmuştur: "*İş konusunda onlarla müşavere et.*"[2] Bunun belirgin mânası da ümmetin bu anlamda ona uymasıdır. Yoksa o, vahy-i kerîm ile desteklenmiş idi ve istişare etmeye bile ihtiyacı yok idi. En doğrusunu Allah bilir.

Bazı tefsirciler, bunu din düşmanlarına karşı savaşla ilgili olan olağanüstü durumlarla ilişkilendirirler. Çünkü kâfirlere karşı savaşmak söz konusu olduğunda sahâbe ile istişare edildi ve üzerinde hemfikir oldukları karara uydular onu uyguladılar.

1 Padişah ve ordusunun oturduğu, geçici ikâmet yeri olarak çadırların kurulduğu yere verilen isimdir.
2 Âl-i İmrân, 3/159.

عنان مرکب بر تافت و بی انك آتش تشنکی را بشربتی آب تسکین فرموذی، روی بلشکرکاه سلطان نهاذ خواصّ ندما کی در خدمت رکاب دولتش بوذند کفتند: ''جندین مشقّت و شدّت کی امروز مقاسات نموذی از برای یك دقیقه آنرا مضاعف خواهی کرد؟'' سیف الدّولة تبسّم کرد و کفت: ''انّ هذا المجد لوآء عقده الجدّ من آبای فلا ادع الکسل یحله ملك''. و بزرکی در دوذمان اقبال ما رایتی است؛ ملوك أسلاف ما بجد و جهد افراشته اند؛ بسندیده نبوذ کی من بکاهلی آنرا نکونسار کنم.'' و از نتائج خاطر سیف الدّولة است این دو بیت:[٦٤ب]

راع المهيرة في الظلام تأوّهي		واستنبأت نبأي فقلت لها صه
غضّي وأرعي مقلتيك حمى الكرى		للخفض نمت وللعلاء تنبّهي

وظیفهٔ بیست و یکم

انك در کارها با أهل تجارب از عدول و ذوي العقول مشاورت کنذ کی مشورت در أمور عدّهٔ بزرکی است. و معنی مشاورت آنست کی مرد، رای را از رای دیکران بیرون آورذ در مُشکلی کی بیش آیذ جون تردّدی در کردن آن داشته باشذ. و أصل کلمه از شوراست. و آن بیرون آوردن عسل است از جای آن. و مشاورت سُنّت است و خذای تعالی رسول خوذ را (صلی الله علیه وسلم) بذان مأمور کردانیذه قوله تعالی: ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾. و ظاهرا این معنی برای آن باشذ تا أمّت درین قضیّه بر وی اقتدا کنند؛ وإلاّ او بوحی کریم مویّد بوذ و بمشورت احتیاج نداشت والله أعلم.

و بعضی از مفسّران کفته اند کی: این امر مربوط است بکار حرب با دشمنان دین. و جون محاربهٔ کفّار بیش آمذی، با صحابه مشورت کردی و انجه بران اتّفاق کردندی، در بیش کرفتندی.

Ebû Hüreyre (radiyallâhu anh) şöyle dedi: "Resûlullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) daha fazla kendi ashabıyla istişare eden hiç kimseyi görmedim." Ayrıca şöyle buyurmuş: "Meşveret eden kimse asla pişman olmaz; (hayatında) orta yolu seçen de asla fakir olmaz; istihare eden mahrum kalmaz."

Sahâbe (radiyallâhu anhum) din ve dünya işlerinde birbiri ile meşveret ederdi. İslâm'dan önce de Ensâr (radiyallâhu anhum) arasında, bir sorunla karşılaşıldığı zaman bir araya gelip istişare etmek bir âdet idi. Kur'ân-ı Kerîm onların medhinde şöyle buyurur: "*İşleri, aralarında şûra (danışma) iledir.*"[1]

Süleyman'ın (aleyhisselâm) Belkıs'ı dine davet ettiğine dair yazdığı mektubu Hüdhüd ona ulaştırınca, Belkıs kavminin büyüklerini toplayarak istişare etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Belkıs'ın şöyle dediği bildirilir: "*Ey ileri gelenler! Durumum hakkında bana görüş bildirin. Sizler yanımda bulunmadıkça hiçbir işe kesin olarak karar vermem.*"[2]

Hadiste şöyle zikredilir: "İstişare ederek akıllarınızı birbiriyle mecz edin ve işlerinizde başkalarıyla istişare ederek birbirinizle yardımlaşınız." Şöyle demişler: "Hayır arzusuyla istihareye başlayan ve işini istişare ederek ilerleten kimse başarısız olmaz."

Hârûn şöyle dedi: "Bütün kişilerin aklına sahip olmak istersen onlarla meşveret eyle." Burada akıldan maksat, onun semeresidir. Behrâm-ı Gûr kendi oğlu Yezdcird'e şöyle demiştir: "Padişahlık ve yönetim işlerinde insanlara danış. Doğruyu bulmak ava benzer. Bir av tek bir avcıdan kendini kurtarabildiği hâlde çok sayıda avcıdan kendini kurtaramaz!" Esma'î[3], Beşşâr b. Bürd'e[4] şöyle dedi: "Ben meşveret ile ilgili senin söylediğin bu iki beyitteki sözden daha sağlamını duymadım:

---

1 Şûrâ, 42/38.

2 Neml, 27/32.

3 Hoş hitabeti ve edebî yönü ile meşhur olan Basralı Abdülmelik b. Garib b. Ali b. Esma'-i Bâhilî hakkında bilgi için bkz. *Lugatnâme*, "Esma'î" c. II, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1372/1993, s. 2400-2401.

4 Arap şairlerinden olan Beşşâr b. Bürd (ö.167/784) hakkında bilgi için bkz. Cemal Muhtar, "Beşşâr b. Bürd", *DİA*, VI, Ankara, 1992, s. 8-9.

أبو هريرة (رضي الله عنه) كفت: ''هيج كس را نديذم كى با أصحاب خوذ مشورت بيشتر كردى از رسول خذاى [٦٥أ] (صلى الله عليه وسلم)''. و فرموذ: ''ما خابَ من استَخار ولا نِدَم من استَشارَ ولا افتقر من اقتصَد''.

و صحابة (رضي الله عنهم) در أمور دين و دنيا با يكديكر مشورت كردندى.

و أنصار را (رضي الله عنهم) بيش از اسلام عادت آن بوذ كى جون كارى بيش آمذى، جمع شذندى و مشورت كردندى. و قرآن كريم مدح ايشان بذين مى فرمايذ: ﴿وَاَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْ﴾.

جون هدهد نامۀ سليمان (عليه السلام) ببلقيس رسانيذ، و او را دعوت كرده بوذ او با بزركان قوم خوذ مشورت كرد. قوله تعالى: ﴿قَالَتْ يَا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَفْتُونٖي فٖي اَمْرٖي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً اَمْرًا حَتّٰى تَشْهَدُونِ﴾.

و در حديث آمذه: ''لقحوا عقولكم بالمذاكرة واستَعينوا على الأمور بالمشاورَة''. و كفته اند: ''من بدا بالإستخارة وثَنّى بالإستشارة لحقيقٌ أن لا يَفِيلَ رأيه''.

هرون كفت: ''إذا أردتَ أن يصير عقول الرّجال لك فشاورهم في الأمور''.

و اين بنا بر آنست كى مقصود از عقل ثمرۀ آنست. و بهرام كور يزدجرد بسر خوذ را كفته: ''شاوِر الناسَ في أمور مُلكك، فإن الصوابَ كالصيّد ينفلت من واحدٍ ولا ينفلت من جماعة عظيمة''. أصمعى، بشّار برد را كفت: ''من در باب مشورت سخنى متين تر ازين دو بيت تو نشنوذه ام'' [٦٥ب]

Re'yin ve görüşün istişare kıvamına eriştiğinde
Başkalarının nasihatından ve sağlam görüşünden yardım iste
Meşveret etmek seni aşağı düşürmez
Gizli tüyleri (kuşun), onun ön kanatlarının tüylerine tâbidir

Beşşâr şöyle dedi: "İstişare eden iki güzellik arasındadır, ya doğru yapar ve semeresini alır ya da hata işler başkaları onun hatasında ortak olur." Yani, istişare eden kimse iki iyilik arasında kalmış olur: Birincisi, danışılan mevzunun olumlu olarak hedefe varması durumunda, o da bu meseleden hoşnut olur. İkincisi, istişare eden kimsenin yalnış yönlendirilmesi ve kaza sonucu olumsuz olarak neticelenmesindeki faydası ise, hedefine ulaşmamak noktasında başka birisinin onunla iş birliği yapmış olmasıdır! Sonra şöyle dedi: "Senin sözün şiirinden daha üstün ve keskindir!"

Rivayet ederler ki Emîrü'l-mü'minîn Ali (radiyallâhu anh) az istişare edermiş. Muâviye ise Amr b. el-Âs ile danışmadan ve tedbir almaksızın hiçbir işe başlamazmış. Arap seyyitlerinden olan Amr b. Ehtem bunu fark edince şöyle demiştir: "İstişare eden maksadına varandır. İstişare etmeyen kimse ise sert toprağa benzer. Muhakkak ki Muâviye (istişare ederek maksadına erişti), kendi ailesi (Benî Ümeyye hânedanı) için de, sülalesi için de görkemli bir miras bıraktı."

İşlerinde başkalarından yardım alan kimse, çabalarında başarıya ulaşır. Kendi başına ve kendi kararına güvenerek hareket eden kimsenin nasibi de çaresizlik olur. Meşveret etmek, muvaffakiyet demektir. Vallahi Muâviye halifelik yaparak kendi kabilesi için büyük bir iş başarmış oldu. İstişare edilen kimse ise emanetin hakkını vermeli, yerine getirmelidir; doğru gördüğü şeyi söylemelidir. Ve elbette ki onun ötesine çıkmamalıdır. Sahih bir hadiste şöyle zikredilmiştir: "Meşveret edilen kimse güvenilendir."

Ziyâd b. Ebih[1], eline tâ'ûn hastalığının bulaştığını fark edince, kendisini tedavi etmek için tabipleri çağırdı. Kadı Şureyh'i[2] çağırıp ona şöyle dedi: "Artık tahammülüm kalmadı, elimi kestirmek istiyorum." O şöyle sordu:

1 Emeviler'in Irak valisi olan Ziyâd b. Ebîh hakkında bkz. İrfan Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", *DİA*, XXXXIV, Ankara, 2013, s. 480-482.

2 Kadı Şüreyh hakkında geniş bilgi için bkz. Şükrü Özen, "Kadî Şüreyh", *DİA*, XXIV, Ankara, 2001, s. 119-121.

إذا بَلغ الرأي المشورةَ فاستَعِن بقول نصيح أو نصيحة حازم
ولا تجعَل الشّورى عليك غَضاضَةً فريش الخوافي تابع للقوادم

بشّار كفت: ''المشاوِر بينَ إحدى الحسنَين صواب تفرد بثمرته أو خطأ يُشارِك في مكروهه''. صاحب مشورت ميان دو حُسن عاقبت است. يا انفراد باصابت مقصود؛ يا اشتراك با غيرى در عذر حرمان. بس كفت: ''أنت في هذا الكلام أشعر منك في بيتك''.

آمذه است كى أمير المؤمنين علي (رضي الله عنه) مشورت كمتر كردى. و معاوية در هيج كار بى مشورت و تدبير عمرو بن عاص شروع نكردى. عمرو بن الأهتم كى از سادات عرب بوذ برين معنى واقف شذ، كفت: ''المستشِير مُنجِح والمستبدّ منكد والمشورة رائد النجح واللهِ لقد نالها معاوية وابتَنى لأهله مجداً شامخاً''.

هر كارى در كارها از راى ديكران استهاد ميكند، سعى او بنجاح بيونذذ. و هر كه طريق استبداد سبرذ و اعتماد بر راى خوذ كند، حرمان نصيب او كرذذ. و مشورت بيش رو نجاح است والله كى معاوية خلافت را احراز كرد و أهل و قبيلهٔ خوذ را بنايى بزرك نهاذ. و مستشار بايذ كى حقّ أمانت بجاى آورذ و انجه صواب داند بكويذ. [٦٦أ] و البتّه ازان تجاوز نكنذ. جه در حديث صحيح است: ''المستَشار مؤتمنٌ''.

زياد بن أبيه را طاعون در دست ظاهر شذه. و أطِبا را جهت معالَجه حاضر كردانيذ. و شُريح قاضي را بخواند و با او كفت: ''مرا طاقت نمانده است و دست خواهم بريذ''. كفت:

"Benimle meşveret mi ediyorsun?" "Evet" diye yanıt verdi. O şöyle devam etti: "Rızık, taksim edilmiştir ve ecel ise mâlûmdur. Ben senin Hazret-i Allah'ın huzuruna kesik el ile gitmenden yana değilim, sana "Elini neden kestin?" diye sorduğunda ona ne diyeceksin? Senin takdirinden kaçarken elimi kestim mi diyeceksin, yoksa şimdilik sana vasıl olmamak için elimi kestim mi diyeceksin!"

Ziyâd aynı gün ölünce Şureyh'e şöyle sordular: "Neden onun elinin kesilmesine mani oldun?" O da şöyle cevap verdi: "Benimle istişare etti, emanet olmasaydı ben onun hem elini hem de ayağını kestirirdim."

Kisrâ Nûşirvân biri ile istişare etmek istediği zaman, ona bir yıllık nafakasını gönderdikten sonra kendisine danışırdı.

Abdülmelik b. Mervân şöyle demiş: "İstişare etmeden kendi görüşümle hareket etmektense istişare edip hataya düşmeyi tercih ederim."

Şöyle söylerler: "Ahmak denilen kimse, gururundan dolayı meşveret etmeyen ve istihareden uzak duran kimsedir." En doğrusunu Allah bilir.

’’مشورت با من می کنی؟‘‘ کفت: ’’آری‘‘. کفت:رزق مَقسوم است و أجل مَعلوم؛ و من کراهت دارم کی تو دست بریذه بحضرت تعالی رسی. بس جون برسذ کی: ’’جرا بریذی؟‘‘ جه کویی؟’’کویی از قضای تو می کریختم؛ یا لقای ترا دشمن داشتم‘‘.

بس زیاد در همان روز بمرد. شریح را کفتند: ’’چرا از بریذن دست او را منع کردی؟‘‘ کفت: ’’استشارت کرد از من و اکر نه امانت بوذی، من خواستمی کی دست و بای او هر دو ببریذندی‘‘.

کسری نوشروان جون خواستی کی در قضیّه ای با کسی مشورت کنذ، نَفَقۀ یك سال بوی فرستاذی، بعد ازان با وی مشورت کردی.

عبدالملك مروان کفته: ’’لأن أخطئ وقد استشرتُ أَحَبُّ إلي من أن أصيبَ وأنا مستَبِد برأيي‘‘.

و کفته اند: ’’الأحمق من قَطَعه العجبُ عن الاستشارةِ والاستبداد عن الاستخارة‘‘.

والله أعلم بالصَّواب.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
PADİŞAHIN VEZİRLERİ, NÂİBLERİ VE MEMURLARININ ÂDÂBI HAKKINDA

Şüphesiz ki hiç kimse kendi yaşamında bağımsız değildir ve herkes başkalarının yardımına muhtaçtır. Ulemâ şöyle demiştir: Birinin ağzına koyduğu bir lokma ekmek, bin kişinin çalışmasının sonucunda hâsıl olur. Dolayısıyla bir memleketin düzenini sağlamak, nüfusunu ve halkın malını muhafaza etmek ile ilgili tedbirlerin alınması çok sayıda yardımcı ve çalışanın olmasına bağlıdır. Bundan dolayı bir padişahın her şeyden önce akıllı, adaletli, müdebbir ve müslüman bir vezire sahip olması kaçınılmaz bir durumdur. Vezir, devletin en önemli idari işlerini yürütmek, çeşitli işler için nâib ve eleman tayin etmek, azletmek gibi işlerin tamamında yetkilidir. Zira onun reyinden çıkmak, ona uymamak büyük fesatların çıkmasına yol açar.

İki kılıcın bir kına sığması mümkün mü, asla!
İki kılıç bir kına sığmaz
Kılıç da onun kını da tektir

Kelâm-ı Kadîm'den naklolunduğuna göre, Mûsâ (aleyhisselâm) peygamber olunca Allah'tan, Hârûn'u kendisine vezir kılmasını talep etmiş: "*Bana ailemden birini yardımcı yap, kardeşim Hârûn'u.*"[1]

Ebû Saîd Hudrî (radiyallâhu anh), Allah Resûlü'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle rivayet eder: "Hiçbir peygamber yoktur ki semavî ve arzî olarak ikişer veziri olmasın; semavî vezirler Cebrail ve Mikail'dir; yeryüzünde benim vezirlerim ise Ebû Bekir ve Ömer'dir."

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle demiştir: "Ne zaman Allah bir hükümdara nimet bahşetmek isterse ona, (sultana) unuttuklarını hatırlatacak ve hatırladığı zaman da ona o işlerin yapılmasında yardımcı olacak sâlih bir vezir nasip eder."[2] Ayrıca şöyle demiştir: "Hiçbir padişah için, kendisini Allah'ın emrettiği ameller hakkında uyaran sâlih bir vezir nasip edilmesinden daha büyük bir ödül yoktur." Şöyle demişler: "Bir memleketin sebâtı, o memleketin vezirlerinin heybeti kadardır."[3]

---

1 Tâhâ, 20/29.
2 Süleyman b. Ahmed el-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Avsat,* c. IV, Mektebetü'l-Muarif, Rıyâd, 1405/1985, s. 294.
3 Bu bir hadis değil, büyüklerin sözlerindendir, bkz. http://al-hakawati.net/arabic/civilizations/book321a7.asp (25.11.2014).

باب سوم

در آداب وزرا و نايبان و كماشتكان باذشاه

[٦٦ب] بديهَه معلوم شذه كى هيج فرداز أفراد انسانى در تدبير معاش خوذ مستقل نيست. و البتّه بمعاونت محتاج است. جنانك حكما كفته اند: ''هزار كار كن مى بايذ تا يك لقمه نان حاصل شوذ و شخصى بدهان نهذ''. بس تدبيرِ ضبط أحوال و حفظ نفُوس و أموال أهل مملكتى بى معاونان و كاركنان بسيار ميسَّر نشوذ. بس باذشاه را ناكزير باشذ أوّلا از وزيرى عاقل و عادل مدبّر مسلمان كى زمام حلّ و عقد أمور در كف كفايت او باشذ؛ و عذل و نصب نوّاب و عقد و فتح أبواب منوط براى و رويّت او. جه اختلاف أرآء موجب فساد و بسيار است. ''وهَل يجمع السيفان ويحك في غمد''.

دو تيغ اندر نيامى جمع نايذ　　　　نيامى فرد و تيغى فرد بايذ

موسى (عليه السلام) جون شرفِ نبوّت يافت، از خذاى تعالى خواست تا هرون را وزير او كرداند. جنانك كلام قديم ازان حكايت مى كنذ، قوله تعالى: ﴿وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ اَهْلِي هٰرُونَ اَخِي﴾ الآيه.

و أبو سعيد خدري (رضي الله عنه) روايت كنذ كى رسول خذاى (صلى الله عليه و سلم) [٦٧أ] كفت: ''ما من نبي إلاّ وله وزيران من أهل السّماء فجبرائيل وميكائيل وأمّا وزيراي من أهل الأرض فأبو بكر وعمر''.

و بيغمبر (صلى الله عليه و سلم) كفته: ''إذا أرادَ الله بذي سلطانٍ خيرا رزقَه وزيرا صالحا يُذكره إذا نسي ويُعينه إذا ذكر''. و كفته: ''ما من أحدٍ أعظم أجرا من وزير صالح يكون مع إمامٍ يأمُره بذات الله تعالى''. و كفته اند: ''ثبات المملكة بقدر هيبة وزرائهم''.

Padişah ve veziri, nâiblerini, yardımcılarını, devlet adamlarını, kalem erbabı ve silah ehli olanları görevlerinin üstesinden gelebilecek liyâkatli kişiler arasından seçmelidir. Tâ ki bu vesile ile onlar bütün memleketi adaletli ve doğru biçimde mamur kılsınlar; halkın içine nüfuz etsinler; şeriat hukukunu yaygınlaştırsınlar ve halkı kötülüklerden menetsinler; vergileri adaletli toplasınlar ve malları hak eden kimselere versinler. Padişahın vezirlerinin, nâiblerinin, diğer memurların ve bütün devlet adamlarının emanet ehli olmaları şarttır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.*"[1]

Valiler ile ilgili olarak inen bu âyetin sebebi şudur: Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Mekke'yi fethedince Kâbe'nin anahtarlarını Kâbe görevlisi Benî Şeybe Osman Hacbî'den geri almıştır. Abbâs (radiyallâhu anh) kendisinden Kâbe'nin sikâyeliği ve Kâbe örtüsü işleriyle ilgili hizmetlerin yetkisinin ona verilmesi talebinde bulundu.[2] Ardından bu âyet indi ve Kâbe'nin anahtarı Benî Şeybe'ye verildi. Dolayısıyla yöneticilerin, valilerin, padişahların, müslümanların işleriyle ve divanla ilgili konularda görevli tayin ettikleri zaman, halkın vekil, temsilci ve vezirlerini, kadılarını, vergi mükelleflerini, ordu komutanlarını, şehirlerin güvenliğinden, harac ve vergi işlerinden sorumlu memurları, kaleleri muhafaza eden memurları ve buna benzer kişileri vazifelendirirken, görevlendirilecek kişinin o iş için başkalarından daha fazla liyâkatli ve ehliyetli olmasına dikkat etmeleri zaruridir. Atanacak olan görevlinin dindar, müslümanlara karşı şefkatli, hayırsever, emanet ehli olup olmadığını iyice araştırarak tahkik etmeleri gerekir. Atanacak kişi, o iş için başkalarına kıyasla daha uygun olup olmadığı kesinleşmeden görevlendirilmemelidir. Üstelik nâiblerin ve diğer âmillerin kendilerine yardımcı (nâib) almaları söz konusu olduğunda hangi sınıfta olursa olsun aynı şartlar çerçevesinde iyice düşünerek sulh içinde kişileri tayin etmeleri zaruridir.

---

1 Nisâ, 4/58.
2 Şu ibare derkenarda bulunmaktadır: "Benî Şeybe'den Kâbe görevlisi olarak Osman Hacbî'den…"

و باذشاهان و وزير او و از نايبان و ياران و كماستكان بسيار از أهل قلم و أهلِ سلاح و غير آن جاره نباشذ. كى هر يك را بكارى لائق كى از عهدهٔ آن بيرون تواند آمذ نصب كنند، تا أطراف مملكت را بعدل و راستى معمور دارند؛ و أمر و نهى را در ميان مسلمانان تنفيذ كنند؛ و معروف شرع را تمشيت دهند؛ و از منكرات منع كنند؛ و مالها را بطريق معدلت استيفا نمايند؛ و بأهل استحقاق رسانند. و بدان كى نواب باذشاه و وزرا و عمّال و كماشتكان او شرط است كى أهل أمانت باشند. خذاى تعالى مى فرمايذ: ﴿اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰى اَهْلِهَا﴾.

اين آية در شان وُلاة [٦٧ب] أمور نازل شذه و سبَب نزول آن بوذ كى جون بيغمبر (صلى الله عليه و سلم) فتح مكة فرموذ مفاتيح كعبة از بنى شيبه عثمان حجبي كى سادن كعبة بود[1] باز كرفت. عبّاس از وى طلب كرد تا جمع كنذ ويرا ميانهٔ سقايهٔ حاجّ و سِدانت كعبة. بس اين آية فرو آمذ؛ و كليد كعبة با بنى شيبَه داذ. بس بر حاكمان و ولاة أمور باذشاهان واجب باشذ كى جون خواهند كى كسى را ولىّ عهد خوذ كردانند يا جهت كارى از كارهاى مسلمانان و مصالح ديوانى نصب كنند، جون نيابت عامّه و وزارت و قضا و استيفا و بيشوايى لشكرها و حمايت شهرها و عاملى خراج و تصرّف در أموال و حراست حصون ومدأمن و آنجه ازين قبيل باشذ، كسى را اختيار كنند كى أهليّت و صلاحيّت آن كار در وى زيادت از ديكران باشذ. و از أمانت و ديانت او و نصيحت و شفقت بر مسلمانان بحث و استكشاف كنذ و تا محقّق نشوذ كى انكس كى شرائط آن شغل را جامعتر است تفويض نكنذ. و همجنان بر نوّاب و عمّال واجب باشذ كى بنايى يا معينى محتاج شوند در طبقهٔ همين احتياط كنند و تفويض كار با صلح كنند.

---

1 Bu parça müellif tarafından derkenarda zikredilmiştir.: "از بنى شيبه عثمان حجبي كى سادن كعبة بود"

Kâinatın Seyyidi (aleyhi efdalü's-salavât ve ekmelü't-tahiyyât) şöyle buyurmuştur: "(Birisi) kendisinden daha lâyık birisi olduğu hâlde, İslâm halkının velâyetini üstlendiği takdirde Allah Resûlü'ne ve mü'minlere hıyanet etmiş olur."[1] Bir rivayete göre de şöyle buyurmuştur: "Kendisinden velâyet (yönetim, hakimiyet) konusunda daha liyâkatlı ve uygun kimseler olduğu hâlde, hâkim sıfatıyla devletin başına geçen kimse, Allah'a, Resûlü'ne ve mü'minlere hıyanet etmiştir."

Emîrü'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb (radiyallâhu anh) şöyle der: "Akrabasından, yakınlarından birisini kendi velisi ya da yöneticisi olarak seçen kimse, Allah'a, Resûlü'ne ve mü'minlere hıyanet etmiştir." Bu sarîh delillerle ispat olunur ki görevi hak eden uygun kişiyi görevlendirmekten kaçınıp yakınlığından, dostluğundan veya kişiden aldığı rüşvetten, özel ilgisinden vs. dolayı başkasını o göreve tayin ettiği takdirde Allah Teâlâ'ya ve O'nun Resülû'ne ve mü'minlere karşı hıyanet etmiş olur; Kelâm-ı Kadîm[2] de onu nehy etmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin.*"[3]

Şöyle derler: Padişahın mülâzımı olan kimse, akıllı, ilim sahibi, padişah ile dost olmalı. Sadık, hayırsever, vefalı ve sır sahibi olmak, şehvetlere ve mala karşı iffetini muhafaza etmek, verdiği sözlere sadık kalmak, iyi niyetli, güler yüzlü ve heybetli olmak gibi meziyetlere sahip olmalıdır. Emanetin koruyucusu, hukuka riâyet eden, adaletli ve insaflı olmak gibi birçok faziletlerle donanmış olmalıdır. Bu özelliklere aykırı olan huylardan da sakınmalıdır.

Serî es-Sakatî (rahmetullahi aleyh) şöyle der: "Edep usûlüne aykırı bir şekilde hükümdarla yakınlık kuran kimse kendini ölüm tehlikesine düşürmüştür."

---

1 Ahmed b. Hanbel, I, 177-178.

2 Metinde geçen "Kitab-ı Kadîm" veya "Kelâm-ı Kadîm" ibareleri hem İslâm'dan önce var olan dinlere ait "İncil", "Tevrat" gibi kutsal kitaplar hem de Kur'ân için kullanılmaktadır.

3 Enfâl, 8/27.

سيّد كائنات (عليه أفضل الصّلوات وأكمل التحيّات) فرموذه: ''من ولي من أمرالمسلمين شيء فولى رجلاً [٦٨أ] وهو يجد من هو أصلح للمسلمين منه فقد خانَ الله ورسولَه والمؤمنين''. و در روايتى فرموذه: ''من قلّد رجلاً عملاً على عصابه وفي تلك العصابة من هو أرضى الله منه فقد خان الله وخان رسوله وخان المؤمنين''.

وأمير المؤمنين عمر بن خطّاب (رضي الله عنه) كويذ: ''مَن ولي من أمر المسلمين شيء فولى رجلا لِمودةٍ أو قرابة بينهما فقد خان الله ورسوله والمسلمين''. بذين نصوص صريحه ثابت مى شوذ كى اكر از انكس كى أحَقّ و أصلح است عدول كنذ و عمل بديكرى دهذ بسبب قرابتى يا تعلّقى كى داشته باشذ يا از جهت صداقتى يا انك رشوتى از وى بستانذ يا بسببى وغرضى ديكر، خيانت كرده باشذ با خذاى تعالى و رسول او و مؤمنان و كلام قديم نهى ازان فرموذه: قوله تعالى: ﴿يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَخُونُوا اللهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا اَمَانَاتِكُمْ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾.

و كفته اند: هر كس كى ملازم باذشاه باشذ بايذ كى فضائل بسيار در وى جمع بوذ جون عقل و علم و درستى باذشاه و نصيحت و وفا و حفظ سِرّ و عفّت از شهوات و أموال و صدق قول و صدق نيّت و صدق نيّت و حسن زىّ و هيبت و تازه رويى و أمانت و مراعاة [٦٨ب] حقوق و عدل و انصاف و أمثال آن و از أضداد آن اجتناب نمايذ.

سرى سَقَطى (رحمة الله عليه) كويذ: ''من جالس الملوك بلا أدَبٍ فقد تعرّض للقَتل''.

Fasıl: [Vezir ve Nâiblerin Vazifeleri]

Saltanat ve imâmet-i kübrâ bâbında zikredilen vazifeler, eyaletler ve devletin tüm sınıfları için geçerli olan bir husustur. Lâkin burada özellikle vezirler ve nâibler ile ilgili olan kısım üzerinde muhtasar olarak durulacaktır, inşâallahu teâlâ. Padişah tarafından müslümanların işleri ile ilgili bir göreve tayin olunan veya divan işlerinden birisine görevlendirilen kimsenin dikkat etmesi gereken dört mesele vardır:

Birincisi: Hak Teâlâ'ya Karşı Olan Vazifeleri

Yani Allah Teâlâ, onu [vezirler ve nâibler] kulları arasından seçerek ona öncelik nimeti tanıdığından dolayı bu nimete şükretmeli ve O'nun kullarına karşı hayırsever, şefkatli, hoşgörülü ve insaflı olmalıdır. Ayrıca tüm durumlarda şeriat ve adalete uygun davranmalıdır. Emîr ile memur arasında, alt sınıftan olan ile şerif olan arasında fark gözetmemelidir.

Hikâyelerde şöyle geçer: Seleme b. Saîd borçlu olarak vefat edince, Halife Mansûr, Sevvâr b. Abdullah el-Kâdî'ya şöyle bir mektup yazdı: "Seleme bana borçludur. Onun malından bu borcu aldıktan sonra geriye kalanını diğer borçlu olduğu kişiler arasında taksim et." Sevvâr ise buna itina etmeden mevcut mal varlığını alacaklılar arasında eşit olarak böldü ve Mansûr'a düşen payını da yazdığı şu mektupla birlikte gönderdi: "Ben Emîrü'l-mü'minîn'i alacaklılardan birisi olarak gördüm; şeriate aykırı davranmak ona yakışmaz." Mansûr ona hayırlı dualar ederek "İyi yapmışsın" diye cevap yazmıştır.

Rivayet ederler ki Sevvâr'ın halk arasında adaletsizlikle ve zulmederek hüküm verdiğiyle ilgili Mansûr'u haberdar etmişler. Onu Bağdat'a çağırmış. Gelince sarayına çağırıp onunla gizlice sohbet ederek duyduklarının doğru olup olmadığı ile ilgili onu imtihan ettiği sırada Mansûr hapşırmış, fakat 'elhamdülillâh' dememiş. Bundan dolayı Sevvâr ona hapşırma duasında bulunmamış.

فصل

و وظائفی کی در باب سلطنت و إمامت کبری کفته شذ در هر طبقه ای از طبقات أيالت و حکومت متوجّه شوذ. لکن اینجا بر وجهی کی مخصوص وزرا و نوّاب باشذ، بر سبیل اختصار یاذ کنیم ان شا الله تعالی. بدان کی هر کس کی باذشاه أمری از أمور مُسلمانان یا کاری از کارهای دیوانی بوی تفویض کنذ، بر وی مراعات جهار جانب لازم شوذ:

اول: جانب حقّ تعالی

بذان کی جون خذای تعالی او را از میان جمعی بندکان برکزیذ و نعمت تقدّم بریشان ارزانی فرموذ شکر این نعمت را شرط نصیحت و شفقت و نصفت با بندکان او بجای آورذ. و در هر قضیه ای کی واقع شوذ حکم بر مقتضی شرع و عدل کنذ و میان أمیر و مأمور و وضیع و شریف فرق ننهذ.

در حکایات آمذه کی: سلمة بن سعید وفات کرد و دینی جند داشت منصور خلیفه بسوّار بن عبدالله القاضي نوشت کی: "مرا دینی بر سلمة هست، اوّل آنرا از مال او استیفا کن [٦٨أ] و بعد ازان انجه بمانذ بر غُرَما قسمت کن". سوّار بذان إلتفات ننموذ و مالی کی بوذ براستی میان غُرَما قسمت کرد. و انجه حصۀ منصور بوذ بذو فرستاذ و بوی نوشت کی: "من أمیر المؤمنین را یکی از غرما دیدم و نرسذ او را کی عمل کنذ بغیر شرع". منصور بذو نوشت کی: "نیکو کردی". و او را دعای خیر کرد.

و آورده اند کی: بمنصور رسانیذند کی سوّار در حکم میان مردم میل وجود میکنذ. او را بخواند جون ببغداد آمذ در قصر منصور اورا بنشانذ و با وی سخن جند بسرّ می کفت و او را می آزموذ. تا انجه رسانیذه اند راست باشذ یا نه دران میان منصور را عطسه ای آمذ "والحمدُ لله" نکفت. سوّار او را دعای تشمیت نکرد.

Mansûr ona şöyle demiş: "Ben hapşırınca neden benim için dua etmedin?" O da şöyle cevap vermiş: "Allah Teâlâ'ya hamd etmediğin için."

Mansûr şöyle devam etti: "Vallahi benim hapşırmama dalkavukluk yapmadığına göre benden başkasının hiçbir meselesinde de dalkavukluk yapmazsın." Daha sonra kendisine ihsanda bulunarak görevine geri gönderdi. Allah'tan başkasına umut bağlamamalıdır ve O'ndan başka kimseden korkmamalıdır. Şöyle zikrolunmuştur: "Allah'tan korkusu olan kimseden, herkes ve her şey çekinir, korkar. Allah'tan korkusu olmayan kimse de herkesten ve her şeyden korkar." Devamlı olarak Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için çaba göstermelidir.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Halka karşı hiddetlendiği vakit, Allah rızasını nazarında tutan (göz önünde bulunduran) kimseden, Allah Teâlâ'nın isteği ile halk hoşnut kalır. Ancak Allah Teâlâ'nın hışmına karşı halkın rızasını nazarında tutan kimse [yönetici] hem Allah'ın hem de halkın hışmını kazanmış olur." Şöyle anlatılır: Hak Teâlâ'ya karşı dürüst ve samimi olan kimsenin, [yönetici] halk ile olan işlerini Allah Teâlâ yoluna koyar ve hayırlı kılar.

İkincisi: Kendisine Karşı Olan Vazifeleri

Kendisinin başkalarına hizmet ederek dünyada bednâm ve âhirette azaba dûçar olmak için yaratılmadığını, bilâkis Allah Teâlâ'yı tanımak, ibadet etmek, O'na tâbi olmak ve (Allah'ın buyruklarına) uymak için yaratılmış olduğunu bilmesi gerekir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*"[1] Mümkün olduğu kadar halktan haksızlıkla mal elde etmekten sakınmalıdır. Zira elde etmiş olduğu kâr kendisinden geri alındığında sadece kul hakkı ve günahı onun boynunda kalacaktır. Kötü ve çirkin şeylere boyun eğmemekte büyük gayret sarf etmelidir. Kendini tamamıyla padişaha mahkûm ve esir etmeyecek şekilde yaşamını sürdürmelidir. Elbette ki ondan bir şey talep etmeden (padişahın lutfu olmadan) yaşamak da mümkün değildir.

Şöyle demişlerdir:

1 Zâriyât, 51/56.

منصور او را كفت: ''جرا جون من عطسه كردم دعا نكفتی؟'' كفت: ''از بهر انك تو حمد خذای تعالی نكردی''.

منصور كفت: ''والله كی جون عطسهٔ مرا مداهَنه نمی كنی غیر مرا در قضیّه ای مداهنه نخواهی كرد''. او را صله داذ و باز سر عمل خوذ فرستاذ. و بایذ كی امیذ بغیر خذای تعالی ندارذ و از غیر وی نترسذ كی در خبرست كی: ''من خاف الله خافَه كلّ شيء ومن لم یَخَف الله خاف كُلّ شيءٍ''. و بایذ كی همواره سعی او در طلب رضای خذای تعالی [٦٨ب] باشذ.

جه بیغمبر(صلی الله علیه و سلّم) فرموذه: ''هر كی رضای خذای تعالی نكاه دارذ، در خشم خلق خذای تعالی خلق را از وی راضی كرداند؛ و هر كی رضای خلق طلب كنذ در خشم خذای تعالی و خلق از وی در خشم باشند''. و در خبرست كی: هر كه انجه میان او و میان حقّ تعالی است باصلاح آورذ خذای تعالی انجه میان او و خلق است باصلاح آورذ.

دوم: رعایت جانب خوذ

بذاند كی او را از برای معرفت خذای تعالی و طاعت و عبادات او آفریده اند نه از بهر انك خدمت دیكری كنذ و ازان بذنامی دنیا و عذاب آخرت حاصل كنذ. قال الله تعالی: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾. و تا تواند از كرفتن أموال مردم بناحقّ احتراز نمایذ. جه انتفاع ازان دیكران می كیرند و مظلمه در كردن او می مانذ؛ و بایذ همّت عالی دارذ و بجیزهای ركیك سر فرو نیارذ و جنان زید كی یكباره اسیر و محكوم باذشاه نباید شذ؛ جنانجه البتّه بی مراد او نتواند زیست.

جه كفته اند:

Beyit

Bin yıl nimet sahibi olarak yaşasan dahi
Bir kimsenin ihtiyacını gidermek kadar kıymeti yoktur

Evet, padişaha karşı sadâkatle muhabbet duyması, diyanetini sergilemesi ve tüm müslümanlara karşı kâfi derecede şefkatli olması lazımdır ki kendi hizmetinde olanlar da onun davranışlarını kendilerine mübarek görerek ona uysunlar ve onun yolundan sapmasınlar.

İshâk-ı Mûsulî'den şöyle naklonur: "Günün birinde Hârûn'un evine gidiyordum, evine vardığım sırada onun dinleniyor olduğunu fark edince geri döndüm, yol esnasında aynı mekâna gitmekte olan Ca'fer Yahyâ[1] ile karşılaştım. Halife ile ilgili bana sordu; durumu anlayınca geri dönerek beni evine götürdü. Evinde yemek istedi, yemeği bitirdikten sonra hizmetçilerini çağırarak bir ziyafet tertip etmelerini emretti. Daha sonra ipekten yapılmış elbise istedi. Güzel kokması için ona hulûk (ıtır) sürdü ve giydikten sonra bana da aynısını yaptı ve aynı şekilde giydirdi, ardından hâcibe şöyle dedi: "Bugün kimsenin gelmesine izin yoktur, yalnız Abdülmelik gelirse onun girmesine izin ver." Abdülmelik ise kendisiyle münasebeti ve yakınlığı olan zarif birisi idi ve onunla baş başa kalmayı severdi. O sırada âniden Abdülmelik b. Sâlih el-Hâşimî gelince hâcib onun Ca'fer'in bahsettiği Abdülmelik olduğunu zannederek içeriye aldı. Oysa gelen Abdülmelik (el-Hâşimî) ise, yüce kişiliğe sahip, fakat gayet miskin ve mütevazı biçimde yaşayan, halifenin kendisiyle devamlı sohbet etmeyi arzu etmesine rağmen bundan kaçınan birisi idi. O gelince, Ca'fer o kadar sinirlendi ki o bunu fark etti. O ise bizim bulunduğumuz eyvana gelip, kadehleri düşürdükten sonra yemek talep etti. Ca'fer onun için yemek getirmelerini emretti. Yemeğini bitirdikten sonra içki talep etti. Onu da içtikten sonra bizim meclise dönerek şöyle dedi: "Bulunduğunuz ortama beni de ortak ediniz." Ca'fer ona: "Gel" dedi ve ona ipek elbise ve hulûk (ıtır) ısmarladı ve sakin bir ortama geçtiler. Oturdular ve sohbet başladı.

1 Bermekî Ca'fer b. Yahyâ el Bermekî (ö.187/803) hakkında bkz. Hakkı Dursun Yıldız, Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî, *DİA*, VII, Ankara, 1993, s. 4.

بيت

هزار سال تنعّم کنی بذان نرسذ
کی يك زمان بمراد کسيّت بايذ بوذ

بلی، بايذ کی بوفور کفايت و ظهور ديانت و خلوص محبّت باذشاه [۷۰أ] و عموم شفقت بر حال مسلمانان بجايی رساند کی مخدوم تدبير او رابر خوذ مبارك داند و از رای او تجاوز نکنذ.

جنانك منقول است از اسحق مَوصِلِي کی کفت: روزی بيش هرون می رفتم جون بذر خانهٔ او رسيذم در آسايش بوذ، باز کشتم. در راه جعفر يحيی را ديذم کی انجا می رفت و خبر خليفه از من برسيذ. جون حال معلوم کرد، بازکشت و مرا بمنزل خوذ برد و طعام خواست. جون از طعام فارغ شذيم، کنيزکان را فرموذ تا بيرون آمذند و مجلس بياراستند و جامهٔ حرير طلب کرد و بخَلوق معطّر کردو ببوشيذ و بمن بوشانيذ. بس حاجب را بخواند و او را کفت: ''امروز دستوری نيست کی هيج کس درآيذ''. آنکاه کفت: ''اکر عبدالملك درآيذ، او را دستوری ده''. و اين عبدالملك مردی ظريف بوذ کی جعفر با وی انسی داشت و خلوت با وی دوست داشتی. ناکاه عبدالملك بن صالح الهاشمي درآمذ. حاجب تصوّر کرد کی اين آن عبدالملك است کی جعفر کفته. او را دستوری داذ و اين عبدالملك از جلالت قدر و تقشّف جنان بوذ کی خليفه در صحبت و معاشرت او رغبت تمام داشت؛ و دران سعی می کرد و او استنکاف می نموذو ابا می کرد. [۷۰ب] جون درآمذ، جعفر ازان در خشم شذ. جنانجه او أثر آن مشاهده کرد. جون برواقی آمذ کی ما در آنجا بوذيم جامها بينداخت و طعامی طلبيذ. جعفر فرموذ و از برای او خوانی آوردند. جون فارغ شذ رطلی خواست و بياشاميذ. بس روی بمجلس ما کرد و کفت: ''مرا شريك کردانيذ درانجه شما دران ايذ''. جعفر کفت: ''درآی''. بس برای او نيز جامهٔ حرير و خلوق بخواست و بنشستند و صحبت درکرفت.

Abdülmelik latifeler yapmaya, şarkı söyleyerek eğlenmeye başladı; diğerlerine göre onun muhabbetli olması ve gönlü daha iyi okşamasından dolayı Ca'fer hoşnut oldu ve ona karşı beslediği olumsuz duyguları da değişti. Daha sonra Abdülmelik'e dönerek şöyle sordu: "Senin hâcetin nedir." O şöyle cevap verdi: "Şimdi hâcet zamanı değildir." Aşırı ısrar edince şöyle dedi: "Emîrü'l-mü'minîn bana kızgındır, onun rızasını kazanmak istiyorum." Şöyle dedi: "Artık Emîrü'l-mü'minîn senden hoşnut oldu. Başka isteğin, var mı?" "Hâcetim sadece budur." diye yanıt verdi. Ca'fer, "Aklında olanı söylemelisin." diye ısrar ediyordu, nihayet Abdülmelik şöyle devam etti: "Çok borcum var." O da şöyle dedi: "Dört milyon dirhem sana verdim, istiyorsan şimdi alabilirsin; lâkin senin değerin, benim gibi birisinin ödeyebileceğinden çok daha fazla olduğu için yarın Emîrü'l-mü'minîn'in malından sana göndereceğime kefil oluyorum. Başka bir şey dile. O şöyle dedi: "Emîrü'l-mü'minîn'e söyle benim oğlumun namını yüceltsin." Şöyle dedi: "Emîrü'l-mü'minîn onu Mısır valiliğine tayin etti ve kendi kızı Âliye'yi de onunla nikâhladı ve kendi malından iki milyon dirhem ona mehir olarak tayin etti." İshak: "Biz kendi kendimize, 'Ca'fer sarhoştur ve kendini kaybetmiş!' diye düşündük." Ertesi sabah ben Hârûn'un evine uğradığımda, Ca'fer Yahyâ orada idi, kadı Ebû Yusuf'u ve diğerlerini de çağırmışlardı. Daha sonra Abdülmelik Hâşimî ve oğlunu çağırdı. Reşîd'in yanına gelince, Reşîd, Abdülmelik'e şöyle dedi: "Emîrü'l-mü'minîn sana kızgın idi, artık değil, senden hoşnut oldu, ayrıca dört milyon dirhem de sana bahşetti, şimdi Ca'fer Yahyâ'dan alırsın." Daha sonra onun oğlunu çağırarak şöyle dedi: "Şahit olunuz ki ben kendi Âliye'mi (kızımı) eş olarak ona verdim ve mehir olarak da kendi malımdan ona iki milyon dirhem tayin ettim. Ayrıca Mısır vilâyetini de ona verdim." Ca'fer dışarıya çıktığında ona şöyle sordum: "Bu nasıl oldu?" O şöyle dedi: "Ben sabahleyin halifeye gelerek gece yaşananları anlattım, Emîrü'l-mü'minîn'in hoşuna gitti ve şaşırdı." Ben kendisine: "Senin adına kefil oldum" dedim. O da: "Konu nedir?" diye sordu; durumu izah edince şöyle dedi: "Onu çağır ve kefil olarak yapman gerekenleri yerine getir ve ona sadık kal; o da şahit olduğun gibi yaptı." Bu da sultan ve vezirin dayanışmasının ve ittifakının doruk noktasıdır.

و عبدالملك بمطايبه و سروذ كفتن و ظرافت درآمذ و محاورۀ او ازان همۀ حاضران خوشتر بوذ تا نفس جعفر خوش آمذ و ازان حال کی دران بوذ باز آمذ. انکاه روی بعبدالملك كرد و كفت: ''حاجت تو جيست؟'' كفت: ''اين زمان وقت حاجت نيست''. مبالغه كرد و الحاح مى نموذ تا او كفت: ''أمير المؤمنين با من در خشم است، مى خواهم كى او را راضى كردانى''. كفت: ''أمير المؤمنين از تو راضى شد''. ''حاجت ديكر جيست؟'' كفت: ''حاجت همين است''. مبالغه مى كرد كى البتّه انجه در خاطرست مى بايذ كفت. انكاه كفت: ''دينى بسيار دارم''. كفت: ''جهار هزار هزار درم تراست. اكر خواهى اين زمان بستان. لكن جون قدر تو بزركتر ازان است كى مثل من در حقّ تو عطا [٧١أ] كنذ من ضامنم كه فردا از مال أمير المؤمنين بتو فرستم. حاجت ديكر بخواه''. كفت: ''با أمير المؤمنين بكوى تا نام بسر مرا بلند كرداند''. كفت: ''أمير المؤمنين ولايت مصر او را داذ وعاليه دختر خوذ را در نكاح او آورد و از مال خوذ دو هزار هزار درم مهر او كرد''. اسحق كفت: ''ما با خوذ كفتيم كى جعفر طافح است و خبر از خوذ ندارذ!'' بس جون بامداد شذ من بخانۀ هرون شذم، جعفر يحيى انجا بوذ و أبو يوسف قاضي و أمثال او را حاضر كرده بوذند. بس عبدالملك هاشمي و بسر او را بخواند جون بيش رشيد رسيدند، رشيد عبدالملك را كفت: ''أمير المؤمنين بر تو در خشم بوذ و راضى شذ و جهار هزار هزار درم ترا عطا فرموذ همين ساعت از جعفر يحيى بستان''. بس بسر او بخواند و كفت ''كواه باشيذ كى من عاليۀ خوذ را بزنى بوى داذم. و از مال خوذ دو هزار هزار درم مهر او كردم. و ولايت مصر بوى داذم''. جون جعفر بيرون آمذ من از وى برسيذم كى: ''حال جون بوذ؟'' كفت: "من بامداذ بيش خليفه آمذم و صورت حال شبانه باز راندم. أمير المؤمنين را خوش آمذ و تعجّب نموذ. بس كفتم: ''من از تو او را ضمانى كرده ام''. كفت: ''آن جيست؟'' حال عرضه داشتم. كفت: ''او را [٧١ب] حاضر كردان و بضمان خوذ وفا كن. بس جنان كرد كى مشاهَده كردى''.وهذا غايةُ الإتّفاق بين السّلطان والوزير.

Reâyâya karşı alçak gönüllü, mütevazı davranarak, takdir edilen ahlâkla ve çeşitli ihsanlarda bulunarak, onlara muhabbet göstererek onların gönüllerini fethetmelidir. Gönüllerin muhabbeti (sevgisi) büyük bir ilkedir. Büyükler şöyle demişler: Gerçek (sâf) arkadaş, büyük hazineden daha iyidir. Mümkün mertebe çok fazla dost edinmeye gayret etmek gerekir. Çeşitli seçimlerle muhabbet tohumunu onların gönlünde terbiye etmelidir. Şöyle demişlerdir: Kardeş edinmeyi başaramayan kimse insanların en âciz olanıdır ve ondan daha âciz olanı ise edindiği arkadaşını kaybedendir.

Beyit:

Dostu az olan kişi iyi olmayandır
Ondan daha beteri ise kazandığı dostu kaybedendir!

Başkalarına ziyanı dokunmadığı sürece mümkün mertebe dostların ihtiyaçlarını gidermeye çalışmalıdır. Sâdık'a [İmâm Cafer-i Sâdık] (radiyallâhu anh) şöyle sordular: "Sultana hizmet etmenin keffâreti nedir?" O da şöyle cevap verdi: "Kardeşlerin [halkın] ihtiyaçlarını gidermektir." Ebû Müslim'e şöyle sordular: "Devlette ne buldun?" O şöyle cevap verdi: "Dostlara ihsan ve iyilik etmek, nimet sahiplerini mükâfatlandırmak."

Emîrü'l-mü'minîn Hüseyn b. Ali (radiyallâhu anhuma) buyurmuştur: "Yetmiş sene ibadet etmektense bir kardeşin ihtiyacını karşılamayı tercih ederim." İhtiyaç sahibi olanların sayılarının çokluğundan rahatsız olmamalıdır. Farz kılınan fırsatı değerlendirmelidir. Beş günlük dünyanın azametine ve itibarına güvenmemelidir. Kıyamet gününün rezaletini göz önünde bulundurmalıdır. Ayrıca şunu unutmamalıdır ki padişahlar nâiblerini veya âmillerini istedikleri zaman görevlerinden azlederler. Nitekim bu da görülen bir durumdur.

Şiir

Eğer fırsat bulursan (hayır amel işlemek için), ona hemence atıl
Zira başka zaman bu imkânı bulmayabilirsin

Yüksek makamdaki birisi görevinden azlolunduğunda üzülüp muzdarip oldu. Ona şöyle dediler: "Senin gibi birisinden bu kadar kederlenmek, perişan olmak beklenmez!" O şöyle cevap verdi: "Benim üzüntüm görevimden azledildiğimden dolayı değil,

و بايذ كى بتواضع و أخلاق حميده و أنواع برّ و إحسان قيد محبّت بر دل زيردستان نهذ كى محبّت دلها أصلى عظيم است. و حكما كفته اند: ''دوست خالص به از كنج وافر'' و دران كوشذ كى دوستان او بسيار شوند و بأنواع اصطناع تخم محبّت را در دلهاى ايشان برورش مى دهذ. جه كفته اند: ''عاجزترين مردم انكس است كى از حاصل كردن براذران عاجز باشذ؛ و عاجزتر ازو انكس كى جون بر دوستى ظفر يابذ او را ضايع كذارذ''.

بيت

بذ كسى دان كى دوست كم دارذ ازو بتر جون كرفت بكذارذ

و تا تواند در بند قضاى حاجات دوستان باشذ مادام كى ملتمسات ايشان مَودّى بمضرّت ديكران نشوذ. از صادق (رضي الله عنه) سؤال كردند كى: ''ما كفارةُ خدمة السّلطان؟'' كفت: ''قضاء حوائج الإخوان''. بو مُسلم را كفتند: ''در دولت جه يافتى؟'' كفت: ''احسان با دوستان و مكافات با أوليآى نعمت''.

وأمير المؤمنين حسين علي (رضي الله عنهما) كفت: ''قضاى حاجت براذرى دوست تر دارم از اعتكاف هفتاد ساله''. و بايذ كى [٧٢أ] از كثرت أرباب حاجات ملول نشوذ و فرضيت را غنيمت شمرذ. و بر عزّت بنج روزه عمل دنيا اعتماذ نكنذ و مذلّت روز عزل را برابر جشم دارذ. و فراموش نكنذ كى باذشاهان هر كاه كى خواهند نوّاب و عمّال خوذ را معزول كنند، جنانجه مشاهده مى روذ.

شعر

إذا أمكنت فرصة فبادِر إليها حذراً عن تعذر الإمكان

بزركى از عمل معزول شذ وجزع و اضطراب مى نموذ كفتند: ''از جون تو كسى جزع غريب است''.كفت: ''من نه از بهر معزولى مى كريم

görevde olduğum sırada birilerine iyiliğim dokunmuşsa neden daha fazlasını yapmadığıma ve kötülüğüm dokunmuşsa bunu neden yaptığıma üzülmekteyim."

Şöyle rivayet edilir: Büyüklerden birisi ihtiyaç sahiplerinin fazlalığından yakınıyormuş. Ona şöyle dediler: "Allah seni ihtiyaç sahiplerine yardım etmek için seçmiştir ve onları sana muhtaç kılmıştır. Bundan dolayı Allah'a minnettar olmalısın." Şeriatın belirgin hükümlerine uymalıdır, münkerlerden de uzak durmasının farz olduğunu bilmelidir.

Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten meneden bir topluluk bulunsun.*"[1] Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Eğer sapmış vaziyette günah işlemekte olan bir kavim varsa ve kavmin halkı arasında diğerlerini doğru yola yönlendirebilecek bir kişi yeterli güce sahip olduğu hâlde bunu yapmıyorsa, Allah'ın bu kavme azap göndermesi yaklaşmış demektir."

Üçüncüsü: Padişaha Karşı Olan Vazifeleri

[Vezirler ve nâiblerin] padişahın bütün emirlerine candan ve gönülden bütün gayretiyle uymaları gerekir. Bütün durumlarda âhireti bu dünyaya tercih etmeliler. Zira dünya değersiz ve geçicidir, ona güvenilmez, âhiret ise değerli ve bâkidir, hiçbir zaman sona ermeyecektir. Âhireti ihmal edip de dünyaya hizmet eden kimse, büyük bir hıyanet etmiş ve kusur işlemiş olur.

Beyit

Öyle bir tohum ek ki, âhirette mahsul versin, zira
Bu dünyanın durumu, kâh bahar, kâh hazan olan bir bağın hâline benzer

Allah'a şükürler olsun, Hazret-i vezâret-penâh[2], adaleti şiâr edinmiş yüce heybetli âsaf (vezir) (Allah onun muhabbetinin gölgesini bütün müslümanların üzerinde bâki kılsın), bütün himmet ve minnetini adalet ve ihsanı yaymaya, zulüm ve azgınlığı ortadan kaldırmaya sarf etmiştir.

1 Âl-i İmrân, 3/104.
2 Özellikle vezir ve vezâret makamını yüceltmek ve devlet işlerinin onun sayesinde iyi gittiğini vurgulamak için kullanılan mübalağalı bir kavramdır.

بل از برای انك اكر با كسی احسانی كرده ام تحسّر می خورم كی جرا زیادت ازین نكردم؛ و اكر بذی كرده ام می نالم ازان كی جرا كردم’’.

و آمذه است كی: یكی از بزركان دنیا شكایت كرد از بسیاری أرباب حاجات او را كفتند: ‘‘منّت خذای راست بر تو كی قبلهٔ ذو الحاجات كردانیذه و بندكان خوذ را بتو محتاج كرده.’’ و بایذ كی انجه در شریعت معروف باشذ بذان قیام می نمایذ و انجه منكر باشذ احتراز ازان واجب داند.

خذای تعالی می فرمایذ: ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾. بیغمبر (صلی الله علیه وسلم) فرموذه: [۷۲ب] ‘‘هیج قومی نباشذ كی معصیت كنند و در ایشان كسی بوذ كی قادر باشذ برانكار آن بر ایشان بس نكنذ. إلاّ كی نزدیك باشذ كی خذای تعالی عذابی به ایشان فرستذ’’.

سوم: رعایت جانب باذشاه

بایذ كی در تمام مصالح و إمتثال فرمان او كمر بر میان جان بنذذ و در هر حال جهت آخرت را بر جهت دنیا مقدّم دارذ. جه دنیا خسیس و نابایدار است و بران اعتمادی نیست و آخرت نفیس و باقی است و هركز سبری نخواهذ شذ. و هر كس كی دنیای مخدوم را رعایت كنذ و آخرت او را مهمل كذارذ، خیانتی و تقصیری عظیم كرده باشذ.

بیت

بیخی نشان كی دولت باقیت بر دهذ	كین باغ عمر كاه بهارست و كَه خزان

بحمد الله تعالی حضرت وزارت بناه معدلت شعار آصفی أعظمی جلالی را (أبدّ الله تعالی ظلال عاطفته في ظلّ ظله علی مفارق المسلمین) همكی همّت و جملكی منّت بر اشاعت عدل و احسان و ازاحت جَور و طغیان مصروف است.

Onun döneminde zulme yardım eden şeytanın dostlarının zulümleri son bulmuştur. Umulur ki keskin bakış açısı, doğru tedbir ile onun zatının güzellikleri ile sıfatlarının hoşnutluğu sayesinde onun döneminde güzel şeyler olacak ve inşâallah devamlı olacaktır. Devamlı olarak ona boyun eğilmeli ve yüceltilmelidir. Ayrıca bütün durumlarda edepli ve saygılı olmanın bilincinde olunmalıdır.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Sultanı büyük ve yüce sayınız ve onu aziz kılınız, muhakkak ki o Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir." Padişah birisine soru sorduğu zaman, kişinin yerine onun [vezir ve nâiblerin] cevap vermemesi gerekir. Onun da bulunduğu bir topluma padişah, soru yönelttiği vakit onun diğerlerinden daha önce cevap vermeye atılmaması gerekir. Mümkün mertebe padişahın zulüm yapmasını önlemesi gerekir. Zira Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Kardeşine yardım et; ister mazlum olsun ister zâlim!" Kendisine şöyle sordular: "Zâlim birisi olması durumunda ona nasıl yardımcı olmak gerekir?" O şöyle cevap verdi: "Onun adaletsiz davranmasına mâni olarak." Padişahın zulmüne rıza gösteren veyahut haksızlıkla reâyânın malını alıp padişaha veren kimse, onun devletinin düşmanı sayılır ve bu onun devletinin çivisinin çıktığı anlamına gelir.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Zulmetmek kıyametin karanlıklarındandır." Ayrıca şöyle buyurmuştur: "Mazlumun bedduasından sakın, zira onun duası kabul olunur." Me'sûr dualarda[1] şöyle zikrolunmuştur: "Allah'ım birine zulmetmekten veya birinin zulmune maruz kalmaktan sana sığınırım."

Emîrü'l-mü'minîn Ali (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: "Allah'a andolsun, deve dikenlerinin üzerinde gecelemem ve elim kolum bağlanarak zincirlerle sürüklenmem; kıyamet günü kullarından bazılarına zulmetmiş ve dünya malından bir kırıntı bile olsa gasp etmiş olarak Allah'a ve Resûlü'ne kavuşmamdan bana daha sevimlidir. Çabucak imtihan yerine dönecek ve uzun zaman toprak altında kalacak nefis için, bir kula nasıl zulmederim. Yemin ederim ki eğer semâların altındaki bütün varlıklarla beraber yedi iklimi bana verseler bile Allah'a karşı gelerek bir arpa kabuğunu bir karıncadan alacak kadar haksızlık yapamam! Sizin bu kirli dünyanız benim gözümde, bir çekirge tarafından çiğnenmiş bir yapraktan bile değersizdir!

1 Da'avât (Da'avât-ı Me'sûre), Peygamber (s.a.v) tarafından tavsiye edilen dualara verilen isimdir.

و در عهد دولت او أعوام ظلم و اخوان شیاطین را رَونق بازاری نمانده. و امیذ هست کی بیمن رای ثاقب و تدبیر صائب و برکت مآثر ذات و مَحاسِن صفات او آثار جمیله بر روی روزکار [٧٣أ] این دولت همایون مخلّد ماند (ان شآء الله تعالی). و بایذ کی همواره در تعظیم و تبجیل او کوشذ و در همه حال مراعاة أدب و حرمت از لوازم داند.

بیغمبر (صلی الله علیه وسلم) فرموذه: ''وقروا السّلطان وأجلوه فإنّه ظلّ الله في أرضه''. و اکر باذشاه از دیکری سؤال کنذ، او جواب نکویذ. و اکر از جماعتی کنذ کی او دران میان باشذ، بجواب مسابَقت نکیرذ. و بایذ کی تا تواند سعی دران کنذ کی او را از ظلم باز دارذ. جه بیغمبر (صلی الله علیه وسلم) فرموذه: ''انصُر أخاك ظالماً أو مظلوماً''. کفتند: ''اکر ظالم باشذ جکونه او را یاری کننذ؟'' کفت: ''او را از ظلم باز دارند''. و هر کس کی بظلم باذشاه راضی شوذ یا مال رعیّت بظلم ستاند و بباذشاه دهذ، دشمن دولت او باشذ و میخ دولت او می کَنذ.

بیغمبر (صلی الله علیه وسلم) فرموذه: ''الظّلم ظلماتٌ یومَ القیامة''. و فرموده: ''إیّاکم ودعوةَ المظلوم فإنّها مستجابة''. و در دعوات مأثوره آمذه: ''اللهمّ إنّي أعوذ بك أن أظلم أو أظلم''.

أمیر المؤمنین علي (رضي الله عنه) کفته: ''لأن أبیت علی حسك السَّعدان مَسَهَّدا وأجر في الأغلال مصفداً أَحَبُّ إلي من أن ألقی الله تعالی [٧٣ب] ورسوله ظالماً لبعضِ العباد وغاصباً لشيء من الحطام وکیف أظلمُ أحداً لنفسٍ یُسرع إلی البلی قُفولها ویطول في الثّری حلولُها واللهِ لو أعطیتُ الأقالیمَ السَّبعةَ بما تحتَ أفلاکِها علی أن أعصِي الله في نملةٍ أسلبها بشعیرة ما فعَلتهُ وأنّ دنیاکم لا هوَن علي من ورَقةٍ في فم جرادةٍ تقضَمها

Ali'nin bu fâni lezzetler ve nimetlerle işi olmaz! Aklımın uyuşmasından, hata ve kötülüklerden Allah'a sığınır ondan meded umarım."[1] [Vezirler ve nâiblerin] devamlı olarak padişahın hayratını ve sadakâtini halka ulaştırmaları gerekir ve bu konuda tam gayretle uğraşmalıdırlar ki onun bereketinden padişahın devleti için birikim ve yatırım sağlansın.

Birisine yardım edebiliyorsan, yap!
Yapmak isteyip de ona gücün yetmeyeceği zamandan önce yap!

Deylem atabeklerinin[2] vezirlerinden Eminüddin Kâzerûnî, hayrat dağıtmakta ve hayırseverlikte mübalağa ederdi. Atabek, müstevfiye şöyle dedi: "Benim iznim olmadan herhangi bir hükmü kayda geçirirsen elini kestiririm." Bir gün vezir, iktâ olarak bir değirmeni bir dervişe vermeye karar verdi. Müstevfî ise sözleşme emrini yazmaktan çekinerek işi aksatmaya çalıştı. Vezir ona şöyle dedi: "Elinin kesilmesinden korkuyorsun da yazmadığın durumda seni asacağımdan korkmuyor musun?" Nitekim müstevfî sözleşmeyi kayda geçirdikten sonra durumu atabege bildirdi. Atabek veziri çağırttırıp onu sorguladı. Vezir ise şöyle dedi: "Ben sadece senin devletinin çivisini sağlamlaştırıyordum." Fakat o bununla ikna olmamış ve nihayet veziri bu amelinden dolayı asmıştır. Bir de, Abbâsî halifelerinden birisi kendi vezirine şöyle dedi: "Benim hazinemi boşaltıp isteyenlere dağıttın!" O da: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, senin âhiretin için sevap, dünyan için nâm kazanmana çalışıyordum ve benim bundan hiçbir kârım yoktur." deyince halife ona tam yetki verdi. [Vezirler ve nâibler] padişahın sırlarını başkalarıyla paylaşmamalıdır. Gördüklerini görmemiş gibi ve işittiklerini de işitmemiş gibi kabul etmelidirler.

Padişahın hizmetinde bulunduğun sırada
Takvâdan en şiddetli elbiseyi giyin
Padişahın yanında iken kör (gibi) ol
Ondan ayrıldığında da sağır (gibi) ol

Şöyle derler: "Hür olan kimselerin sînesi (gönlü), sırların türbeleridir."

Hamâsî şairi şöyle der:

1 Hz. Ali, *Nehcü'l-Belağa,* haz. Seyyid Râzî, Kevser Yayınları, İstanbul, 2013, s. 350; Ayrıca bkz. http://islamkutuphanesi.com/turkcekitap/online/nehcul%20belaga/ [Erişim tarihi: 22.11.2014].

2 Fars atabekleri hakkında geniş bilgi için bkz. Edoğan Merçil, "Fars Atâbegleri, Salgurlular", TTK, Ankara, 1991.

ما لعلي ولنعيم يَفنَى ولذَّة لا تَبقَى نعوذ بالله من شنآن الفعل وقُبح الزّلَلِ‘‘. و بايذ كی بيوسته خيرات و صدقات باذشاه به خلق می رسانذ. و درين باب جدّ و اجتهاد تمام می نمايذ تا بركات آن أيّام دولت باذشاه را مدخر می كردذ.

خيری بكسی جو می توانی برسان | زان بيش كی خواهی و توانت نبوذ

أمين الدّين كازروني وزير اتابك دكلمه بوذ. و در اشاعت خيرات و افاضت مبرّات مبالغه می نموذ. اتابك مستوفی را كفت: ’’بی بروانۀ من مثال منويس، وإلا دستت ببرند‘‘. روزی وزير آسيايی باقطاع جهت درويشی مقرر كرد. مستوفی ز نوشتن مثال تعلّلی می نموذ. وزير كفت: ’’از بريذن دست می ترسی؟ نمی ترسی كی اكر ننويسی بياويزمت؟‘‘ مستوفی بنوشت و ازان حال اتابك را اعلام داذ. اتابك از وزير [٧٤أ] بازخواست كرد كفت: ’’من ميخ دولت تو محكم می كردم‘‘. و او رضا نمی داذ. لاجرم آويختنی باشذ!. و همچنين يكی از خلفای عبّاسی وزير خوذ را كفت: ’’خزانۀ مال من تهی كردی و مال همه بسايلان داذی!‘‘ كفت: ’’يا أمير المؤمنين، ثواب آخرت و نيك نامی دنيا ترا حاصل می كنم و مرا ازان حظّی نيست‘‘. خليفه او را مطلق العنان كردانيذ. و بايذ كه أسرار او را با ديكری در ميان ننهذ. ديده را ناديده انكارذ. و شنيذه را نا شنيذه بندارذ.

إذا خدمت الملوك فالبس | من التقوى أشد ملبس
فادخل إذا ما دخلت أعمى | واخرج إذا ما خرجت أخرس

و كفته اند: ’’صدور الأحرار قبورُ الأسرار‘‘.

شاعر حماسي كويذ:

Her bir insanın kalbinde bir boşluk vardır, orası boş bir alandır
Orası, kimsenin duyamayacağı sırların konuşulduğu yerdir
O kişiler sürekli olarak çeşitli yerlerde dağınık vaziyette olmalarına rağmen
Sırları, kırılmaz sert kayalar arasında emanet olarak saklanmaktadır

Derler ki Nûşirvân'ın kızıyla evlenmek arzusunda olan gayet kuvvetli bir düşmanı var idi; Acem hükümdarlarının âdetine göre, düşmana kız verilmezdi. (Padişah) bu mesele üzerine Büzürgmihr ile istişare etti. Büzürgmihr "En iyisi şudur ki padişah süt çağında olan yabancı bir kızı hareme getirip büyütsün ve büyüdükten sonra kızı ona versin" diyerek Nûşirvân'a tavsiyede bulundu. Bu fikri, Nûşirvân kabul etti. Bir gün avlanmaya çıktığı sırada Kürtler'in yaşadığı bölgeye vardı. Kürt bir aileden yeni doğmuş kız çocuğunu aldı ve onu gizlice evine gönderdi. Bu meselenin gizli kalmasını da tavsiye etti. Kız orada büyümeye başladı. Büzürgmihr'in de oldukça zeki ve akıllı bir kızı var idi. Kız arada sırada Kürt kızın yanına uğrardı. Kürt çocuğu Büzürgmihr'in[1] kızını rencide ettiği bir gün kız, babası Büzürgmihr'e onu şikâyet ederek onun kötü huylarını anlattı. Büzürgmihr, kızarak kızına şöyle açıkladı: "O padişah kızı değil; o bedevî bir Kürt çocuğudur; tabii ki kötü huylu olacaktır." Daha sonra, kızlar bir araya geldiklerinde (Kürt asıllı olan kız) yine Büzürgmihr'in kızını rahatsız edince, (Büzürgmihr'in kızı) ona şöyle dedi: "Ey liyâkatsız (nâ-ehl) Kürt kızı, beni neden incitiyorsun?" Kız bunu duyunca Nûşirvân'a gidip ona durumu anlattı. Nûşirvân[2] buna üzüldü ve Büzürgmihr'in o sırrı kızıyla paylaştığını anladı. Âlimlerin (mu'bid)[3] de bulunduğu bir grup toplayarak Büzürgmihr'i ihzâr etti (çağırttı) ve ona: "Padişahın sırrını açıklayanın cezası nedir?" diye sordu. O şöyle cevap verdi. "Asılmak ve ölüm." Nûşirvân da onun asılmasını emretti.

[Vezirler ve nâibler] mümkün olduğu kadar hükümdarın malında işlem yapmamalı; onun makamının memnuniyeti sayesinde mal elde etmeye gayret etmemelidir. Zira mal, kişinin maşûku gibidir. Başkasının maşûkunda gözü olan (tamah eden) kimse ile (mal sahibi) arasında husumet meydana gelir ve tüm kötülüklerden onu sorumlu tutar. Padişahın sevdiği ve ilgilendiği şeylerden uzak durması ve onlarda gözünün olmaması gerekir.

1 Metinde, Nûşirvân'ın meşhur veziri olan Bozorgmehr'in künyesi Büzürcmihr/Büzürgmihr olarak farklı biçimlerde kullanılmıştır.
2 Burada müellif, "Nûşirvân" yerine yanlışlıkla "Büzürgmihr" sözcüğünü kullanmıştır.
3 Mu'bid kavramı, Zerdüşt dininde din âlimi ya da din âlimlerinin reisi mânasındadır.

لكلّ امرئ شعبٌ من القلب فارغٌ　　وموضعُ نجوى لا يرام اطّلاعها

يَظلّونَ شتّى في البلاد وسِرهم　　إلى صَخرة أعيَا الرّجال انصداعُها

آورده اند کی: نوشروان را خصمی بغایت قوی بوذ و دختر او را خطبه می کرد. و رسم ملوك عجم جنان بوذ کی دختر را بدشمن نداذندی. درین باب با بزرجمهر مشورت کرد. کفت: ''مصلحت آن باشذ کی باذشاه دختری بیکانه شیرخواره بحرَم آورذ تا او را ببرورند و بذو دهند''. نوشروان را [٧٤ب] موافق آمذ. روزی بشکار رفت و در راه بخانۀ کردان رسیذ. کردی را دختری متولّد شذه بوذ دختر از وی بستذ و در اخفای آن وصیّت کرد و بنهان بخانه فرستاذ و آن دختر بزرك شذ. بزرجمهر نیز دختری داشت عظیم عاقل و زیرك. کاه کاهی بیش دختر کُرد رفتی. و این کرد بجه دختر بزرجمهر را رنجانیذی. روزی دختر بزرجمهر بیش بذر از وی شکایت کرد و از بذخویی او شمّه باز راند. بزرجمهر از سر غضب کفت: ''او دختر شاه نیست؛ او کرد بجه ای بیابانیست؛ لاجرم بذخُلق باشذ''. نوبت دیکر کی ایشان بهم رسیذند، بذخویی آغاز نهاذ و دختر بزرجمهر را برنجانیذ. او کفت: ''ای کرد بجۀ نا أهل، مرا جند رنجانی؟'' دختر جون این بشنیذ بیش نوشروان رفت و آن سخن باز راند. بزرجمهر[نوشروان] ازان برنجیذ و دانست کی بزرجمهر کی آن سِرّ با دختر در میان نهاذه. جمعیتی ساخت و موبذان را حاضر کرد و بزرجمهر را بخواند. و کفت: ''هر کس کی راز باذشاه فاش کرداند سزای او جه باشذ؟'' کفت: ''کشتن و بر دار کردن''. نوشروان بفرموذ تا او را بر دار کردند.

و بایذ کی تواند تصرّف در مال مخدوم نکنذ و جهد کند که مال از ره کذر جاهِ او حاصل کنذ. جه مال معشوق شخص است و هر کس کی طمع در معشوق کسی [٧٥أ] کنذ میان ایشان بعداوت انجامذ. و بهر قدر آلوذکی کی بیذا شوذ از نظر او درافتذ. و هر جه داند کی باذشاه بذان مائل است، از برای خوذ حاصل نکنذ.

Ca'fer b. Yahyâ, kendisi için gayet görkemli bir saray yaptırdı. Günlerin birinde Bağdat'ın önde gelenleri onun ashabından bazı kişiler ile birlikte sarayına uğradılar. O müthiş binayı görünce hayretlere kapılıp takdir, tahsin ve övgüler yağdırarak herkes bir şeyler söylemeye başladı. Büyüklerin arasında Mûnis b. Ümrân da bulunuyordu, tek sessiz kalan o idi. Ca'fer ona şöyle dedi: "Sen neden bir şeyler söylemiyorsun?" O da şöyle dedi: "Bunların söylediklerinin kâfi olduğunu düşünüyorum." O "Bir şeyler söyle" diyerek ısrar edince, Mûnis şöyle dedi: "Eğer buna dayanabilirsen, sabırlı olabilirsen doğruyu söyleyeceğim." O "Söyle" dedi. O da şöyle devam etti: "Dışarıya çıktığında, ashabından birisinin senin evine benzer veyahut da ondan daha da güzel bir bina yaptırdığını görürsen ne yaparsın?" O "Anladım, şimdi ne yapmalıyız?" diye sordu. Ona şöyle bir tavsiyede bulundu: "Emîrü'l-mü'minîn'e gidip bu sarayı Me'mûn[1] için yaptırdığını ve buna benzer şeyler söyle." Daha sonra Ca'fer, Hârûn'un yanına gittiğinde, Hârûn[2] onun hâlini sorunca, yaptırdığı kasrın kıssasını anlatarak her odaya münasip birer halı dahi tahsis ettiğini de ilave etti. Hârûn bunu duyunca, memnun kalarak ona karşı beslediği kini unuttu.

Adamlarından birisinin güzel bir ata bindiğini gören Me'mûn onu üç gün boyunca kendine yaklaştırmadı. Daha sonra onu "Bundan sonra her şeyin iyisini kendin için değil, bizim için tahsil et" diyerek uyardı. Devlet adamına eşlik eden kimsenin edepli olması gerekir. Hükümdarı yalnız olduğu zamanlar izin almadan rahatsız etmemelidir. Zira padişahlar zarif tabiatlıdırlar ve birilerine kırgın oldukları zaman onları mutlu etmek zor bir iştir. Şeriata aykırı olmamak kaydıyla hiçbir şekilde emrolunanın dışına çıkmamalıdır.

Peygamber (sallallâh aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Size emrettiğim zaman, itaat ediniz. Böyle yaparsanız, Allah'ın cennetine girersiniz." Kusayr'ın binek üzerinde oturmuş, Muhammed Bâkır'ın[3] (radiyallâhu anh) ise yaya olarak beraber gittiklerini görenler ona şöyle dediler:

---

1 Me'mun hakkında bilgi için bkz. Nahide Bozkurt, "el-Me'mun", *DİA*, XXIX, Ankara, Ankara, 2004, s. 101-104.

2 Hârûnürreşîd (786- 809) hakkında bilgi için bkz. N. Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *DİA*, XVI, Ankara, 1997, s. 258-261; Ayrıca Abbâsî hânedanı (750-1258) hakkında geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, Ankara, 1988, s. 31-48.

3 İsnâaşeriyye'nin beşinci ve İsmâiliyye'nin dördüncü imamı.

جعفر یحیی قصری بغایت عالی بنا کرد. روزی أعیان بغداد و أصحاب او انجا رفتند و زبان بتحسین بکشوذند. و هر کس جیزی می کفت. مونس بن عمران از بزرکان حاضر بوذ و خاموش بوذ جعفر او را کفت: ''تو جرا جیزی نمی کویی؟'' کفت: ''انجه ایشان می کویند کفایت است''. إلحاح نموذ کی: ''البتّه جیزی بکوی''. مونس کفت: ''راست بکویم اکر صبر بران توانی کرد''. کفت: ''بکوی''. کفت: ''اکر بیرون روی و یکی از أصحاب تو خانه ای بنا کرده باشذ جون خانۀ تو یا بهتر ازان، جون آنرا بینی جه کویی؟'' کفت: ''فهم کردم، اکنون رأی جیست؟'' کفت: ''بیش أمیر المؤمنین رو و بکوی کی این قصر را برای مأمون بنا کرده ام، و سخنی جند دیکر مناسب آن بکوی''.بس جعفر بیش هرون آمذ. هرون از خبر او برسیذ. قصّۀ قصر بکفت و کفت: ''از بهر هر خانه ای فرشی لایق آن ترتیب کرده ام''. هرون را خوش آمذ و کینه ای کی دردل داشت زائل شذ.

و یکی از ملازمان مأمون بر استری خوب نشسته بوذ. مأمون آنرا دیذ و سه روز او را بیش خوذ [۷۵ب] راه نداذ. بعد ازان او را کفت: ''زنهار انجه خوب تر باشذ از بهر ما حاصل کن، نه از بهر خوذ''. و بایذ کی در ملازمت طریق أدب سبرد و در وقت خلوت بی دستوری بیش او نروذ. کی طبیعت باذشاهان نازك باشذ و جون از کسی ملول شوند تدارك خاطر متعذّر بوذ. بایذ کی بهیج حال از متابعت فرمان تجاوز نکنذ، مادام که دران مخالفت شرع مطهّر نباشذ.

بیغمبر (صلی الله علیه وسلّم) فرموذه: ''وأطیعوا إذا أمرکم تدخلوا جَنَّةَ ربِّکم''. کُثیر را دیذند کی سُوار بوذ و محمّد باقر (رضي الله عنه) بیاذه می رفت. او را کفتند:

"Ebû-Ca'fer[1] yürürken senin binek üzerinde olman doğru değildir!" O şöyle cevap verdi: "Kendisi bana binmemi emretmiştir; benim merkepte olup da ona itaat etmem, yere inerek ona itaatsizlik etmemden daha iyidir!" Muhammed Abdullah Yahyâ Hakan [Muhammed b. Abdullah b. Yahyâ b. Hakan (Abbâsî veziri)] şöyle anlatır: Babam beni bir iş için Mutezid'e gönderdi. Ona gittiğimde, bana "Otur" dedi. Saygısızlık olmasın diye oturmadım. Bana şöyle dedi: "Ey Muhammed, söz dinlemek ayakta dikilmekten daha edepli bir davranıştır."

Hükümdardan aşırı talepte bulunmamalıdır. Zaruri olan şeyleri ise münasip vakitte arzetmelidir. Muhallib şöyle der: "Padişaha arzedilmesi gereken her sözün bir zamanı vardır; onu herhangi bir şeyle kıyaslamak mümkün değildir, ancak namaz vaktine benzetmek mümkündür; lâkin bu vakitte hiçbir haber makbul görülmez." Ne olursa olsun emanet muhafaza edilmelidir. Bu bağlamda şöyle demişlerdir: "Emaneti korumak normal insanların seviyesini yüceltir ve hıyanet[2] etmek de aziz insanları zelil eder." Şöyle zikrolunur: "Emaneti korumak rızkı arttırır, emanete hıyanet etmek de fakirliği ve felaketi beraberinde getirir."

Dördüncüsü: Reâyâya Karşı Olan Vazifeleri

Padişahlıktan ve yönetimden maksat, padişaha ait olan bir şey olmadığı gibi nâibler ve diğer görevlilere ait olan bir şey de değildir. Oysa padişahlıktan ve yönetimden asıl maksat, halkın hukukunu korumak ve memleketi mamur kılmaktır.

Kitabın girişinde de zikredildiği üzere eğer hükümdarlar olmadan halkın düzen bulması mümkün olsaydı, Allah Teâlâ, birilerinin diğerlerine hâkim olmasına nasıl müsaade ederdi? Dolayısıyla yöneticilerin ve valilerin reâyâya sahip çıkmaları gerekir. Bu padişah, yönetici ve halk yani her üçü için de en iyisi olacaktır. [Vezirler ve nâibler] halkın hukukuna riâyet ettikleri takdirde diğer şeylere de bu vesile ile zımnen riâyet etmiş olurlar. Sahih bir hadiste belirtildiği üzere kıyamet gününde halka, bu hususla ilgili sorulacaktır: "Hepiniz çobansınız ve herkes güttüğünden sorumludur."

1 Ebû Ca'fer, İmam Ca'fer-i Sâdık'ın babası beşinci Şiî İmamı Muhammed Bâkır'dır.
2 Müellif, "el-emânetuhu" kelimesinden sonra "el-hıyânetuhu" sözcüğünü derkenarda ilave etmiştir.

''روا نباشذ كى أبو جعفر بياذه باشذ و تو سُوار''. كفت: ''او مرا فرموذ كى بر نشين و مرا طاعت او در ركوب فاضلتر از فرو آمذن بنافرمانى''. محمّد عبد الله يحيى خاقان كفت: ''بذر مرا بكارى نزد معتضِد فرستاذ. جون برفتم'' كفت:بنشين. تعظيم او را ننشستم. كفت: ''اى محمّد، در قبول كردن سخن أدب زيادت ازان است كى در ايستاذن''.

و بايذ كى حاجت بسيار بر وى عرض نكنذ. و انجه ضرورت باشذ وقت آن نكاه دارذ. مهلّب كويذ: ''عرضه كردن سخن را بيش باذشاه وقتى است كى ماننده نتوان كرد، مكر بوقت نماز كى خبر دران وقت قبول نيفتذ''. و بايذ كى [٧٦أ] در جميع قضايا يك قدم از راه أمانت فراتر ننهذ. جه كفته اند: ''الأمانة تُعزّ الأذِلة والخِيانة تذِلّ الأعزّة''. و در أخبار آمذه: ''الأمانةُ تجرّ الرّزقَ والخيانةُ تجرّ الفقر''.

جهارم: رعايت جانب رعيت

بداند كى مقصود أصلى از باذشاهى و حكومت نه عمارت جانب باذشاه است و نه ازان نوّاب و كماشتكان او، بل غرض كلّى رعايت عباد و حمايت بلاد است.

جنانجه در ديباجهٔ كتاب ذكر رفته، جه اكر انتظام مصالح خلق بى وجود حكّام ممكن بوذى، خذاى تعالى جكونه روا داشتى كى بعضى ازيشان بر بعضى مسلّط شوند. بس بايذ كى مَطمَح نظر حكام و ولاة رعايت جانب رعايا باشذ كى صلاح او و ازان باذشاه و رعيّت هر سه دران است. و جون جانب رعيّت مرعى داشت، ديكر جوانب در ضمن آن مرعى باشذ. و در قيامت مردم را ازان سؤال خواهند كرد. جنانجه در أحاديث صحيحه آمذه: ''كلكم راعٍ وكلّكمُ مسؤول عن رعيّته''.

Her hâlükârda, olması gereken biçimde adaleti uygulamakta gayret edip en ufak ayrıntılarını bile ihmal etmemelidir. Zira hâkimiyetin en temel kaidesi adaletli olmaktır. "Her şeyin bir kâidesi ve kuralı vardır; bu dinin (İslâm) kâidesi de adalettir."

Nasr b. Seyyâr[1], Semerkand'a vardığında, Türkistan meliki kendi annesini bir hayli hediyelerle beraber ona göndererek barışmak ricasında bulundu. Nasr onun teklifini kabul etti. Türkistan padişahının annesinin de katıldığı bir ziyafet meclisinde annesinin gayet akıllıca yaptığı konuşması şu hikmetli söyleyişe sebebiyet vermişti: "Padişahlık, ancak cömertlikle yapılır; padişahlığın bekası ve kıvamı, cömertlikle mümkün olur; mal olmadan da cömertlik mümkün olamaz; mal ve servet, ancak imar kılmakla sağlanır; imar kılmak da siyâset ve adalet ile mümkün olur." Başka bir yerde de değinildiği gibi bu sözler Erdeşîr-i Bâbek'e nisbet edilmiştir. [Vezirler ve nâibler] sözlerinde ve davranışlarında doğru, dürüst ve hayırsever olmalı ve bundan hiçbir zaman vazgeçmemelidir. Temellerinin rüzgâr üzerinde kurulduğu bu beş günlük dünya devletinde öyle bir zahire (birikim) yapması gerekir ki arz gününde (kıyamet gününde) utanç yaşamasın.

Naklolunur ki Sultan Melikşah, İsfahân'da avlanmaktan döndüğü sırada bir yamaçtaki köyde konakladı. O esnada adamlarından bir grup o civarda sahipsiz dolaşan bir ineği yakalayıp keserek etinden bir miktar yemişlerdi. Oysa bu inek dört yetim çocuğun maişetini onun sütünden temin eden yaşlı bir kadına ait idi. Yaşlı kadın durumdan haberdar olunca, kendini kaybetmiş ve haykırmaya başlamıştı:

Tek bir şeye sahip olanın malı
Ondan eksiltilince hiçbir şeyi kalmaz

Gece vakti, sabahleyin Melikşah'ın üzerinden geçeceğini düşünerek Zend-Rûd (Zâyenderûd) köprüsüne gidip orada oturarak bekledi. Padişah ve maiyeti geldiği vakit kalkarak şöyle dedi:

1 Horasan bölgesinde hüküm süren Emevî hânedanı'nın son hükümdarı hakkında geniş bilgi için bkz. Nahide Bozkurt,"Nasr b. Seyyâr", *DİA*, XXXII, Ankara, 2006, s. 415-416.

و بهر حال سعی کنذ کی مقتضی عدل را بعمل آورذ و هیج دقیقه از دقائق آن مهمل نکذارذ جه عمده و أصل الباب أیالت معدلت است ’’إنّ لكلّ شيء ملاكاً وملاك هذا الدّين العدل‘‘.

جون نصر بن سیّار بسمرقند [٧٦ب] رسیذ ملك ترکستان ماذر خوذ را با هدایای بسیار بحضرت او فرستاذ و صلح إلتماس نموذ. نصر إجابت فرموذ. و در مجلسی کی ماذر ملك ترکستان را بار داذه بوذ سخنان بر زبان آن زن اتّفاق افتاذ کی همه واسطهٔ حکمت بوذ و ختم برین کلمات شذ: ’’لا مُلك إلاّ بالرّجال ولا رجالَ إلاّ بالمال ولا مالَ إلاّ بالعمارة ولا عمارة إلاّ بالعدل‘‘. و این سخن به أردشیر بابك نسبت کرده اند. و در موضعی دیکر یاذ رفت و بایذ کی طریقهٔ صلاح و سَداد و نصیحت و ارشاد سبرذ و دست ازان باز ندارذ. و ازین دولت بنج روزهٔ دنیا کی بنای آن بر باذ نهاذه اند ذخیره ای اندوزذ کی در روز عرض خجالتی بسیار نبایذ کشیذ.

آورده اند کی: سُلطان ملکشاه در اصفهان از شکار باز می کشت در اصفهان در مرغزاری بر درِ دیهی منزل فرموذ. جند تن از غلامان او در حوالی آن دیه کاوی یافتند کی صاحب و حافظی نداشت، آنرا ذبح کردند و باره ای از کوشت آن بکار بردند. و آن کاو ملك بیرزنی بوذ کی او با جهار یتیم بشیر او تعیُّش داشتند. جو نکنده بیر ازان واقعه خبر یافت، از خوذ بی خبر شذ و فریاذ برآورد و می کفت: [٧٧أ]

مال من کان له واحِدٌ　　　غیب عنه ذلك الواحِدُ

شب بسر بُل زند روذ رفت کی بامداذ کذر ملکشاه برانجا خواست بوذ و انجا منتظر بنشست تا جون رکاب دولت ملکشاه برسیذ. برخاست و کفت:

"Ey Alparslan'ın oğlu, eğer ki benim hakkımı Zend-Rûd köprüsü üzerinde eda etmezsen, Allah'ın celâline [yemin olsun] sırat köprüsü üzerinde senden hakkımı almadan sana karşı beslediğim kinden vazgeçmeyeceğim. Bu iki köprüden hangisini seçeceğini iyi düşün!" Yaşlı kadının bu derin sözleri, Melikşah'ın içine işledi, içi sızladı, o sözlerin heybetine kapıldı. Daha sonra kadına şöyle dedi: "Aman, ey benim annem, benim diğer köprüde cevap verecek takatim yoktur; sana kim zulmetmişse söyle, senin hakkını ondan alayım." Yaşlı kadın: "Bana zulmeden sensin, zira senin adamların yaptıkları her şeyi, senden aldıkları yetki ve kuvvete dayanarak yaparlar ve bundan sen sorumlusun, dolayısıyla bu da senin gafletindendir." diyerek durumu anlattı. Melikşah ağladı, daha sonra derhal en helâl olanlarından yetmiş ineğin ona verilmesini emrettiği gibi bu suçu işleyen adamlarını da iyice cezalandırdı. Bir süre sonra da fâni dünyadan bâki dünyaya göç etti. Yaşlı kadın Melikşah'ın (1072-1092) kendisine ikramda bulunmasından dolayı abdest alarak kıldığı iki rekat namazının sonunda yüzünü toprağa sürdü ve gözyaşı dökerek şöyle bir dua etti: "Ey padişahım ve ey Allahım, Alparslan'ın oğlu, kendi mütevazılığıyla benim hakkımda hem adaleti yerine getirdi ve hem faziletli davrandı. Sen ekremü'l-ekremînsin, ona fazilet ver." Daha sonra Melikşah'ın adamlarından birisi Melikşah'ı rüyasında gördüğünde ona şöyle sormuş: "Allah Teâlâ sana nasıl davrandı?" O şöyle cevap vermiş: "Eğer ki Zend-Rûd üzerinde hakkını isteyen o yaşlı kadının duaları olmasaydı, Alparslan'ın oğlu ebedî şekâvette rezil ve perişan durumda kalmış olacaktı!"

Reâyânın yaşadığı kötü günlerinde onların elinden tutarak yardımcı olmalıdır ki herhangi bir kaza ve belâya yakalandıkları durumda da Allah Teâlâ onun feryadına yetişsin; "Mukît" Allah'ın isimlerinden birisidir. Me'sûr dualarda şöyle ifade edilmiştir: "Ey feryada yetişenlerin feryadına yetişen (ey, yardım edenlerin yardımcısı)!"

Allah korusun, kıtlık ve darlık gibi musibetlerle karşılaştıklarında halk için yiyecek temin etmeli ve esirgemeden onların maişetini padişahın hazinesinden ve kendi hâs malından veya başka yollardan vererek onlara yardımcı olmalıdır. Yusuf'un (aleyhi's-selâm)

"بسر الب ارسلان، اکر داذ من بسر بُل زند روذ ندهی، بجلال آفریدکار کی بر سر بُل صراط تا انصاف خویش از تو نستانم دست مخاصمت از دامن تو کوتاه نکنم؛ نیک اندیش کی ازین دو سر بُل کذام اختیار می کنی. جون سخن بیرزن از سر سوز جکر و درد دل رفت مؤثِّر افتاذ و باطن ملکشاه مستغرق هیبت این سخن شذ، کفت: ''زنهار ای ماذر، من طاقت جواب آن سربل ندارم؛ بر تو که ظلم کرده است تعیین کن تا انصاف تو از وی بستانم''. بیرزن کفت: ''بر من تو ظلم کرده ای؛ کی هر جه بندکانت کنند بقوّت تو کنند و آن مضاف بتو باشذ و ثمرهٔ غفلت تو بوذ''. بس ماجرا عرضه کرد. ملکشاه بکریست و همان ساعت بفرموذ تا هفتاذ کاو از حلال ترین وجهی عوض به او داذند. و غلامان را زجری و تعریکی تمام فرموذ. و بعد از مدّتی از دار فنا بدار بقا رِحلت کرد. بیرزن را حقّ إنعام ملکشاه دامن کرفت و غسلی بسُنّت بیاورد و دو رکعت نماز کذارد بس روی بر خاك نهاذ [٧٧ب] و در مقام مناجات بآب دیذه کفت: ''باذشاها و بروردکارا جون بسر الب ارسلان با لئیمی خویش در حقّ من هم عدل اقامت فرموذ و هم فضل بجای آورد، تو اکرم الأکرمینی، با وی فَضل فرمای''. بس یکی از عبّاد ملکشاه را بخواب دیذ برسیذ کی: ''خذاوند تعالی با تو جه کرد؟'' کفت: ''اکر دعای بیرزن داذخواه سربُل زندروذ نبوذی بسر الب ارسلان در شقاوت أبد مانده بوذ''.

و بایذ کی جون رعیّت بسختی رسند و فرو مانند بفریاذ ایشان رسذ تا اکر بلایی و حادثه ای نازل شوذ خذای تعالی بفریاذ همه رسذ. و از نامهای خذای تعالی یکی مُقیت است و در دعوات مأثوره آمذه: ''یا غیاثَ المستغیثین''.

و اکر العیاذ بالله بقحط و تنکی مبتلا شوند ایشانرا طعام دهذ و در تدبیر معاش ایشان از خزانهٔ باذشاه و مال خاصّهٔ خوذ و غیره معاونت دریغ ندارذ. جنانك یوسف (علیه السلام)

Mısır azizi olduğu vakit yaptığı gibi; Mısır meliki memleketin işlerinden onu sorumlu tayin ettiğinde tüm hazinelerinin, ferah ve bolluk olan dönemlerde biriktirilmiş gıda ambarlarının anahtarlarını ona vermiştir. Kıtlıktan dolayı Mısır halkının yiyecek bulamadıkları ve sıkıntı yaşadıkları kıssaları meşhurdur.

Rivayet olunur ki Mısır halkı kıtlık yaşadıklarının ilk senesinde, sahip oldukları her bir altını ve gümüşü götürüp karşılığında yiyecek aldılar. İkinci senesinde, mücevher ve süs eşyaları vererek karşılığında gıda aldılar. Üçüncü sene, at gibi binek hayvanları ve diğer dört ayaklı hayvanları, dördüncü sene köle ve hizmetçilerini, beşinci sene, sahip odukları ev, arsa, bağ ve tarla gibi şeyleri, altıncı sene çocuklarını sattılar, yedinci seneye gelindiğinde satacak başka bir şeyleri kalmadığından dolayı kendilerini satarak yiyecek elde ettiler. Böylece daha önce benzeri görülmeyen bir hayli mal ve mülk toplandığı gibi hazine mücevherlerle dolup taşmış oldu. Yusuf (aleyhisselâm) Melik'e şöyle dedi: "Allah azze ve celle, bunca bol nimeti bize bağışladı; ne yapalım, bir düşün?" Melik şöyle dedi: "Karar, senin kararındır, doğru olan neyse onu yap." Yusuf (aleyhisselâm) şöyle dedi: "Allah Teâlâ şahidimdir; sen de şahit ol ki Mısır halkını azad ettim ve mal ve mülklerini de onlara geri verdim." Dolayısıyla o yıllarda yiyecek karşılığında verdikleri her şeyi onlara iade etti. Tefsirlerde, Yusuf'un (aleyhisselâm) bu yedi sene boyunca hiçbir zaman doyacak kadar yemek yemediği kaydedilmiştir. Ona şöyle sordular: "Hazineler ve arsalar senin elinde olduğu hâlde neden aç kalıyorsun?" O şöyle cevap verdi: "Doyarsam, aç olanları unuturum diye korktum."

Reâyânın işleriyle ilgili sorumlulukları, o görevlere talip olan kimselere değil, aksine sorumluluklar kendisine verildiğinde sakınan ve ondan kaçınan uyanık, ileri görüşlü kimseye havale etmelidir. Gerçi din işleriyle ilgilenen kimseler divan işleriyle ilgilenmeye talip değillerdir. Sahih bir hadiste şöyle belirtilmiştir: Bir kavim Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelerek kendisinden valilik, vilâyet talebinde bulunmuşlardı. O "Biz kendi işimizin vilâyetini onun tâlibi olan kimseye bırakmayız." diye buyurmuştur.

كرد در وقتى كى عزيز مصر شذ. و ملك مصر توليت أمور مملكت خوذ بوى كرد و مفاتيح خزاين و أنبارهاى طعام كى در سالهاى فراخى ضبط كرده بوذند بوى سبرد. و سالهاى قحط درآمذ و أهل مصر از نايافتن طعام برنج آمذند. و قصّهٔ آن مشهور است.

آورده اند كى: مصريان در سال اول، هر زر و نقره كى داشتند بياوردند و بذان [۷۸أ] طعام خريذند. و در سال دوم، حلى و جواهر بياوردند. و در سال سوم، مواشى و جهار بايان؛ و در سال جهارم، غلامان و كنيزكان؛ و در سال بنجم، املاك و عقارات؛ و در سال ششم، فرزندان بفروختند. و در سال هفتم، جون جيزى نمانده بوذ نفسهاى خوذ بوى فروختند و طعام بستذند. انكاه جندين خزاين و أموال انجا جمع شذ و بيش ازان هيج كس را مثل آن مهيّا نكشته بوذ. يوسف (عليه السلام) ملك را كفت: ''خذاى عزّ وجلّ جنين نعمتى بى اندازه بر ما ارزانى فرموذ. ببين تا مصلحت آن جيست و جكونه مى بايذ كرد''. ملك كفت: ''رأى، رأى تست. هر جه صواب دانى ميكن''. يوسف (عليه السلام) كفت: ''خذاى تعالى را كواه كرفتم و تو نيز كواه باش كى أهل مصر را آزاذ كردم و أموال و أملاك ايشان ردّ كردم''. بس هر جه دران سالها بقيمت طعام داذه بوذند، همه را با ايشان داذ. در تفاسير آورده اند كى: يوسف (عليه السلام) دران هفت سال هركز طعام سير نخورد. او را كفتند: ''جرا كرسنه مى باشى با انك خزائن زمين در دست تو است؟'' كفت: ''مى ترسم كى اكر سير شوم كرسنكانرا فراموش كنم''.

و بايذ كى كار رعيّت بكسى حواله كنند كى ازان مجتنِب [۷۸ب] و محترز باشذ و البتّه از طالبان منع كنند. جه أهل ديانت أعمال ديوانى طلب نكنند. در حديث صحيح آمذه كى: قومى بحضرت بيغمبر (صلى الله عليه وسلّم) آمذند و از وى إلتماس ولايت كردند. فرموذ: ''ما توليت كار خوذ بكسى كى طالب آن باشذ نمى كنيم''.

Rivayet edilir ki Abdurrahman Semre'ye (radiyallâhuanh) şöyle demiştir: "Ey Abdurrahman, imâret (hâkimiyet) isteme, talep etmeden o sana verilirse, o zaman Allah sana bu konuda yardım eder. Ancak senin talebin üzerine bir hâkimiyet ve yönetim sana verilirse o mevkinin bütün işleri sana havale olunmuş olur." Ayrıca şöyle demiştir: "Kadılık talebinde bulunup da Allah'tan yardım dilemeyen kimseye Allah bir melek gönderir ve bu makama ulaşmasını engeller." Allah bizi doğru insanlardan kılsın ve doğru yolu bize göstersin.

و روایت است کی با عبدالرّحمن سمره (رضي الله عنه) کفت: ''یا عبد الرّحمن، لا تسأل الإمارةَ فإن كان أعطيتها عن غيرِ مسألةٍ أعنت عليها وإِن أعطيتها عن مسألةٍ وكلت إليها'' و کفت: ''من طلب القضاء ولم يستعن عليه أنزل الله إليه ملكاً يسدّه" جعلنا الله تعالى من أهلِ السّدادِ وهدانا سبيل الرّشاد''.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BU KİTABA UYGUN HİKÂYE VE SÖYLEYİŞLERE DAİR

Bunlar ile anlatılmak istenilen son bulmuş olacaktır. Bu bâb üç fasıldan oluşmaktadır.

Birinci Fasıl: [Hazret-i Ömer'in Hayatına Dair Bir Özet]

Bu fasıl Emîrü'l-mü'minîn el-Fâruk Ömer b. el-Hattâb'ın (radiyallâhu anh) hayatına dair bir özeti içermektedir. Çünkü bu faslın ana konusu ve özü adaletli bir yönetimdir. el-Fâruk ise bu konuda etrafında dönülen bir kutup, tâbi olunan kimse ve gösterilen kişidir. O adalet kanunlarını vazeden, adalet binasını kuran ve adaletle hükmedendir. Daha önce de zikredildiği üzere, Hibrü'l-ümme[1] Abdullah b. Abbâs (radiyallâhu anhuma) şöyle der: "Ömer'i mümkün mertebe zikrediniz, çünkü hakikaten Ömer'i zikrederseniz, adaleti zikretmiş olursunuz. Adaleti zikrettiğiniz zaman da Allah Teâlâ'yı zikretmiş olursunuz." Bu ve benzeri söyleşilerden anlaşıldığı üzere, Ömer'in (radiyallâhu anh) menâkıbını, onun iyi sîretini, hoş ahlâkını, alışkanlıklarını ve onun hilâfeti devrindeki ahvalini ve iyi davranışlarını zikretmekte avâm ve havâstan müslümanlar için birçok fayda ve sayısız kazanç vardır. Dolayısıyla devlet adamlarının, reâyânın, devlet memurlarının, emîrlerin, yöneticilerin ve halkın alt ve üst sınıflarından olanların ve asillerin bu meseleye vâkıf olmaları ve ondan faydalanarak edep kazanmaları gerekir. Özellikle de biz ona ve onun dostu Sıddîk-i Ekbere (radiyallâhu anhuma) tâbi olmakla vazifeliyiz.

Nebî (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Benden sonra Ömer ve Ebû Bekir'e tâbi olunuz." Ömer (radiyallâhu anh) hakkında özellikle şöyle buyurmuştur: "Hak benden sonra Ömer nerde ise ordadır." Ayrıca şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ hakkı, Ömer'in dili, kalbi ve eli üzerine yaratmıştır." Bu mukaddimeyle beraber bu bâbda onun hoş davranışlarından bir hulâsa zikredilecek.

---

1 Abdullah b. Abbâs isminden önce "Hibrü'l-ümme" yani ümmetin bilgini ibaresi derkenarda bulunmaktadır.

باب جهارم

در بعضی از حکایات و کلمات کی مناسب این کتاب است

و مقصود بذان تمام می شوذ. و درین باب سه فصل است:

فصل اول

در مختصری از سیرت أمیر المؤمنین الفاروق عمر بن الخطّاب (رضي الله عنه): جون عمده و أصل الباب ریاست معدلت است، و فاروق (رضي الله عنه) درین معنی قطب مدار علیه و مقتدی مشارٌ الیه، بل واضع قوانین نصفت و مؤسس بنیان [۷۹أ] عدالت و معدلت است. و بیش ازین کفته شذ کی خبرالأمّة عبد الله عبّاس (رضي الله عنهما) کفته: ''ذکر عمر بسیار کنیذ، کی بدرستی کی جون ذکر عمر کنیذ ذکر عدل کنیذ، و جون ذکر عدل کنیذ ذکر خذای تعالی کنیذ''. و نیز ازین سخن و غیر آن معلوم می شوذ کی در ذکر مناقب عمر (رضي الله عنه) و شرح سیرت بسندیذه و عادات و أخلاق مرضیۂ او و بیان وضع أحوال او در أیّام خلافت و حکایت کردن از محاسِن أحوال و مراضی أقوال او خواصّ و عوامّ مسلمانان را فوائد بسیار و مثوبات بی شمار است. سزد کی راعیان و رعایا و مأموران و أمرا و وضیع و شریف مردم بران واقف شوند و ازان انتفاع کیرند و أدب آموزند. خاصّه کی ما مأموریم باقتدا کردن بوی و بصاحب وی صدّیق أکبر (رضي الله عنهما).

قال النّبی (صلی الله علیه وسلم): ''اقتدوا بالذین من بعدي أبي بکرٍ وعُمَر''. و در شان عمر (رضي الله عنه) خاصّه فرموذه: ''الحقُّ بعدي مع عمر حیث کان''. و فرموذه: ''إنّ الله تعالی جعَلَ الحَقَّ علی لسان عمر وقلبه ویده''. بنابرین مقدّمات درین باب شمّه ای از طریقۂ مرضیّة او (رضي الله عنه) ذکر می روذ.

Rivayet olunur ki Abdülmelik b. Mervân'ın yanında Ömer'in (radiyallâhu anh) zikri geçince şöyle dedi: "Onu anmayı azaltın. Onu çokça anmak yöneticileri yaralamak ve ümmeti ise üzmektir." Şunu bil ki Emîrü'l-mü'minîn olarak lakaplandırılan ilk kişi odur. Bunun da sebebi şudur ki Irak'ta kendi görevlilerinden birisine mektup yazarak, bazı işlerde istişare edebileceği iki akıllı ve uyanık adamın kendisine gönderilmesini talep etti. Yetkili mektubu alınca, Adiyy b. Hâtem'i ve Lubeyd b. Rabi'a eş-Şâir'i (radiyallâhu anhuma) Emîrü'l-mü'minîn Ömer'e gönderdi. Onlar Medine'ye varınca, cami tarafına yöneldiler ve develerini bir yere bağlayıp mescide girdiler. Orada bulunan Amr b. el-Âs (radiyallâhu anh) onları karşıladı. Ona selam verdikten sonra ondan şöyle bir talepte bulundular: "Emîrü'l-mü'minîn Ömer'i görmemiz için izin iste." Amr onlara şöyle dedi: "Vallahi siz bu lakabı yerinde ve doğru söylediniz; bizler mü'minleriz ve o bizim emîrimizdir." Bunu söyledikten sonra hemen çekip gitti. Amr daha sonra Ömer ile karşılaştığında onu şöyle hitap etti: "Essalâmu aleyke yâ Emîre'l-mü'minîn." Ömer (radiyallâhu anh), onun bu sözünü inkâr ederek şöyle dedi: "Yâ Amr, bunu neye dayanarak söylüyorsun?" O da şöyle cevap verdi: "Adiyy b. Hâtem ve Velîd b. Rabi'a bana gelip şöyle dediler: "Yâ Amr, bizim Emîrü'l-mü'minîn ile görüşebilmemiz için izin iste." Ben de onlara şöyle dedim: "Vallahi bu lakabı doğru ve yerinde kullandınız; zira bizler mü'minleriz ve o da bizim emîrimizdir." Ömer (radiyallâhu anh) bunu duyunca sevindi. Bu olaydan sonra yazdığı mektupların başında "Min Abdillah Emîri'l-mü'minîn Ömer ila..." ibaresini eklemiştir.

Bazılarına göre de, Ebû Bekir'den (radiyallâhu anhumâ) sonra Ömer'e "Halifetu Halifet-i Resûlillâh"[1] olarak hitap edildiğini ve bunun uzun olduğunu öne sürmüşlerdir. Muğire b. Şu'be'nin: "Biz mü'minleriz ve sen bizim emîrimizsin; dolayısıyla Emîrü'l-mü'minînsin" diye zikretmesinden sonra artık bu lakap konulmuş oldu. Onun şerîf lakaplarından bir diğeri de Fâruk'tur.

---

1 Allah Resûlü'nün halifesinin (Ebû Bekir) halifesi (Ömer) anlamındadır.

آورده اند کی: بیش [٧٩ب] عبدالملك مروان ذکر عمر (رضي الله عنه) کردند. عبدالملك کفت: ”قَلِّلوا من ذکره فهو طعن على الأئمّة وحسرةٌ على الأمّة“. بذان کی اول کسی کی او را ”أمير المؤمنين“ لقب داذند او بوذ. و سبب آن بوذ کی او نامه نوشت بعاملی از عمّال خوذ کی در عراق بوذ کی دو مرد عاقل بیذار بیش من فرست تا در کارها با ایشان مشورت میکنم. جون نامه برسیذ آن عامل عدی بن حاتم و لبید بن رَبیعة الشاعر را (رضي الله عنهما) بخواند و ایشانرا بیش أمير المؤمنين عمر فرستاذ. ایشان جون بمدینة رسیذند بدر مسجد فرو آمذند و راحلها ببستند و در مسجد شذند عمرو بن العاص (رضي الله عنه) انجا بوذ و استقبال ایشان کرد و سلام کردند او را و کفتند: ”دستوری خواه ما را بر أمير المؤمنين عمر“. و ایشانرا کفت: ”والله کی نیك و بصواب کفتیذ این لقب. ما مؤمنان ایم و او أمير ماست“. بس زود در شذ و کفت: ”السّلام عليك يا أميرَ المؤمنين“. عمر (رضي الله عنه) برین سخن وی انکار کرد و کفت: ”یا عمرو این از کجا کفتی؟“ کفت: ”عدّی بن حاتم و ولید بن ربیعة رسیذند و مرا کفتند: یا عمرو استیذان کن [٨٠أ] ما را بر أمير المؤمنين. و من ایشانرا کفتم: این لقب صواب است. ما مؤمنان ایم و او أمير ماست“. عمر (رضي الله عنه) این معنی خوش آمذ و بعد ازان بر سر مکتوبات نوشتی ”من عبد الله أمير المؤمنين عمر إلى فلانٍ.“

و بعضی کفته اند: عمر را بعد از أبو بکر (رضي الله عنهما) ”خليفة خليفة رسول الله“ می کفتند و درازی می کشیذ مغیرة بن شُعبة کفت: ”ما مؤمنان ایم و تو أمير مایی. بس أمير المؤمنين باشی“. انکاه این لقب قرار کرفت. و از جملهٔ لقبهای شریف او یکی فاروق است.

Ebû Hind ed-Dârî şöyle anlatır: Müslüman birinin münafık birinden alacaklı olmasından dolayı aralarında husumet meydana geldi ve bunu Allah Resûlü'ne şikâyet ettiler. Münafığın haksız olduğu ortaya çıkınca, yalvararak kendisinin Ebû Bekir'e gönderilmesini talep etti. Durum Ebû Bekir'e bildirilince o şöyle dedi: "Ben Allah Teâlâ'nın ve O'nun Resûlü'nün hükmüne razı olmayan kimseler için hüküm veremem." Dolayısıyla tekrar Allah Teâlâ'nın Resûlü'ne döndüler. Bu sefer münafık, kendisinin Ömer'e (radiyallâhu anh) gönderilmesini talep etti. "Gidiniz" diye buyurdu. Ömer'e gittiler. Ömer münafıkın Allah Teâlâ'nın Resûlü'nün (sallâllâhu aleyhi ve sellem) hükmüne razı olmadığını fark edince onlara şöyle dedi: "Ben dönene kadar bekleyin." Kılıcıyla geri döndüğünde münafığın kafasından ciğerine kadar inen bir darbe indirdikten sonra şöyle dedi: "Ben Allah'ın ve O'nun Resûlü'nün kazasından, hükmünden memnun olmayanlar arasında ancak bu şekilde hüküm veririm." Daha sonra Cebrâil (aleyhisselâm) gelip şöyle dedi: "Yâ Muhammed, Allah seni selâmlayarak şöyle diyor: "Allah azze ve celle, Ömer'in dili ve eliyle hakkı ve bâtılı birbirinden ayırdı." Bu olaydan sonra Ömer'e "Fâruk" lakabını verdiler.

Zührî[1] şöyle anlatır: "Ömer'e (radiyallâhu anh) ilk defa Fâruk diye hitap edenlerin kitap ehli kimseler olduğu ve müslümanların da onlardan rivayet ettiği bize ulaşmıştır." Emîrü'l-mü'minîn Ömer, Resûl'ün (sallallâhu aleyhi ve sellem) bi'setinin (peygamberliğini duyurmasının) altıncı yılında müslüman olan ilk muhacirlerdendir. Oysa müslüman olmadan önce hem müslümanlar için hem de İslâm'ı yeni kabul edenler için çok zor biri idi. Özellikle onun kavminden birisinin müslüman olması daha da zor idi. O müslüman olduğunda, İslâm'ı kabul edenlerin sayısı otuz dokuz idi. Dolayısıyla ona "Mutemmimü'l-Erbaîn"[2] derler. O sırada da bu âyet indi: "*Ey Peygamber! Sana ve sana tâbi olan mü'minlere Allah yeter.*"[3]

---

1 Ömer b. Abdülazîz döneminde tâbiîn hadislerin tedvinini yapan ez-Zührî hakkında geniş bilgi için bkz. Halit Özkan, "Zührî", *DİA*, XXXXIV, Ankara, 2013, s. 544-549.

2 Kırk sayısını tamamlayan (kırkı tamamlayan) anlamına gelir.

3 Enfâl, 8/64.

أبو هند الدّاري كويذ كى: مردى را از مسلمانان بر منافقى حقّى بوذ و خصومت بيش رسول خذاى (صلى الله عليه وسلم) بردند و قضا بر منافق متوجّه شذ. منافق إلتماس كرد كى او را بيش أبو بكر فرستذ. بيامذند و قصّه بوى كفتند. أبو بكر كفت: ''من حكم ميان دو شخص كى از قضاى خذاى تعالى و رسول او (صلى الله عليه وسلم) رغبت كردانيذه اند نمى كنم''. باز بيش رسول خذاى(صلى الله عليه وسلم) آمذند. منافق درخواست كرد كى او را بيش عمر (رضي الله عنه) فرستذ. فرموذ كى: ''برويذ''. بيش عمر آمذند. جون عمر بدانست كى منافق از حكم رسول (صلى الله عليه وسلم) رغبت كردانيذه، ايشانرا كفت: [٨٠ب] ''باستيذ تا من بازآيم''. در رفت و شمشير بركرفت و بيرون آمذ و بر فرق منافِق زد تا بجكرش برسيذ. و كفت: ''من ميان آنان كى بقضاى خذاى و رسول او راضى نباشند حكم جنين كنم''. بس جبرئيل (عليه السلام) آمذ و كفت: ''يا محمّد، خذايت سلام مى رسانذ و مى كويذ خذاى عزّ وجلّ فرق كرد ميان حقّ و باطل بزبان و دست عمر''. عمر را انكاه ''فاروق'' نام كردند.

و زهرى كفت: بما رسيذه است كى اول كسانى كى عمر را (رضي الله عنه) فاروق كفتند، أهل كتاب بوذند و مسلمانان ازيشان روايت كرده اند. و أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) از سابقان اول از مهاجران است در سال ششم از بعثت رسول (صلى الله عليه وسلم) باسلام در آمذ. و بيش ازان سخت بوذ بر مسلمانان و بر كسى كى مسلمان مى شذ، از قوم او سخت تر بوذ. جون باسلام در آمذ، سى و نه مرد مسلمان شذه بوذند و او را ''متمّ الأربعين'' كويند. انكاه اين آية فرو آمذ: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾.

Enes b. Mâlik (radiyallâhu anh) Allah Resûlü'nün şöyle dediğini söyler: "Ömer'in müslüman olduğu gün, Cebrâil bana gelip şöyle dedi: "Yâ Muhammed, göklerdeki melekler Ömer'in (radiyallâhu anh) müslüman olduğunu birbirlerine müjdelediler." Abdullah b. Mes'ûd (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: "Biz, Ömer İslâmı kabul ettikten sonra izzet bulduk."

Ali b. Abdullah b. Abbâs (radiyallâhu anh) Allah Resûlü'nün dua ederken şöyle dediğini zikreder: "Allah'ım, bu dini şu iki adamdan sana sevimli gelen ile izzetli kıl. Ebû Cehil b. Hişâm veya Ömer b. Hattâb."[1] Onun bu duası kabul oldu. Ebû Cehil'in katli, İslâm'ın izzeti (yüceliği) idi. Ömer de (radiyallâhu anh) İslâm'ı kabul etmekle izzet buldu. Onun izzeti günden güne artıyordu. Zira o, Hâlid b. Velîd'in kardeşi Osman b. el-Velîd b. Muğire'nin hizmetinde iken Allah Teâlâ onu müslümanlıkla aziz kıldı ve nübüvvet mucizesiyle ona vaad ettiğini şu âyet-i kerîmesinde açıklamıştır: "*Allah, sizden imanı olanlara ve sâlih amel (nefs tezkiyesi) işleyenlere, kendilerinden öncekileri yeryüzünde halife kıldığı gibi [mutlaka onları da halife kılacağını] vaad etti.*"[2] Dolayısıyla Ebû Bekir'den (radiyallâhu anhuma) sonra onu yeryüzünün halifesi kıldı. Onun saltanatı âlemin her tarafına yayıldı ve kisraların ve kayserlerin hazineleri de ona götürüldü.[3] Emîrü'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) mushaf hâlinde Kur'ân'ı toplayan ilk kişidir. Hicretin on dördüncü (m. 635/636) senesinde Ramazan ayı gecelerinde insanları toplayarak sünnetleri kıldıran (teravih namazı) ve buna ilişkin çeşitli şehirlere mektup gönderen ilk kişidir. O tarih yazımını başlatan ilk kişi olup hicretin on dördüncü senesinin Rebîülevvel ayında hicreti esas alarak tarih yazımını başlatmıştır. Ayrıca Medine'de geceleri bekçilik yaparak dolaşan ilk kişi de odur.

---

1 Bu hadis kaynakta, metinden biraz farklı olmakla beraber şöyle kaydedilmiştir: "اللَّهُمَّ أَعِزَّ الْإِسْلَامَ بِأَحَبِّ هَذَيْنِ الرَّجُلَيْنِ إِلَيْكَ بِأَبِي جَهْلٍ أَوْ بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ" Geniş bilgi için bkz. Tirmîzî, "Menâkıb", 18.

2 Nûr, 24/55. (Metinde, âyetin "Ve amilûs sâlihâti" ibaresi derkenar edilmiştir). Âyetin tamamı şöyledir: "Allah, içinizden, iman edip de sâlih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri halife kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka halife kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir."

3 Burada, müellif, bahsedilen dönemde yapılan savaşlar ve fetihler sonucunda elde edilen değerli ganimetlerden bahsediyor.

و أنس مالك (رضي الله عنه) كفت: رسول خذاى (صلى الله عليه وسلم) كفت: ''جبرئيل بمن آمذ آن روز كى عمر مسلمان شذ و كفت: يا محمّد، ملائكۀ آسمان بشارت داذند يكديكر را باسلام عمر رضي الله عنه''. [٨١أ] و عبد الله مسعود (رضي الله عنه) كفته: ''مازِلنا أعزة مذ أسلَم عمر''.

على ابن عبد الله ابن عباس (رضي الله عنهم) كفت: رسول خذاى تعالى (صلى الله عليه وسلم) دعا كرد و كفت: ''اللّهمَّ أعز هذا الدين بأحب الرّجلين إليك بأبي جهلِ بن هشامٍ أو بعمر بن الخطاب''. بس دعا مستجاب كردند او را در أبو جهل كى قتل او عزّى بوذ اسلام را؛ امّا عمر را (رضي الله عنه) عزيز كرداند باسلام. و عزّ او زيادت مى شذ وقت بوقت و روز بروز. جه او در جاهليّت خدمۀ عثمان بن الوليد بن مغيرة مى كرد براذر خالد بن الوليد تا خذاى عزّ وجلّ او را باسلام عزيز كردانيذ. و وعدۀ خويش در حقّ و معجزه نبوّت در آية كريمة: ﴿وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْاَرْضِ﴾ ظاهر كردانيذ. و او را بعد از أبو بكر (رضي الله عنهما) خليفه كرد در زمين. و ملك او بأطراف عالم برسيذ و خزآنهاى أكاسرة و قياصرة بيش وى بردند. أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) اول كسى بوذ كى قرآنرا در صحيفها جمع كرد. و اول كسى بوذ كى سنّت قيام شبهاى رمضان نهاذ و مردم را بران جمع كرد در رمضان سنه أربع عشرة و درين معنى نامها بشهرها نوشت. و اول كسى بوذ كى تاريخ نوشتها وضع كرد [٨١ب] و آن در ماه ربيع الأول سنه أربع عشرة از هجرت بوذ؛ و از هجرت ابتدا كرد. و اول كسى بوذ كى بعس كشت در مدينة.

Eline kırbaç alıp suçluları cezalandıran ilk kişi odur. İlk defa ordu, devlet gelirleri ve halkın çeşitli işleri için divan teşkilatını kuran kişidir. Şehirlere kadı tayin eden, Basra ve Kûfe şehirlerini kuran ilk kişi odur. Basra'yı on dördüncü (m. 635/636) senede ve Kûfe'yi on yedinci (m. 638/639) senede inşa buyurmuştur. Ebû Bekr-i Sıddîk'tan (radiyallâhu anh) sonra ilk fetihleri yapan odur; Pars, Ahvâz, Sipâhân, Nihâvend, Hemedân, Sevâd, Cezîre, Beytü'l-Makdis, Şâm şehirleri vs. bölgeleri fethetmiştir. Onun devrinde Sevâd[1] bölgelerinden alınan haraç miktarı, yüz yirmi milyon miskâle ulaşmıştır.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle demiştir: "Eğer benden sonra bir peygamber gelecek olsaydı, o da Ömer olurdu!" Ayrıca şöyle demiştir: "Eğer (peygamberliğe seçilmemiş olsaydım), sen peygamber olarak seçilirdin, ey Ömer!" Ayrıca şöyle demiştir: "Muhakkak ki Allah, Ömer'in, kalbine ve diline hakkı yerleştirmiştir."

Enes b. Mâlik (radiyallâhu anh) şöyle der: Cebrâil Allah Resûlü'ne (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelerek şöyle dedi: "Ömer'e selam söyle, onun gazabının izzet, rızasının da adalet olduğunu ona bildir." Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle demiştir: "Şeytan bile Ömer'in gölgesinden korkar!"

Âlemin Seyyidi (aleyhi efdalü's-salavât ve't-tahiyyât) şöyle buyurur: "Hak celle ve 'alâ'nın ilk selam vereceği kişi Ömer b. Hattâb'dır."

Ömer (radiyallâhu anh), yaya insanların arasında yürürken, onu uzaktan gören kimsenin onun binek üzerinde olduğunu zannedeceği derecede gayet uzun boylu idi.

Fasıl

Allah (Subhâne ve Teâlâ), el-En'âm sûresinde şöyle buyurmuştur: "*Ölü iken diriltiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?*"[2]

1 Sevâd, hurma ağaçları ve yemyeşil tarlalarıyla meşhur olan Irak köylerine verilen isimdir, bkz. Dehhuda, *Lugatnâme*, "Sevâd", c. VIII, Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, Tahran, hş. 1373/1994, s. 12184.

2 En'âm, 6/122.

و اول كس كى درّه بركرفت و بآن تاديب كرد مردم را. و اول كس بوذ كى ديوان نهاذ لشكر و مردمرا و عطاها را. و اول كس بوذ كى قضّاة كماشت در شهرها. و شهر بصره و شهر كوفه را او بنا كرد. بصره را در سنه اربع عشره بنا فرموذ. و كوفه را در سنه سبعَ عشره. و او اول كسى بوذ كى فتحها كرد بعد از أبو بكر صدّيق (رضي الله عنه). فتح بارس و أهواز و سباهان و نهاوند و همدان و سُواد و جزيرة و بيت المقدس و شهرهاى شام و غير آن. و خراج سواد در عهد او بصد از هزار هزار و بيست هزار هزار مثقال رسيذ.

بيغمبر (صلى الله عليه وسّلم) كفت: ’’اكر بعد از من بيغامبرى توانستى بوذ، آن عمر بوذى‘‘. و كفت: ’’لو لم أُبعَث لَبُعِثتَ يا عمر‘‘. و كفته است: ’’إنّ الله وضَعَ الحقّ على لسان عمر وقلبه‘‘.

أنس بن مالك (رضي الله عنه) كويذ: جبرئيل آمذ نزد رسول خذاى (صلى الله عليه وسّلم) و كفت: ’’عمر را سلام برسان و اعلامش كن كى غضب او عزّ است و رضاى او عدل است‘‘. و رسول (صلى الله عليه وسّلم) كفت: ’’إنّ الشّيطان ليضرّ [٨٢أ] من ظلِّ عمر‘‘.

و سيّد عالم (عليه أفضل الصّلوات والتّحيّة) فرموذ: ’’اول كسى كى حَق جلّ و علا سَلام كنذ بر وى عمر بن الخطّاب باشذ‘‘.

و عمر (رضي الله عنه) بغايت دراز بالا بوذ. بحدّى كى جون بياذه در ميان بياذكان رفتى كسى كى از دور ديذى او را بنداشتى كى سُوار است.

فصل

قال الله سبحانه وتعالى في سورة الأنعام: ﴿أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا﴾.

Bu âyet, Ömer b. el-Hattâb'ın (radiyallâhu anh) ve Ebû Cehil b. Hişâm'ın hakkında inmiştir. Bunun anlamı ise şöyledir: "Biz kâfir olarak ölmüş kimseyi dirilterek onu iman ve İslâm'a yönlendirdik. Ona öyle bir nûr verdik ki onunla halk arasında dolaşabilmekte. Yani ona halkı yönlendirebilecek ilim verdik ve bu sayede onun zikri dünyanın her yanına yayılmıştır, yani Ömer. Küfrün karanlıklarında ve cehâletin zilletinde olup oradan çıkamayan kimse ise elbette Ebû Cehil'dir. Buradaki maksat, bu iki kişinin birbiriyle eşit olmamasıdır.[1]

Şa'bî şöyle der: Ömer b. el-Hattâb (radiyallâhu anh) bir görüş bildirdiğinde Kur'ân da onun görüşüne uygun olarak inerdi. Ebû Hüreyre (radiyallâhu anhu), Âlemin Efendisi'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle dediğini söyler: "Sizden önceki ümmetlerde bazı görüş bildirenler (muhaddes yani zannı doğru çıkan kimseler) vardı. Benim ümmetimde böyle biri varsa o da Ömer'dir." Ömer'in (radiyallâhu anh) bazı konularda düşündükten sonra meseleyle alakalı olan âyetlerin de indiği rivayet olunur.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Muhaddes olan kimse, meleklerin onun dilinden konuştukları kimsedir." Kendisine, "Muhaddes nedir?" diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Tahmin ettiği veya düşündüğü şeyin olduğu gibi çıktığı kimsedir." O (radiyallâhu anh), ilm-i kıyâfe bilgisine sahip idi. İlm-i kıyâfe ise kişinin iz ve eserleri ile hangi nesilden olduğunu tespit etme ilmidir.

Rivayet edilir ki minberde olduğu sırada orada bulunan kişilerden birisi dikkatini çekince ona şöyle dedi: "Senin Necran ehliyle herhangi bir ilişkin, bağın var mı?" Adam: "Hayır" diye cevap verdi. Ömer şöyle devam etti: "Evet, vallahi vardır." Adam sinirlenerek şöyle dedi: "Sen kendi nesebini bilen birine muhalif mi oluyorsun?" Ömer şöyle dedi:

---

1 Eserin Osmanlıca tercümesinde müellifin bu görüşüne karşı çarpıcı bir eleştiri yapılmıştır: Müellif zikrolunan âyetin Hz. Ömer hakkında geçerliliğini savunurken, Ebû Cehil ile aynı kefeye konulmasını eleştirmektedir. bkz. *Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*, Osmanlıca trc. Abdülazîz Efendi, Nuruosmaniye no: 2335, vr.123[b].

اين آية در شان عمر بن الخطّاب (رضي الله عنه) و أبو جهل بن هشام نازل شده. و معنيش آنست كى: ''اى انكس كى مرده بوذ بكفر و ما زنده كرديم ويرا به انك راه نموذيم او را بايمان و اسلام و ويرا نورى داذيم كى مى روذ بآن ميان مردم يعنى علمى داذيم كى بذان راه برشاد مى نمايذ و ذكر او بآن در أطراف جهان منتشر مى شوذ''. يعنى عمر جون انكس است كى در تاريكيهاى كفر و ضلالت و جهالت است و ازان بيرون نشوذ، البتّه يعنى أبو جهل. و مراد آنست كى ايشان هر دو با يكديكر راست نباشند.

شعبى كفت: عمر بن الخطّاب (رضي الله عنه) سخن كفتى و قرآن موافق آن فرو آمذى. أبو هريرة (رضي الله عنه) [٨٢ب] كفت كى: مهتر اسلام (صلى الله عليه وسّلم) كفت: ''لقد كان فيما قبلكم من الأمم ناسٌ محدّثون فإن يك في أمّتي أحدٌ فإنّه عمر''. و آورده اند كى: در جند مسئله حقّ در خاطر عمر (رضي الله عنه) آمذ و قرآن بر وفق آن نازل شذ.

و بيغمبر (صلى الله عليه وسّلم) فرموذه: ''المحدث الذي تنطِقُ الملآئكة على لسانه''. كفتند: ''محدث جه باشذ؟'' كفت: ''الذي يرى ويظنّ الظنّ وكان كما رأى وكما ظنّ''.[1] او (رضي الله عنه) علم قيافت داشت. و قيافت آنست كى بمعرفت خطّ و أثر نسل مردم معلوم كنند.

روايت كرده اند كى: وقتى بر منبر بوذ ناكاه نظرش بر مردى از حاضران افتاذ. وى را كفت: ''ترا در أهل نجران نَسَبى هست؟'' كفت: ''نه''. عمر كفت: ''بلى، والله كى هست''. آن مرد تند شذ و كفت: ''تُخالف رجلاً في نَسَبهِ؟'' عمر كفت:

1 Bu parça müellif tarafından derkenar edilmiştir: ''كفتند محدث جه باشذ؟ كفت: الّذى يرى ويظّنَّ الظنّ وكان كما رأى وكما ظنّ. ''

"Size yemin ediyorum ki içinizde Necran'da bu adamın akrabasını bilen birisi varsa, söylesin." O sırada bir adam kalkarak şöyle dedi: "Onun dedesi, anneannesi veyahut babaannesi Necranlı idi." Daha sonra Ömer şöyle dedi: "Bizler izleri takip edebiliyoruz." "*Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık.*"[1] âyeti indikten sonra Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) onu okurken âyetin "*Nihayet onu başka bir yaradılışla yarattık.*"[2] kısmına gelince Ömer şöyle ekledi: "*Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!*"[3] Resûl (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Senin dediğin gibi nâzil oldu."

Ömer'in şarabın haram kılınmasını temenni etmesinin ardından şu âyet inmiştir: "*İçki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*"[4]

Bir de İslâm'ın ilk devirlerinde kadınlar örtünmüyorlardı. Allah Resûlü'ne (s.a.) dedi ki: "Keşke mü'minlerin annelerine hicabı (örtünmeyi) emretseniz." Hemen ardından şu âyet inmiştir: "*Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın.*"[5] "*Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin.*"[6] Ayrıca, Peygamber (s.a.) münafıkların cenazesini teşyî ettiğinde, Ömer bundan hoşnut olmayarak Allah Resûlü'nün (s.a.) elbisesini tutup şöyle dedi: "Allah Teâlâ senin onun için dua etmeni yasaklamıştır, neden namaz kılıyorsun?" Ardından şu âyet inmiştir: "*Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma.*"[7] Ayrıca, Allah Resûlü'nün (s.a.) eşleri haset ve kıskançlık yaptıkları zaman, Ömer şöyle demiştir: "Şâyet bunlardan boşanırsa, Allah azze ve celle, ona bedel olarak müslüman, mü'min, kanaatkâr, tövbe eden ve ibadet eden kadınları kendisine nasib eder." Bunun ardından Allah azze ve celle şu âyeti indirmiştir: "*Eğer o sizi boşarsa Rabbi ona, sizden daha hayırlı, müslüman, inanan, sebatla itaat eden, tövbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bakire eşler verebilir.*"[8]

1 Mu'minûn, 23/12.
2 Mu'minûn, 23/14.
3 Mu'minûn, 23/14.
4 Mâide, 5/90.
5 Ahzâb, 33/33.
6 Ahzâb, 33/53.
7 Tevbe, 9/84.
8 Tahrîm, 66/5.

’’سوکند می دهم کسی را که می شناسد نسبی این شخص را در نجران کی بکویذ‘‘. مردی برخاست و کفت: ’’جدّة او ماذر ماذرش یا ماذر بذرش از أهل نجران بوذ‘‘. عمر کفت: ’’إنا نقوف الأثار‘‘. و جون آیة ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ﴾ فرو آمذ، رسول خذای (صلی الله علیه وسّلم) بر خواند. جون به اینجا رسیذ کی ﴿ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ﴾ عمر کفت: ﴿فَتَبَارَكَ اللهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾. رسول (صلی الله علیه وسّلم) [٨٣أ] فرموذ کی: ’’هکذا أنزلَ‘‘.

و تمنّی کرد کی خمر را حرام کردانند. این آیة نازل شذ: ﴿اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾.

دیکر انك در اول عهد اسلام زنان محتجب نمی شذند. رسول خذای تعالی (صلی الله علیه وسّلم) کفت: ’’لو أمرت أُمّهات المؤمنین بالحجاب‘‘. آیة فرو آمذ: ﴿وَقَرْنَ فٖي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْاُولٰى﴾، ﴿وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْـَٔلُوهُنَّ مِنْ وَرَٓاءِ حِجَابٍ﴾. دیکر بیغمبر (صلی الله علیه وسّلم) مشایعت جنائز منافقان می کرد. او را کراهت آمذ و جامۀ رسول خذای (صلی الله علیه وسّلم) بکرفت و کفت: ’’خذای تعالی ترا نهی فرموذه از نماز کردن بر وی‘‘. بس جون نماز بکذارد، آیة فرو آمذ: ﴿وَلَا تُصَلِّ عَلٰى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهٖ اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ﴾. دیکر انکاه کی زنان رسول خذای (صلی الله علیه وسّلم) مجتمع شذند در غیرت برسول خذای (صلی الله علیه وسّلم)[1] عمر کفت: ’’باشذ کی اکر ایشانرا طلاق دهذ؛ خذای عزّ وجلّ بدل ایشان بوی دهذ؛ زنانی مسلمات مؤمنات قانتات تائبات عابدات‘‘. خذای عزّوجلّ فرو فرستاذ: ﴿عَسٰى رَبُّهُ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُبْدِلَهُ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَاَبْكَارًا﴾ [٨٣ب] الآیه.

1 Bu parça metnin devamı olarak satır çerçevesinin dışına çıkarak tamamlanmıştır: ’’در غیرت برسول خذای صلی الله علیه وسّلم‘‘

Ömer (radiyallâhu anh) gayet mütevazı biri idi. İbn Şihâb şöyle anlatır: Hicretin on altıncı yılında Emîrü'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) ordusuyla Şâm'a gittiği sırada bir su geçidine rastladılar. Deveden inip çizmelerini ayağından çıkarıp eline aldı ve devesinin de dizginini tutarak sudan geçti. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ona şöyle dedi: "Bugün yer halkının nezdinde çok önemli ve büyük bir iş yaptın." Ebû Ubeyde'nin omzuna eliyle dokunarak şöyle dedi: "Ah, eğer senden başkası bu lafı söylemiş olsaydı, siz Allah'ın en zelîl halkı sayılırdınız. Zira Allah Teâlâ'nın dışında birisinden izzet, keramet talep ettiğiniz takdirde, Allah azze ve celle sizi hakir kılacaktır." Bunu da Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) şu buyruğuyla bağlantılı olarak söyledi: "İzzetin kaynağını insanlardan elde etmeye kalkışanı Allah zelîl eder."

Rivayet olunur ki Şâm ülkesine vardıkları zaman onları karşılamaya gelenler, onu deve üzerinde görünce: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, şehrin büyükleri, önde gelenleri ve halk seni karşıladıkları zaman atın üzerinde olman daha evlâ (iyi ve yakışır) olur." dediler. O da onlara şöyle dedi: "Sizi bu makamda görmemeliyim, sakın bu işlere karışmayın." Sonra "Bu iş oradandır," diyerek göğü işaret etmiş, yani bu iş, Allah'ın takdiridir, devemi bırakın da beni taşısın" diyerek cevaplarını vermiştir.

Abdullah b. Âmir Rebîa es-Sadî (radiyallâhu anh) şöyle anlatır: "Ömer (radiyallâhu anh) hacca gitmek üzere Medine'den Mekke'ye giderken ve Mekke'den Medine'ye dönerken de ona eşlik ediyordum. Onun için ne bir çadır kurdular ne de bir gölgelik. Gölgesinde dinlenebilecek herhangi bir bina da yok idi. Sadece bir kilim ya da deri parçasını bir ağaç üstüne atar ve gölgesinde otururdu."

Rivayet ederler ki birçok insanın toplandığı bir gün minberde, Allah Teâlâ'ya hamd ve senâ edip Resûl'e salavât gönderdikten sonra şöyle dedi:

و عمر (رضي الله عنه) بغايت متواضع بوذ. ابن شهاب كويذ: جون أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) با لشكر بشام مى رفت و اين در سال شازدهم از هجرت بوذ او را در راه مخاضه اى دربيش آمذ. از شتر فرو آمذ و موزه از باى بر كشيذ و بدست بركرفت و زمام شتر در دست و بياذه ازان مخاضه باز كذشت. أبو عبيدة بن الجرّاح ويرا كفت: ''امروز كارى عظيم كردى كى نزد أهل زمين سخت بزرك است''. دست بَر أبو عبيدة باز زد و كفت: ''آه اكر غير تو اين سخن كفته بوذى شما ذليل ترين و حقير ترين خلق خذاى بوذيد. جون شما طلب عزّت كنيذ بغير از خذاى تعالى، خذاى عزّ وجلّ شما را خوار كنذ''. و اين از انجا كفت كى رسول خذاى (صلى الله عليه وسّلم) فرموذه: ''من اعتزَّ بالعبيد أذله الله''.

و آورده اند كى: جون بلاد شام استقبالش كردند و او بر اشتر بوذ كفتند ويرا: ''يا أمير المؤمنين، اكر بر اسب باشى و بزركان و مهتران و وجوه مردم كى استقبال مى كنند ترا بينند، أولى باشذ''. كفت: ''بايذ كى شما را در ين مقام نه بينم. اين كار از انجاست؛ و اشارت بجانب آسمان كرد؛ يعنى اين كار خذآئيست. رها كنيذ اشتر را تا مرا [٨٤أ] مى برذ''.

عبد الله بن عامر بن ربيعة السَّعدي (رضي الله عنه) كفت: در صحبت أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) بوذم از مدينة تا بمكّة جون بحج مى رفت و جون باز كشت از مكّة تا مدينة و نه خيمه زدند او را در منزل و نه سايه وانى كردند و نه بنآيى كى در سايهٔ آن نشستى. نطعى يا كليمى بر سر درختى افكندندى و در سايهٔ آن نشستى.

و آورده اند كى: روزى بر منبر مى رفت و خلق بسيار حاضر بوذند. بعد از حمد و ثناى خذاى تعالى و صلواة بر رسول (صلى الله عليه وسلم) كفت:

"Ey insanlar, yiyecek olarak hiçbir şeyimizin olmadığını hatırlıyorum; dayılarım Benî Mahzûm'dan idiler; Medine'nin tuzlu suyunu onlar için tatlı suya çevirirdim. Bunun karşılığında birkaç avuç kuru üzüm verirlerdi ve benim tek yemeğim o idi." Bu sözleri dedikten sonra minberden indi. Ona şöyle sordular: "Ey Emîre'l-mü'minîn, bu sözlerden neyi kastettin?" O şöyle cevap verdi: "Sahip olduğum hilâfetten ve emirlikten dolayı nefsimde bir (kibir gibi) şeyler hissettim ve bunu bastırmak istedim!"

Şöyle rivayet edilir ki hac dönüşü sırasında Şi'âb-i Zehbân'a varınca durdu ve halkı da durdurarak şöyle dedi: "Lâ ilâhe illallâh, Hattâb'ın deve sürüsünü burada otlattığımı bilirim. Benim bana ağır gelen kaba ve yünden bir çuham vardı. Hattâb beni bir işe yolladığında kusur edersem beni çok fena döverdi. Bazen ot taşır bazan da odun götürürdüm ve çetin işlerde çalışırdım. Bugün ise Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmetinin işlerinden sorumluyum. Halk etrafımda toplanıp yanıma geliyor ve bunların hiçbirisi benden üstün değildir. Allah azze ve celle ile benim aramda hiç kimse yoktur." Daha sonra şu beyitleri söyledi:

Gördüğün şeylerden hiçbiri şaşaasıyla kalıcı değildir
Bir tek kalıcı olan Allah'tır, mal ve evlat fânidir
Hürmüz'ün (İran kralı) hazinesi bile bir gün daha vermedi ona
Ebedilik ise Âd kavmi çok çabaladı ama kalıcı olamadı[1]
Şüphesiz burada içilen bir havuz vardır ki
Ondan, başkaları gibi herkes bir gün içer

Hasan Basrî (radiyallâhu anh) şöyle anlatır: "Ömer'i (radiyallâhu anh) bir gün üzerinde on iki yamalı bir izar ile minberde hutbe okurken gördüm."

Enes b. Mâlik de şöyle anlatır: "Ömer'in Emîrü'l-mü'minîn olduğu sırada her iki omuzunda çeşitli kaba yamaların olduğu bir kıyafeti giydiğini gördüm." Yine Enes şöyle anlatır: "Üzerinde bazısı deriden olmak üzere on dört yaması olan bir hırka giydiğini gördüm." Hasan, Ömer'in (radiyallâhu anh) ölene dek sadece arpa unundan yapılmış ekmek türünden yediğini ifade eder.

1 Dağları yararak en güvenli yerlerde yaşamaya çalışmışlardır! Ancak Allah'ın gazabından kurtulamamışlardır!

’’اى مردم من خوذ را ديدم كى هيج طعام و وجه طعام نداشتم. و مرا خالات از بنى محزوم بوذند. مى رفتم و آب شور مدينة ايشانرا خوش مى كردم. و مرا قبصهاى ميويز مى داذند و قوت من همان بوذى‘‘. اين بكفت و از منبر فرو آمذ. او را كفتند: ’’بذين كى كفتى جه خواستى يا أمير المؤمنين؟‘‘ كفت: ’’در نفس خوذ جيزى يافتم از كار خلافت و إمارت خواستم كى نفس را فرو افكنم‘‘.

آمذه است كى: وقتى از حجّ باز كشته بوذ اندر راه بشِعاب ضحبان رسيذ. انجا بايستاذ و مردم را باز داشت و كفت: ’’لا إلهَ إلاّ الله، من خويشتن را ديذم درين جاى [٨٤ب] كه كلّه اى شتر خطاب داشتم و مى جرانيذم. و جوقاى بشمين زفت داشتم كى بر منكران بوذ. و جون خطّاب مرا بكارى فرستاذى و تقصير كردمى، مرا بزدى سخت. وقتى علف مى كشيذم و وقتى هيزم مى بردم و كارهاى خسيس مى كردم. امروز جنان شذم كى كار أمّت محمّد (صلى الله عليه وسّلم) با من افتاذه است. و مردم بيرامن من مى كردند؛ و بجنبات من فرو مى آيند؛ و هيج كس ازيشان فوق من نيست؛ و ميان من و خذاى عزّ وجلّ هيج كس نيست‘‘. بس اين أبيات برخواند:

لا شيء فيما ترى تبقى بشاشته — يَبقى الإله ويَفنَى المال والولَدُ
لم تُغن عن هرمُز يوماً خزائنه — والخلد قد حاولت عاد فما خلدوا
حوضٌ هنالك مورودٌ بلاأكذب — لا بدّ من ورده يوماً كما وردوا

حسن بصري (رضي الله عنه) كفت: ’’عمر (رضي الله عنه) بر منبر بوذ و خطبه مى كرد. بر وى ازارى بوذ و آنرا دوازده رقعه زده بوذند.‘‘

و أنس مالك كويذ: ’’عمر را ديذم جون أمير مؤمنان بوذ و جامه اى بوشيذه بوذ ميان هر دو كتف او رقها بردوخته بعضى زَبر بعضى‘‘. وهم أنس كويذ: ’’بر وى ازارى بوذ كى دران ازار جهارده رقعه بوذ بعضى از أديم‘‘. [٨٥أ] حسن كفت عمر (رضي الله عنه) هيج نان نخوردى إلاّ كى آميخته بوذى با جو تا انكاه كى از دنيا برفت.

Bir ara ashabı ile beraber oturdukları sırada yediği arpa ekmeğinden dolayı karnı guruldadığında ellerini göbeğinin üzerine koyarak şöyle demiş: "Sabret, yemin ederim; ölene dek sana bundan başka verebileceğim şey yoktur!"

Câbir b. Abdullah el-Ensârî şöyle dedi: "Aramızda Ömer (radiyallâhu anh) ve oğlu Abdullah'tan başka hiç kimse yoktur ki dünyaya gelip de dünya kendisini değiştirmesin!"[1] Hasan (rahimehullâh), Ömer'in sahâbeye karşı üstün olmasının sebebini, daha uzun namaz kılması veya orucunun fazla olması değil, lâkin daha zahit, dünyaya daha az rağbetli ve Allah'ın onu sorumlu kıldığı işlerde daha ciddi ve daha gayretli olduğundandır diye ifade eder.

Rivayet olunur ki Medine'de iken, yemeğini bitirdikten sonra asâsı elinde halk arasında dolaştığı sırada ayakta ve sol elini kullanarak yemek yiyen bir şahısla karşılaştı. Ona: "Yâ abdallah [ey Allah'ın kulu], yemeğini sağ elinle tutarak ye!" dedikten sonra geçip gitti. Döndüğünde adamın hâlâ sol eliyle yemeğini tuttuğunu fark edince ona "Sağ elinle tut ve ye" dedi. Adam "Sağ elim meşguldur." dedi. Üçüncü kez adama sorduğunda, adam yine aynı cevabı verdi. Bu sefer Ömer ona şöyle sordu: "Elini meşgul eden nedir?" Adam şöyle cevap verdi: "Bedir günü; Bedir savaşında kesildi (koptu)." Bunu duyunca Ömer, adamın yanına oturdu ve ağlayarak ona "O zaman kafanı kim yıkar? Abdest almana kim yardım eder? Elbiselerini kim yıkar?" diye sorduktan sonra ona bir hizmetçi, sağlam bir deve, erzak ve ihtiyacı olan diğer şeylerden de kendisine verdi. Bunca şefkat ve rahmete şahit olan Allah Resûlü'nün (s.a.) ashabı (radiyallâhu anh) Allah'a dua ve senâya başladılar.

Zeyd b. Eslem babası Eslem-i Habeşî'den rivayetle şöyle anlatır: Bir gece Emîrü'l-mü'minîn ile birlikte dışarı çıktığımız sırada Medine'nin dışında Harre-i Vâkım bölgesinde uzaktan bir ateşin yandığını fark ettik. Bana şöyle dedi: "Yâ Eslem, sanırım gecenin soğuğundan oraya sığınmış bir kervandır bu. Onların yanına gidelim." Onlara doğru hareket ettik.

1 Müellifin "değişimden" maksadı, mal, mülk, makam gibi dünyevî ve fâni zevklerin etkisinde kalmaktır.

و بوذی کی نشسته بوذی میان أصحاب و آواز قرقره از نان جو کی خوردی بر آمذی. دست بر شکم نهاذی و کفتی: ''صبر کن و بخذای کی نیست ترا بر من بیش ازین همین باشذ کی می بینی تا وقت مرك''.

جابر بن عبد الله الأنصاري کفت: ''از ما هیج کس نیست کی بدنیا در رسیذ إلاّ کی دنیا ویرا بکردانیذ از حال خوذ إلاّ عمر (رضي الله عنه). و عبد الله بسر وی.'' حسن (رحمه الله) کفته: ''فضل عمر بر أصحاب رسول نه ازان بوذ کی نماز او درازتر بوذ یا روزهٔ او بیشتر بوذ، لیکن فضل او بر ایشان ازان بوذ کی زاهدتر و کم رغبت تر ایشان بوذ در دنیا و سخت تر ایشان بوذ در کار خذای''.

آورده اند کی: وقتی در مدینة اطعامی می کرد و عصایی در دست داشت و بر سر مردم می کشت و نظر می کرد بمردی رسیذ و دیذ کی طعام بدست جب می خورد. کفت: ''یا عبد الله، بدست راست بخور''. عمر از وی درکذشت. بس باز آمذ و دیذ کی هم بدست جب می خورذ. دیکر کفت: ''بدست راست بخور''. جواب داد: ''مشغول است''. سوم بار[٨٥ب] دیذ و همین کفت. و همین جواب داذ. انکاه عمر از وی برسیذکی: ''جه آنرا مَشغول کرده است؟'' کفت: ''روز بَدر در جنك بریذه شذ''. عمر بیش وی بنشست و می کریست و کفت: ''بس که سرت می شویذ؟ که وضؤت می دهذ؟ که جامه ات می شویذ؟ کی و کی؟'' بس خادمی بخواند، و اشتری را حلّه بذو داد، و طعام و ما یحتاج به او داذ. أصحاب رسول خذای (صلی الله علیه وسّلم) و (رضي عنهم) جون آن شفقت و رحمت دیذند آواز بدعا برداشتند بثنا مشغول شذند.

زید بن أسلم روایت کنذ از بذر خوذ أسلم حبشی کی: شبی با أمیر المؤمنین بیرون شذم بحرّهٔ واقم. بیرون مدینة آتشی دیذیم از دور برافروخته. مرا کفت: ''یا أسلم بندارم کی کاروانی است کی سرمای شب ایشانرا انجا بداشته، برویم بیش ایشان''. برفتیم.

Orada küçük çocuklarıyla beraber bir kadın bir de ateş üzerine konulmuş bir kazan gördük, çocuklar açlıktan ağlaşıyorlar idi. Ömer (radiyallâhu anh) şöyle dedi: "Ey ışık sahipleri size selam olsun." Kadın şöyle cevap verdi: "Ve aleyküm esselâm; eğer ki hayır için gelmişseniz giriniz." Ömer (radiyallâhu anh) yaklaşarak hâllerini ve durumlarını sordu. Kadın şöyle izah etti: "Gece ve soğuk hava bizi burada mahsur bıraktı!" Ömer, "Bu çocukların ağlamasının sebebi nedir?" diye sordu. "Açtırlar" diye cevap verdi. "Bu kazanda ne var?" diye sordu. "Biraz su ve birkaç taş parçasını kazanda kaynatarak çocukları bununla teskin ediyorum, böylece onlar iyice ağladıktan sonra yorulup uyuyorlar, Allah Teâlâ bizim hakkımızı bize acımayan ve beytülmâlden bizim hakkımızı ödemeyen Ömer'den alsın!" Ömer kadına şöyle dedi: "Allah'ın rahmeti üzerinize olsun, Ömer'in sizden haberi yok!" Kadın şöyle dedi: "Ömer bizim işlerimizden sorumludur, nasıl olur da bizden gafil olur!" Ömer ağladı ve daha sonra oradan geri döndük. Döner dönmez, Ömer derhal beytülmâlin sorumlusunu çağırıp şöyle emretti: "Dâru'd-Dakîk'ın[1] kapısını aç, oradan bir çuval un al, üzerine bol miktarda yağ ve kuyruk yağı koy." Görevli kapıyı açarak emrolunduğu gibi bir çuval un çıkardı. [Ömer] bize şöyle dedi: "Onu kaldırın ve benim sırtıma koyun." Ben şöyle dedim: "Ben taşırım." O "Hayır" dedi. Çok ısrar etmeme rağmen izin vermedi. Daha sonra şöyle dedi: "Bu benim sorumluluğumda olan bir iştir. Eğer sen bunu taşırsan o zaman benim günahlarımın yükünü kim taşıyacak? Bu kadının bedduasından kıyamet gününde beni kim kurtaracak?" Sonra da yükü kendi sırtına aldı ve kadının evine kadar taşıdı. Ben yol boyunca onun yanındaydım. Eve varınca yükü yere indirdikten sonra kadına şöyle dedi: "Bunları al, kullan, derhal bu kazanı boşalt ve içine bir parça yağ ve bir parça un koy ve hemen çocuklara yemeleri için bir yemek yap." Kadın undan ve yağdan, kazana koydu ve bunu yaparken şöyle dedi: "Allah seni mükâfatlandırsın. Sen bu işte Ömer'den daha üstünsün." Daha sonra yemek yapmakla meşgul oldu.

1 Un gibi tahılların muhafaza edildiği depodur.

زنی را دیذیم با وی بجکان خرد و دیکی بر سر آتش داشت و بجکان زاری می کردند از کرسنکی. عمر (رضي الله عنه) کفت[1] : ''السّلام علیکم یا أصحاب الضوء''. زن کفت: ''وعلیکم السّلام''. عمر را کفت: ''اکر بخیرخواهی آمذن، درای''. عمر (رضي الله عنه) نزدیك رفت کفت: ''حالتان جیست؟'' کفت: ''شب و سرما ما را اینجا بداشت''. [٨٦أ] کفت: ''این بجکان را جه بوذه است کی زاری می کنند؟'' کفت: ''کرسنه اند''. کفت: ''درین دیك جیست؟'' کفت: ''باره ای آب است کی در دیك کرده ام و جند باره سنك دران افکنده ام تا می جوشذ بجکان را بذان تسکینی می دهم تا نیك بکریند و ملول شوند و بخواب در شوند. خذای تعالی داذ ما از عمر بستاناذ کی غم ما نمی خورذ و از بیت المال نصیب ما نمی دهذ''.عمر کفت: ''رحمك الله، عمر شما را نداند''. زن کفت: ''عمر کار ما را بر خوذ کرفته است و از ما غافل است''. عمر بکریست و ما بازکشتیم. از انجا بشتاب برفتیم در حال خازن بیت المال را بخواند و کفت: ''درِ دار الدّقیق باز کن و یك تاوار آرد بیرون آور و جربش و بیه تمام بر سر آن نه''. در باز کرد و تاواری جنانك فرموذه بوذ بیرون آورد و ما را کفت: ''بر کیریذ و بر بشت من نهیذ''. من کفتم: ''من بر کیرم''. کفت: ''نه''. جهد بسیار کردم و نکذاشت مرا و کفت: ''این کار در کردن من است. اکر تو این بار برکیری، بار کناه من که بر کیرد روز قیامت و دعای بذ این زن که از من باز دارد؟'' بس آن بار بر بشت خوذ کرفت و من با وی بوذم تا بمنزل آن زن آورد و بنهاذ و کفت: [٨٦ب] ''این برکیر و بخرج می کن. و در حال این دیك را خالی کن و باره ای جربش و باره ای آرد درش کن و زود طعامی طفلان را بساز تا بخورند''. زن آرد و جربش در دیك کرد و کفت: ''جزاك الله خیراً، تو به این کار أولی تری از عمر''. بس زن مشغول شذ

1 Bu kelime der kenar olunmuş: "کفت"

Emîrü'l-mü'minîn yemek hazırlanana kadar ateşi üflemekle meşgul olduğu sırada ateşin külü ve dumanı mübarek sakalına konuyordu. Yemek pişince Emîrü'l-mü'minîn kalktı ve onların karşısında bir köşede tek kolu üzerine uzandı ve çocukların yiyip doyduktan sonra gülüp oyun oynamalarını seyrediyordu. Sonra uykuya daldılar. Daha sonra Emîrü'l-mü'minîn kalkarak kadına şöyle dedi: "Bu bittikten sonra Ömer'in kapısına gel ve beni orada bul ki tekrar nafaka (erzak, maaş) vereyim." Bunu dedikten sonra geri döndük.

Şöyle derler: Zulüm görmüş bir çiftçi hakkını aramak üzere Ömer'e (radiyallâhu anh) gitti. O sırada izarını toplayıp başının altına koymuş kırbacı belinde uyuyordu. Adam şöyle dedi: "Emîrü'l-mü'minîn'i istiyorum." Ona şöyle dediler: "Emîrü'l-mü'minîn işte ta kendisidir." Bunu görünce adam "Nefsimi bastırarak ona yaklaştım ve kendi durumumdan onu haberdar ettim." der. Sonra Ömer (radiyallâhu anh), bir deri parçası üzerine şöyle bir yazı yazdı: "Muhakkak bu çiftçiye insaflı davranınız; buna uymayanlara insaflı davranmayacağım!" Çiftçi kendi kendine şöyle dedi: "Kendimi küçük düşürdüm ve sadece küçük bir deri parçasında yazılmış mektup ile geri döndüm!" Mektubu atmak istediyse de nihayet vazgeçerek ilgili âmile/görevliye götürüp teslim etti. Yazı parçasındaki yazının Ömer'e ait olduğunu fark eden âmil/görevli hemen oturduğu yerden ayağa kalktı ve onun hakkını ödeyene dek bir daha oturmadı. Çiftçi şöyle dedi: "Vallahi ki padişahlık da itaatkârlık da işte budur, bizimkisi değil!"

Rivayete göre, Ömer'in (radiyallâhu anh) yakınlarından birisi ona gelerek kinâye yoluyla ondan kendisine beytülmâlden bir şeyler verilmesini talep etti. [Ömer] onu azarlayarak: "Sen benim Hak Teâlâ karşısına hâin bir hükümdar olarak çıkmamı mı istiyorsun?" dedi. Sonra kendi malından on bin dirhem verdi. Ayrıca Ömer'in (radiyallâhu anh) bir gün okuduğu hutbe sırasında şöyle dediği rivayet olunur: "Muhammed'i doğru olarak halk için gönderen Allah'a yemin olsun, Fırat nehrinin kıyısında bir kuzunun zayi olup helâk olmasından, Hattâb oğullarının sorumlu tutulacağından (hesap vereceğinden) korkarım." Ayrıca şöyle dediği de naklolunur: "Katran yağıyla terbiye edilmeden Fırat nehrinin kenarında bırakılan koyunun hesabını [Allah], kıyamet gününde onu oraya bırakana değil, bana soracaktır."

و أمير المؤمنين آتش می دميذ و خاکستر و دوذ بر روی و محاسن مبارك او می نشست تا آن طعام بخته شذ. بس أمير المؤمنين برخاست و بکوشه ای برابر ايشان بر يك دست بخفت و نکاه می کرد تا طفلان از طعام سير شذند و بخنديدند و بازی می کردند بس بياراميذند. أمير المؤمنين برخاست و آن زن را کفت: ”جون اين بآخر رسذ بدر سرای عمر آی کی انجا مرا بينی تا ديکر بار نفقه دهم“. و بازکشت.

آورده اند کی: دهقانی جهت مظلمه ای بيش عمر (رضي الله عنه) آمذ او را ديذ خفته و ازار فراهم کرفته و زير سر کرده و درّه ببهلوش نهاذه. مرد کفت: ”أمير المؤمنين می خواهم“. کفتند: ”أمير المؤمنين اين است“. مرد کفت: ”نَفس خوذ را در غررَ افکندم و آمذم“. بيش آمذ و او را از حال خوذ خبر داذ عمر (رضي الله عنه) بر باره ای بوست نوشت: ”لتنصفَنّ هذا الدّهقانَ أو لا تَعبن من لا ينصِفه“. [٨٧أ] دهقان با خوذ کفت: ”خائب و خاسر شذم و نفس خوذ را در تعب افکندم و بازکشتم با باره ای بوست از صحيفه“. و قصد کرد کی بيندازذ بس انديشه کرد و با خوذ ببرد تا بيش عامل رسيذ و آن رُقعه باو داذ. عامل جون خطّ عمر ديذ از جای برجست و بايستاذ و نشست تا داذ وی بداذ. دهقان کفت: ”والله کی باذشاهی اينست و طاعت اين؛ نه آن کی ما دران بوذيم“.

آمذه است کی يکی از خويشان عمر (رضي الله عنه) آمذ و بتعريض از وی جيزی از بيت المال خواست. او را زجر کرد و کفت: ”تو می خواهی کی من جون بحضرت حق تعالی رسم ملکی خيانت کار باشم؟“ بس از مال خالص خوذ ده هزار درم بوی داذ. و روايت کرده اند کی: عمر (رضي الله عنه) روزی خُطبَه می خواند در اثنای خطبه کفت: ” بذان خذای کی محمّد را براستی بخلق فرستاذ کی، اکر سَخلَه يعنی بجۀ کوسفندی ماذه بر لب روذ فرات ضايع کردذ و هلاك شوذ، ترسم کی آل خطّاب را ازان باز برسند“. و آورده اند کی کفتی: ”اکر کوسفندی کرکن بر کنارۀ رود فرات بکذارند و قطران و روغن را دران نمالند، روز قيامت سؤال از من کنند، [٨٧ب] نه ازيشان کی رها کردند“.

Abdullah b. Ömer (radiyallâhu anhuma) şöyle anlatır: Bir grup yabancı tüccâr geceyi mescitte geçiriyorlardı. Emîrü'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) Abdurrahman b. Avf'a şöyle dedi: "Gel bu gece bunları hırsızlardan koruyalım." Daha sonra birlikte gidip bu cemaatin muhafazasıyla meşgul oldular. O sırada Ömer, ağlayan bir çocuğun sesini duydu. Kalkıp ailenin yanına giderek çocuğun annesine şöyle dedi: "Allah'tan kork ve çocuğuna iyi davran!" Daha sonra geri döndü. Yalnız çocuğun tekrar ağladığını duyunca gidip çocuğun annesini aynı şekilde uyardı ve geri döndü. Gecenin son saatlerinde yine çocuğun ağladığını duyunca bu sefer annesine gidip şöyle dedi: "Yazıklar olsun! Senin kötü bir anne olduğunu görüyorum; neden çocuğun gecenin başından beri sürekli ağlıyor da susmuyor?" Cevabında kadın şöyle dedi: "Yâ, Abdellah (Ey Allah'ın kulu), bu gece çok üstüme geldin. Bu gece onu sütten kesmeye çalışıyordum fakat onu bir türlü memnun edemedim!" Ömer "Neden onu sütten kesiyorsun?" diye sordu. Kadın "Ömer'in, çocuklara sütten kesilinceye kadar nafaka vermemesinden dolayı onları sütten alıyoruz." dedi. Ömer "Çocuğun kaç yaşındadır?" diye sordu. [Kadın] "Bir kaç aylıktır" diye cevap verdi. [Ömer] "Yazıklar olsun! Onu sütten almakta acele etme" dedikten sonra gidip sabah namazını kıldırdı. Fakat namaz esnasında çok ağladığından dolayı cemaat onu duymakta zorluk çekti. Selam verdikten sonra da şöyle dedi: "Ey Ömer, sana yazıklar olsun, nice müslüman çocukları senin yüzünden telef olmuştur." Daha sonra emrettiği üzere memurlar halka şöyle seslendiler: "Çocuklarınızı erken sütten kesmeyiniz. Artık İslâmda her çocuğa nafaka ödenmesini farz kılıyoruz." Daha sonra bununla ilgili her tarafa mektupların gönderilmesini emretti.

Abdullah b. Ömer (radiyallâhu anh) şöyle anlatır: "Ömer (radiyallâhu anh) bir şeye kızdığı vakit Kur'ân âyetlerinden ona okunduğunda sakinleşirdi ve Allah'ın gazabından hep sakınırdı."

Tarih kitaplarında zikredilir: Emîrü'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) hicretin on yedinci yılında, çeşitli ordular kurduğu gibi her birinin başına da birer komutan tayin etmiştir. Bu komutanların her birine belirli bir sancak vermiştir. İstahr sancağını Osman b. Ebi'l-Âs'a verdi. Bisâ ve Dârâbcird sancağını Sâriye b. Zunaym el-Kinânî'ye vermiştir. Kirman sancağını ise

عبد الله عمر (رضي الله عنهما) کفت: جماعتی بازرکانان غریب بمصلّی فرو آمده بودند أمیر المؤمنین عمر (رضي الله عنه) عبدالرّحمن عوف را کفت: ''بیا تا امشب حراست ایشان کنیم از دزدان''. برفتند و باسبانی ایشان می کردند. آواز طفلی بکوش عمر رسیذ. برخاست و روی به آن جانب آورد برفت و ماذر آن طفل را کفت: ''از خذای بترس و با کوذك خوذ احسان کن''. بس باز جای خوذ آمذ. دیکر بار آواز کریستن طفل شنیذ. برخاست و برفت و ماذرش را همجنین کفت و بازکشت. دیکر بآخر شب آواز کریستن کوذك شنیذ و برخاست و برفت و کفت: ''ویَحکترا ماذری بذ می بینم. جرا این فرزند قرار نمی کیرذ و از اول شب باز می کریذ؟'' زن کفت: ''یا عبد الله، ابرام کردی امشب بر من. امشب او را از شیر باز می کیرم و خرسند نمی شوذ''. عمر کفت: ''جرا او را از شیر باز می کیری؟'' کفت: ''از برای انك عمر نفقۀ طفلان نمی دهذ تا وقتی کی ایشانرا از شیر باز می کیرند''. کفت: ''سِنّ فرزند تو جند است؟'' کفت: ''جندین ماه''. کفت: ''ویَحكِ، شتاب مکن در فِطام او''. بس عمر (رضي الله عنه) و نماز بامداذ کزارد و می کریست [۸۸أ] جنانك از آواز کریه مردم قرآئت او درنیافتند. جون سلام داذ کفت: ''یا بؤسَ لعُمَر کم قد قَتَل أولادَ المسلمین''. بس فرموذ و ندا کردند کی: ''کودکان شما را زوذ از شیر باز مکیریذ. کی ما هر مولودی را در اسلام نفقَه فرض می کنیم''. بس فرموذ و به این معنی مکتوبات به آفاق نوشتند.

عبد الله عمر (رضي الله عنهما) کفت: ''هرکز ندیذم کی عمر را (رضي الله عنه) خشم کرفت و ذکر خذای تعالی بیش او کردند یا بآیتی از قرآن او را تخویف کردند، إلاّ کی انجه خواستی کردن از ان باز ایستاذی و نکردی''.

در تواریخ آورده اند کی: أمیر المؤمنین عمر (رضي الله عنه) در سنه سبع عشرة لشکرها ترتیب داذ. و بر هر لشکری أمیری کماشت و هر یکی را علمی داذ: علم اصطخر بعثمن بن أبي العاص داذ. و علم بسا و دارالجرد بسارية بن زُنَیم الکناني داذ. و علم کرمان

Süheyl b. 'Âda'ya vermiştir. Bunlar h. 18 (m. 639-640) yılında belirlenen bölgelere gönderilmiştir. Osman b. Ebî el-Âs, İstahr ve Cûr, yani Firûzâbâd bölgesini h. 23 (m. 643-644) yılında güçle fethetmiştir. Sâriye b. Zunaym el-Kinânî ise Bisâ ve Dârâbcird'i fethettiği sırada Fars'ta toplanan orduyu kuşatmıştır. Onlar da çeşitli bölgelerden yardım talebinde bulunmuşlardı. Bir hayli asker topladıktan sonra Bisâ ve Dârâbcird bölgeleri arasında İslâm ordusuyla savaşmışlardır. Cuma günü, Ömer (radiyallâhu anh) hutbe okuduğu sırada bu hâl ona mâlûm olunca hutbe arasında haykırarak şöyle demiştir: "Ey Sâriye, dağa, dağa!" O sırada Sâriye ve askerleri Ömer'in sesini duyup dağı arkalarına almışlardır. Böylece Allah azze ve celle onları bu savaşta muzaffer kılmış ve Pers ordusunu da hezimete uğratmıştır. Sâriye geri döndüğünde şöyle anlattı: "Biz düşmanla savaşırken, "Yâ Sâriye el-cebel" nidâsını üç kez duyduk, ne olduğunu anlamadık, fakat sırtımızı dağa verdik ve Allah azze ve celle, düşmanı bizden defetti."

Belâzûrî[1] şöyle anlatır: Benî Dırâm b. Mâlik el-Cuhenî'den olan Şihâb Muhammed b. el-Himre, Emîrü'l-mü'minîn Ömer'in yanına geldiğinde, Ömer ona "Senin adın nedir?" diye sormuş. O "Şihâb" demiş. "Kimin oğlusun" diye sormuş. O da "Himre'nin." demiş. "Hangi kolundansın?" diye sormuş. "Haraka'dan." demiş. "Hangi kabiledensin?" diye sormuş. "Benî Dırâm'dan." demiş. "Nereden geliyorsun?" diye sormuş. "Hirretü'n-nâr/Ateşin olduğu yer." diye cevap vermiş. "Evin nerede?" diye sormuş. "Zatü'l-lezâ'da" diye cevap vermiş. Sonunda Emîrü'l-mü'minîn şöyle demiştir: "Allah bizi ateşten korusun; ancak senin halkın ateşten kurtulamaz!" Geri döndüğünde tüm kavmini yanmış bir şekilde bulmuştur!

Şöyle anlatırlar: Acem'in son hükümdarı Yezdcird b. Şehriyâr, Emîrü'l-mü'minîn Ömer'e (radiyallâhu anh) onların âdetlerini ve huylarını öğrenmek üzere bir elçi gönderdi. Elçi Medine'ye gelince, halka "Sizin padişahınız nerede?" diye sordu. Ona şöyle cevap verdiler: "Bizim padişahımız yok; bizim emîrimiz var ve şu an sahradadır." Elçi onun bulunduğu yere gitti.

1 *Fütûhu'l-büldân* eseriyle bilinen âlim (ö. 279/893) hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Belâzûrî", *DİA*, V, Ankara, 1992, s. 392-393.

بسُهَيل بن عدي داذ. و در سنة ثمان عشرة روانه شذند. و عثمان بن أبي العاص اصطخر وجور يعنى فيروزآباذ در سنة ثلاث و عشرين فتح كرد بقهر. و سارية بن زُنَيم بسا و دار الجرد فتح كرد بقهر. لشكرها فارس مجتمع بوذند انجا، و محاصره كرد ايشانرا. ايشان از هر جانب مدد خواستند و لشكر بسيار جمع كردند. و ميان بَسا و دار الجرد با لشكر اسلام [٨٨ب] محاربه كردند. در روز جمعه و أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) بر منبر بوذ و خطبه مى كرد. و آن حال بر وى كشف شذ در ميان خطبه آواز برداشت: ’’يا سارية، الجبل، الجبل‘‘. دران ميان سارية و لشكر آواز عمر بشنيذند كوهى از بس ايشان بوذ. بشت با كوه داذند و خذاى عزّوجلّ نصرت داذ ايشانرا و لشكر بارس را بهزيمت كردند. جون سارية باز آمذ كفت: ’’ما در جنك بوذيم با دشمن، سه بار اين آواز شنيذيم كى: ’’يا سارية، الجبل‘‘. ندانستيم كى جيست. بشت بكوه داذيم و خذاى عزّ وجلّ دشمن ما را از ما دفع كرد.

بلاذرى آورده كى: شهاب محمد بن الحمرة از بني ضرام بن مالك الجُهَنّي بيش أمير المؤمنين عمر آمذ. از او برسيذ كى: ’’نام تو جيست؟‘‘ كفت: ’’شِهاب‘‘. كفت: ’’بسر كه؟‘‘ كفت: ’’حمرة‘‘. كفت: ’’از كذام كروهى؟‘‘ كفت: ’’از حرقة‘‘. كفت: ’’از كذام قبيله؟‘‘ كفت: ’’از بني ضرام‘‘. كفت: ’’از كجا آمذى؟‘‘ كفت: ’’از حرّة النّار‘‘. كفت: ’’منزلت كجاست؟‘‘ كفت: ’’بذات اللّظى‘‘. أمير المؤمنين كفت: ’’نعوذ بالله من النّار ما أظن قومك إلا و قد احترقوا‘‘. جون بازكشت قومش همه سوخته بوذند.

حكايت كرده اند كى: يزدجرد بن شهريار كى آخر ملوك عجم بوذ، در أيّام ملك رسولى فرستاذ بأمير المؤمنين (رضي الله عنه) تا شمائل [٨٩أ] و عادات و أحوال او را باز داند. رسول جون در مدينة آمذ برسيذ كى: ’’باذشاه شما كجاست؟‘‘ كفتند: ’’ما را باذشاه نيست؛ مارا أميرى هست، و بصحرا رفته‘‘. رسول در أثر وى رفت بصحرا

Emîrü'l-mü'minîn'i güneşin altında, kırbacını başının altına koymuş, alnı kan ter içinde ve uzandığı toprağı vücudunun terinden ıslanmış vaziyette buldu. Onu bu hâlde görünce şöyle dedi: "Adalet sergilediğinden dolayı güvende uyuyor ve huzur buluyorsun! Bizim efendimiz ise zulüm ettiğinden dolayı geceleri binlerce asker tarafından korunduğu hâlde hâlâ korkuyor! Yemin ederim ki İslâm dini haktır, ben dönüp görevimin sonucunu bildirdikten sonra geri gelip müslüman olacağım!"

Rivayet edilir ki Ömer'in (radiyallâhu anh) yüzünde aşırı ağladığından dolayı iki siyah çizgi oluşmuş idi. Hasan (rahimehullâh) şöyle anlatır: "Ömer (radiyallâhu anh), bazen Kur'ân âyetlerinden birisine rastladığında duygulanıp yüksek sesle ağladıktan sonra yere düşerdi, öyle ki halk onun hasta olduğunu zannederek onu ziyaret etmek için evine giderdi."

Hilâfetinin altıncı senesi, hicretin on sekizinci yılında büyük bir kıtlık yaşandı. Medine'de ise bunun etkisi daha da fazla idi. Buna "Kahtu'r-Rimâde"adı verildiği gibi aynı yıla da 'Âmmu'r-Ramâde" adı verilmiştir. Bunun sebebi, rüzgâr estiği vakit yerden savurduğu toprağın küle benzemesinden dolayıdır. Ramâd da kül demektir. Bu yılın dokuz ayı gayet büyük bir kıtlıkla geçti. Bu süre zarfında Emîrü'l-mü'minîn (radiyallâhu anh) ne süt, ne yağ, ne et ve ne de kuyruk yağı yedi. Bütün günleri oruç tutarak geçirirdi. İftar vaktinde de bir miktar ekmeği zeytin yağına doğrar yerdi ve defalarca şunu zikrederdi: "Halkın yaşadığını yaşamazsam, onların başına gelen benim de başıma gelmezse onlarla nasıl ilgilenebilirim."

Yusuf (aleyhisselâm) da kıtlık yıllarında çok az yemek yerdi. Ona şöyle dediler: "Hazinelerin tamamı senin elinde, neden açlık çekiyorsun?" O şöyle cevap verdi: "Doyarsam açları unutacağımdan korkuyorum!"

Şöyle anlatılır: O sırada zayıflıktan yüzünün rengi solmuştu. Onun siyahlaşan yüzünü fark eden biri, bunun sebebini sordu. Ona şöyle dediler: "Halkın vaziyetini düşünerek yağı, sütü ve yiyecekleri kendine haram edip sadece biraz zeytinyağı yediğinden yüzü kırışmış ve buruşmuştur."

وأمیر المؤمنین را دیذ در آفتاب خفته، و درّه زیر سر نهاذه و عرق بسیار بر بیشانی آورده و زمین از عرق وی تر شذه. رسول جون ویرا بان صفت دیذ کفت: ''عدل کردی و أیمن خفتی و آسایش یافتی. و صاحب ما جور کرد و هر شب جندین هزار مرد ملازم اواند و هنوز می ترسذ. کواهی میدهم کی دین اسلام حقّ است. من بروم و جواب رسالت باز رسانم و باز آیم و مسلمان شوم''.

آورده اند کی: در روی عمر (رضي الله عنه) دو خطّ سیاه بوذ از بسیاری کی کریسته بوذ. حسن (رحمه الله) کفته است کی: عمر (رضي الله عنه) کاه بوذه است کی بآیتی از قرآن بکذشتی، در وردی کی داشت و بآواز سخت بکریستی و بیفتاذی و در خانه بماندی و مردم کمان بردندی کی بیمار است و بعیادت رفتندی.

و در سنة ثمان و عشرة کی سال ششم از خلافت او بوذ، قحطی عظیم بیذا شذ؛ و در مدینة سخت تر بوذ. و آنرا ''قحط الرمادة'' نام کردند. و سال را ''عام الرمادة'' نام کردند. [٨٩ب] از بهر انك جون باذ بیامذی، خاك از زمین برانکیختی مثل رَماد بوذی. و رَماد خاکستر است. و درین سال نه ماه قحط بغایت سخت بوذ. و درین مدّت أمیر المؤمنین عمر (رضي الله عنه) نه شیر جشید و نه روغن و نه کوشت خورد و نه جربش. و همه روز بروزه بوذ وقت افطار زیّت باره ای بیاوردندی نان ثرید کرده و قدری ازان بخوردی. و بارها کفتی: ''کیف یعنینی شان الرّعیّة إذا لم یمسّني ما مَسّتهُم''.

همچنان کی یوسف (علیه السلام) در سالهای شدّت طعام کم خوردی او را کفتند: ''خزاین الارض در دست تو است. جرا کرسنکی می کشی؟'' کفت: ''می ترسم کی سیر شوم و کرسنکان را فراموش کنم''.

آورده اند کی: دران وقت از ضعف لونش متغیّر شذ شخصی او را دیذ کی رنك رویش سیاه بوذ. از سبب آن برسیذ. کفتند: ''روغن و شیر و خوردنی بر خوذ حرام کرده است موافَقت مردم را و اندکی زیت می خورذ و لونش ازان بشکسته''.

Yemek yediğinde de halkla beraber yerdi. Ata bindiği sırada atın tersinde arpa tanelerini fark edince şöyle dedi: "Mü'minler açlıktan, zayıflayarak öldükleri hâlde, bu hayvan (at) arpa yemiş! Allah'a yemin olsun ki halkın durumu iyileşene kadar ben bu ata binmeyeceğim."

Sâbir b. Zeyd, Ramâde yılında Ömer'in (radiyallâhu anh) üzerinde on altı yerinden yamalı bir cübbe giydiğini ve "Allah'ım, benim dönemimde Muhammed'in ümmetini helâk etme", yani "Ey Allah'ım, Muhammed'in ümmetini benim devrimde helâk eyleme" diye dua ettiğini anlatır. Araplar falanın üzerindedir dediklerinde onun zamanında olduğunu kastederler.

Ömer bizzat ihtiyaç sahiplerine erzak götürerek onlara yardım ederdi ve gidemediği durumlarda da onlara un, hurma ve diğer gıdalardan gönderirdi. Geceleri de halk ile birlikte iftar ederdi. Bir gece şöyle dedi: "Bizimle kaç kişinin akşam yemeği yediğini sayınız." Saydılar, yedi bin kişi olup ayrıca gelemeyip de kendilerine yemek gönderilen hastaların ailelerinin ve çocuklarının da eklenmesiyle sayının da kırk bin kişiye ulaştığı ortaya çıktı. Başka bir gece tekrar saydılar. Bu sefer hazır bulunanların sayısının on bin kişi ve diğerlerinin de elli bin kişi olduğunu öğrendiler. Ömer'in (radiyallâhu anh) yemeği tek renk (tek çeşit) idi. Zeytinyağı, sirke veya pekmez idi. Mü'minlerin annesi Hafsa'nın evine gittiğinde, Hafsa, onun önüne üzerine biraz zeytinyağı dökülmüş soğuk bir çorba ve bir de ekmek koydu. Ömer bunu görünce şöyle dedi: "Bir tabakta iki çeşit yemek! Allah sıkıntıyı (kıtlığı) bertaraf edene kadar, Allah'a yemin olsun ki onu tatmayacağım!"

Bir iş için adamlarından birisini gönderdiği zaman, onun ince elbise giymemesini, hızlı ve güzel yürür ata binmemesini, kendine hâcib tayin etmemesini, kapıcı görevlendirmemesini, çeşitli ve rengârenk yemeklerden yememesini şart koşardı. At, silah veya arzu ettiği başka şeyleri kendi parasıyla elde etmesi gerektiğini, dolayısıyla müslümanların beytülmâlinden harcamada bulunmamasını, ihtiyaç sahiplerine karşı herhangi bir beklentisinin bulunmamasını tenbih ederdi.

و جون طعام خوردی دران وقت، آن قدر کی خوردی با مردم خوردی. وقتی بر اسب نشست و اسب سرکین انداخت، و نظرش بران افتاذ و دران دانهای جو دیذ. کفت: ''المؤمنون يموتون من الجوع هزلاً وهذه الدّابة تعتلف الشّعير والله لا أركبها [٩٠أ] حتّى يحيى النّاس''.

وسابر بن زيد کفت عمر (رضي الله عنه) را دیذم در سال رماده و ازاری کی بر وی بوذ شازده رقعه بران زده بوذند. و می کفت: ''اللهمّ لا تجعَل هُلكةَ أمّة محمّد على رجلي''. یعنی: ''خذایا، هلاك أمّت محمّد مکن در زمان من''. عرب کویذ: ''كان ذلك على رجل فلان أي في زمانه''.

و دران زمان بنفس خوذ رفتی و تعهّد مردم کردی و طعام با خوذ داشتی و مردم را داذی و جون خوذ نرفتی آرد و خرما و خوردنی فرستاذی. و شبانکاه افطار با مردمان کردی. شبی کفت کی: ''بشماریذ کی بیش ما جند کس طعام عشا خوردند''. عدّ کردند و هفت هزار مرد بوذند. و آنان کی حاضر نشذه بوذند از عیالان بیماران و کودکان جهل هزار بوذند، وطعام به ایشان رسیذه بوذ. و شبی دیکر بشمردند ده هزار حاضر بوذند. و بنجاه هزار دیکران و عمر (رضي الله عنه) طعام کی خوردی، یك لون بوذی زَیت یا سِرکه یا دوشاب. وقتی بمنزل حفصه ماذر مؤمنان رفت حفصه باره ای مرقۀ سرد شده و نان بیش او آورد و زیت باره ای در سر آن کرد. عمر کفت: ''دو خوردنی در یك ظرف! واللهِ لا أذوقه حتّى ألقى الله''.

و جون عاملی را بجایی فرستاذی، شرط کردی با وی کی جامۀ رقیق نبوشذ. و بر اسب رهوار [٩٠ب] ننشیند. و حاجب نصب نکند. و دربان ننشاند. و جمع میان ألوان طعام نکند. و فرموذ کی: ''اسب و سلاح کی بکار بایذ؛ و آرزویی کی خواهذ از سیم خوذ کنذ؛ و در بیت المال مسلمانان تصرّفی نکند؛ و بر خذاوندان حاجات اقتراح هیجیز نکنذ''.

İmam Beyhakî[1] şöyle zikreder: Ömer (radiyallâhu anh), Sevâd-ı Irak'taki Cûhî bölgesine birini âmil/görevli olarak görevlendirerek ona şöyle dedi: "Git ve haracını tahsil et ve benden sana emir gelene kadar bu işin başında kal." Görevlendirilen kişinin bir kölesi bir de devesi var idi. Giderken onları da yanında götürdü. Cûhî'ye yaklaşana dek kölesiyle nöbetleşe deveye bindiler. O sırada köle, sahibine şöyle dedi: "Sen yaya vaziyette koşturarak deveyi yönlendirirken benim devede oturmam beni utandırıyor." Adam "O zaman ne yapalım? Zaten sıra da sende" dedi. Köle "Ben kendi sıramı sana veriyorum" dedi. Adam "Sen buna razı mısın?" diye sordu. O "Evet." dedi. Nitekim adam deveye bindi, kölesi de devenin dizginini tutup hareket ettiler. Cûhî'ye vardıkları zaman bölgenin önde gelenleri ve çiftçileri "Bir emîr geldi" diye seslendiler. Onu görünce herkes ona secde etti. O da deveden inerek secde etti. Onlar başlarını kaldırdıkları zaman, o hâlâ secde ediyor vaziyette idi. Bunu görünce ona şöyle sordular: "Sen neden secde ediyorsun?" O da şöyle dedi: "Secde eden bir toplumu görünce ben de onlara katılarak secde ettim." Onlar şöyle dedi: "Onlar sana secde ettiler." "Bana mı secde ettiniz?" diye sordu. "Evet" dediler. Bunu duyunca kölesine şöyle dedi: "Ömer beni Allah yerine koysunlar diye mi gönderdi? Acele et geri dönüyoruz!" Daha sonra deveye binerek Medine'ye geri döndüler. Ömer'i görünce ona şöyle dedi: "Beni Allah olarak kabul etsinler diye mi gönderdin?" Ömer (radiyallâhu anh) bunu duyunca gülmeye başladı ve onu serbest bıraktı. Bu sefer aynı görev için ensârdan iki kişi gönderdi. Onlar oraya vardıklarında halk birbirine şöyle dedi: "Onlara secde etmeyin, çünkü secde ederseniz bunlar da geri giderler." Daha sonra onlara bir yemek hazırladılar. Onlar "Bismillâh" diyerek yemeğe başladılar. Yemek esnasında bir şahıs onlara gelerek biraz yemek almak istedi. Ona şöyle dediler: "Bırak, bu çok lezzetli bir yemektir." O da şöyle dedi: "Bizde bundan daha lezetli olanı var." Bunu dedikten sonra yemeği aldı ve yerine başka yemekten bir tabak getirip koydu. Görev için bölgeye gelen adamlardan biri diğerine şöyle dedi: "Biz buraya, dünyadaki lezzetli yemekleri yemek için mi gönderildik? Acele et, geri dönüyoruz." Daha sonra kalkıp Medine'ye geri döndüler. Ömer onları görünce şöyle sordu:

1 Âlim hakkında geniş bilgi için bkz. Kandemir, "Behyakî Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, VI, Ankara, 1992, s. 58-61.

امام بيهقي آورده کی عمر (رضي الله عنه) مردی را بعاملی بجوخی فرستاذ از سَواد عراق. ويرا کفت: ’’برو و استخراج خراج آن بکن و بر سر آن باش کی فرمان من بيايذ‘‘. آن مرد غلامی و اشتری داشت، هر دو را با خوذ ببرد. و با غلام بنوبت بران شتر می نشستند. عقبه او را و عقبه غلام را تا بنزديك جوخی رسيذند. غلام سيِّد را کفت: ’’من شرم دارم کی من بر شتر باشم و تو بياذه دَوی و اشتر رانی‘‘. کفت: ’’جون کنم کی آن عقَبه ترا است؟‘‘. غلام کفت: ’’من اين نوبت ترا کردم‘‘. کفت: ’’نفسِ تو با اين خوش است؟‘‘ کفت: ’’بلی‘‘. بس بر نشست و غلام اشتر می راند تا بجوخی رسيذند. زعما و دهقانان انجا ندا کردند کی: ’’اميری آمذ!‘‘ جون او را ديذند، سجده کردند او نيز از شتر فرو آمذ و سجده کرد. ايشان سر برداشتند. او هنوز در سجود بوذ. جون سر برداشت، کفتند: ’’تو جرا سجده کردی؟‘‘ کفت: ’’قومی را ديذم کی سجده کردند، و من نيز با ايشان سجود کردم‘‘. کفتند: ’’ايشان [۹۱أ] ترا سجود کردند‘‘. کفت: ’’سجوذ مرا کرديذ؟‘‘ کفتند: ’’آری‘‘. غلام را کفت: ’’عمر مرا فرستاذ کی مرا بخذايی کيرند؟ بشتاب تا باز کرديم‘‘. بس برنشست و بمدينة باز آمذ. جون عمر را ديذ کفت: ’’يا أمير المؤمنين، تو مرا فرستاذی تا بخذايی کيرند؟‘‘ عمر (رضي الله عنه) بخنديذ و ويرا رها کرد. و دو مرد ديكر را از أنصار بفرستاذ. جون انجا رسيذند مردم يكديكر را کفتند: ’’سجده مكنيذ ايشانرا. کی اكر سجود كنيذ ايشان نيز باز کردند‘‘. بس طعامی حاضر کردند ايشانرا. ايشان بسمِ الله کفتند و طعام می خوردند. مردی بيامذ و خواست کی طعام برکيرذ. کفتند: ’’بكذار کی طعامی خوش است‘‘. کفت: ’’بيش ما طعام خوشتر ازين هست‘‘. آن برکرفت و قصعۀ ديكر آورد و بنهاذ. يكی ازيشان ديكر را کفت: ’’ما را فرستاده اند کی طيّبات خوريم در حيوة دنيا! شتاب کن تا برويم‘‘. برخاستند و بمدينة باز آمذند بيش عمر. کفت:

"Sizin geri dönmenize sebep olan nedir?" Onlar şöyle cevap verdiler: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, sen bizi dünya hayatında iyi ve lezzetli yemekler yiyelim diye mi gönderdin?" Ömer (radiyallâhu anh) bunu duyunca onlara kızarak "Ne yapayım? Kimi göndereyim? Kimden yardım isteyeyim?" dedikten sonra onları da serbest bıraktı. Bu sefer Fureyne muhâcirlerinden olup Ebü'l-Yesâr adıyla da bilinen şahsı çağırtıp bu görev için onu gönderdi. Cûhî'ye vardığında, bölgenin haracının tümünü ona getirerek şöyle dediler: "Bu bizim haracımızdır." Üzerine bir şeyler ekleyerek "Bu da bizim sana hediyemizdir" dediler. Adam şöyle dedi: "Benim buna ihtiyacım yok ve Emîrü'l-mü'minîn bunu bana emretmemiştir." Onlar şöyle dediler: "Biz kendi isteğimizle bunu veriyoruz." Adam hediyeyi reddederek sadece haracı tahsil edip Emîrü'l-mü'minîn'e götürdü.

Emîrü'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh), görevlileri kendi tayin eder ve her birisini de bir seneden fazla görevlendirmez idi. Alçak gönüllü olanlarına karşı metin ve nazik, kibirli olanlarına karşı da sert davranırdı. Gerçeği ve hakkı gördüğü zaman nefsi onu haktan alıkoyamazdı. Bir gün şöyle dedi: "Bu yeni getirilen ağır mehirler de nedir? Allah Resûlü'nün (s.a.) koyduğu miktardan daha fazla mehir koyandan geri alırım!" O sırada kadınlardan birisi kalkarak şöyle dedi: "Yâ İbne'l-Hattâb, Allah azze ve celle böyle yapmamış, Allah azze ve celle şöyle buyurmuştur: "*Yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın.*"[1] Ömer (radiyallâhu anh) şöyle dedi: "Bir yöneticinin hata yaptığını görürseniz şaşırmayınız ve doğruyu söyleyen bir kadına da şaşırmayınız. Bu kadın sizin emîriniz ile müsabaka meydanında yarışmış ve kazanmıştır."

Birisinin "Allah'ım, beni az olanlardan kıl!" diye dua ettiğini görünce ona: "Okuduğun bu dua nedir?" diye sordu. Adam şöyle cevap verdi: "Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Kullarımdan şükredenler pek azdır.*"[2] Ben de Allah'a beni daha az olanlardan (çok şükredenlerden) etsin diye dua ediyorum." Bunu duyunca Emîrü'l-mü'minîn şöyle dedi: "Bütün halk, Ömer'den daha bilgilidir."

Bir gün bir genç ile karşılaştığında ondan su talep etti. Genç suyun içine biraz bal katarak getirdi. Emîrü'l-mü'minîn suyu içmeyerek şöyle dedi: "Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz, onların zevkini sürdünüz.*"[3] Genç şöyle der: "Yâ Emîre'l-mü'minîn,

1 Nisâ, 4/20.
2 Sebe, 34/13.
3 Ahkâf, 46/20.

’’جه شما را باز آورد؟‘‘ كفتند: ’’يا أمير المؤمنين، تو ما را فرستاذى كى طعامهاى طيّب لذيذ خوريم در حيوة دنيا؟‘‘ عمر (رضي الله عنه) در خِشم شذ و كفت: ’’جكونه كنم؟ عمل كرا فرمايم؟ و استعانت بكه كنم؟ ‘‘ ايشان را رها كرد. و يكى را از مهاجران از قُرينه كى او را أبو اليسار [٩١ب] كفتندى بخواند. و او را بفرستاذ. جون بجوخى رسيذ، خراج بيش او آوردند بتمامى و كفتند: ’’اين خراج ما است‘‘. و جيزى ديكر بر سرش نهاذند و كفتند: ’’اين هديّه است ترا‘‘. كفت: ’’مرا به اين حاجت نيست و أمير المؤمنين مرا به اين نفرموذه‘‘. كفتند: ’’ما برغبت خوذ مى دهيم‘‘. آنرا ردّ كرد و خراج بركرفت و بيش أمير المومنين برد.

و أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) عاملان را خوذ حساب كردى و هر عاملى را يك سال زيادت توليت نكردى. و نرمى كردى با كسى كى خاضع بوذى؛ و دشوار و سخت بوذى بر كسى كى تكبّر كردى. و جون حقّ بر وى ظاهر شذى، هواى نفس او را ازان منع نكردى. روزى كفت: ’’اين كاوينهاى كران جيست كى از نو آورده اند؟ هر كس كى كاوين زن زياده ازان كند كى رسول خذاى (صلى الله عليه وسلّم) كرد، ازو باز ستانم‘‘. زنى برخاست و كفت: ’’خذاى عزّ وجلّ جنين نكرده يا ابن الخطّاب. خذاى عزّ وجلّ كفت ﴿وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا﴾ عمر (رضي الله عنه) كفت لا تتعجّبوا من إمام أخطأ وامرة أصابَت ناضلَت أميرَكم فَنَضَلته‘‘.

وقتى شنيذ كى شخصى دعا مى كرد و مى كفت: ’’اللهمَّ اجعَلنى من القليل‘‘. و آن شخص راكفت: [٩٢أ] اين جه دعايى است كى مى كويى؟‘‘ كفت: ’’خذاى تعالى مى كويذ: ﴿وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ﴾ و دعا مى كنم كى مرا ازان قليل كند.‘‘ أمير المؤمنين كفت: ’’كلّ الناسِ أعلم من عمر‘‘.

روزى بر جوانى بكذشت و ازان جوان آبى خواست. آن جوان باره اى عَسَل در آب كرد و بياورد. أميرالمؤمنين آن آب نخورد. كفت: ’’خذاى تعالى مى كويذ: ﴿اَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا﴾. جوان كفت: ’’يا أميرالمؤمنين،

öyle değil, ondan öncekini oku: "*İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün...*"[1] "(Hâlbuki) biz müslümanız." deyince Ömer fark edip suyu alıp içti ve şöyle dedi: "Herkes Ömer'den daha fakihtir (bilgindir)."

O (radiyallâhu anh), bütün hak sahiplerini hakkına kavuştururdu ve şöyle demiştir: "Allah'a hamd olsun, eğer yönetici vasfıyla yaşıyor olsam, muhakkak müslümanların hukukunu tamamıyla yerine getireceğim. Hatta bir çobanın veya eşeğin hakkına da riâyet edeceğim; hatta bir eşeğin anırışına bile. Ve (bu yolda) mahcup olmayacağım." Ayrıca şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun, eğer Allah beni korursa (yönetici olarak Allah bana ömür verirse), benden sonra başkalarına ihtiyacı olmasın diye Irak bölgesinin dul kadınlarını aile sahibi yapacağım." Kendisi erken dünyadan göç etmiştir (radiyallâhu anh ve ardâhu).

Bütün hâllerinde Allah'a karşı mütevazı, Allah'ın (azze ve celle) emirlerine karşı da alçak gönüllü idi. Yapması gereken işlerde kusur işlememiş; emîrlik onu değiştirmemiş ve nimet onu gurura kaptırmamıştır. Hükümdarlığı süresince hiçbir müslümana karşı kibirli olmamış ve hiç kimseye üstünlük taslamaya yeltenmemiştir. İster önde gelen birisi ister kendi akrabası olsun hiçbir kulun hakkı konusunda kimseyi kayırmamıştır. Kendi oğlu Ebû Şahme Abdurrahman Asgar'ı Allah Resûlü'nün (s.a.) camiinde kendi kölesi olan Eflah'a kırbaçlattı ve bundan dolayı öldüğü meşhurdur.

Kırk gün sonra Huzeyfe b. el-Yemân gelip şöyle dedi: Dün gece dua ve münacatımı bitirdikten sonra uykuya daldım, rüyamda Allah Resûlü'nü (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve onunla birlikte o genci, yani Ebû Şahme Abdurrahman Asgar'ı gördüm. Genç, yeşil bir izar giymişti. Allah Resûlü (s.a.) bana şöyle dedi: "Ömer'e benden selam söyle ve ona de ki, Allah Teâlâ ona Kur'ân okumasını ve hadleri uygulamasını emretmiştir." Genç bana şöyle dedi: "Yâ Huzeyfe, babama benden selam söyle ve ona şunu de: "Beni pâk ettiğin gibi (cezalandırarak günahtan arındırdığın gibi), Allah da seni pâk etsin."

O (radiyallâhu anh), hiçbir zayıfın hakkını elinden almamıştır. O kimsenin zayıflığı ve daha güçlü olanın kuvvetinden ötürü müsamaha göstermedi. Zayıfların, yaşlıların ve dul kadınların nafakasını kendi alıp onlara ulaştırırdı. Kendi omzunda su tulumlarını taşıyarak onlara götürürdü.

1 Ahkâf, 46/20.

اين ترا نيست؛ ما قبل آيات برخوان: ﴿وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ﴾. ''وما مسلمانانيم''. عمر فرا كرفت و آب باز خورد و كفت: ''كلّ أحد أفقه من عُمَر''.

و او (رضي الله عنه) هر صاحب حقّى را بحلّ خوذ رسانيذ و كفت: ''والله لئن عِشتُ إلى قابك لياتيَن كلّ مسلمٍ حقهُ أو حظّه حتّى يأتي الرّاعي بسر َحميرَ حقّه ولم يَعرَق جبينه''. و كفت: ''والله لئن سَلّمني الله لأدعَنّ أراملَ أهل العراق لا يحتَجن إلى أحدٍ بعدي أبداً''. و خوذ زوذ از دنيا برفت (رضي الله عنه و أرضاه).

و در جملۀ أحوال خوذ متواضع بوذ خذايرا و خاضع بوذ امر خذايرا عزّ وجلّ. ودر هيج كار كى قيام بذان لازم بوذ البتّه تقصير نكرد. أمارات او را از حال نكردانيذ. و نعمت او را [٩٢ب] در بطر نياورد. و در سلطنت بر هيج مؤمن تكبّر نكرد. و بر هيج تَطاوُل اقدام ننموذ. و در حقّ هيج آفريده را محاباة نكرد. و اكر جه انكس عظيم الشّان بوذ يا خويش او بوذ، بسر خوذ أبو شحمة عبدالرّحمن أصغر حدّ زد بدست أفلح كى غلام او بوذ در مسجد رسول خذاى (صلى الله عليه وسلّم). جنانك مشهور است و دران هلاك شذ.

بعد از جهل روز حُذيفة بن اليمان آمذ و كفت: ''دوش جون از وردى كى داشتم فارغ شذم در خواب شذم. و رسول خذاى (صلى الله عليه وسلّم) را ديذم و آن جوان، يعنى أبو شحمة عبدالرّحمن أصغر با وى. و جوان حلّه اى سبز بوشيذه بوذ. رسول خذاى (صلى الله عليه وسلّم) مرا كفت: ''سلام من بعمر رسان و بكوى وى را خذاى اين جنين فرموذه است ترا كى قرآن خوانى و اقامت حدّها كنى.'' و غلام مرا كفت يا حُذَيفه سلام از من ببذر من رسان و بكوى ويرا ''طهَرّك الله كما طهرّتني.''

و او (رضي الله عنه) استخراج حقّ از هيج ضعيف فرو نكذاشت. ضعف او را و مسامحت هيج قوى نكرد قوّت او را.و نفقات ضعفا و عجزه و بيوه زنان بنفس خوذ برداشتى و به ايشان رسانيذى. و مشك آب در كردن خوذ كرفتى و به ايشان بردى.

İmâm Abdurrahman Evzâ'î (rahimehullâh) şöyle anlatır: "Ömer (radiyallâhu anh), gece vaktinde evden dışarı çıktı. Talha b. Ubeydullah (radiyallâhu anh), onun bir eve girdiğini ardından o evden çıkıp başka bir eve girdiğini gördü. Ertesi sabah Talha o evlerden birisine uğradı. Orada gözleri görmeyen ve yatalak yaşlı bir kadın gördü. Ona şöyle sordu: "Dün gece o adam neden sana uğradı?" Kadın şöyle dedi: "O bir süredir benimle ilgileniyor, ihtiyacım olan şeyleri temin eder ve evimden çıkartılması gereken şeyleri de çıkarır." Talha tefekküre daldı ve kendi kendine şöyle dedi: "Ey Talha, annen, karanı bağlasın![1] Ömer'in izlerini mi takip ediyorsun!"

Rivayet edilir ki Ömer (radiyallâhu anh), daha bilgili, faziletli ve basîretli olmasına rağmen sahâbîlerle istişare etmeden herhangi bir hükmü uygulamaz ve karar vermezdi. Hilâfeti süresince bin yedi yüz kere minberde İslâm ehlini doğru yola davet etmiştir. Derler ki o fazilet ve heybette kâmildi, onda bundan daha fazlası da olamazdı. Anlatılanlara göre, müslüman olduktan sonra tebessüm etmek dışında hiç gülmemiştir. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatından sonra farkında olmadan yaptığı mizahların dışında tebessüm dahi etmemiştir.

Şöyle anlatılır: Hacamat sırasında haccâmın yaptığı muhabbetlerden hoşnut olup ona kırk dinar verilmesini emretmiştir. Onun (radiyallâhu anh) kerametleriyle ilgili şöyle anlatılır: İmâm Ebû Hanîfe'nin (rahimehullâh) civarında yaşayan değirmenci Râfizî bir adam varmış. Adamın iki atı varmış. Bunlardan birisine Ebû Bekir, diğerine de Ömer adını vermiş. Bir akşam atlardan birisi bir çifte atarak onu helâk etti. Ebû Hanîfe'ye bu haberi verince şöyle demişti: "İyice bakınız, muhtemelen Ömer olarak adlandırdığı at onu tekmelemiştir." Araştırdıktan sonra onu öldüren atın, bahsedilen at olduğunu öğrenmişlerdi.

Bir de şöyle rivayet edilir: Râfizî olan bir şahıs birini evine misafir olarak götürmüş. İki tane balık pişirmiş. Misafirin önüne koyarken şöyle demiş: "Birisi Ömer, diğeri de Ebû Bekir'dir, buyur." "Sen Ebû Bekir olanı ye,

---

1 Arapça bir beddua kavramıdır.

امام عبدالرّحمن [٩٣أ] أوزاعي (رحمه الله) آورده کی: أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) در تاريکی شب بيرون شذ طلحة بن عبيدالله (رضي الله عنه) او را ديذ کی در خانه ای شذ، بس بيرون آمذ و در خانه ای ديکر شذ. بامداذ طلحة دران خانه شذ. بيرزنی را ديذ مُقعَد و نابينا. کفت: ’’اين مرد دوش جه کار را بيش تو آمذ؟‘‘ کفت: ’’او تعهّد من می کنذ از فلان وقت باز. و آنجه مرا بکار می بايذ می آورذ و هر اذآيی کی در خانۀ من می باشذ بيرون می برذ‘‘. طلحة بخوذ باز رفت و کفت خوذ را: ’’ثکِلتك أمّك يا طلحة؟ تتبع عَثَرات عمر می کنی؟‘‘

آمذه است کی: عمر (رضي الله عنه) با فضل و وفقِه کی داشت و با حسن بصيرت کی او را بوذ، در أخذ أحکام و طرق قياس و معرفت آثار تنفيذ هيج حکم و امضای هيج قضيّه نکردی إلاّ بمَجمع صحابه و حضور ايشان. و در أيّام خلافت او هزار و هفتصد منبر دعوت نهاذه است أهل اسلام را. و کفته اند: اکر او را بيش ازين نبوذی فضلی تمام بوذی و مهابتی تمام داشت. آورده اند کی: از انکاه کی مسلمان شذ، نخنديذ إلاّ تَبسُّم. و از انکاه کی رسول (صلى الله عليه وسلم) از دنيا رفت، تبسّم نکرد و هرکز مطاح نکردی إلاّ بسهو.

آمذه است کی: حجّامی مويش باز می کرد، و حجّام را حَدَث [٩٣ب] افتاذ. بفرموذ و حجّام را جهل دينار داذند. و از کرامات او (رضي الله عنه) آورده اند کی: در جوار امام أبو حنيفة (رحمه الله) آسيابانی رافضی بوذ و دو استر داشت. يکی را أبو بکر نهاذه بوذ و يکی را عمر. شبی ازان هر دو يکی او رالکدی زد و او را بجای خوذ بکشت. أبو حنيفة را خبر داذند. کفت: ’’ببينيذ که آن يکی کی او را عمر نام کرده بوذ لکد زده است؟‘‘ احتياط کردند، و همان يکی او را کشته بوذ.

و آورده اند کی: شخصی رافضی يکی را بمهمانی برد دو ماهی بخته بيش مهمان آورد. و کفت: ’’يکی أبو بکر است و يکی عمر. تو اين يکی کی أبو بکر است می خور،

ben de Ömer olanı yiyeceğim. Çünkü o daha iridir ve onu yiyince kuvvetlenirim." Balıktan bir parça alıp ağzına koyduğu sırada balığın kılçığı boğazına saplanmış ve ölmüştür.

Emîrü'l-mü'minîn Ömer (radiyallâhu anh) ordusunu savaşa gönderdiği zaman, alınan kölelerden cünüp olanlarının Medine'ye getirilmemesini emretmiştir.

Ömer tarafından Kûfe'ye vali olarak tayin edilen Muğire b. Şû'be (radiyallâhu anhuma), marangozluk, demircilik, terzilik, taş işçiliği, boyacılık vs. zanaatlarda usta olan, Firûz Ebû Lü'lü'e künyesi ile bilinen kölenin Acem ülkesinden getirildiği haberini aldı. Emîrü'l-mü'minîn'e mektup yazarak zikredilen kölenin Medine'ye insanların menfaati için gönderilmesi ile ilgili izin istedi. O da gönderilmesine izin verdi. Muğire onun harac/vergi olarak kendisine her ay yüz dirhem ödemesini şart koştu.

Köle, Emîrü'l-mü'minîn'e (radiyallâhu anh) giderek belirlenen verginin fazla olduğundan şikâyetçi oldu. Ömer ona şöyle sordu: "Ne iş yaparsın?" O da sahip olduğu meslekleri saydı. Ömer (radiyallâhu anh) ona şöyle dedi: "Sahip olduğun meslekler karşısında alınacak haraç fazla değildir!" Bahtsız (Firûz) bunu duyunca sinirlendi ve homurdanarak Ömer'in yanından çıktı. Daha sonra Ömer (radiyallâhu anh) onunla karşılaştığında ona şöyle dedi: "Bana su ile dönen bir değirmen yapabilir misin?" Müdebbir kızarak şöyle cevap verdi: "Sana öyle bir şey yapacağım ki doğuda ve batıda anlatılsın!" Ömer etrafındakilere "Bu adam beni tehdit etti." dedikten sonra dönüp evine gitti. Ertesi gün Ka'bü'l-Ahbâr ona uğradığında şöyle dedi: "Yâ Emîrü'l-mü'minîn, sen üç gün içinde dünyadan gideceksin." O "Nereden biliyorsun?" diye sordu. "Tevrat'tan biliyorum" diye cevap verdi. O "Sen Ömer b. Hattâb'ı Tevrat'ta mı görüyorsun?" diye sordu. O da "Vallahi hayır! Lâkin onda senin sıfatlarını ve özelliklerini görebiliyorum; senin hayatın sona ermiştir!" dedi. Ömer (radiyallâhu anh) ona "Ama vücudumda herhangi bir ağrı hissetmiyorum!" dedi. Ve şu sözlerle devam etti:

Ka'b bana üç gün mühlet verdi, ben o üç günü sayıyorum
Şaşıracak bir durum yok; Ka'b'ın bana söylediği doğrudur

و من اين كى عمر است مى خورم كى اين غليظ تر است و مرا قوّت بيشتر باشذ''. باره اى ازان در دهان نهاذ. خارى دران بوذ آن خار سخت در كلويش كرفت و او را بكشت.

وأمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) لشكرى را كى بغزو فرستاذى فرموذى كى برده كى آورند، آنرا كى احتلام افتاذه باشذ بمدينة نياورند.

مغيرة بن شُعبة عامل كوفة بوذ از جهت عمر (رضي الله عنهما) و از برده اى كى از بلاد عجم آورده بوذند، غلام بالغ رسيذه نام و كنيتش فيروز أبو لؤلؤ بوى رسيذه بوذ كى جند بيشه دانستى؛ دروكرى و آهنكرى و درزهى [٩٤أ] و آس تراشى و نقّاشى و غير آن. مكتوبى نوشت بأمير المؤمنين و دستورى خواست كى او را بمدينة فرستذ منفعت مردم را. دستورى فرموذ او را در فرستاذن. و مغيرة هر ماه صد درم بر وى نهاذ ضريبهٔ كى بمغيرة مى دهذ.

غلام بيش أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) آمذ و شكايت كرد از كرانى خراج. عمر از وى برسيذ كى: ''جه عمل كنى؟'' عملها برشمرد. عمر (رضي الله عنه) كفت: ''خراجت كران نيست در جنب عملهاى تو''. آن مُدبِر بخشم از بيش عمر بيرون آمذ و مى دُنديذ. بس عمر (رضي الله عنه) او را بديذ و كفت او را: ''آسى بكن مرا كى بآب كردذ''. آن مدبر بخشم كفت: ''آسى بكنم ترا كى در مشرق و مغرب حديث ازان كنند!''عمر با كروهى كى با وى بوذند كفت: ''اين بنده تهديدى كرد مرا''. و بازكشت و بمنزل شذ. روز ديكر كعب الأحبار بيشش آمذ و كفت: ''يا أمير المؤمنين، تو درين سه روز از دنيا بخواهى رفت''. كفت: ''از جه دانستى؟'' كفت: ''در توريت مى بينم''.كفت: ''تو عمر بن خطّاب را در توريت مى يابى؟'' كفت: ''اللهمّ لا، ولكن صفت حليت تو مى يابم؛ و مدّت عمر تو بآخر رسيذ''. عمر (رضي الله عنه) كفت: ''من در خوذ دردى و رنجى نمى شمارم''. بس كفت:

وأوعَدني كعب ثلاثاً أعدها   ولا غروَ أنّ القولَ مَا قال لي كَعبُ [٩٤ب]

Benim ölümden korkum yok, muhakkak ki ben ölüyüm!
Velâkin ölmekten değil, günah, suç işlemekten korkmak gerekir

Müdebbir-i mel'ûn, Ebû Lü'lü'e Firûz, onu bu şekilde tehdit ettikten sonra, hicretin yirmi üçüncü senesinin Zilhicce ayında [Ekim-Kasım 644] çarşamba günü sabah namazı sırasında ortasından saplı olan çift yanlı hançeriyle onu şehit etti.[1] O, kendisi şehit olarak ölmek istemişti. Ümmü'l-mü'minîn (mü'minlerin annesi) Hafsa (radiyallâhu anh), Ömer'in (radiyallâhu anh) şöyle dua ettiğini zikreder: "Allah'ım rızık olarak, bana yolunda şehit olmayı hediye buyur ve bana ölümü peygamberin (sallallâhu aleyhi ve sellem) şehrinde nasip eyle."

Eslem, Ömer'in (radiyallâhu anh) şöyle dua ettiğini nakleder: "Allah'ım, benim ölümümü, kendi hâcetinden dolayı sana secde eden kulun tarafından gerçekleştirme." Muharrem ayının ilk Cumartesi günü dünyadan gittiğinde oğlu Abdullah onu gusletti ve Suheyb-i Rûmî (radiyallâhu anh) onun için camide namaz kıldırdı. Dünyadan giderken başı Abdullah'ın dizi üzerinde idi, ona şöyle dedi: "Başımı yere koy ve yüzümü toprağa daya." Son sözü de şu idi: "Vay Ömer'in hâline, eğer Allah onu affetmez ise! Vay Ömer'in hâline eğer Allah onu ateşten (cehennem) korumaz ise (radiyallâhu anh ve ardahu)!"

İkinci Fasıl: [Ömer b. Abdülazîz'in Hayatına Dair Bir Özet]

Emîrü'l-mü'minîn Ömer b. Abdülazîz'in (radiyallâhu anh) ahval ve sîretine dairdir.

Hulefâ-yı Râşidîn'den ve hidâyete ermiş imamlardan sonra halife ve imamlardan hiç kimse adalet, dindarlık, zühd ve takvâ, doğru sözlü ve halka karşı insaf ve merhametli olmada Ömer b. Abdülazîz (rahmetullahi aleyhi) gibi olmamıştır. Emîrlerden hiçbiri onun kadar iyi sıfatlara sahip olamadı ve hayır işlemedi. Onun kadar kimse halkın övgüsünü hak etmemiş ve iyilik ve muhabbeti onunki gibi gönüllerde hatırlanmamıştı. O (rıdvanullahi aleyhi min imamin âdilin ve sultanin kerîmin) Aşecc-i Benî Mervân (kafası yarık) adıyla biliniyordu. Zira kardeşi Abdülmelik adına Mısır valisi iken babasıyla beraber Mısır'da yaşıyordu. O sırada dört ayaklı bir hayvanın yüzüne çifte atması sonucunda yüzünde o yaranın izini taşıyordu.

1 Hz. Ömer'in ölümü ile ilgili ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi, el-Kâmil fi't-târih,* Türkçe trc. M. Beşir Eryarsoy, c. II, Hikmet Yayınları, İstanbul, 2008, s. 543-546.

وما بي حذار الموت إنّى لميّت ولكن حذار الذّنب يتبعه الذّنبُ

بس أبو لؤلؤ فيروز مدبِر ملعون او را طعنه زد در محراب مسجد در نماز صبح روز جهارشنبه از ذوالحجة سنة ثلاث و عشرين هجري، بكاردى دو سر كى دسته در ميان داشت. و شهيد شد و خود مرك شهيدى بدعا خواسته بوذ. أم المؤمنين حفصه (رضي الله عنها) كفت: ''شنيذم از عمر (رضي الله عنه) كى دعا كرد و كفت: ''اللّهمّ ارزُقني شهادةً في سَبيلك و وفاةً في بلدِ نبيّك (صلى الله عليه وسلم).''

و اسلم كفت: ''شنيدم از عمر (رضي الله عنه) كى دعا كرد و كفت: ''اللّهمّ لا تجعل قتلي على يد عبدٍ قد سَجَد لك سجدةً يحاجنّي بها يوم القيامة''. و روز شنبه زغرّهٔ محرّم از دنيا برفت. و عبد الله بسرش او را غُسل كرد. و صهيب رومي (رضي الله عنه) در مسجد بروى نماز كرد. آن ساعت كى از دنيا مى رفت سرش بران عبد الله بوذ. كفت: ''سرم بر زمين نه و زخم بر خاك نه''. و آخرسخنش اين بوذ: ''ويلٌ لعمر إن لم يغفرالله له ويلٌ لعُمر إن لم ينجه الله من النار'' (رضي الله عنه و أرضاه).

فصل دوم

در شمه اى از أحوال و سيرت أمير المؤمنين عمر عبدالعزيز (رضي الله عنه):

بعد از خلفآى راشيدين و أئمّه مهدييّن هيج كس از خُلَفاء [٩٥أ] و ملوك جون عمر عبدالعزيز (رحمةُ الله عليه) نبوذ در عدل و باك دينى و زهد و تقوى و انصاف و رحمت و رفعت بر خلق و لسان صدق. و هيج كس را از أمرا آن محامد و مآثِر نيست كى او راست. و هيج كس را استحقاق ثناى خلق و ذكر جميل و محبّت دلها نبوذ. جنانك او را (رضوان الله عليه) من امام عادل و سُلطان كريم او را ''أشجّ بني مروان'' كفتندى. زيرا كى در مصر با بذر خوذ بوذ در زمانى كى او از قبل براذر خوذ عبدالملك والى مصر بوذ. و جهار باى لكدى بر روى او زد و أثرى ازان مانده بوذ.

Emîrü'l-mü'minîn Ömer [b. Hattâb] (radiyallâhu anh) onun hakkında şöyle demiştir: "Neslimden alnı yaralı olan oğlum, suçla ve zulümle dolu olan yeryüzünü adaletiyle dolduracaktır." Burada işaret Ömer b. Abdülazîz'edir. Onun annesi Asım b. Ömer b. el-Hattâb'ın kızı idi.

Emîrü'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb (radiyallâhu anh) Medine'de bir gece güvenliği sağlamak amacıyla dolaştığı sırada bir evin duvarına yaslandı. O evden bir kadının kızına şöyle dediğini duydu: "Kalk, sütü karıştır!" Yani içine su kat. Kız şöyle dedi: "Ama Emîrü'l-mü'minîn Ömer bunu yasaklamıştır." Annesi kıza tekrar şöyle dedi: "Kalk, süte su karıştır, ne Ömer ne de Ömer'in münâdîsi[1] bizi görüyor!" Kız şöyle dedi: "Ben bunu yapmam, görünüşte ona uyup da gizlice ona itaatsizlik yapmam!" Ömer (radiyallâhu anh) o evi işaretledikten sonra oradan ayrıldı. Ertesi gün o ailenin durumunu araştırdı, kızın bekâr olduğunu öğrenince onu kendi oğlu Âsım ile evlendirdi. Ondan Ümmü Âsım ve Ümmü Âsım'dan da Ömer b. Abdülazîz doğmuştur.

Ömer (radiyallâhu anh) halife olunca özellikle dedesi olan Emîrü'l-mü'minîn Ömer'in (radiyallâhu anhuma) izinden giderek onun adaletini ve insafını dünyaya yaydı. Onun şöyle söylediği rivayet olunur: "Allah Resûlü'nü (s.a.) rüyamda gördüğümde şöyle buyurdu: "Yaklaş ey Ömer!" O'na yaklaşıp elini tutmak istediğim vakit sağında ve solunda oturmuş iki orta yaşlı adamı fark etttim. Resûl (s.a.) bana şöyle dedi: "Benim ümmetime hâkim olduğunda, bu iki kişi kendi vilâyetlerinde nasıl davranmışsa sen de öyle davran." Daha sonra kendisine o iki adamı işaret ederek şöyle sordum: "Bunlar kimdir, yâ Resûlallâh?" O şöyle dedi: "Bu Ebû Bekir ve bu da Ömer'dir."

Vehîb b. el-Verd şöyle anlatır: "Makâm-ı İbrahim'in arkasında gizlenmişken, Benî Şeybe kapısından bir adam Mescidü'l-Harâm'a gelip şöyle dedi: "Allah'ın kitabı size halifeyi tayin buyurmuştur!" Ben ona: "O kimdir?" diye sordum. O da tırnağına işaret etti, orada "ayn, mim, re [Ömer] yazıyordu. Böylece Ömer b. Ablülaziz'e biat edildiğinin haberini aldık."

1 Kamuya duyurulmak istenilen mesajları yüksek sesle haber vermekle görevli olan kişiye verilen lakaptır.

و قول أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه) كى كفتى: ''إنّ أشجَّ من أولادي يملأ الأرض عدلاً كما ملئ جوراً''. اشتارت بوى بوذ. و ماذر وى دختر عاصم بن عمر بن الخطّاب بوذ.

آورده اند كى: أمير المؤمنين عمر بن الخطّاب (رضي الله عنه) شبى از خانه بيرون آمذ و بطريق عسَس. در مدينة مى كشت. در آخر شب بر ديوارى تكيه كرد. از خانه شنيد كى زنى با دخترك مى كفت: ''برخيز و شير بياميز!'' يعنى آب درش كن. دخترك كفت: ''اى ماذر، أمير المؤمنين عمر ازان نهى كرده است''. كفت: ''برخيز و شير را با آب بياميز؛ كى نه عمرما را مى بينذ، و نه منادى عمر!'' دخترك كفت: ''من اين كار نكنم. كى در ملا فرمان او برم، [٩٥ب] و در خلوت عصيان او كنم''. عمر (رضي الله عنه) آن خانه را نشانه كرد و برفت. روز ديكر از حال ايشان تفحّص كرد و آن دختر شوهر نداشت. او را بزنى بسر خوذ عاصم داذ. و از او أم عاصم در وجود آمذ.و از أمّ عاصم عمر بن عبدالعزيز.

بس جون عمر (رضي الله عنه) بخلافت رسيذ، بساط عدل و انصاف در عالم بكسترد. و بسيرت و طريق عمر (رضي الله عنهما) رفت، خاصّه طريق جدّ خوذ أمير المؤمنين عمر (رضي الله عنه). آورده اند كى: كفت: ''رسول خذاى (صلى الله عليه وسلم) بخواب ديذم. فرموذ كى: ''اُدن يا عمر''. من نزديك شذم. جنانك خواستم مصافَحت او كردمى، نكاه كردم و دو كهل را يافتم. و يكى از جانب راست او نشسته بوذ و يكى از جانب جب. بس رسول (صلى الله عليه وسلم) مرا كفت: ''إذا وليتَ أمر أمّتي فاعمل في ولايتِك نحو ما عمل هذان في ولايتهما''. و اشارت به آن دو مرد كرد. كفتم: ''يارسول الله، ايشان كيانند؟'' كفت: ''هذا أبو بكر و هذا عمر''.

وهيب بن الورد كفت: وقتى من از بس مقام ابرهيم خفته بوذم، ناكاه ديذم كى شخصى از باب بنى شيبة در مسجد حرام آمذ و مى كفت: ''ولى عليكم كتاب الله''. من كفتم: ''كيست؟'' آن اشارت بناخن [٩٦أ] خوذ كرد. ديذم كى بر انجا ع م ر نوشته بوذ. بس خبر رسيذ كى: ''بيعت با عمر بن عبدالعزيز كردند''.

Mâlik b. Dînâr[1] şöyle anlatır: "Bazıları şöyle der: Mâlik b. Dinâr bir zâhiddir. Oysa Ömer b. Abdülazîz'den başka zâhid yoktur, zira dünya ona yöneldiği hâlde o dünyaya rağbet etmedi; kendini dünyaya kaptırıp kirletmedi."

Ebû Süleyman Dârânî[2] ile Ebû Safvân (rahimehumallahu teâlâ), Ömer b. Abdülazîz ile Üveys-i Karanî'den hangisinin daha zâhid olduğuyla ilgili tartıştılar. Ebû Süleyman şöyle dedi: "Ömer daha zâhit idi." Ebû Safvân bunun nedenini sordu. O da şöyle açıkladı: "Sebebi şudur ki Ömer mülk buldu, melik olduğu hâlde onu reddetti." Ebû Safvân da şöyle dedi: "Üveys de dünya mülkünü, (dünya padişahlığını) bulmuş olsaydı, (elde etmiş olsaydı) aynısını yapardı." Ebû Süleyman şöyle dedi: "Sınanmamış olanı sınananla bir tutma!"

Rivayet olunur ki Ömer b. Abdülazîz (radiyallâhu anh) halife olmadan önce, hoş ve rahat bir hayat yaşıyordu. Öyle ki dört bin dirhemlik kıyafeti bile var idi. Halife olunca refah içinde yaşamayı bırakıp dört dirhemlik sert bir elbise alıp giymişti.

Rivayet edilir ki minberde hutbe okurken giydiği gömleğin üzerinde birkaç yama mevcut idi. Anlatılanlara göre, gece vakti, lambasının dayanağı olarak, üç kamış parçasının uçlarını birleştirip çamurla tutuşturduktan sonra yere saplarmış. Onun ayrıca topraktan başka herhangi bir şey üzerine secde etmediği de anlatılır.

Hakem b. Ömer er-Ruaynî şöyle anlatır: "Onun üç yüz nöbetçisi ve üç yüz koruması var idi; yürüyerek namazgâha giderken bir yoldan gittiğini ve dönüşünde başka bir yoldan geldiğini gördüm."

Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali (radiyallâhu anhum) şöyle anlatır: "Bir iş için Ömer b. Abdülazîz'e gittiğimde bana şöyle dedi: Herhangi bir ihtiyacın olduğu zaman ya bir mektup yaz ya da birilerini gönder; Allah Teâlâ'nın seni benim kapımda görmesinden utanırım!"

---

1 İslâm döneminin ilk zâhidlerinden olan Mâlik b. Dînâr hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Demirci, "Mâlik b. Dinâr", *DİA*, XXVII, Ankara, 2003, s. 505.

2 Dimeşk'in Dârân bölgesinde doğan âlim, İslâm döneminin ilk zâhidlerindendir. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Kara, "Dârânî", *DİA*, VIII, Ankara, 1993, s. 485.

مالك دینار كفت: ''مردم می كویند كی مالك دینار زاهدي است و زاهد نیست إلاّ عمر عبدالعزیز. دنیا روی بوی نهاذه و او ملتفِت آن نشذ و آلوذه نكشت''.

أبو سُلیمان داراني و أبو سفوان (رحمها الله تعالی) مناقَشه كردند در باب عمر بن عبدالعزیز و اُوِیس قَرنی كی كذام یكی ازیشان زاهد تر بوذند. أبو سُلیمان كفت: ''عمر زاهد تر بوذ''. أبو سَفوان كفت: ''جرا؟'' كفت: ''از بهر انك عمر مُلك یافت و از خوذ بینداخت''. أبو سَفوان كفت: ''اویس نیز اكر مُلك دنیا بیافتی همجنین كردی''. أبو سُلیمان كفت: ''لا تَجعل مَن جُرِّبَ كمن لم تَجرب''.

آورده اند كی: عمر عبدالعزیز (رضي الله عنه) بیش از خلافت تعیُّشی و تَنعُّمی خوش داشت. و كسوت او به جهار هزار درم می رسیذ. و جون بخلافت رسیذ، دست از طیب عیش تَنعّم بداشت و به جهار درم جامه ای خشِن خریذ و دربوشیذ.

و آورده اند كی: بر منبر خطبه می كرد و جند رُقعه به بیراهن زذه بوذ. آمده است كی: در شب سه باره نی بر زمین فرو بردی و سرهاشان فراهم كرفتی و باره ای كل بر سر آن نهاذی و جراغ بایش آن [٩٦ب] بوذی. و كفته اند: سجود نكردی الاّ بخاك.

حكم بن عمر الرعیني كویذ: ''سصیذ شرطی داشت و سیصد باسبان. و دیذم كی بنمازكاه می رفت، بیاذه از راهی برفت و از راهی دیكر باز آمذ''.

عبد الله بن الحسن بن الحسن بن علي (رضي الله عنهم) كفت: ''بحاجتی بیش عمر بن عبدالعزیز رفتم''. كفت: ''جون ترا حاجتی باشذ، كسی را فرست یا مكتوبی بنویس كی من از خذای تعالی شرم دارم كی ترا بر درِ سرای من بینذ''.

Umâre b. Ebî Hafsa şöyle anlatır: "Bir gün Ömer'in ziyaretine gittiğimde, üzerinde eski ve kaba bir gömlek vardı. O sırada kayınbiraderi Mesleme b. Abdülmelik geldi ve kız kardeşi Fâtıma'ya şöyle dedi: "İnsanlar Emîrü'l-mü'minîn'i ziyarete geliyorlar, ona başka bir gömlek getir." Ömer şöyle dedi: "Ey Mesleme, boş ver. Emîrü'l-mü'min'in giydiği bu gömlekten başka gömleği yoktur!"

Şöyle rivayet edilir: Halifelik sırası ona geldiğinde, evine gidip hizmetçilerini (câriyelerini) ve evin ehlini topladı, onlara şöyle dedi: "Artık sizlerle ilgilenemeyeceğim bir işim çıktı. Bundan böyle karar vermekte özgürsünüz! Sizlerden kim özgür olmak istiyorsa onu özgür bırakacağım; kalmak isteyenin de kalmasına müsaade ederim. Yalnız benim ona herhangi bir faydam olmayacaktır." Eşi Fâtıma'yı da herhangi bir fayda görmeksizin Ömer'in yanında kalmak veyahut babasının evine geri dönmek konusunda serbest bırakmıştır. Bunları söylerken öyle hüngür hüngür ağlıyordu ki evin dışındaki insanlar onun ağlamasını duyuyorlardı. Hatta onun vefatının ardından da Fâtıma'ya o olayın sebebini sormuşlardı. Onlara cevaben şöyle dedi: "Allah Teâlâ ona halifeliği nasip etmesinden vefat ettiği zamana kadar ne cenabet ne de ihtilâmdan dolayı gusül ettiğini görmedim!" Onun bir kölesi var idi, bir de işlerinde kullanması için ona bir at tahsis etmişti ve bunun karşılığında ondan günlük olarak bir dirhem tahsil ediyordu. Kölesi bir gün ona bir dirhem yerine bir buçuk dirhem getirdiğinde sebebini sordu. O şöyle dedi: "Bugün pazar canlı idi, ondan." O şöyle dedi: "Böyle bir şey yok, sen ata eziyet etmişsindir, şimdi üç gün onu dinlendir."

Rivayet olunur ki kendisinden önce halife olan Süleyman b. Abdülmelik'i kendi elleriyle defnettikten sonra mezarlıktan dönerken bir kalabalığın sesini duyunca kalkarak şöyle dedi: "Bu nedir?" Şöyle dediler: "Binmen için hilâfet bineklerini getirmişler." O şöyle dedi: "Benim bunlarla ne işim olur? Benim kendi atımı getirin." Kendi atına bindiği sırada baş muhafız, sahibu'l-ceyş (sipehsalar) çavuşların yaptığı gibi silahını önüne tutmuş vaziyette yaklaştığında (Ömer) ona şöyle dedi: "Uzaklaş! Ne senin benimle ne de benim seninle işim olmaz; ben sadece müsümanlardan birisiyim!" Bunu söyledikten sonra gitti. Ona "Dâru'l-hilâfeye yerleş" dediler. O şöyle dedi: "Ebû Eyyûb'un ailesi (yani Süleyman'ın) orada kalıyor, onlar başka bir yere taşınına kadar benim çadırım bana kâfidir."

عمارة بن ابى حفصَة كفت: ''بعيادت عمر رفتم. و بيراهنى كهنه وَسِخ بوشيذه بوذ. ناكاه مسلمة بن عبدالملك براذر زنش درآمذ. خواهر خوذ فاطمة را كفت: ''بيراهنى ديكر بيار تا أمير المؤمنين در بوشذ، كى مردم بزيارت و عيادت او مى ايند''. عمر كفت: ''اى مسلمة، رها كن كى أمير المؤمنين بغير ازين بيراهن كى بوشيذه است ندارذ''.

آورده اند كى: جون خلافت بوى رسيذ در خانه رفت و كنيزكان و أهل خانه را جمع كرد و كفت: ''مرا كارى بيش آمذ كى مرا از شما مشغول كردانيذ. اكنون شما مخير باشيذ كى هر كى خواهذ كى ويرا آزاذ كنم آزاد كنم، و هر كى خواهذ كى او را بكذارم؛ امّا او را از من حظّى نباشذ''. و فاطمة زن خوذ را مخير كرد ميان انك در خانه نشينذ و ويرا از عمر[٩٧أ] حظّى نباشذ، يا بمنزل بذر شوذ اين بحث مى كرد و زار زار مى كريست؛ جنان كى جمعى كى در بيرون سراى بوذند آواز كريه مى شنيذند. و بعد از وفاة او از فاطمة صورت حال او برسيذند. كفت: ''از انكاه كى خذاى تعالى خلافت بِوى داذ، تا آن روزى كى وفات كرد، هركز نذانيم كى غسل كرد؛ نه از جنابت، و نه از احتلام''. او را غلامى بوذ. اَستَرى بوى داذه بوذ كى بذان كار مى كنذ. هر روز بيك درم. يك روز درمى و نيم آورد. از سبَب آن برسيذ. كفت: ''امروز بازار نفاقى داشت''. كفت: ''نه جنين است؛ استر را رنجانيده اى! اكنون سه روز آسايش ده''.

آورده اند كى: جون عمر (رضي الله عنه) سُليمان عبدالكريم را كى بيش از وى خليفة بوذ بدست خوذ دفن كرد و از كور برآمده آواز غلبه اى شنيذ كى برخاست كفت: ''جيست؟'' كفتند: ''مراكب خلافت است كى بيش تو آورده اند تا بر نشينى''. كفت: ''مرا با اين جكار است؟ استر من بياوريذ''. استر را بياوردند. بر نشست صاحب الشّرط آمذ با حربه اى كى برسم جاوشى در بيش باشذ. كفت: ''دور شو كى ترا با من و مرا با تو كارى نيست. من مردى از جملهٔ مسلمانان ام''. مى رفت با وى كفتند: ''بدار الخلافة فروذ آى''. [٩٧ب] كفت: ''عيال أبو أيّوب، يعنى سُليمان انجا اند؛ خيمهٔ من مرا كفايت باشذ تا انكاه كى ايشان از انجا نقل بجاى ديكر كنند''.

Daha sonra mescide gidip minberde oturduktan sonra sohbete başladı: Allah Teâlâ'ya hamd ve senâ edip Resûlü'ne (s.a.) salavat okuyup selamladıktan sonra şöyle dedi: "Ey müslümanlar, benimle istişare etmeden, kendi reyim ve isteğim olmaksızın beni bu işe mecbur bıraktılar. Ben de biat ettim; şimdi karar sizin!" Halk birlikte bağırarak şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, biz seni seçtik. Senden razı olduk. İşimizde bereket ve hayırda senden razıyız." O da şöyle dedi: "Size takvâyı ve dürüstlüğü vasiyet ederim. Allah'a karşı takvâlı olmanın hayrı çoktur. Lezzetleri yok edici âhiretiniz için çalışınız. Bu ümmet, dinar ve dirhem konusunda birbiri ile muhalefet etmez. Allah'a hamd olsun ki ben kimseye karşı haksızlık yapmam ve kimsenin hakkını zayi etmem." Yüksek sesle de şöyle devam etti: "Ey halk, Allah'a tâbi olan kimseye itaat etmek farzdır. Allah'a isyan eden birisine de itaat etmemek gerekir. Bana Allah'a itaat ettiğim takdirde uyunuz ve itaat ediniz; ne zaman ki Allah'a karşı isyan edersem, siz de bana itaat etmeyin." Daha sonra minberden inip evine gittikten sonra önceki halifelere ait kıymetli süs eşyasının tamamının kaldırılmasını, satılıp parasının beytülmâle konulmasını emretti.

Âmir b. 'Ubeyde şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz'in ilk reddettiği şey şuydu: Bir cenaze esnasında dışarıya çıktıkları sırada, törenlerde halifelerin kullandığı örtüyü Ömer (radiyallâhu anh) görünce ayağıyla itip yere oturdu. O sırada adamın biri karşısına çıkarak şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, ben fakirlikten zor durumdayım, Allah Teâlâ benim bu hâlimin hesabını sana soracaktır!" Ömer (radiyallâhu anh) ağlayarak onun ailesini kaç kişi olduğunu sordu. Adam şöyle cevap verdi: "Ben, eşim ve üç çocuğum var." Ömer onun için bir miktar maaş belirledi ve daha sonra kendisine beytülmâlden üç yüz dinar, ayrıca kendi özel malından da iki yüz dinar ödenmesini emretti. Sonra adama şöyle dedi: "Divandan maaşın çıkana kadar geçimini bununla idare et."

Ribâh şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz'in yanında iken bedevî biri gelip şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, beni fakirliğim ve muhtaçlığım senin yanına getirmiştir. Allah Teâlâ kıyamet gününde benim bu hâlimin hesabını sana soracaktır." O da şöyle dedi: "Ey bedevî, söylediğini tekrarla."

بس بمسجد رفت و بر منبر شذ و آغاز سخن كرد و بعذ از حمد و ثناى خذاى تعالى و صلواة رسول (صلى الله عليه وسلم) كفت: ’’اى مسلمانان، مرا مبتلا كردند به اين كار بى انك مرا دران رايى بوذ يا خواستى ويا مشورتى و بيعت كردم. اكنون اختيار كنيذ نفسهاى خوذ را‘‘. همه بيكبار آواز برآوردند و كفتند: ’’اختَرناك يا أمير المؤمنين ورضيناك فِي أمرنا باليمن والبركة‘‘. بس كفت: ’’أوصيكم بتقوى الله، فإنّ في تَقوى الله خَلَفٌ واعملوا لآخرتكم فإنّه هادم اللّذات وإنّ هذه الأمّة لم تختلفوا في الدّينار والدّرهم وإنّي والله لا أعطي أحداً باطلا ولا أمنعُ أحداً حقّاً‘‘. بس آواز بلند برداشت و كفت: ’’أيّها النّاسُ، من أطاعَ الله فقد وجَب طاعته ومن عصى الله فلا طاعةَ له أطيعوني ما أطعتُ الله تعالى فإذا عَصيتُ الله تعالى فلا طاعةَ لي عليكم‘‘. [٩٨أ] بس از منبر فرو آمذ و در خانه شذ و بفرموذ تا بردها كى فرو كذاشته بوذند برداشتند و جامها كى كسترده بوذند خلقا را همه بر كرفتند و بفروختند و بهاى آن به بيت المال مسلمانان بردند.

عامر بن عبيده كفت: ’’اوّل جيزى كى انكار كردند بر عمر عبدالعزيز آن بوذ كى با جنازه اى بيرون شذ و برده اى كى خلفا را انداختندى، وقتى بجنازه اى حاضر شذندى بياوردند تا بران نشينذ. عمر (رضي الله عنه) بيامذ و باى بران زد و آنرا دور كرد و بر زمين نشست. بس مردى آمذ و برابر او ايستاذ و كفت: ’’يا أمير المؤمنين، فاقت من بغايتى رسيذه است و خذاى تعالى از تو برسذ ازين مقام من بيش تو‘‘. بكريست و او را كفت: ’’عيال تو جند است؟‘‘ كفت: ’’منم و زن و سه فرزند‘‘. عمر وجه معاشى او را مقرر كرد بس فرموذ و سيصد دينار از بيت المال و دويست دينار ازمال خاصّهٔ خوذ بوى داذند. كفت: ’’روزى برين مى كذار تا انكاه كى عطاى تو از ديوان بيرون آيذ‘‘.

رباح كفت: ’’بيش عمر عبدالعزيز بوذيم، أعرابي بيردرآمذ و كفت: ’’يا أمير المؤمنين، فاقت و حاجت مرا آورده است بيش تو و خذاى تعالى از تو برسذ ازين مقام من روز قيامت‘‘. كفت: ’’يا أعرابي، باز كوى انجه كفتى‘‘.

Tekrarlayınca, Ömer başını önüne eğip ağlayarak adama: "Yazıklar olsun! Kaç kişilik ailen var?" diye sordu. Adam: "Üç kızım var" dedi. Kızların her birine yüz dinar ödenmesini emretti. Adama da üç yüz dinar, ayrıca kendi malından da iki yüz dirhem verdi ve şöyle dedi: "Bunu ailen için harca ve müslümanlar için maaş bağlanana kadar bununla idare et."

Hikâye

Rivayete göre Ömer b. Abdülazîz devrinde kıtlık meydana geldi. Bedevîlerden bir grup ona geldiler. Önde gelenlerinden biri ona epey dua ettikten sonra şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, açlıktan ve fakirlikten vücudumuzdaki derimiz kurudu; çok zor durumdayız." "Bizim geçimimiz daima müslümanların beytülmâlinden sağlanmıştır; bu da üç şekilde olur: Mal, ya Allah Teâlâ'ya aittir ya Allah'ın kullarınındır ya da senindir. Eğer Allah'a ait ise, O'nun buna ihtiyacı yoktur, oysa kulları buna muhtaçtır. Eğer kullara ait ise, malı kullara ver. Eğer ki sana ait ise o zaman bize tasadduk et. Muhakkak ki; Allah sadaka verenlerin mükâfatını verir."[1] Ömer (radiyallâhu anh) ağladıktan sonra onlara hazineden yardım edilmesini emretti. Geri dönmek istediklerinde ise o kavmin sözcüsü olan şahsa şöyle dedi: "Allah'ın kullarının sözlerini bana söylediğin gibi benim sözlerimi de Allah Teâlâ'ya söyle." Adam göğe doğru bakarak şöyle dedi: "Ey Allahım izzetin celalin hakkı için, azamet ve kibriyan hakkı için Ömer b. Abdülazîz'e o biz kullarına nasıl muamele ettiyse sen de ona öyle muamele eyle." Ardından derhal hava bulutlandı ve yağmur yağmaya başladı, sonra doluya dönüştü. O sırada dolu tanelerinden birisi kerpiç üzerine düşerek parçalandı ve içinden bir kâğıt parçası çıktı, üzerinde şöyle yazıyordu: "Bu, aziz olan Allah tarafından, Ömer b. Abdülazîz'in ateşten korunması için verilen berattır."

Recâ b. Hayve (rahimehullâh) şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz, Emîrü'l-mü'minîn iken Hunâsıra'da onunla beraber oturuyorduk. O sırada, eski ve perişan kıyafet giyinmiş yabancı bir kadın gelip selam verdi. Daha sonra: "Emîrü'l-mü'minîn'in evi nerededir?" diye sordu. Biz ona evi işaret ettik.

1 Kur'ân'da "…ve tesaddak aleynâ…" iken, metinde "…fe tesaddak aleynâ…" diye kaydedilmiştir, bkz. Yûsuf 12/88.

[٩٨ب] مکرّر کرد. عمر سر در بیش افکند و بکریست و کفت: ''ویحَك، عیالت جند است؟'' کفت: ''سه دختر''. دختران را صد دینار واجب کرد و او را سیصد دینار. انکاه از مال خوذ دویست درم بوی داذ و کفت: ''این را برعیال نفقه می کن تا انکاه کی عطای مسلمانان بیرون آیذ''.

حکایت

آورده اند کی: در روزکار عمر عبدالعزیز قحطی بیذا شذ و جماعتی از أعراب بیامذند. یکی ازیشان کی لسان قوم و فصیح ایشان بوذ بیشتر دعا کرد ویرا کفت: ''یا أمیر المؤمنین، ما بضرورت سختی رسیذیم جنانك بوست بدن ما بر أعضا خشك شذه. و راحت ما همیشه از بیت المال مسلمانان بوذه. و حال از سه بیرون نیست: یا مال ازان خذای تعالی است؛ یا ازان بندکان خذای؛ یا ازان تو. اکر خذای را است، او را بذان حاجت نیست و بندکان محتاج اند. و اکر ازان بندکان است، به ایشان ده. و اکر ازان توست، ﴿وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا اِنَّ اللهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ﴾.'' عمر (رضي الله عنه) بکریست و بفرموذ از خزانه کار ایشان بساختند. و جون خواستند کی بازکردند عمر کفت آن شخص لسان قوم را: ''ای مرد، آن جنان کی سخن بندکان خذای با من کفتی، سخن من با خذای تعالی بکوی''. آن مرد روی بجانب آسمان کرد و کفت: [٩٩أ] ''یا ربّ بعزّت و جلال تو و بعظمت و کبریای تو کی با عمر عبدالعزیز آن کنی کی او با بندکان تو کرد و می کنذ''. در حال ابری برآمذ و باران باریذن کرفت. در اثنای آن تکرك آمذ. یك دانه ازان بآجری آمذ و بشکست و از میان آن کاغذی بدر افتاذ بدیذند برانجا نوشته بوذ: ''هذا براءة من الله العزیز لعمر بن عبدالعزیز من النّار''.

و رجآ بن حَیوَه (رحمه الله) کفت: ''ما بیش عمر عبدالعزیز نشسته بوذیم در خناصره و او أمیر المؤمنین بوذ. ناکاه زنی غریب کهنه جامه ای بذ حال در آمذ و سلام کرد و کفت: ''سرای أمیر المؤمنین کذامست؟'' ما او را اشارت کردیم بسرای.

Bizden şöyle rica etti: "Fâtıma bint Abdülmelik ile görüşmem için bana izin alınız." Biz onu şöyle yönlendirdik: "Kapısında bir görevli mevlâ (köle) oturuyor, ona git, o senin için izin alır." Oraya gittiğinde mevlâ onu şöyle yönlendirdi: "Sen kendin evin avlusuna git ve ordan seslen, o senin sesini duyunca izin verecektir." Seslendi, girmesine izin verildi. Kapıdan girdikten sonra duvarları ve çatısı çatlak, kırık dökük bir ev ile karşılaştığında şöyle dedi: "Hâlimize bak! Şuraya bak! Boşuna uğraşmışız! Yoksulluk sıkıntımı gidermek için beytü'l-fakire mi (fakirlerin evi) gelmişim!" Fâtıma bunu duyunca ona şöyle dedi: "Ey Allah'ın kulu, bu evin kırık ve dökük olmasının sebebi müslümanların evlerini mamur kıldığımızdandır. Bu ev mamur ve süslü olmuş olsaydı bu sefer müslümanların evleri harâb olurdu." Bunu dedikten sonra onu oturtarak muhabbete başladı. O sırada Ömer (radiyallâhu anh) elinde ıslatmış olduğu bir miktar balçık ile girerek evin dökük yerlerini tamir etmeye başladı. Aynı zamanda kadınların bulunduğu odaya bakıyordu. Kadın bunu fark edince Fâtıma'ya şöyle dedi: "Görüyor musun? Bu sıvacı adam senin evine göz gezdiriyor, evini izliyor!" Fâtıma kadına şöyle dedi: "O, Emîrü'l-mü'minîn'dir." Ömer işini bitirdikten sonra evin kapısına gelerek Fâtıma'ya: "Misafirine yemek verdin mi?" diye sordu. O "Hayır" dedi. Evde asılı olan zenbilden bir salkım üzüm alıp kadının önüne koydu. Yedikten sonra kadına şöyle dedi: "Ey hanım, hâcetini beyan et, hâcetinin ne olduğunu söyle." O şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, eşim dünyadan göçmüş ve dokuz kız çocuğundan başka herhangi bir şey geriye bırakmamıştır. Kızlar zor durumdalar, Irak'tan kendi durumumu anlatmak ve onlara nafaka bağlaman için senin kapına geldim." Ömer (radiyallâhu anh) onların her birisi için bir miktar maaş belirlediği gibi bir de bununla ilgili Kûfe'deki kendi görevlisine bir mektup yazdı. Daha sonra yol masrafı olarak kadına yirmi dinar verdi. Kadın da dua ettikten sonra geri döndü. O Kûfe'ye vardığı zaman, Ömer'in vefatının haberi kadından önce ulaşmış idi. Görevli de yas âdeti olarak dışarı çıkmıştı. O sırada yaşlı kadın mektubu kendisine verince adam yerinden kalkıp mektubu öptü ve kadına ikramda bulundu ve hürmet göstedi. Sonra da şöyle dedi: "Ya Ebâ Hafs (Allah sana rahmet buyursun), sen hayatta iken emirlerine uyduğumuz gibi vefatından sonra daha fazlasını yapacağız."

كفت: ''مرا دستورى خواهيذ بر فاطمۀ عبدالملك''. كفتيم: ''بر در سراى مولايى نشسته است برو تا او ترا دستورى خواهذ''. جون بدر سراى شذ مولى كفت: ''تو خوذ در دهليز رو و آواز ده تا او بشنوذ و دستورى دهذ''. آواز داذ. او را دستورى داذ و در رفت. سرايى ديذ شكسته و ديوارها شكافته و سقفها شكافته كفت: ''إنّا لله على ضلّة المسعى!''، ''آمذه ام كى سدّ خلل درويشى خوذ از بيت الفقر و منزل فاقه كنم؟'' فاطمة بشنيذ و كفت: ''يا أمّة الله، خرابى و آشفتكى اين خانه براى آنست كى خانه هاى مسلمانان را مَعمور داشته است. [٩٩ب] كى اكر اين سراى معمور و مزَيَّن بوذى، سرايهاى مسلمانان خراب بوذى'' بس او را بنشاند و با او حديث مى كرد. ناكاه عمر (رضي الله عنه) درآمذ و باره اى كل تر كرده بوذ و دست دران نهاذ و اصلاح خانه مى كرد. و بسيار در خانۀ زنان مى نكريست. آن زن فاطمة را كفت: ''نمى نكرى كى اين كِلكار جون بخانۀ تو مى نكرذ؟'' فاطمة كفت: ''او أمير المؤمنين است''. بس جون عمر فارغ شذ، بذر خانه آمد و فاطمة را كفت: ''مهمان خوذ را طعامى دادى؟'' كفت: ''نه''. يك خوشه از انكور از زنبيلى كيدر خانه آويخته بوذ برآورد و بيش آن زن بنهاذ. و جون بخورد كفت: ''اى زن حاجت خوذ ياذ كن''. كفت يا أمير المؤمنين، شوهرم از دنيا رفته است و نه دختر كذاشته و هيج جيز از وى نمانده و دختران بسختى اند. من از عراق قصد دركاه تو كردم تا حال خوذ بكويم و نفقۀ ايشانرا واجب كردانى. عمر (رضي الله عنه) بهر يكى ازيشان فرضى مقدّر كرد و درين باب مكتوب بعامل خوذ نوشت در كوفه. و بيست دينار جهت نفقۀ راه بوى داذ. زن دعا كرد و بازكشت. جون بكوفه رسيذ خبر وفات عمر بيش از وى رسيذه بوذ. و عامل برسم عزا بيرون آمذه. بيرزن نوشته بيش عامل آورد. [١٠٠أ] برخاست و بران بوسه داذ و اكرام و اعزاز كرد و كفت: ''رحمك الله يا ابا حفص، والله كى اكر ما تنفيذ فرمان تو در حال حيوة تو مى كرديم، بعد از وفات زيادت كنيم''.

Sonra da divan defterini önüne alarak yaşlı kadının ve kızlarının isimlerini kaydetmiş ve her sene onlara belirtilen rızkı ulaştırmıştır.

Büyük din adamlarından birisi Ömer'in ölümünden sonra rüyasında, Allah Resûlü'nün (s.a.) sağında Ebû Bekir (radiyallâhu anh), solunda da Fâruk (radiyallâhu anh) olduğu vaziyette oturduğunu görmüş. O sırada Ömer b. Abdülazîz gelmiş, Allah Resûlü ile Ebû Bekir'in arasına oturmuş. Ebû Bekir onu sıkıştırmış. Sonra kalkmış ve Allah Resûlü ile Ömer'in arasında oturmuş. Ömer de onu sıkıştırınca Allah Resûlü onu çağırarak kendi yanına oturtmuştur.

Ru'aynî şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz (radiyallâhu anh) halife iken halkın arasında öyle otururdu ki yabancı birisi onun kim olduğunu fark edemez, halka Ömer'in kim olduğunu sorardı. Halk ona işaret ederek gösterirlerdi ve o şahıs da kalkar ve halife ve emiri selamlardı. Ömer b. Mücahit şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz gece vakti yaktığı bir mum ışığında müslümanların işleri ve halkın ihtiyaçları ile ilgili işler yapar ve işi bittikten sonra hemen onu söndürür kendi lambasını yakardı.

Belâzurî şöyle rivayet eder: Ömer b. Abdülazîz halife olunca sahip olduğu gulâm (köle), kenîzek (hizmetçi kadın, cariye), eşya, elbise ve ıtır (güzel koku) gibi mal varlığının tamamını kendi emriyle sattırdı ve bundan elde edilen yirmi üç bin dinarın tümünü bağışladı. Ona şöyle dediler: "Kendi çocuklarına hiçbir şey bırakmadın!" O da şöyle dedi: "Vallahi ben onları sahip oldukları haklardan menetmediğim gibi onlara ait olmayan şeyleri de onlara vermeyeceğim. Benim çocuklarım itaat ettikleri takdirde Allah Teâlâ onları ihmal etmeyecektir. Günah işledikleri durumda da ben günaha yardım etmem."

Zeyd b. Eslem[1] şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz'in evinde, namaz kıldığı mekânında kaba yünden yapılmış cübbesini ve bir de zincirini (kelepçe) koyduğu bir sandığı dururdu. Gecenin geç saatlerinde sandığı açar o elbiseyi alır giyerdi, zinciri de boynuna takardı, ayakta durarak ibadete başlardı ve ağlardı. Sabah olunca da zinciri ve elbiseyi çıkarır tekrar sandığa koyardı.

---

1 Âlim hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Fatih Kesler, "Zeyd b. Eslem", *DİA*, XXXXIV, Ankara, 2013, s. 318-319.

دفتر ديوان بيش كرفت و نام بيرزن و دختران ثبت كرد و هر سال آن رزق بايشان مى رسانيذ.

يكى از بزركان دين بعد از عمر بخواب دبذ كى رسول خذاى (صلى الله عليه وسلم) نشسته بوذ و از جانب راست او أبو بكر صدّيق (رضي الله عنه) نشسته بوذ و از جانب جب او فاروق (رضي الله عنه). و عبدالعزيز درآمذ و ميان رسول خذاى و أبو بكر نشست. أبو بكر با وى مضايقت كرد. برخاست و ميان رسول خذاى و عمر نشست. و عمر نيز مُضايقَه كرد. رسول خذاى (صلى الله عليه وسلم) ويرا بخواند و در كنار خويش نشاند.

رُعَينى كويذ: ''عمر (رضي الله عنه) در زمان خلافت در ميان مردم جنان نشستى كى اكر غريبى درآمذى ويرا نشناختى و از مردم برسيذى كى عمر كذام است؟ تا اشارت كردندى انكاه برخاستى و سلام بخلافت و امارت كردى''. عمر مجاهد كويذ: عمر عبدالعزيز جون در شب در أمور مسلمانان و حوائج خلق نظر كردى، شمعى باز كردندى و جون ازان [١٠٠ب] فارغ شذى، شمع را فرونشاندندى و جراغ خوذ باز كردى.

يحيى بلاذري آورده است كى: عمر عبدالعزيز آن روز كى بخلافت نشست، هر جه او را بوذ بملكيّت از غلام و كنيزك و متاع و لباس و عطر و غير آن از أنواع أموال بفرموذ و همه را بفروختند بيست و سه هزار دينار بهاى آن بوذ، و همه را سبيل كرد. او را كفتند: ''جيزى از بهر فرزندان نكذاشتى؟'' كفت: ''والله كى من منع نكردم ايشانرا از حقوق ايشان؛ و جيزى كى ايشانرا نيست به ايشان نخواهم داذ. فرزندان من اكر طاعت كنند، خذاى تعالى ايشانرا ضائع نكذارذ؛ و اكر معصيت كنند، من إعانت بر معصيت نمى كنم''.

زيد بن أسلم كفت: ''عمر عبدالعزيز را سَفطى بوذ و در خانه اى كى نماز انجا مى كرد نهاذه بوذ. و دران دُرّاعه اى بوذ از موى و غلّى. جون آخر شب بوذى، در آن سفط بكشاذى و آن دُرّاعه در بوشيذى و غُلّ بر كردن نهاذى و بايستاذى و مناجات كردى و مى كريستى تا وقت صبح. انكاه غُلّ و دُرّاعه باز سفط نهاذى''.

Habeşî b. Kassâb[1] şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz devrinde koyun ticareti yaptığım sırada bir çobana uğradığımda koyunlarının arasında birkaç kurdun olduğunu fark ettim. Onların köpek olduğunu zannettim, zira daha önce hiç kurt görmemiştim. Çobana "Bu kadar köpekle ne yapıyorsun?" diye sordum. Çoban şöyle dedi: "Ey oğul, bu gördüklerin kurttur." Ben "Sübhanallah, kurtlar sürünün içindeyken onlara zarar vermiyor mu?" diye sordum. O şöyle dedi: "Ey oğul, insanoğlunun kafası [yöneticisi] düzelirse, artık vücudunda [halkı] hiçbir sıkıntısı kalmaz!"

Mûsâ b. A'yen şöyle anlatır: Biz Ömer b. Abdülazîz devrinde Kirman'da koyun otlattığımız sırada aynı otlakta koyun ve kurt bir arada idi. O sırada bir kurt bir koyuna saldırarak onu öldürdü. Kendi kendime şöyle dedim: "O sâlih adam yani Ömer b. Abdülazîz vefat etmiştir." O tarihi kaydettik, daha sonra onun aynı gecede vefat ettiğinin haberini aldık.

Mûnis b. Ebî Habîb şöyle dedi: Ömer b. Abdülazîz'i halife olmadan önce, Kâbe'yi ziyaret ederken gördüm. Göbeği ihrâm örtüsünün bel kısmına bağladığı kemerin üzerini kapatmış idi. Halife olduktan sonra tekrar onu gördüğümde o kadar zayıflamıştı ki kaburgaları tek tek sayılabiliyordu.

Evzâ'î şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz, meclisinde bulunanlara şöyle dedi: "Benimle konuşmak isteyen herkesin şu beş özelliğe riâyet etmesi gerekir: Bana adaletten sapmamam için yol göstermek, hayırlı işlerde yardım etmek, hâcet ve isteklerini bildirmek isteyip de iletemeyenlerin durumunu bana ulaştırmak, benim yanımda başkasının gıybetini etmemek ve bana yahut da başkasına olan emanetini eda etmek. Bunlara uymayan kimse benim meclisime (sohbet) katılmasın."

Racâ b. Hayve şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz'in tüm giysilerini oluşturan gömlek, içlik, cübbe, mendil [sarık], külah, ridâ ve iki çizmesinin fiyatını araştırdılar, on iki dirheme tekabül etti.

---

1 Muinüddîn Ebü'l-Fazl Ebû Abdullah Muhammed b. Ali İbnü'l-Kassâb (ö. 592/1196), 590/1194 yılında halife en-Nasır b. Lidînillah tarafından vezir olarak tayin edilmiştir. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, c. XII, trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Hikmet Neşriyatı, İstanbul, 1987, s. 98, 111.

حبشي قصّاب كفته است: ''من جلّابی کوسفند می کردم در عهد عمر عبدالعزیز. بیش شبانی رفتم، و در میان کوسفندان او قدری کرك دیذم. بنداشتم کی سکان اند. جه کرك را [١٠١أ] هرکز ندیذه بودم. شبانرا کفتم: ''این همه سکانرا جه می کنی؟'' کفت: ای بسر، این کرکان اند''. کفتم: سُبحان الله، کرك میان کلّهٔ کوسفند مضرّت نمی رساند؟'' کفت: ''ای بسر، إذا صَلح الرّأسُ فما علی الجسد من بأسٍ''.

موسی بن أعیَن کفت: ما در کرمان کوسفند می جرانديم در زمان عمر عبدالعزیز و کرك و کوسفند با هم جرا می کردند در یك مَرعَی ناکاه کرکی در کوسفندی جست و آنرا بکُشت. با خوذ کفتم: ''جنان می نمایذ کی آن مرد صالح یعنی عمر عبدالعزیز هلاك شذه است''. تاریخ را ضبط کردیم تا خبر رسیذ کی در همان شب وفات کرده بوذ.

مونس بن أبی حبیب کفت: ''عمر عبدالعزیز را دیذم بیش از خلافت در طواف کعبة و حجزهٔ ازار کی بسته بوذ در شِکن بدنش بنهان بوذ. بس او را دیذم بعد از خلافت جنان ضعیف شذه بوذ کی بهلوهای وی یك یك ظاهر بوذ''.

أَوزاعی کفت:عمر عبدالعزیز جلسای خوذ را کفت: ''هر کی صحبت با من دارذ، بایذ کی بنج خصلت را رعایت کنذ: دلیلی کنذ مرا به انجه راه بذان نبرم از عدل؛ و اعانت کنذ مرا در خیر؛ و بمن رساند حاجت کسانی کی خوذ نتوانند بمن رسانیذن؛ و غیبت کسی [١٠١ب] بیش من نکنذ؛ و أمانت کی از من یا از دیکری داشته باشذ أدا کنذ. و هر کس کی جنین نتواند کرد بایذ کی از صحبت من بیرون شوذ''.

رَجاء بن حَیوه کفته است: ''مجموع بوششهای عمر عبدالعزیز از بیراهن و سَراویل و قبا و دستار و کلاه و ردا و هر دو موزه را قیمت کردند در زمان خلافت، و بدوازده درم برآمذ''.

Rivayet ederler ki Abdülmelik'in kızı Fâtıma'nın Ömer'in ona rağbet ettiği bir kadın kölesi var idi. Fâtıma, cariyeyi Ömer'e göndererek ona şöyle dedi: "Senin bu cariyeden hoşlandığını biliyorum; faydalanman için onu sana gönderiyorum." Ömer, hizmetçiye şöyle dedi: "Otur, vallahi bu dünyada benim için senden muradıma erişmek kadar hiçbir şey hoş değildir; bana kendinden bahset." O şöyle dedi: "Ben Berberîler'den bir cariyeyim. Babam bir cinâyet işledi ve Abdülmelik'ten önce İfrikıyye yöneticisi olan Mûsâ b. Nusayr'den kaçdı. Mûsâ beni tutup Abdülmelik'e gönderdi; Abdülmelik de beni Fâtıma'ya verdi; Fâtıma da benim mülkiyetimi sana bağışladı." Ömer: "Allah'a yemin olsun, muhakkak senin yüzünden rezil olacaktım!" dedikten sonra derhal hizmetçiyi teçhiz ederek (hazırlayıp) onu kendi kavmine geri gönderdi.

Rivayet ederler ki onu halife tayin ettikleri zaman mal varlığı elli bin dinar idi, dünyadan giderken iki yüz dinar idi ve eğer kalsaydı onu da bağışlardı.

Fırat b. es-Sâib şöyle anlatır: Ömer, eşi Abdülmelik'in kızı Fâtıma'da kıymetli bir cevherin olduğunu gördü. Daha önce benzerini görmediğinden Fâtıma'ya şöyle dedi: "Seni uyarıyorum; ya bu cevheri beytülmâle bağışlarsın ya da boşanmamıza müsaade edersin. Zira ben, sen ve bu mücevherin aynı evde olmasını istemiyorum." Fâtıma şöyle dedi: "Elbette ki ben seni seçiyorum." Sonra Abdülmelik cevherin beytülmâle gönderilmesini emretti. Ömer dünyadan gidince Yezid b. Abdülmelik, Fâtıma'ya şöyle dedi: "Eğer istersen o cevheri sana geri vereyim." Fâtıma şöyle cevap verdi: "Ben, Ömer hayatta iken bu mücevherden vazgeçtim, onun vefatından sonra ona geri dönmem." Onun devrinde Fülus sikke darb edildi ve sikkenin üzerine şöyle bir yazı bastırıldı: "Ömer bize adaletli ve sadâkatli olmayı emretmiştir."

Rivayet olunur ki Ömer'in sadık bir arkadaşı var idi. O ölünce ailesine taziyeye gitti. Onlar Ömer'i görünce bağrıştılar ve ağladılar. Ömer onlara şöyle dedi: "Sizi rızıklandıran bu ölen kişi değil, muhakkak ki size rızık sağlayan,

آورده اند کی: فاطمۀ عبدالملك کنیزکی داشت کی عمر را بوی رغبتي بوذ. بعمر فرستاذ و کفت: ''می دانم کی تو را با این کنیزك خوش است تا حظّ خوذ از وی برداری''. عمر آن کنیزك را کفت: ''بنشین کی والله مرا از دنیا هیج جیز جنان خوش نمی آیذ کی مرادی از تو بیابم! بس مرا از حال خوذ خبر ده''.کفت: ''من جاریه ایم از بَربَر و بذر من جنایتی کرد و از موسی بن نُصَیر کی از قبل عبدالملك عامل شهر افریقیّه بوذ بکریخت. و موسی مرا بکرفت و بعبدالملك فرستاذ. و عبدالملك مرا بفاطمة داذ. و فاطمة مرا بملکیّت بتو بخشیذه است''. عمر کفت: ''کِدنا واللهِ لنَفتَضِحَ''. در حال تجهیز آن کنیزك کرد و او را با بیش قوم خویش فرستاذ.

آورده اند کی: دران وقت کی تولیت خلافت بوی می کردند، علّه و ارتفاع او بنجاه هزار دینار بوذ. و جون از دنیا [١٠٢أ] می رفت، دویست دینار بوذ. و اکر بماندی آن نیز ردّ کردی.

فراتُ بن السّائب کفته: ''عمر دانۀ جوهر قیمتی دیذ بیش زنش فاطمة عبدالملك کی هرکز مثل آنرا ندیذه بوذ، فاطمة را کفت: ''ترا تخییر کردم یا این جوهر را با بیت المال ردّ کن، یا دستوری ده در فراق تو. کی من کراهیت دارم کی من و تو و این جوهر در یك خانه باشیم''. فاطمة کفت: ''لا بل من ترا اختیار می کنم''. بس عمر بفرموذ و آن جوهر با بیت المال بردند. جون عمر از دنیا برفت، یزید عبدالملك فاطمة را کفت: ''اکر خواهی آن جوهر با تو دهم''. فاطمة کفت: ''من در حیوة عمر دل ازان برکرفتم، بعد از وفات او دران رجوع نکنم''. در روزکار او فلوس زدند و کتابت سکّه این کردند ''أمر عمر بالوفاء والعدل''.

آورده اند کی: عمر را دوستی صادق بوذ و از دنیا برفت. عمر بیش أهل او رفت تا ایشان را تعزیت دهذ. ایشان جون عمر را دیذند، آواز برداشتند و زاری می کردند. عمر کفت ایشانرا: ''إن صاحبكم هَذَا لم يكن يرزقكم ، وإن الذي يرزقكم

ölümsüz olan Allah'tır. Dostlarınız, sizin hayatınızdaki boşlukları dolduramaz. Çünkü dostunuzun (insanın) giderdiği sıkıntılardan illaki başka bir sürü sorunlar doğacaktır. Ancak Allah, sıkıntıları giderendir. Muhakkak ki Allah Teâlâ, dünyayı yaratırken, dünyayı harap olmakla ve dünya ehlini de fâni olmakla vasıflamıştır. Dünyayı nimetlerle donatması ancak imtihan içindir. Ayrıca bir araya gelen bütün toplumlar dağılacak ve dünyaya ve üzerindekilere ancak Allah vâris[1] olacaktır. Sizlerden ağlamak isteyen varsa, kendi hâline ağlamalıdır. Bugün sizin dostunuzun gittiği yere yarın hepimiz gideceğiz."

Ubeydullah b. Utbe'ye oğlunun ölümünden dolayı başsağlığı dilemek üzere yazdığı mektupta şu ifadeler geçer: "Biz âhiret kavmindeniz, bizi bu dünyaya yerleştirmişlerdir. Ölümlüyüz, ölülerin çocuklarıyız, ölülerin babalarıyız. Bir ölünün başka bir ölüye oğlunun ölümü için taziyede bulunması ne ilginç şey! Vesselam."[2] Oğlu Abdülmelik vefat ettiğinde, cuma günü minbere çıkarak şöyle dedi: "Nimet veren Allah'a şükürler olsun. Almayıp bıraktıkları için de Allah'a şükürler olsun. Bizden aldıkları için de Allah'a şükürler olsun."

Muhammed b. Sa'bed şöyle anlatır: Abdülmelik, Rum'dan getirilen esirleri orada esir olan müslümanlarla mübadele edebilmem için benimle gönderdi. Oraya gittiğimde günlerin birinde padişahın yanına gittim. Onu yere oturmuş vaziyette çok üzüntülü buldum. Sebebini sordum. O şöyle dedi: "Sâlih insanın vefat ettiğinden haberin yok mu?" Ben "Kim?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Ömer b. Abdülazîz" ve şöyle devam etti: "Zannediyorum ki Mesih'ten (aleyhisselâm) sonra ölüleri dirilten birisi olsaydı, o da Ömer-i Abdülazîz olurdu." "Bir rahibin dünyaya göz yumup inzivaya çekilmesi ve ibadet etmesine şaşırmam; lâkin Abdülazîz'e hayret ediyorum, dünya ayağı altında iken ondan vazgeçerek zühde kapandı!"

Rivayet ederler ki Ömer b. Abdülazîz kendi mezarını Deyr-i Sim'ân[3]'da iki dinara satın aldıktan sonra mezarcıya yardım ederek mezarının yerini kazmış ve daha sonra şöyle demiştir: "Beni gömünce mezarımı yer ile aynı seviyeye getirin ve üzerinde tarım yapın. Çünkü ben yerin iç kısmını satın aldım, dışını değil!" Gömme işini bitirdikleri zaman

1 Enbiyâ, 21/105.
2 Müellif, herkesin, her şeyin ve bu dünyanın fâni olduğunu vurguluyor.
3 Çevresi bostanlarla sarılmış saraylardan ve evlerden oluşan Dımaşk'ta güzel bir bölgedir. Ömer b. Abdülazîz'in mezarı da burada bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, tsh. Muhammed Emin el-Hancı el-Kutbî-eş-Şeyh Ahmed b. Emin eş-Şinkîtî, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1906, c. IV, s. 148-149.

حي لا يموت، إن صاحبكم هذا لم يسد شيئا من حفركم، وإنما سد حفرة نفسه، لكل امرئ منكم حفرة لا بد والله أن يسدها، إن الله جل ثناؤه لما خلق الدنيا حكم عليها بالخراب، وعلى أهلها بالفناء، وما امتلأت [١٠٢ب] دار حبرة إلا امتلأت عبرة، ولا اجتمعوا إلا تفرقوا حتى يكون الله هو الذي يرث الأرض ومن عليها ، فمن كان منكم باكيا فليبك على نفسه، فإن الذي صار إليه صاحبكم كلكم يصير إليه غدا".

وقتى نامه نوشت بعُمر بن عبيدالله بن عتبة در تعزيت بسر وى دران نوشته بوذ: "أمّا بعد، فإنّا أقوامٌ من أهل الآخرة أسكنا الدّنيا أموات أبناء أمواتٍ آباء أمواتٍ والعَجبُ لميّتٍ يكتب إلى ميّتٍ يُعَزّيه عن ميّتٍ والسلام". و جون بسرش عبدالملك وفات كرد، روز جمعه بر منبر رفت و كفت: "الحمدُ لله على ما أعطى والحمد لله على ما أبقَى والحمد لله على ما أخَذ".

محمّد بن صَعبَد كفته كى: "عمر بن عبدالعزيز اسيران را كى از روم آورده بوذند با من فرستاذ تا جمعى از مسلمانان را كى انجا اسيراند را بايشان باز خرم. جون انجا رفتم روزى از روزها بيش باذشاه رفتم. او را غمكين يافتم بر زمين نشسته. برسيذم كى: "سبب جيست؟" كفت: "تو نمى دانى مرد صالح از دنيا رفته است؟" كفتم: "كه؟" كفت: "عمر عبدالعزيز". بس باذشاه كفت: "كمان مى برم كى اكر كسى بوذى كى احيآء مردكان كردى بعد از مسيح (عليه السلام)، آن عمر عبدالعزيز بوذى." و كفت: "عجب ندارم از راهب كى در بخوذ دربندد و دنيا بيندازذ و رهبانيت ورزد؛ [١٠٣أ] ولكن عجب دارم ازان كى دنيا زير قدم وى بوذ، و بينداخت و زُهد ورزيد".

آورده اند كى: عمر جاى كور خوذ در دَير سمعان بخريذ بدو دينار. و خوذ مدد كوركن داذ تا كور فرو كند. بس كفت: "جون مرا دفن كنيذ، كور با زمين راست كنيذ و بر روى آن زراعت كنيذ. كى من بطن زمين خريذه ام، نه بُشت زمين". جون كور تمام كردند،

lahitte şöyle bir yazı belirdi. Okudular, şöyle yazılıydı: "Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyla, bu Azîz ve Kerîm Allah'tan Ömer b. Abdülazîz'e cehennem ateşinden korunması için verilen berattır." Yusuf b. Mâhek şöyle anlatır: Biz Ömer'in (radiyallâhu anh) mezarı üzerindeki toprağı düzelttiğimiz sırada bir anda gökten bir deri parçası düşüverdi. Üzerinde şöyle yazıyordu: "Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla, bu Allah tarafından Ömer b. Abdülazîz'e cehennem ateşine karşı güvencedir."

Üçüncü Fasıl: Çeşitli Hikâyelere Dair

Hâlid b. Yezid b. Muâviye şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz (radiyallâhu anh) bir iş için birisini görevlendirmişti. Ancak ona görevlendirdiği kişinin Haccâc için çalıştığını haber verdiler, derhal onu görevinden aldı. Azledilen kişi Ömer'in huzuruna gelerek özür kabilinde şöyle demiştir: "Ben onun için sadece biraz çalıştım, o kadar!" Ömer (radiyallâhu anh) adama şöyle dedi: "Şer ile bir gün veya daha az bir süre dostluk kurmak bile kâfidir."

Hikâye

Şa'bî şöyle anlatır: Bir kadın Emîrü'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb'a gelip şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, Kıptî elbiseye (kumaşa) sarılı, sütten kesilmemiş bir çocuk buldum. Elbisesine yüz altın dinar bağlı idi. Onu aldım ve onun için ücreti mukabilinde bir daye tuttum. Fakat bazen dört kadın birlikte gelerek bir süre çocuğu seviyorlar, okşuyorlar ve öpüyorlar. Ben onlardan hangisinin çocuğun annesi olduğunu bilmiyorum." Ömer şöyle dedi: "Onlar gelince beni haberdar et." Geldiklerinde haber verdi. Ömer geldi ve kadınlardan birisine şöyle sordu: "Aranızdan bu çocuğun annesi olan kimdir?" Aralarından biri şöyle dedi: "Ey Ömer, hiç iyi yapmadın! Allah Teâlâ'nın gizli tuttuğu kadını sen ifşa ediyorsun!" Ömer (radiyallâhu anh) şöyle dedi: "Doğru söyledin, doğru söyledin." Daha sonra kadına (ilk olayı anlatan kadın) şöyle söyledi: "Bu cemaat (kadınlar) geldiklerinde onlara hiçbir şey sormadan onların çocuğuna iyi davran." Bunu dedikten sonra geri döndü.

در لَحد نوشته ای بیدا شذ. برخواندند و این بوذ: ''بسم اللّه الرّحمن الرّحیم براءة من اللّه العزیز الکریم لعمر عبدالعزیز من العذابِ الأليم''. و یوسف بن ماهَك کفت: ''ما خاك بر کور عمر (رضي اللّه عنه) راست می کردیم، ناکاه از آسمان با ره ای رَقّ درافتاذ و در انجا نوشته بوذ: ''بسم اللّه الرّحمن الرّحیم هذا أَمانٌ من اللّه لعمر بن عبدالعزیز من النّار''.

فصل سوُم: در حکایات متفرّقَه

خالد بن یزید بن معویه کفت: عمر عبدالعزیز (رضي اللّه عنه) شخصی را بعملی فرستاذ. بس او را اعلام کردند کی این شخص حجّاج را عمل کرده است. درحال او را معزول کرد. آن کس بیامذ بیش عمر بطریق اعتذار و کفت: ''من عمل او نکرده الّا اندکی''. عمر (رضي اللّه عنه) کفت: ''حسبك من صحبة الشرّ یومٌ أو بعض یومٍ''. [١٠٣ب]

حکایة

شعبي کفت زنی بیش أمیر المؤمنین عمر بن الخطّاب آمذ و کفت ''یا أمیر المؤمنین، کودکی شیر خواره یافته ام و با وی جامه ای قِبطی بوذ. و دران جامه صد دینار زر بسته بوذند. بر کرفتم او را و دایه کرفتم از برای او باجرت. و أحیانا جهار زن باتّفاق می آیند و آن بجه را زمانی می نوازند و تقبیل و مانند آن می کنند. و نمی دانم کی ماذر وی کذام یکی است ازان جهار''. عمر کفت: ''جون بیایند خبر کن مرا''. جون بیامذند خبر کرد عمر را. بیامذ و زنی را کفت: ''کذام از شما ماذر این طفل است؟'' زنی از میان ایشان کفت: ''نیك نکردی أی عمر! زنی کی خذای تعالی ستر بر وی کرده است تو هتك ستر وی میکنی؟'' عمر (رضي اللّه عنه) کفت: ''راست کفتی؛ راست کفتی''. و آن زن را کفت: ''جون این جماعت بیایند، ازیشان هیج سؤال مکن و با کوذك ایشان احسان کن''. این بکفت و باز کشت.

Hikâye

Benî Ümeyye meliklerinden (hükümdar) birisi, din âlimlerinin büyüklerinden ve tâbiîn[1] âlimlerinden olan Ebû Hâzım-ı Medenî'ye yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Herhangi bir hâcetin olursa ihtiyacını bize bildir ki onu yerine getirelim." Şeyh ona cevabında şöyle yazdı: "Senden aldığım mektupta ihtiyaçlarımı senin vâsıtanla gidermemde ısrar etmişsin, hâşâ, ben hâcetlerimi Allah Teâlâ'ya havale ettim; O'nun bana bahşettiklerini kabullendim ve beni sakındırdığı şeylere de kanaat getirdim."

Hikâye

Benî Ümeyye emîrlerinden Ömer b. Hübeyre, Hasan, İbn-i Sîrîn ve Şa'bî'nin kendisine gönderilmesi için bir mektup gönderdi. Geldiklerinde, onlara hürmet gösterdikten sonra şöyle dedi: Emîrü'l-mü'minîn benden bir şey yapmamı istiyor. O ameli işlersem dinimden olmaktan korkuyorum, işlemezsem canımın gitmesinden korkuyorum; sizce ne yapmalıyım?" İbn-i Sîrîn ve Şa'bî öneri olarak mülayim ve zarif sözler söyledi. Hasan ise şöyle dedi: "Ya İbn-i Hübeyre, Allah azze ve celle, Yezid'i senden menedebilir. Yezid ise Allah azze ve celleyi senden menedemez. Ey Hübeyre'nin oğlu, Allah Teâlâ yakında seni tahtından indirecek, sarayın bu genişliğinden dışarı çıkarıp seni mezarının darlığına götürecek bir melek gönderecektir. İşte o zaman seni amellerinden başka hiç kimse kurtaramayacaktır. Ey Hübeyre'nin oğlu, sen yaratılana itaat ederek yüce yaratana karşı günah işlememelisin." İbn-i Hübeyre, Hasan'a dört bin dirhem verilmesini ve İbn-i Sîrîn ve Şa'bî'nin her birine iki bin dirhem verilmesini emretti. Bununla ilgili Şa'bî şöyle dedi: "Biz latif söyledik diye bize zarif bir bahşiş verdi!" Naklolunur ki Süleyman b. Abdülmelik b. Ebû Hâzım'ın "Kimin duası kabul görülmeye daha yakındır?" sorusuna şöyle cevap verdi: "İhsan edilen, iyilik gören kimsenin kendine ihsanda bulunan kişiye yaptığı duadır." O zaman Süleyman ondan kendisi için dua etmesini rica etti. O da şöyle bir duada bulundu: "Allah'ım, eğer Süleyman senin evliyalarından ve dostlarından ise onun hayırlı dünyevî ve uhrevî amellerinde yardımcısı ol; eğer o senin düşmanlarından ise onu ıslah et ve sevdiğin ve razı olduğun amellere onu yönlendir."

---

1 "Tâbi" kelime anlamı olarak, birisinin peşinden gitmek, birisine uymak gibi anlamlar ifade eder. "Tâbiîn" ise bu kavramın çoğul hâlidir. Geniş bilgi için bkz. Arif Ulu, "Tâbiîn", *DİA*; XXXIX; Ankara, 2010, s. 328-330.

حکایه

یکی از ملوك بني أمَيّة به أبو حازم مدني کی از جملهٔ کبار مشایخ دین و علمآی تابعین است، نوشته ای فرستاذ و در انجا یاذ کرده بوذ کی: ''حاجتی کی داری بما رفع کن تا بقضای آن قیام نماییم''. شیخ در جواب او نوشت کی: ''امّا بعد کتاب تو بمن رسیذ و نوشته [١٠٤أ] بوذی بمبالغه کی من حوائج خوذ را بتو رفع کنم؛ و هیهات من حاجتهای خوذ بخذای تعالی برداشتم و انجه اعطا کرد قبول کردم و ازانجه از من بازداشت قانع شذم''.

حكاية

عمر بن هُبَیره از أمرای بني أمَيّة بوذ نوشته ای فرستاذ کی حسَن و ابن سیرین و شعبي هر سه را بیش وی فرستند. جون حاضر شذند احترام کرد ایشانرا و کفت: ''أمیر المؤمنین مرا کاری می فرمایذ کی اکر می کنم، بر دین خوذ می ترسم و اکر نمی کنم بر نفس خوذ می ترسم. وظیفه جه باشذ؟'' ابن سیرین و شعبي سخن رقیق کفتند. حسَن کفت: ''یا ابن هُبَیره، خذای عزّ وجلّ منع یزید بکند از تو و یزید مَنع خذای عزّ وجلّ از تو نتواند کرد؛ ای بسر هبیره، نزدیك است کی خذای تعالی ملکی فرستد کی ترا از تخت فرو آورذ بفراخنای قصر تو و ترا از قصر بیرون برذ بتنکنای کور تو انکاه ترا نجاة ندهذ إلاّ عمل تو؛ ای بسر هبیره، طاعت مخلوق را نباشذ در معصیت خالق جلّ و علا؛ ابن هبیره بفرموذ و حسَن را جهار هزار درم بداذند. و ابن سیر بن و شعبي را هر یکی را دو هزار درم. انکاه شعبي کفت: ''ما رقیق کفتیم و ما را در عطا رقیق کرد!'' و نقلست کی سُلمین عبدالملِك [١٠٤ب] أبوحازم را کفت: ''دعای که باجابت نزدیکتر؟'' کفت: ''دعای کسی کی با وی احسان کرده باشند؛ و محسن خوذ را دعا کنذ''. انکاه سلیمن از وی إلتماس دعایی کرد. و کفت: ''اللهم إنْ کان سليمان من أوليائك، فيسِّره إلى خيرَي الدنيا والآخرة، وإنْ كان من أعدائك فأصلحه، واهدِهِ إلى ما تحب وترضى''.

Hikâye

Meymûn b. Mihrân şöyle anlatır: Ömer b. Abdülazîz beni çağırdı. Yanına gittiğimde Mekhûl da orada idi ve yersiz ve hoş olmayan sözler söyledi. Bu sözler Ömer'in (radiyallâhu anh) hoşuna gitmedi. Bunun üzerine yardım çağıran bir bakış ile bana baktı. Ben ona şöyle dedim: "Oğlun Abdülmelik'i çağır, hazır bulunsun." Onu çağırdı, gelince ona şöyle dedi: "Ey Abdülmelik, zulümle halktan alınan bu mallar hakkında ne düşünüyorsun? Malların sahipleri onları istiyorlar ve biz onların kimlere ait olduğunu biliyoruz." Abdülmelik cevabında şöyle dedi: "Benim görüşüm şudur ki; tamamını sahiplerine geri veresin. Bunu yapmadığın takdirde, onlardan mallarını adaletsizce alan kimselerle ortaklık yapmış olursun." Böylece malların tamamını sahiplerine geri verdi.

Hikâye

Bir şahıs Hârûn'u teskin ederken şöyle dedi: "Allah seni bâki olan şeylerle mükâfatlandırsın ve fâni olan şeylerden de sakındırsın." Hârûn bu sözden rahatsız olarak adamın hatalı konuştuğunu zannederek ona şöyle dedi: "Yazıklar olsun sana! Ne diyorsun?" Adam şöyle dedi: "Allah azze ve celle'nin şöyle buyurduğunu duydun mu? "Sizin yanınızda olan şeyler fânidir. Allah'ın indinde olan şeyler bâkidir [tükenmez]." Bunu söyleyince Hârûn hoşnut oldu, kızgınlığı gitti.

Hikâye

Amr b. Ubeyd zühd ve vaaz konusunda ün salmış Mutezile'nin reisi idi. Kendisine teveccühü olan Ebû Ca'fer Mansûr-ı Devânîkî'ye uğradığında, Ebû Ca'fer ona şöyle dedi: "Bana bir nasihat ver." O şöyle dedi: "Gördüklerimden mi, yoksa duyduklarımdan mı?" O şöyle dedi: "Gördüklerinden bana bir nasihat ver." [Amr b. Ubeyd] şöyle dedi: "Ömer b. Abdülazîz on bir oğlunu geriye bırakarak dünyadan gitti; mirası ise on yedi dinar idi. O paradan beş dinarını kefeni ve cenaze işleri için harcadılar ve iki dinara da ona mezar yerini aldılar; o paradan çocuklarının her birine on sekiz kırât kaldı."

حِكاية

ميمون بن مهران كفته است: ''عمر عبدالعزيز مرا بخواند. جون حاضر شذم،'' مكحول انجا بوذ و سخنى ضعيف كفت، كى عمر (رضي الله عنه) آنرا كراهيت داشت. بس بمن نكريست جون كسى كى استغاثت كنذ. من كفتم: ''يا أمير المؤمنين، عبدالملك بسر ترا حاضر كن''. بس او را بخواند. جون درآمذ، او را كفت: ''اى عبدالملك، تو جه مى بينى درين أموال كى از مردم بظلم كرفته اند و خذاوندان آن حاضرند و طلب مى كنند آنرا و ما مواضع آنرا مى شناسيم؟'' عبدالملك كفت: ''راى من آنست كى، همه را با أرباب آن ردّ كنى. كى اكر نكنى تو شريك انكسان باشى كى آنرا كرفته اند بظلم''. بس همه را ردّ كرد بأصحاب آن.

حكاية

شخصى تعزيت هرون داذ و كفت: ''خذاى ترا مزد دهاذ درانجه باقى است و ترا برخوردارى دهاذ درانجه فانى است''. هرون [١٠٥أ] را كراهيت آمذ و كفت ويرا: ''ويحَك، جه مى كويى؟'' ظنّ برد كى آن مرد غلط كرده است. مرد كفت: ''شنيذه اى كى خذاى عزّ وجلّ مى فرمايذ: '' مَا عِندَكُمْ يَنفَدُ وَمَا عِندَ اللَّهِ بَاقٍ''. جون اين بكفت، آن كراهيت از هرون برخاست و خوش شذ.

حكاية

كه عمرو بن عُبَيد رأس معتزلة بوذ وبزهد و وعظ معروف بوذ. وقتى بيش أبو جعفر منصور دوانيقي بوذ و أبو جعفر با او ارادتى داشت او را كفت: ''مرا بندى ده''. كفت: ''از انجه ديذه ام يا از انجه شنيذه ام؟'' كفت: ''از انجه ديذهٔ مرا پندى ده!'' كفت: ''عمر عبدالعزيز از دنيا برفت و يازده بسر بكذاشت و تركهٔ او هفده دينار بوذ. بنج دينار ازان بتجهيز و كفن او كردند؛ و بدو دينار جاى كور خريذند؛ و فرزندان او را هر يكى هشده قيراط ازان رسيذ.

Hişâm b. Abdülmelik ise on dört oğlunu bırakarak öldü, çocuklarının her birine bir milyon dinar kaldı. Bir gün Ömer b. Abdülazîz'in oğullarından birinin, yüz bin süvari asker toplayıp Allah Teâlâ yolunda cihad ettiğini gördüm. Hişâm'ın oğullarından birisini de dilencilik yaparken gördüm.

Hikâye

Ebû Kılâbe Cermî eimme-i tâbiînden ve Allah Teâlâ'nın evliyâsından idi. Ömer b. Abdülazîz'in yanına gittiğinde Ömer ona şöyle dedi: "Ya Ebâ Kılâbe, bana bir öğüt ver." O şöyle dedi: "Yâ Emîre'l-mü'minîn, Âdem'in (aleyhisselâm) devrinden beri senden başka hiçbir halife kalmadı." O "Daha fazla söyle, ilave et" dedi. Şöyle devam etti: "Sen ölecek olan ilk halifesin." O "Daha fazla anlat" dedi. Şöyle dedi: "Allah Teâlâ seninle olduğu süre kimden korkarsın ki? Sana karşı olduğunda ise kime umut bağlayabilirsin ki?" Bunu duyunca, "Artık kâfidir, bu kadar yeter" dedi.

Hikâye

Ali b. İlyâs, Nîsâbûr'un (Nîşâbûr) sipehsalârı (komutanı), üstelik çok uyanık birisi idi. Üstad Ebû Ali Dakkâk'ın (rahimehullâh) yanına gittiğinde ona saygı duyarak dizleri üzerinde oturup şöyle dedi: "Ya üstad, bana bir öğüt ver." Üstad ona şöyle dedi: "Sana soracağım soruya riyasız ve doğru cevap vereceksin." O "Sor" dedi. Şöyle sordu: "Altını mı daha fazla seviyorsun yoksa düşmanı mı?" O "Altını seviyorum" diye cevap verdi. Üstad ona şöyle dedi: "Nasıl olur da, sevdiğin şeyi burada bırakıp sevmediğin düşmanı yanında götürürsün?" Bunu duyunca emîr, ağlayarak şöyle dedi: "Vallahi bütün vaazlar bu sözlerin zımnında mündemiçtir." Allah en doğrusunu bilendir.

Hikâye

Sâlih Merrî (rahimehullâh) Mehdî'nin yanına gitmişti. Onunla birlikte özel bir halının üzerinde oturdukları sırada, Mehdî ona şöyle dedi: "Bana bir öğüt ver." O da şöyle sordu: "Senden önce baban Mansûr ve amcan Saffâh bu mecliste bulunuyorlardı, değil mi?" O "Evet" dedi. Tekrar ona şöyle sordu:

و هشام عبدالملك بمرد و جهارده بسر بكذاشت. و هر يكى را از فرزندان هزار هزار دينار رسيذ. و مردى را از فرزندان عمر عبدالعزيز ديذم كى روزى صد هزار سوار برنشانده بوذ و در راه خذاى تعالى جهاد مى كردند؛ و مردى را از فرزندان هشام ديذم كى سؤال مى كرد!"

حكاية

أبو قلابه جرمي [١٠٥ب] از جملۀ أئمّۀ تابعين و أوليآى خذاى تعالى بوذ. بيش عمر عبدالعزيز رفت. عمر او را كفت: "يا ابا قلابه، مرا بندى ده". كفت: "يا أمير المؤمنين، از عهد آدم (عليه السلام) باز هيج خليفه نماند جز تو". كفت: "زياده كن". كفت: "تو اوّل خليفه اى كى بميرى". كفت: "زياده كن". كفت: "جون خذاى تعالى با تو باشذ، از كه ترسى و جون بر تو باشذ اميذ بكه دارى؟" كفت: "بس است مرا".

حكاية

على إلياس اسفهسالار نيسابور بوذ و مرzى زيرك بوذ. بيش أستاذ أبو علي دقّاق (رحمه الله) رفت و بزانوى أدب در خدمت او بنشست. كفت: "يا أستاذ، مرا بندى ده" أستاذ كفت: "از تو سؤالى كنم و بى نفاق جواب ده". كفت: "بپُرس". أستاذ كفت: "زر دوستر دارى يا خصم؟" كفت: "زر دوستر دارم". كفت: "بس جكونه است كى انجه دوستر دارى اينجا رها كنى و خصم كى دوست ندارى با خوذ ببَرى؟" أمير بكريست و كفت: "همه وعظها در ضمن اين سخن است" والله أعلم.

حكاية

صالح مرّي (رحمة الله عليه) بيش مهدي رفت و با او بر فراش خاصّ نشسته بوذ. مهدي او راكفت: "مرا بندى ده". كفت: "درين مجلس نه بيش از تو بذر منصور و عم تو[١٠٦أ] سفّاح بوذند؟" كفت: "بلى". كفت:

"Onların kurtulabileceklerine ümidvâr olabileceğimiz iyi amelleri de var idi, doğru mu?" O "Evet" dedi. O şöyle devam etti: "Onların işledikleri bazı amellerin de onların helâkına neden olabileceğinden korkulabilir, değil mi?" O "Evet" dedi. O sözlerine şöyle devam etti: "O zaman sen, seni kurtarabileceğine ümidvâr olunabilecek ameller işle ve seni korkutanlardan da vazgeç ve onlardan sakın." Mehdî ise şöyle dedi: "Vaazın zirvesine ulaştın, mükemmel, kısa, az ve öz söyledin!" Allah en doğrusunu bilendir.

Hikâye

Bir şahıs, Süleyman b. Abdülmelik ile görüşmeye gittiğinde onun namazının bittiğini, dua edip münâcâtta bulunduğunu görünce geri döndü. O sırada Süleyman onu çağırarak gelmesinin sebebini sordu. O şöyle dedi: "Senden bir dileğim var, onun için gelmiştim. Ancak senin, ellerini kaldırarak yalvardığını görünce, hata yaptığımı fark ettim ve senin hacet dilediğin kimseden hacetimi dilemek için geri döndüm." O da "O kimse [Allah] senin hâcetini kabul etti." dedikten sonra ondan alınmış olunan şeyleri geri verdiği gibi ayrıca ona hilat vererek ikramlarda bulundu.

Hikâye

Âmir b. Behdele, Haccâc'ın astığı bir adamı görünce şöyle dedi: "Yâ Rabbî, Senin zâlimlere karşı olan sabrın ve merhametin, mazlumların zararına işliyor!" O gece rüyasında kıyametin koptuğunu, cennete girdiğini ve asılmış olan o adamın Âlâ-yi İlliyyînde (cennetin en üst seviyesinde) olduğunu gördü. O sırada münâdînin (seslenici) şöyle nidâ ettiğini duydu: "Bizim zulmedenlere karşı sabrımız ve merhametimiz mazlumları İlliyyîne ulaştırır!"

Hikâye

İbn-i Cevzî, Bağdat'ta halifenin de bulunduğu bir vaaz verirken yüzü, gözü ve elbisesi siyah ve berbat bir vaziyette olan bir adam gelip "Mazlum, mazlum" diye bağırdı. İbn-i Cevzî bunu görünce halifeye dönerek şöyle dedi: "Mazlumun yüzü böyle ise, acaba zâlimin yüzü nasıl olacaktır!"

’’نه ایشان را اعمال بوذ کی بذان امیذ نجات ایشان می توان داشت؟‘‘ کفت: ’’بلی‘‘. کفت: ’’وعملها بوذ کی بسبب آن خوف از هلاك ایشان هست؟‘‘ کفت: ’’بلی‘‘. کفت: ’’تو آن أعمال کی امیذ نجات بذان می توان داشت، اختیار کن و انجه ازان می تَرسی رها کن و ازان اجتناب نمای‘‘. مهدی کفت: ’’وعظ را بحدّ خوذ رسانیدی و دران طریق ایجاز سبردی‘‘ والله أعلم.

حکایة

شخصی بیش سُلیمن عبدالملك آمذ در وقتی کی او از نماز فارغ شذه بوذ و دعا و تضرّع می کرد. جون او را دران حال دیذ بازکشت. سلمین او را طلب کرد و کفت: ’’حال تو جیست؟‘‘ کفت: ’’آمذم کی حاجتی از تو خواهم بس جون ترا دیذم کی دست بآسمان برداشته بوذی و تضرّع می کردی. دانستم کی خطا کرده ام. بازکشتم کی حاجت خواهم از انکس کی تو حاجت خوذ از وی می خواهی‘‘. کفت: ’’انکس حاجت تو قضا کرد‘‘. بس جیزی کی از وی ستذه بوذ باز کردانیذ و او را خِلعت و عطاها داذ و باز کردانیذ.

حکایة

عامر بن بَهدله بر مردی کذشت کی حجّاج او را بر دار کرده بوذ. کفت: ’’یا ربّ حِلم تو با ظالمان [١٠٦ب] مظلومان را زیان کار است‘‘. بس آن شب در خواب دیذ کی قیامت برخاسته. بس در بهشت رفت و آن مصلوب را دیذ در أعلی علیّین و منادی ندا می کرد کی: ’’حِلم ما ظالمان مظلومان را در علیّین فرو می آورذ‘‘.

حکایة

ابن الجوزي در بغداذ وعظ می کفت و خلیفه حاضر بوذ. مردی درآمذ، روی و جامه سیاه کرده و فریاذ می کرد و می کفت: ’’مظلوم؛ مظلوم‘‘. ابن الجوزي روی بخلیفه کرد و کفت: ’’جون روی مظلوم جنین است، روی ظالم جکونه خواهذ بوذ؟‘‘

Hikâye

İskender, meliklerin birisine karşı galip geldikten sonra ona şöyle sordu: "Sana ne yapayım?" O da şöyle cevap verdi: "Büyüklerin zafer kazandıkları zaman onlara yakışan davranışı yapmanı isterim." İskender onu serbest bıraktığı gibi, memleketini de ona geri verdi.

Allah'ın sonsuz fazileti ve kereminin ümidiyle nimetleri devamlı ve bol olsun, yüce hilâfetinin fetih bayrakları daima din ve devlet düşmanlarına karşı mansûr ve muzaffer olsun. Zafer ve ilahi yardım günbegün artsın, devlet-i hümâyununun şanıyla emniyet, istikamet, intizam gayretleri ve halkın ahvali istikrara kavuşsun. Cümlenin iki cihan saadetine vesile olsun. Hayırlısıyla inşallahu teâlâ "vemâ zâlike alallâhi bi-azîz" (*Allah'a zor gelmez*).[1]

1 Fâtır, 35/17; İbrahim, 14/20.

حكاية

اسكندر بر يكى از ملوك ظفر يافت. او را كفت: ''با تو جكنم؟'' كفت: ''انجه از بزركان سزد كى كنند جون ظفر يابند''. او را رها كرد و مملكت با وى داذ.

اميد بفضل و كرم نامتناهى إلهي تعالت آلاوه و تَوالَتُ نعماوه واثق است كى رايات جهانكشاى بندكى حضرت أعلى سلطانى را (مَدّ الله تعالى على الخافقين ظلال خلافته وسلطانه) بيوسته بر أعداء دين و دولت مظفّر و منصور دارذ و امداد نُصرت و تأييد ربّانى روز بروز متضاعِف مى كردذ و بفرّ دولت همايون مقدِّمات امن و استقامت و انتظام و أحوال جمهور بر ترتيبى تأليف بذيرذ كى [١٠٧أ] مُنتج سعادات دو جهانى همكنان باشذ بالخير إن شاء الله تعالى ﴿وَمَا ذَٰلِكَ عَلَى اللهِ بِعَزِيزٍ﴾.

HÂTİME

Yıllardan beri bu kul ilahi nimetleri zikir ve sonsuz faziletlerin feyizlerini tefekkür ile meşguldür. Sonunda Allah'ın rahmet ve bereketinden nasibimi almak hâsıl oldu. (Gölgesi arzların üzerinde payidâr olsun) Sultan'ın keremine kavuştum ve bu şu anlama gelir ki bana karşı olan bu ikram öyle kuvvetlidir ki parçalanması imkânsız olduğu gibi sürekli gelişmekte ve terbiye olmaktadır. Dolayısıyla benim gönlüm ile saltanat ricâlinin gönülleri arasında öyle bir bağ kuruldu ki bunu ifade etmeye dil yetersiz kalır.

Semnûn-i Muhib[1] (rahmetullahi aleyhi) şöyle der: "Bir şey ancak ondan daha ince bir şey ile ifade edilebilir. Muhabbetten daha rakîk bir şey de yoktur, nasıl ifade edilebilsin ki?" Ayrıca şöyle demişlerdir: "İyiliğinden bir an bile kurtulamadığın kimseye nasıl olur da muhabbetsiz olabilirsin ki?"

Bu muhtasar eserin telifi bu vaziyette gerçekleşti. Onun kabaca çizilmiş olan siyah rayihası gönülleri okşadı ve sonunda siyahtan beyaza bürünmesi gerçekleşti.[2] Yüce makamlı [Sultan] (Allah, onun hilâfetinin gölgesinde, şeriatın erkânını yüce kılsın) ile olan münasebetlerimizden dolayı bu eser gönülleri okşayan özel bir eser oldu. Bu eserin, müellifin hakirliğinden dolayı ilim ehli kişiler tarafından istinsahına rağbet daha az olacağı düşüncesinden dolayı dostların ve azizlerin okuması için iki mukaddimeyle birlikte bu kitaptan birkaç nüsha yazdım. Ümidim odur ki saf duygularla telif edilmiş bu eser, makbul eserler seviyesine ulaşsın. Bu kulun bu hediyeyi vermesi, kırbasında yağmur suyunu Bağdat halifesine hediye olarak taşıyan bedevînin hikâyesine benzer.

Meşhur olan bu hikâyede, çölde yetişmiş, acı suya ve oranın tuzuna alışıp ona kanaat etmiş ve tatlı suyun varlığından habersiz olan bir bedevî günlerin birinde çölden geçerken susuzluktan bîtâb olmuş vaziyette çalışırken çukurda birikmiş yağmur suyuna rastlamış.

---

1 Tasavvufta önde gelen isimlerden olan Semnûn-i Muhib hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah Kartal, "Semnûn b. Hamza", *DİA*, XXXVI, Ankara, 2009, s. 498-499.

2 Müellif, yazdığı eserin temize çekilmesine işaret etmektedir.

خاتمه

آنك سالهاست تا أوقات بنده مستغرق تذكر نعم إلهي و تفكر در فيوض فضل نا متناهی است كی از راه كذر نظر عاطفت كيميا خاصيت بندكی حضرت أعلی خلافت بناه سلطنت مآب (أنعم الله بخلود ظلال سلطانه على أهل الأرضين) بر بنده فايض می شوذ و اين معنی بواسطه تكرّر نعم و تواتر احسان در آنجا ضمير و احتاء ضل وعبر وجهی استحكام يافته و متمكّن شذه كی قابل إنحلال و إنفكاك نيست. بل هر دم قوتی می كيرذ و هر زمان تربيتی می بذيرذ تا بذان سبب معاملهٔ سويداء دل با ملازمان سرير سلطنت بمرتبه ای رسيذه كی تعبير از ان متعذراست.

جنانك سمنون محبّ (رحمة الله عليه) كويذ: ''لا يعبّر عن شيءٍ إلاّ بما هو أرقّ منه ولا شيءٍ أرقّ من المحبة فبماذا يعبّر''. و كفته اند: ''كيف لا يحبّه من لاينفكّ عن برّه طرفة عين''.

جون تأليف اين مختصر در جنين حالی اتفاق افتاذ و از سواد آن روائح إخلاص بمشام جانها می رسيذ، آن را بر منصّهٔ بياض جلوه داذ. و معلوم است كی از [١٠٧ب] جهت نسبتی كی با حضرت عليا مصنّفٌ له شيّد الله تعالی اركان الشريعة الغرّاء بخلود ظلال خلافته دارذ ومرغوب و مطلوب و محبوب دلها باشذ، و بواسطهٔ خمول مصنِّف و حقارت مؤلف أهل تميز در انتساخ آن كمتر رغبت فرمايند، بنابرين دو مقدمه جند نسخه ازان جهت مطالعهٔ دوستان و عزيزان در قيد كتابت كشيذ. باميذ انك بنظر صفاء مقبلی رتبت قبولی يابذ. و مثل بنده در اهداء اين تحفه، مثل آن أعرابي است كه مشك آب باران از بيابان برسم هديه بحضرت خليفهٔ بغداذ برد.

و آن حكايتی مشهور است كی: أعرابئی در شورستان نشو ونما يافته بوذ و مدّتی مديد بآب تلخ شور انجا معتادشذه وبذان قناعت نموذه واز وجود آب شيرين بی خبر. روزی برای حاجتی در بيابان می رفت، تشنكی در وی أثر كرد. اندكی آب باران در كوی ايستاذه ديذ.

Uzun zaman hareketsiz kaldığından tadı değişmiş bu sudan bir miktar iştahla içtikten sonra, çok mutlu olmuştu. Ondan bir miktar içmiş ve tadı çok hoşuna gitmiş. Daha önce benzerini görmediğinden ve kimseden işitmediğinden sanmış ki o su cennetten geliyor. Kendi kendine bunu devrin halifesine götürüp bu vesileyle bazı ihtiyaçlarını karşılayabileceğini düşünmüş. Bu ümitle Bağdat'a doğru yola koyulmuş. Bağdat civarına yaklaştığında tesadüfen halife de ava gitmek ya da başka mühim bir şeyden dolayı dışarı çıkmıştı. Zavallı bedevî ihtişamlı bir grubu görünce halifenin orada olduğunu anladı. Amacına hangi yolla varacağı hususunda düşünceli ve şaşkın olarak yanlarına gitti. Heyecandan ne diyeceğini şaşıran zavallı bedevîyi fark eden halife, kendisinden bir talebinin olduğunu sezmişti. Halifenin lutfu ona vesile oldu ve onu yanına çağırıp hâlini sordu. Bedevî ona cennetten getirdiği suyu emirü'l-mü'minîne takdim etmek istediğini söyledi. Halife ise bu duruma şaşırıp biraz düşündükten sonra buna tanıklık edenlere durumu izah etmiş. Yüksek ahlâkından ötürü eski kırbayı almış ve o tadı değişmiş sudan yudumlamıştı. Sonra ağzını sıkıca bağlayıp bir hizmetçiye emanet etmelerini emretmişti. Ondan sonra bedevînin ihtiyacını gidermiş ve ikramda bulunmuş. Sonra ona geldiği yoldan evine dönmesini emretmiş ve bu mevzuda fazla ısrar etmişti. Adam gittikten sonra halifenin bazı hizmetkârları geldiği yoldan geri dönmesinde bu kadar fazla ısrarcı olmasının sebebini sormuşlardı.

Halife şöyle dedi: "Zavallı adam, kendi hayalinde çok değerli zannettiği suyu bunca yol meşakkatle taşımış, Bağdat'ın nefis havasını, Dicle'nin zülâl ve güzel suyunu fark edince hayal kırıklığına uğrayıp müteessir olacağını tahmin ettim. Dolayısıyla onu hayal kırıklığına uğratmanın halifeye yakışmayacağını düşünerek onu geri gönderdim."[1]

1 Müellifin anlattığı bu hikâyenin kaynaklarından biri Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sidir. Geniş bilgi için bkz. Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 109-118.

و بواسطۀ طول مكث أوصاف آن متغيّر شذه. شربتى ازان تناول نموذ بمذاق او عظيم خوش آمذ و جون مثل آن هركز نذيذه بوذ و از كسى نشنيذه، تصور كرد كى آن آب از بهشت است. مشككى داشت [۱۰۸أ] و ازان بر كرد و با خوذ انديشيذ كى آنرا به خليفۀ وقت برذ و وسيلۀ بعضى از حاجات خوذ سازذ. بذين اميذ متوجه بغداذ شذ. جون بحوالى بغداذ رسيذ، اتّفاقاً خليفه بعزم شكار يا مهمّى ديكر بيرون آمذه بوذ. أعرابى بيچاره كوكبه اى ديذ و معلوم كرد كى خليفه است. بنزديك رفت متحيّر و متفكّر درين انديشه كه بكذام وسيله بمقصود خوذ طريقى جويذ. ناكاه نظر خليفه بر وى افتاذ، و از وضع او تفرّس فرمود كى حاجتى دارذ. لطف خليفه وسيلۀ او شذ و او را بيش خوذ خواند و از كيفيّت حال وى سؤال فرموذ. او در جواب كفت كى: ''باده اى از آب بهشت جهت أمير المؤمنين آورده ام''. خليفه تعجّب نموذ. و بعد از تأمل بقرائن معلوم فرموذ كى حال جيست. ازانجا كى كمال خلق او بوذ، آن مشك كهنه بركرفت ازان آب متغيّر باده تجرّع نموذ و بفرموذ تا سر مشك را محكم كردند و بدست خادمى سبردند. انكاه بقضاء حاجت آن أعرابى حكم فرموذ و او را عطائى كرامت كرد. و فرموذ تا هم از انجا بمسكن مألوف بمراجعت نمايذ. و درين باب مبالغتها فرموذ. جون او روانه شذ، بعضى از ملازمان حضرت [۱۰۸ب] سؤال كردند كه: ''سبب مبالغه در باب مراجعت او چه بوذ؟''

كفت: ''اين بيجاره با خوذ تصوّرى كرده و يقين كى به تنسّم هواء بغداذ و تجرّى آب دجله بطلان آن او را محقّق كردذ و موجب انفعال او شوذ، كمال كرم ما روا نداشت كه مشرب اميذ او بشائبه خجالتى مكدّر كردذ يا غبار ملالتى بر ناصيۀ مرادات او نشينذ''.

Allah kullarının en zaif bendesi, kullarının en fakiri, en âcizi ve en hakiri Şihâb en-Neyrîzî lakaplı Muhammed b. Abdülkerîm (Allah onun hâlini iyi etsin), fazilet sahibi olanların faziletinden habersiz olduğum için, kendisi (Allah Teâlâ onun hilâfet gölgesini alemlere daim kılarak nimetini artırsın) cümle faziletlerin menbaı ve bütün fazilet sahiplerinin bahçesi olduğundan cahilce bu kıymetsiz eseri arz etmeye yeltendi. Devlet-i hümâyûnun erkânından basîret sahibi ve yüce makamlı olan kimselerden (Allah Teâlâ onları İslâm yolunda muvaffak etsin, kendi rızasına mazhar olanlardan kılsın ve onların muhabbetlerinin sâyesini, padişahın sâyesinde ebedî kılsın) dileğimiz şudur ki lutfederek bu eseri inceleyip tashih ettikten sonra uygun gördükleri takdirde mübarek sultanın arzına sunsunlar. İnşâallah hayırlı olsun. Allah doğru yolun ilham kaynağıdır; bütün mahlûkât O'na geri dönecektir; her zaman sadece O'na (Allah) tevekkül edilmelidir; yardım ve tevfik ancak O'ndan istenmelidir; mahlûkâtın tek umudu O'dur. Allah'a devamlı olan nimetleri için şükürler olsun; nimetlerinin bolluğu için ona şükürler olsun; Allah'ın Resûlü Muhammed Mustafa'ya, ailesine, sahâbîlerine, halifelerine ve sevenlerine selam olsun.

Bu kitabın telifi, Muharrem ayının ortasında, hicrî, yedi yüz yetmiş yedi [m. 1375] senesinde tamamlanmıştır. Bu nüsha yedi yüz seksen senesinin Rebîülevvel ayında [m. 1378] istinsah edildi. Evvelde ve âhirde hamd Allah'a mahsustur. O'nun Resûlü Muhamammed Mustafa'ya zâhirde ve bâtında salât olsun!

بندهٔ ضعيف أضعف عباد الله تعالى و أفقرهم و أعجزهم و أحقرهم محمد بن عبد الكريم الملقب بشهاب النيريزى (أصلح الله حاله) جون از نهايت فضل فضلا خبرى نداشت، ازين معنى كى حضرت علياء خلافت بناه (أنعم الله تعالى بدوام ظلال خلافته على العالمين) منبع جميع فضايل و مرتع طوايف أفاضل است، تجاهل كرده بعرض اين بضاعت مزجاة تجاسر نموذ مأمول از إلطاف شاملهٔ نقّاد صاحب بصيرت أعنى مخاديم أعاظم كى أركان دولت همايون اند(وفقهم الله تعالى لمراضيه و أبّد ظلال عواطفهم في ظلّ ظله على الإسلام وذويه) آنست كى از راه بنده نوازى و عاطفت منعمين مأجورين غير مأمورين بنظر عنايت و رضا مطالعه فرموذى بعد از تشريف [١٠٩أ] تنقيح و تصحيح اكر صواب افتذ، بعزّ عرض همايون رسانند بالخير إن شاء الله تعالى والله سبحانه مُلهم الصواب وإليه المرجع والمآب وعليه التكلان في كلّ حين وأوانٍ ومنه المعونة والتّوفيق وهو بتحقيق رجاء الرّاجين حقيق والحمد لله على تواتر نعمائه وتوافر الآية والصلوة والسلام على رسوله محمد المصطفى وآله وصحبه وخلفائه وأوليائه.

اتّفق الفراغ من تأليفه في أواسط محرّم الحرام لسنة سبع وسبعين وسبعمائة الهجرية الهلاليّة. وتحرير هذه النسخة في ربيع الأوّل لسنة ثمانين وسبعمائة والحمد لله أوّلا وآخراً والصّلوة على رسوله محمد المصطفى باطنا وظاهراً.

***Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*'nin Süleymaniye Yazma Eser Kütp., Ayasofya No. 2086'**da kayıtlı bulunan yazma nüshasının başından görüntüler.

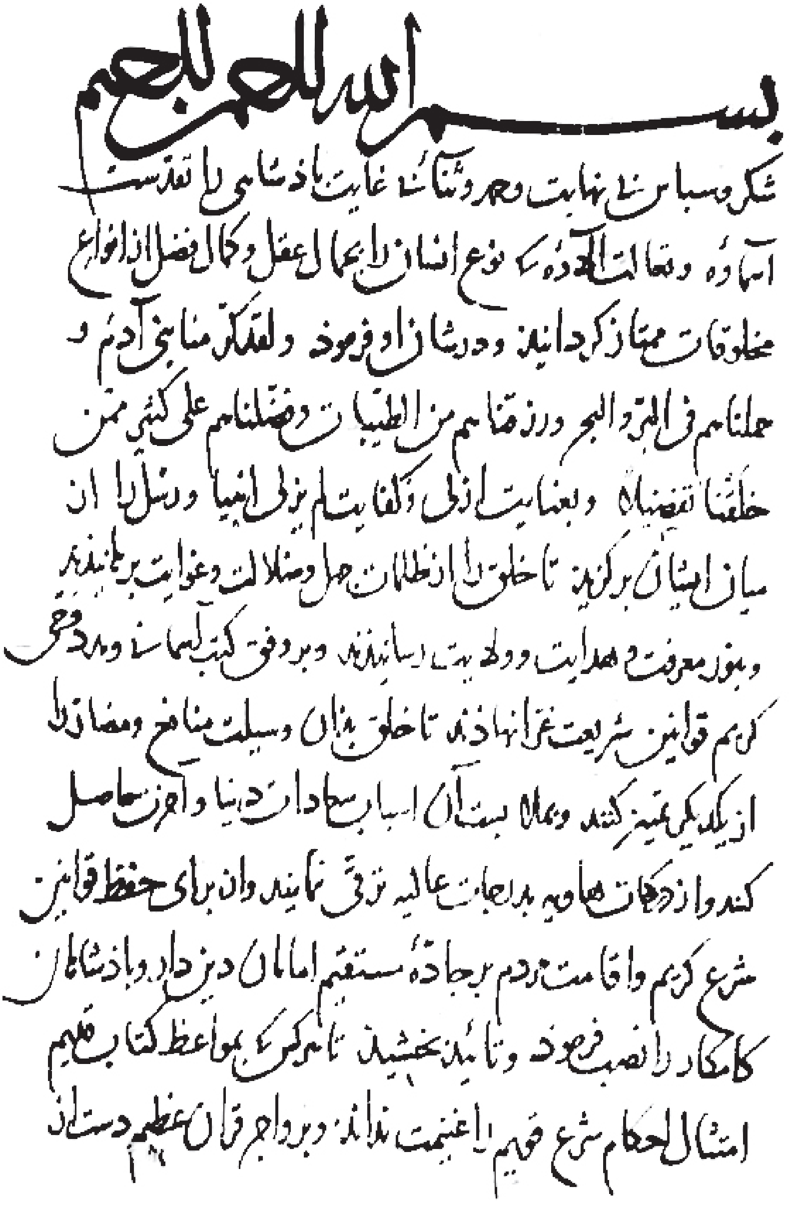
بسم الله الرحمن الرحیم
شکر و سپاس بی نهایت و حمد و ثنای بی غایت پادشاهی را تقدست
اسماؤه و تعالت آلاؤه که نوع انسان را بکمال عقل و کمال فضل از انواع
مخلوقات ممتاز کردانید و در شان او فرمود ولقد کرمنا بنی آدم و
حملناهم فی البر والبحر ورزقناهم من الطیبات وفضلناهم علی کثیر ممن
خلقنا تفضیلا و بعنایت ازلی و کفایت لم یزلی انبیا و رسل را از
میان انسان برکزید تا خلق را از ظلمات جهل و ضلالت و غوایت برهانید
و بنور معرفت و هدایت و دلالت رسانیدند و بر وفق کتاب آسمانی و وحی
کریم قوانین شریعت غرا نهادند تا خلق بدان وسیلت منافع و مضار را
از یکدیکر تمیز کنند و بمال اسباب سعادات دنیا و آخرت حاصل
کنند و از درکات هاویه بدرجات عالیه ترقی نمایند و از برای حفظ قوانین
شرع کریم و اقامت مردم بر جادهٔ مستقیم امامان دین دار و پادشاهان
کامکار را نصب فرمود و تایید بخشید تا مردم به مواعظ کتاب قدیم
امتثال احکام شرع حکیم را غنیمت ندانند و بر رواج قرآن عظیم دست از

1b

كتاب أمور السلطنة المرقوم بمفتاح السعادة

من قبل التواريخ

١٠٦٦

كتاب

مفتاح السعادة في قواعد السيادة

ع ١٥

لخزانة كتب الصاحب الأعظم المرسول الأفضل

الأكرم معتمد الأكابر و[illegible] العجم [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Mikrofilm Arşivi
1669

***Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde*'nin Süleymaniye Yazma Eser Kütp., Ayasofya No. 2086'**da kayıtlı bulunan yazma nüshasının sonundan görüntüler.

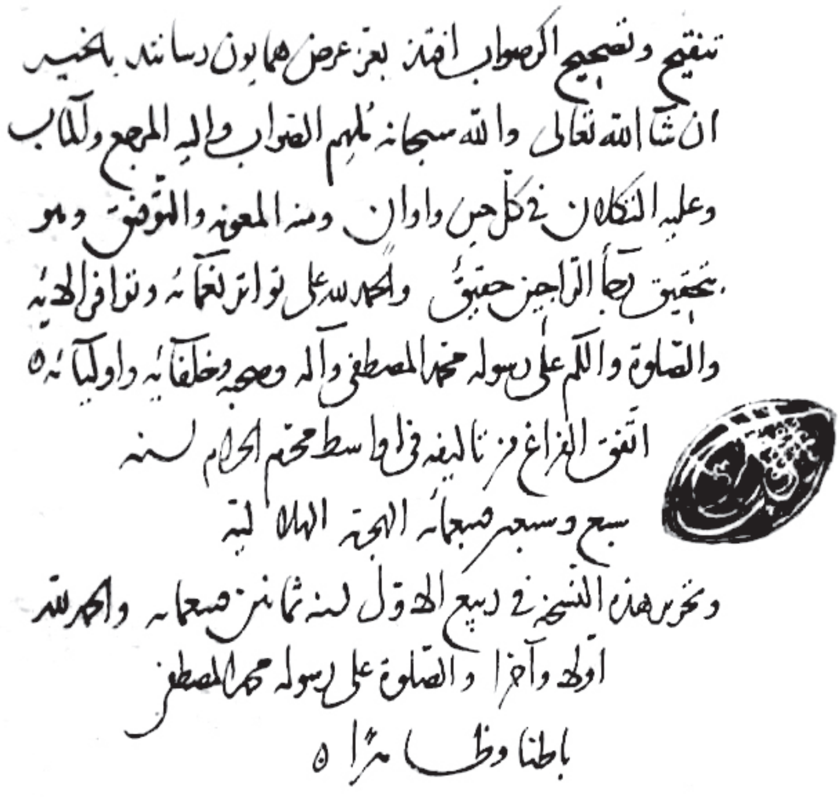
تنقيح وتصحيح الصواب افندي بعز عرض همايون رسانند بالخير
ان شاء الله تعالى والله سبحانه ملهم الصواب واليه المرجع والمآب
وعليه التكلان في كل حين واوان ومنه المعونة والتوفيق وهو
بتحقيق رجاء الراجين حقيق والحمد لله على تواتر نعمائه وتوافر الائه
والصلوة والسلام على رسوله محمد المصطفى واله وصحبه وخلفائه واوليائه
اتفق الفراغ من تاليفه في اواسط محرم الحرام لسنة
سبع وسبعين وسبعمائة الهجرة الهلالية
وتحرير هذه النسخة في ربيع الاول لسنة ثمانين وسبعمائة والحمد لله
اولا واخرا والصلوة على رسوله محمد المصطفى
باطنا وظاهرا

سوال کردند که سبب مبالغه در باب مراجعت او چه بود گفت این
بیچاره با خود تصوری کرده و یقین که به تنشم هوای بغداد
و تجرع آب دجله مطالعهٔ آن او را محقق کردند و موجب انفعال او
شود که کمال کرم ما روا نداشته که مشرب امید او بشائبهٔ حرمانی
مکدر گردد و باعتبار ملالتی بر ناصیهٔ مرادات او نشیند بندهٔ
ضعیف اضعف عباد الله تعالی وافقرهم واعجزهم واحقرهم
محمد بن عبد الکریم الملقب بشهاب المنهی اصلح الله حاله چون
از نهایت فضل فضلا خبری نداشت ازین صفحه که حضرت علیای
خلافت پناه انعم الله تعالی بدوام ظلال الخلافة علی العالمین
منبع جمیع فضائل و مرتع طوائف افاضل است تجاهل کرد ٥
بعرض این بضاعت مزجاة تجاسر نمود مأمول از الطاف شامله
نقاد صاحب بصیرت اعنی مخادیم اعاظم که ارکان دولت همایون اند
وفقهم الله تعالی لمراضیه و ابد ظلال عواطفهم در ظل ظلیله علی
الاسلام و ذویه آنست که از راه بنده نوازی و عاطفت منهی را چون
غیر مامولی بنظر عنایت و رضا مطالعه فرمودی بعد از تشریف

DİZİN

A

Abbas 45, 46, 72, 86, 100, 134, 156, 168, 178, 216, 230, 242, 276, 282

Abbâsî 116, 164, 218, 260, 264, 266

Abdullah b. Âmir Rebîa es-Sadî 290

Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali 322

Abdullah b. Mes'ud 100

Abdullah b. Ömer 300

Abdurrahman b. Avf 66, 300

Abdurrahman Semre 274

Abdurrezzâk b. Hammam 88

Abdülaziz 13, 17, 31, 58, 70, 72, 86, 96, 150, 160, 186, 286, 328, 334, 338, 340

Abdülkerîm 356

Abdülmelik 134, 154, 160, 190, 222, 224, 234, 238, 250, 278, 318, 330, 336, 338, 344, 346

Abdülmelik b. Sâlih el-Hâşimî 250

Abdülmelik Deylemî 222

Acem 28, 54, 126, 164, 198, 200, 262, 302, 316

Âd 292

Âdem 346

Ahvâz 284

Ali 15, 17, 29, 32, 42, 43, 45, 46, 66, 72, 74, 78, 98, 104, 122, 132, 136, 140, 148, 166, 172, 228, 230, 234, 236, 254, 258, 260, 282, 334, 346

Âliye 252

Alparslan 118, 270

Âmîr b. Behdele 348

Âmir b. 'Ubeyde 326

Amr b. el-Âs 220, 236, 278

Amr b. Hind 112

Amr b. Leys 114

Amr b. Ubeyd 344

'Arâbe-i Avsî 194

Arap 35, 37, 54, 112, 204, 230, 234, 236

Aristo 152

Âsım 320

'Avf b. Malik el-Eşceî 176

B

Bağdad 246, 348, 354

Basra 284

Bedehşân 228

Bedir 82, 294

Behlül 204

Behrâm-ı Gûr 202, 204, 212, 234

Belâzurî 332

Belkıs 234

Benî Mahzûm 292

Benî Mervân 318

Benî Şeybe 242, 320
Benî Zerâm 302
Beyhakî 44, 308
Beytü'l-Makdis 284
bilim 4, 5
Bisâ 300
Bulûr 228
Büzürgmihr 35, 76, 114, 124, 134, 186, 210, 262

C
Câbir b. Abdullah el-Ensârî 294
Câfer-i Sâdık 254
Cafer Yahya 250
Câlînûs 180
Cebrâil 282, 284
Cezîre 284
Cûhî 308
Cûr 302
Cüveynî 118, 228

Ç
Çin 158

D
Dârâ 218
Darâbcird 300
Dâvûd 68, 96, 118, 200, 212
Deylem 260
Deyr-i Sim'ân 338
Dicle 354

E
Ebû Ali Dakkâk 346
Ebû Amr b. Nüceyd 98
Ebû Bekir 60, 64, 72, 74, 100, 110, 240, 278, 280, 282, 314, 320, 332
Ebû Cafer 148, 222, 224, 266, 344
Ebû Cafer-i Simnânî 222
Ebû Cehil b. Hişâm 286
Ebû Eyyûb 324
Ebû Hanife 314
Ebû Hâzım 342
Ebû Hıfz 70
Ebû Hureyre 174, 178, 194
Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sure et-Tirmizî 74
Ebû İshak İsferâyinî 194
Ebû Kılâbe Cermî 346
Ebulfazl Bustî 216
Ebû Müslim 218
Ebû Nasr-ı Mişkân 208
Ebû Nu'aym 160
Ebû Safvân 322
Ebû Said Hudrî 168, 240
Ebû Süleyman Dârânî 322
Ebû Süleyman Hitâbî 170
Ebû Şehme Abdurrahman Asgar 312
Ebû Tayyib Mütenebbî 186
Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh 60, 290
Ebû Yusuf 29, 252
Ebü'l-Alâ el-Maarrî 43, 158, 162

Ebü'r-Râmil 204
Eflah 312
Eflâtun 96
Efrâsiyâb 154, 190, 220, 226
Ehl-i Beyt 33, 170
Enes b. Mâlik 100, 282, 284, 292
Ensâr 60, 62, 234
Erdeşir 198
Erkam b. Kuleyb 192
Esed Toğan 110
Esfâr b. Şireveyh 222
Eslem 294, 318
Esma'î 43, 234
Evzâ'î 314, 334

İ

İbrâhim 194
idrak 4
İmam 21, 39, 62, 66, 82, 98, 150, 182, 208, 266, 308, 314
İmamet 64
insan 4
inşâ 4, 5
İrâhistân 42, 212
İsa 150
İsfahân 268
İshak 152, 252
İshâk-i Mûsulî 250
İskender 76, 78, 152, 158, 210, 216, 218, 350
İslâm 14, 18, 31, 35, 37, 39, 43, 44, 45, 84, 116, 118, 128, 130, 132, 198, 204, 208, 234, 244, 268, 280, 286, 288, 302, 304, 314, 318, 322, 356
İsmail 31, 43, 114, 186, 226
İsnâ Aşeriyye 64
İstahr 300
İstanbul 5

K

Kâbe 82, 178, 242, 334
Ka'bü'l Ahbâr 316
Kadı Ebû Bekir 64
Kadı Hüseyin 64
Kadı Şureyh 236
Kahtu'r-Rimâde 304
Kâinatın Efendisi 60, 122
Kâinatın Seyyidi 224, 244
Kayser 120
Kâzerûnî 152, 260
Kermasânî 152
Kıptî 340
Kirman 110, 112, 300, 334
Kisra 98, 216
Kûfe 284, 316, 330
Kur'an-ı Kerîm 21, 32, 52, 234
Kureyş 64, 72, 178
Kusayr 264
Kürt 262

L

Lubeyd b. Rabi'â 278

M

Mâlik b. Dînâr 43, 322
Ma'n b. Zaide 192
Ma'n-i Zâ'ide 218
Mansur 208, 246, 248, 344, 346
Mâverâünnehir 114
Medayin 190
Medine 5, 28, 35, 156, 278, 282, 290, 294, 302, 304, 308, 316, 320
Mehdi 47, 98, 346
Mekhûl 344
Mekke 28, 86, 208, 242, 290
Melik Kâbil 164
Melikşah 230, 268
Me'mûn 82, 192, 264
Menât 206
Menbic 112
Mervan 164, 190, 220, 222, 238, 278
Merzbân 196
Mesih 338
Mesleme b. Abdülmelik 324
Meymun b. Mihrân 344
Mezâlim 226
Mısır 160, 252, 272, 318
Mihricân 126
Muaviye 194, 220, 236
Mu'âz 82
Mu'bid 128, 262
Mugîre b. Şu'be 66
Muhalleb b. Ebî Sufra 184
Muhammed Abdullah Yahya 266
Muhammed b. eş-Şeybânî 182
Muhammed b. Ka'b 90
Muhammed b. Sa'bed 338
Muhammed b. Vüheyb 196
Muhammed Mervan 164
Muhammed Mustafa 52, 356
Mukît 270
Mûnis b. Ebî Habib 334
Mûnis b. Ümrân 264
Musa 47, 240, 334, 336
Musa b. A'yen 334
Musa b. Nusayr 336
Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şihir 184
Mu'tezid 114
Mübârizüddîn Muhammed b. el-Muzaffer 128
Müslim 47, 82, 96, 104, 106, 122, 140, 164, 218, 220, 254
Müslim b. el-Haccâc 122
Müslüman 172, 280

N

Nasr b. Seyyâr 42, 220, 268
Necran 286, 288
Nevruz 126
Nihâvend 284
Nîsâbûr 346
Nizâmülmülk 38, 46, 166, 228
Nûbe 164
Nûşirvân 35, 76, 96, 98, 124,

126, 200, 210, 238, 262

O

Osman 15, 41, 46, 66, 74, 106, 198, 228, 242, 282, 300
Osman b. el-Velid b. Muğire 282

Ö

Ömer b. Abdülaziz 134, 150, 154, 160, 184, 186, 280, 318, 320, 322, 326, 328, 332, 334, 338, 340, 344, 346
Ömer b. el-Hattâb 54, 66, 70, 72, 100, 244, 276, 286, 320, 340
Ömer b. Hübeyre 342
Ömer-i Abdülaziz 328, 332, 334, 338

R

Râbia-i ʻAdeviyye 228
Racâ b. Hayve 334
Râfizî 314
Ra'sü'l-Kelb 222
Recâ b. Hayve 90, 190, 328
Reşîd 252
Rey 222
Ruaynî 322, 332
Rum 338

S

Sâbık 86
Sâbık-ı Berberî 86
Sâʻd b. Ebî Vakkas 66
Sâdık 254, 266
Sahâbe 60, 66
Sahâbe-i Kibâr 60
Said Mahmud Sebüktekin 118
Sakîfe-i Benî Sâide 60
Sâlih Merrî 346
Sâlim b. Abdullah b. Ömer 90
Sâmânî 114, 186
Sâmânîler 47, 186, 208
sanat 4, 5
Sâriye b. Zunaym el-Kenânî 300
Sefinetü'l-Mevlâ 74
Seleme b. Avf 112
Seleme b. Said 246
Semerkand 268
Semnûn-i Muhib 352
Sencer 230
Sevâd 43, 284
Sevvâr b. Abdullah el-Kadı 246
Seyf b. el-Eşʻas 190
Seyfüddevle 46, 230, 232
Sıddîk-ı Ekber 66
Simcûrîler 208
Simnân 222
Sinâî 46, 94, 98, 160, 162, 184
Sipâhân 284
Sokrat-i Hakîm 150
Suheyb-i Rûmî 318
Sûmenât 118
Süfyân 86
Süheyl b. ʻÂda 302

Süleyman Abdülmelik 342
Süleyman b. Abdülmelik 154, 324, 348

Ş

Şâfiî 18, 38, 66, 82
Şâh Şücâ 19, 56
Şeriat 96, 102
Şeyh Zâhid Ahmed b. Selâm 150
Şi'âb-i Zehbân 292
Şu'ebî 340

T

Tâbiîn 47, 342
Talha 66, 314
Talha b. Ubeydullah 314
Temim-i Dârî 168
Tetimmetü'l-İbâne 64
Tevrat 204, 244, 316
Türk 15, 17, 41, 44, 45, 46, 47, 226
Türkistan 268

U

Ubeydullah b. Utbe 338
Uhud Savaşı 176
Ukbe b. Amîr 188
Umâre b. Ebî Hafsa 324
Utbî 45, 208
Uveym b. Sâide 60

Ü

Ümeyye 184, 222, 236, 342
Üveys-i Karanî 322

V

Velîd Abdülmelik 134
Velid b. Rabi'â 278
Vuhayb b. el-Verd 320

Y

Yemen 82
Yezdcird 202, 234, 302
Yezdcird b. Şehriyâr 302
Yezid 218, 306, 336, 340, 342
Yezid b. Abdülmelik 336
Yezid-i Mezyed 218
Yusuf b. Mâhek 340

Z

Zend-Rûd 268
Zerdüşt 126
Zeyd b. Eslem 45, 294, 332
Ziyâd b. Ebih 236
Zubeyr 66
Zührî 46, 280